

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

A KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA (OROSHÁZA) FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:

SZABÓ PÉTER rektor

Szerkesztőbizottság:

SZABÓ PÉTER, a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs), CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár),
GLAVANOVICS ANDREA (Székesfehérvár), KELEMEN ELEMÉR (Budapest),
KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA (Győr), KURUCZ RÓZSA (Szekszárd), LIPCSEI IMRE (Szarvas),
MOLNÁR BÉLA (Szombathely), SIMÁNDI IRÉN (Budapest), UGRAI JÁNOS (Miskolc),
VENTER GYÖRGY (Nyíregyháza)

Szakmai támogató:

MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság
Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő:

TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:

BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő
B. HORVÁTH ELVIRA

Szerkesztőség:

Kodolányi János Főiskola
5904 Orosháza, Gyopárosi u. 3/f.
30-600-9186
tolgyesijdr@gmail.com

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

A szerkesztő jegyzete	5
Tanulmányok	7
<i>Réthy Endréné: Peter Rosegger (1843-1918), a méltányos, inkluzív pedagógia előfutára</i>	7
<i>Pálfi Zoltán: Adalékok egy jogtípráshoz: Méhely Lajos bölcsészkarai előterjesztése a numerus clausus ügyében</i>	32
<i>Mikonya György: Fürstenerziehung und ihre Bedeutung in der k. u. k. Monarchie</i>	47
<i>Somogyvári Lajos: Egy „radikális reformterv” a veszprémi vegyipari egyetemen (1959-1960)</i>	58
<i>Rácz-Fodor Sándor: A líceumról és a tanítóképző akadémiáról szóló 1938. évi XIV. törvény és végrehajtása a bajai tanítóképzőben</i>	66
<i>Pethő Villő: Kodály és követői zenepedagógiájának életreform-elemei</i>	83
<i>Tengely Adrienn: Az iskolaállamosítás kérdése az őszirózsás forradalom idején</i> 95	
<i>P. Miklós Tamás: 100 éve alakult meg a Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesülete</i>	101
<i>Karacs Zsigmond: A magyar nőnevelés úttörője, az első magyar újságíró, Karacs Ferencné Takáts Éva</i>	110
Közlemény	135
<i>Gergely Ferenc: „Hallod-e Rozika te, ülünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film „diadalútja” Magyarországon – neveléstörténeti aspektusokkal</i>	135
Megemlékezés	149
<i>Harcza Tiborné: 190 éves az első magyarországi óvoda</i>	149
Interjú	155
Fél évszázad művelődéstörténet, pedagógiatörténet, egyháztörténet. Születésnap beszélgetés Mészáros István professzorral (<i>Tölgyesi József</i>)	155
Könyvismertetések	161
<i>Szeidlé Lakos Éva (szerk.): 160 éves a Sümegi Kisfaludy Sándor Gimnázium. Jubileumi évkönyv (Mihalovicsné Lengyel Alojzia)</i>	161
<i>Németh András, Bíró Zsuzsanna Hanna, Garai Imre (szerk.): Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében; Németh András, Garai Imre, Szabó Zoltán András (szerk.): Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában (Somogyvári Lajos)</i>	168

Comenius és korunk (<i>Halászi Aladár</i>)	166
Varga József: Ki volt Scherer Gyula? (<i>Németh Andrásné Farkas Gabriella</i>)	169
Langerné Buchwald Judit: Alternatív pedagógiai tanulmányok (<i>Torgyik Judit</i>).....	172
Lengvári István (szerk.): Pécsi egyetemi almanach I. 1367-1950 (<i>Cs. Bányai György</i>)	174
Kováts-Németh Mária: 50 év a hivatás szolgálatában (<i>Mihalovicsné Lengyel Alojzia</i>)	177
Dr. Kőrösy László: Diákkori naplóm (<i>Cs. Bányai György</i>).....	179
Kurucz Rózsa (szerk.): A pedagógusképzés évszázadai a Kárpát-medencében (<i>Cs. Bányai György</i>)	183
Jáki László: Egy oktatáspolitikus a XX. század fordulóján: Jancsó Benedek (<i>Tölgyesi József</i>)	185
Hudra Árpád (szerk.): Abszolút pedagógusok (<i>Tölgyesi József</i>).....	188

E SZÁMUNKA SZERZŐI

Az egy*-gal jelölt szerző 2008-ban a II., a két **-gal jelölt szerzők 2009-ben a III., Fürstenfeldben (Ausztria) a Nemzetközi Neveléstörténeti Konferencián tartott előadásuk írott anyaga. A szerzők beosztása, munkahelye az akkori helyzetüknek megfelelően jelölve.

Cs. Bányai György tanár, Székesfehérvár; *Gergely Ferenc* ny. középiskolai tanár, történész, Budapest; *Halászi Aladár*, Sárospatak; *Harcsa Tiborné* c. óvodavezető, óvodatörténész, Martonvásár; *Mihalovicsné Lengyel Alojzia* ny. egyetemi docens, Veszprém; *Karacs Zsigmond* történész, Budapest; ** *Mikonya György* egyetemi docens, ELTE PPK Neveléstörténeti Tanszék, Budapest; *Németh Andrásné Farkas Gabriella* tanár, intézményvezető, Erzsébet Királyné Általános Iskola, Nyírad; *P. Miklós Tamás* középiskolai tanár, Egry József Szakgimnázium, Szakközépiskola és Kollégium, Zánka; *Pálfi Zoltán*, Budapest; ** *Pethő Villó* PhD-hallgató, tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Kar, Szeged; * *Rác-Fodor Sándor* ny. főiskolai docens, Debrecen; *Réthy Endréné* főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola, Orosháza; *Somogyvári Lajos* egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézet, Veszprém; *Tengely Adrienn* főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Eger; *Torgyik Judit* főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola, Orosháza; *Tölgyesi József* főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Orosháza; *Varga József* főiskolai docens, tanszékvezető, Győri Hittudományi Főiskola Neveléstudományi Tanszék, Győr.

Címlapkép:

Brunszvik Teréz (1775-1861), az első magyarországi óvoda alapítója

A borítót és a kötetet tervezte:

Bessenyei János

Nyomdai kivitelezés:

Alto Nyomda Kft., Székesfehérvár

A szerkesztő jegyzete

Az e lapszámban közölt nyolc *tanulmány* mindegyike külön-külön is említésre méltó: a szerzők saját kutatásaik alapján, vagy éppen aktualitással összekötöten írtak arról, hogy a neveléstörténet-kutatás forrásai kimeríthetetlen anyagot szolgáltatnak, egyúttal azt is példaként tárva az olvasók elé, hogy minden újabb korban vissza kell tekinteni a már lezártak vélt, feldolgozottak, véglegesnek tartott történések, személyek életútja narratívájára.

A hazai pedagógiai környezetben – az inkluzív nevelés „újra felfedezése” kapcsán – Peter Rosegger munkássága számos tekintetben támogatója lehet a napjaink reform- és alternatívpedagógiai közegeiben. Réthy Endréné vele kapcsolatos tanulmánya tanulság is: meg kell találnunk azokat a forrásokat, amelyek elvezethetik a pedagógust, a pedagógiai praxist ahhoz, hogy értelmezhetőbbek, hasznosíthatóbbak legyenek azok a nevelésméleti és gyakorlati tudás- és módszertartalmak, amelyek magasabb szintre emelhetik a mindennapi pedagógiát.

Pálfi Zoltán egy egyetemi tanár, Méhely Lajos által a Pázmány egyetem bölcsészkarán az előkészületben lévő numerus claususszal kapcsolatos előterjesztését és az e körüli vitákat írta meg. Ez a polémia kritikus időben, 1920-ban történt, amikor a zsidó származású fiatalok továbbtanulása korlátozásának elfogadása volt a tét. Írása fontos adalék ahhoz, hogy a Pázmány egyetem bölcsészkarai tanárai hogyan viszonyultak a jogfosztást támogató előterjesztéshez.

Mikonya György tanulmánya a történeti előzmények felvillantásával a Monarchia időszaka elitoktatását járja körül Kármán Mór munkássága egy része bemutatását is ide applikálva. Somogyvári Lajos ugyancsak egy „kényes” időszak, az 1956 utáni években „igazodni” akaró felsőoktatás egy jelenségét mutatja be. Az utóbbi években számos történeti (elemző, értékelő) feldolgozás készült a tanítóképzés 20. századon végigvonuló átalakítása, fejlesztése témakörben. Rác-Fodor Sándort egy intézmény (a bajai) példáján mutatja be, hogy az 1938. évi törvény milyen hatással volt a tanítóképzésre.

A hazai reformpedagógiai mozgalom még számos kutatási lehetőséget tartogat. Pethő Villő a Kodály és köre életreform-elképzelései és gyakorlata néhány olyan elemét mutatja be, amelyek ma is jelen lehetnének az iskolai munkában.

Ebben az évben volt az iskolák 1948-ban történt államosítása hetvenedik évfordulója. Az e körüli nagy csendben egy másik 100. évfordulóra emlékezik írásában Pethő Villő: az 1918-as őszirózsás forradalom időszaka iskolaállamosítási elképzeléseire, azokra a politika (és néhány pedagóguscsoport) által indukált tervekre, amelyeknek 1919 tavaszán, nyár elején lett realitása.

Ugyancsak egy száz éves évfordulóra emlékezik P. Miklós Tamás (aki kitüntetetten foglalkozik gyermekszervezet-történettel): a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete létrejöttére, tevékenységére.

A *Közlemény*-rovatban Gergely Ferenc interdiszciplináris témát dolgozott fel: a film, mint nevelő eszköz hogyan jelent meg a szovjet filmek által a hazai mozikban (és más környezetben). Figyelemre méltó írás, amely az oktatófilm-előzményektől eltávolodott, politikai tartalmú szovjet filmek dominanciáját és hatásait jeleníti meg.

Az *Interjú*-részben a Mészáros István professzor 90. születésnapja alkalmából készült beszélgetés olvasható, amelyben visszatekint az életútjára, szakmai-tudományos tevékenységére, arra a pedagógusi, nevelés- és művelődéstörténeti küldetésre, amelynek csúcspontja a hazai oktatás millenniuma volt, s alkalom arra, hogy még egyszer körüljárja a Kárpát-medence határunkon túli területeit, s pedagógusokkal találkozva emlékeztessen a napjaink társadalmát is megalapozó oktatásügyünk múltjára és a jövő feladataira.

A *Könyvismertetések*ben tallózók számos témakörben találhatnak szakmai érdeklődést (is) kiváltó olvasási élményt. A Comeniusra emlékező, valamint a közéletben is kiváló munkát végzett néptanító, Scherer Gyula életútját bemutató könyvek nem csak figyelemre méltóak, hanem ösztönzők is lehetnek hasonló konferenciarendezvény és pedagógus életúttörténet bemutatására. Ez utóbbihoz sorolható a Jancsó Benedekről szóló munka, és Kováts-Németh Mária önvallomás-szerű könyve. Tágabb kitekintésű életút-bemutatók az Abszolút pedagógusok című, valamint a 20. század második fele tudományos elitjét vizsgáló kötetek.

Az elődintézményei időszakait is beszámítva 160 éve működik Sümeg gimnáziuma, amely minden jeles évfordulójára emlékkönyvet jelentet meg. Ugyancsak történeti visszapillantású a Kárpát-medencei pedagógusképzés időszakait tanulmányokban bemutató munka, és egy különlegesen érdekes, a közelmúlt időszaka egy jellemző pedagógiai jelenséget feltáró mű, amely a szocializmus korában megnyilvánult neveléstudományi és pedagógiai kommunikációról szól.

E könyvek nem csak azt jelzik, hogy a felsőoktatásban dolgozó pedagógusok/kutatók nagy aktivitással publikálnak, hanem azt is, hogy a széles skálájú a téma-választásuk, ugyanakkor megfigyelhető a trend-jelleg is. (Elitkutatás, a tanítóképzés története, életút-bemutatók.)

TANULMÁNYOK

Peter Rosegger (1843-1918), a méltányos, inkluzív pedagógia előfutára

RÉTHY ENDRÉNÉ

Munkánkban egy Magyarországon alig ismert osztrák író, Peter Rosegger pedagógiai elképzeléseit kívánjuk megfogalmazni és a gondolatai háttérét feltárni. Teszük ezt azért is, mert bár sokat tudunk a dualizmus korának magyarországi oktatási fejleményeiről, ám az Osztrák Császárságban egyidejűleg lezajló oktatásügyi folyamatokról, reformpróbálkozásokról keveset. A korrajz a szerző, Peter Rosegger szépirodalmi munkásságának rövid felvázolása, s a mindebből következő iskolateremtő koncepció és a konkrét pedagógiai gyakorlat bemutatására és elemzésére törekedtünk.

Egyidejűleg tisztában vagyunk Gyáni (2003) nyomán azzal is, hogy a múlt konkrét fejleményeihez sosem férhetünk hozzá közvetlenül a maga teljességében, az vélhetően mindig utólag megkonstruált. Így a múlt világáról szerzett/szerezhető ismeretek elszórt nyomokon építkeznek, s többféleképpen interpretálhatóak. Vizsgálatunkat ezért is kíséreljük meg sokoldalúan, társadalomtörténeti, tudománytörténeti és biográfiai síkon egyaránt végezni.

A kutatási cél: egy történeti korszak, az Osztrák-Magyar Monarchia Péter Rosegger által képviselt egyik gyermekképének feltárása, adott történeti, társadalmi, geográfiai közegben élők mentalitásának analizálása. Peter Rosegger irodalmi művének tükrében a korabeli gyermekkörnyezet jellegének, kapcsolatot összefüggésének vizsgálata, illetve a mű hatásának feltárása a roseggeri pedagógiai koncepció kialakítására, s a konkrét iskola létrejöttére, működésére. Ennek az indirekt útnak a végigjárása azért is szükséges, mert Rosegger pedagógiai munkát nem írt, hanem szépirodalmi munkássága tükrözi a pedagógiai irányú gondolatait. Ezért szépirodalmi művén keresztül szeretnénk közelíteni a konkrét pedagógiai elképzeléséhez, iskolateremtő tevékenységéhez. Végsősoron az osztrák Alplban 1902-ben alapított iskola koncepciójára, a méltányos, inkluzív pedagógiai elképzelés kialakulására ható makro, mezo és mikro hatások összegzésére törekedtünk.

Vizsgálatunk kiemelten annak feltárására irányult, hogy a roseggeri iskola pedagógiája az ott tanuló számára mennyiben volt méltányos, inkluzív, s milyen új, reformpedagógiai konceptuális, szervezési, módszertani és eszközmegoldásokat alkalmazott, és annak vizsgálata, hogy az iskola milyen védőhálót hozott létre az írástudatlan, sajátos, elszigetelt, szociálisan és kulturálisan hátrányos közegből kikerült tanítványok számára, mennyire volt nyitott a gyermekek egyéni jellemzőinek (szükségleteinek) megismerésére, az oktatáson keresztüli társadalmi felemelkedés

garantálására, azaz a társadalmi igazságosság érvényesülésének elősegítésére (*Réthy-Vámos, 2006*).

Az alkalmazott kutatási módszer: a korabeli dokumentumok tartalomelemzése, azaz egy korszakhoz (dualizmus Ausztriában) kötött makro-történeti elemzés, illetve Rosegger munkásságához illeszkedő pedagógiai mikro-történeti vizsgálódás.

A korszak makro-történetei

Rögösnek tűnik az az út, mely a gyermekneveléshez kapcsolódó értékeket a múltban kíván keresni. Különösen bonyolult, ha maga a történelmi éra is olyan komplex, ahogy az 1867-es kiegyezés után létrejött Osztrák-Magyar Monarchia. Ezt az egységes, többnemzetiségű, többféle felekezeti polgári államot kívánjuk a pedagógiai fejlemények tükrében megközelíteni.

A korszak fő jellemzője a gyors modernizációs folyamat megindulása, amely egyaránt érintette a társadalmi berendezkedéstől az iparosodáson át a kultúra szinte minden területét. Felgyorsult a politikai, gazdasági, tudományos, technikai, kulturális változás, fejlődés (iparosodás: közlekedés, gépipar, elektronika, városiasodás, analfabétizmus csökkenése). 1867-től tehát egy olyan társadalmi, gazdasági, politikai modernizációs folyamat indult el, amely egyaránt érezte hatását a közigazgatás, a jogrendszer, a vallásügy, a pénz- és hitelügyek, az áruforgalom, a népoktatás és a középszintű képzés szabályozása terén. Fejlődik a kultúra, a tudomány intézményrendszere, s kiépül a közoktatás hálózata. A fejlődő kulturális életben az építészet, a zene és a képzőművészet szerepe is egyre meghatározóbb. (*Németh, 2002.; Gazda, 2000; Kozári, 2009*)

Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó negyedszázada ugyanakkor tele volt ellentmondással. A 19. század végén, illetve a 20. század elején halmozódnak a társadalmi, politikai válságjelenségek. Különösen megerősödtek a válságtünetek a 20. század legelején. 1893 után Bécsben egymást követik a kormányok, növekszik az antiliberalis pártok befolyása és az antiszemitizmus. Jellemzően megnövekszik a katonai elit befolyása, amelynek fejleményeként felgyorsul a békemozgalmak szerveződése az Osztrák Császárságban is, és 1891-ben megalakul az Osztrák Békebarátok Egyesülete (*Österreichische Gesellschaft der Friedensfreunde*). (*Kovács, 2014*) A legjelentősebb írók is a békemozgalmi szerveződések mellé, esetenként élére álltak, így például Victor Hugo, Dumas és Rosegger is, aki a világháború idején háborúellenes verseket, szövegeket írt.

A klasszikus tudományok is válságba kerültek, új tudományágak szerveződtek a természettudományokban épp úgy, mint a bölcsészettudományokban (kvantumfizika, relativitáselmélet, tudományfilozófia, szociológia). Tudományos forradalmat jelentett a biológia, az evolúciós gondolat, a pedagógiai diskurzus a gyermekpszichológia és a filozófia körül. A szociológiatudomány további hatást gyakorolt a pedagógiai gondolkodásra, az új nevelés kibontakozására. (*Prondczynsky, 2001*)

Mindezek következménye egyrészt az elbizonytalanodás, új elvek, módszerek, utak keresése, másrészt az új és a régi szemléletmód összeapása. 1895-től Erst Mach egyesületet szervez a bécsi egyetemen, ahol tudományfilozófiai témakörökkel foglalkoznak. 1907-től egy bécsi kávéházban összejárnak a tudományos élet prominens képviselői, így Neurath, Frank, Hahn, Carnap, Schick, akik a tudományok kérdéseit vitatják, elemzik. Olyan kérdésekre keresik az új válaszokat, mint a tudomány szerepe, működése, változása. E szerveződésből alakul ki majd később, 1922-ben, 1929-es bejegyzéssel a Bécsi Kör. (Ropolyi, 2000)

A korszak egy másik ellentmondásokkal teli jellemzője az egyre erősödő társadalomkritika, a modernizáció folyamatának bírálata, akár ellenkultúraként is. E kritika filozófiai gyökerei Schopenhauer és Nietzsche műveiben keresendők. Ők alapozzák meg a 20. század legelején kibontakozó különböző színes, népies (völkisch) kritikai irányzatokat, így például a német „nemzeteszme” újragondolásának keretei között a „gyalogtúra mozgalmat” (Wandervogel), a régi népi dalkincs felelevenítését, a paraszti kultúra, a földművelés szépségének átmentési igényét. Jellemző a népi kultúra, a népművészet természetességének kiemelése, a vidéki táj, általában is a természeti szépség hangsúlyozása, szembeállítva az iparosodó városi környezet ártalmaival, s ezeknek az ártó tényezőknek a kiküszöbölésére. Az ipari fejlődés is ellentmondó, a kisebb cégek helyett gyárak létesülnek, megnövekszik a munkáskezek iránti kereslet. A gyors változások azonban sújtják a hegyi emberek életét, földjeiket felvásárolják, így sokan Amerikába vándorolnak.

A német nyelvű neveléstudományi irányzatok a 19-20. század fordulóján részben hordozzák az előző század legjelentősebb tudományos eredményeit, mindennek előtt a felvilágosodás és a filantrópia gondolkodóinak hatását. Túlhaladottá válik a herbartianus pedagógia dominanciája, megfogalmazódik a pozitivista természet-tudományos szemléletmód, a nevelés legfontosabb feladata a társadalmi életre való felkészítés. (Dilthey, Bergemann) Mindennek ellenhatásaként az 1880-as évekre centrális teret nyer az újkantiánus, szellemtudományi alapokon álló kultúrpedagógia metafizikai pozíciója, mint értékelméleten alapuló nevelélméleti törekvés is. (Cohen, Windelband, Rickert, Nohl, Spranger) Megszerveződik az empirikus kutatásokon (megfigyelés, mérés, kísérlet, kikérdezés) alapuló, Meumann névéhez fűződő kísérleti pedagógia. Mindezen irányzatok egymással vitatkozva, egymásra épülve kívánatosnak találják a társadalmi, szociális reformot, törekvést a társadalom etikus kultúrájának kialakításáért, a morálteológián alapuló etikus szellemiséget. (Natorp, Ziegler) Etikus kultúra, szellemiség alatt a népnevelést értették. 1891-től a Bécsi Kör előfutárai Mach, Neurath, Carnap, Kraft részvételével a népoktatás megszervezéséért tevékenykedtek, konkurálva a liberális, polgári népoktatási szellemiséggel.

Itt lehet megemlíteni a pedagógiai relevanciával is bíró színes életreform-mozgalmakat, a romantikus vallási elképzeléseket, a hit újjáéledését tradicionális, vagy éppen új transzcendencia, a spiritualitás formájában. A megszülető új tudományágak

befolyásolják a gyerekekről való elképzeléseket, így a biológiai evolúció, a szociológia, az egyenlőségen alapuló szocialista elméletek, a pedagógiai nevelőkommunák, a gyermektelepek létrehozása, az oktatásban a fizikai munka és az oktatás összekapcsolása. (*Felleberg*) Mindez mintegy harmadik, igazságos közösségi társadalom útjának keresését jelenti, ami válasz lehet arra az elidegenedési folyamatra, amely a tudományok szinte követhetetlenül gyors fejlődése, a felfokozott iparosodás, a környezet, és az emberek egymáshoz való általánosan is megváltozott viszonya között található (*Németh, Mikonya, Skiera, 2005; Németh, 2017*).

A népoktatás sajátos helyzetet mutat Ausztriában a dualizmus idején. A modern tömegoktatás rendszere Ausztriában is fokozatosan alakult ki a 18-19. század folyamán. Az oktatási törvény bevezetése előtt nem álltak rendelkezésre kellő számban államilag szervezett népiskolák, csupán népiskola jellegű intézmények működtek, melyekben az oktatás csak 2-4 évig tartott, és akár magánházakban is folyhatott a tanítás.

A népoktatás törvényi szabályozása az osztrák császárságban 1869 májusában L. A. Hasnerje minisztersége alatt jött létre. A törvény (*Reichsvolksschulgesetz*) az oktatás liberális átszervezését biztosította, azaz, az oktatás függetlenségét, országos hatáskörű állami szabályozását, általános felügyeletét és a tanulás 14 éves korig kötelezővé tételét.

A törvény bevezetése éppen olyan fokozatosan történt, mint az Eötvös-féle 1868-as népoktatási törvényé Magyarországon. Nehezítették a bevezetést Ausztria geográfiai viszonyai, a magas hegyek, az elszórt települések és az ott élő gyermekek elszigeteltsége. E sajátos helyzet megoldását kereste és találta meg Rosegger.

Peter Rosegger (1843-1918) élete

A Müzzuschlag melletti Kluppen-Eggerhof Alplban 1843-ban született Peter Rosegger családja hetedik gyermekeként. Rosegger (aki eredeti nevét, Rossege, Roseggerre változtatta), életének nagyobbik részét a dualizmus idején a Ferenc József császár vezette Osztrák Császárságban, Európa második legnagyobb, többnemzetiségű államában, az Osztrák-Magyar Monarchiában (1867-1918) töltötte. Egyszobás és szabadkéményű konyhás szülőháza a tengerszint felett 1500 méteren az erdők és hegyi mezők, legelők közepén áll a mai napig is. Itt élt Rosegger 17 éves koráig.

Ekkortájt nem volt kötelező az iskola, ezért a szülei analfabéta hegyi parasztok voltak. Fiúk saját bőrén keresztül tapasztalta meg a hegyi parasztság gyermekeinek nehéz életét, a szegénységet, az analfabétizmust, a kemény létet, az elzártságot, a zord időjárást. Mindemellett részese volt, átélhette az öregektől hallott, a testet-lelket felemelő gyönyörű népi mondákat, meséket. Környezete ez által sajátos élményekhez, történetekhez juttatta, inspirálta. A sok mese és megtörtént esemény bepillantást enged a 19. század közepi hegyi parasztság életébe: ünnepeikről,

örömeikről, szegénységről, egyszerűségről szólnak, s azok korai írásos rögzítésére készítették Roseggert.

Személyes élete bár egyáltalán nem volt problémáktól, nehézségektől, tragédiáktól mentes, mégis szerencsésebben alakult társaiénál. Írni, olvasni, számolni a kitűnő pedagógustól, Michael Platterertől tanult. Az analfabéta szülők gyermekei sokáig nem részesülhettek oktatásban. Amennyiben tanulni szerettek volna, ezt csak a 3-5 órás gyaloglással elérhető Krieglachban vagy St. Kathereiben tehették volna meg. Szerencséjükre, 1846-ban St. Kathereiből (ahol szabadelvű nézetei miatt munkanélkülivé vált), érkezett Alplba Michael Patterer (1805-1857). Megindult az iskola nélküli oktatás Alplban. Az akkor kb. 40 elszórtan, magasan fekvő hegyi parasztházakban élő gyerekek írni, olvasni, számolni tanítását kezdte meg a tanító fedél és koszt ellenében. Később egy házikót bérelt, s ott folytatta áldásos oktatási tevékenységét. Rosegger is tőle tanult. Tanára oktatási tevékenységét később is nagyra értékelte, s gyakran hangoztatta, hogy Patterertől nem csak írni, olvasni, számolni tanult meg, hanem az emberekhez való becsületos jóindulatú viszonyt is. Sőt, a *Die Schriften des Waldschulmeisters* című művében leírtak megidézik volt tanára személyiségét, aki Alplban egy szabad iskolát hozott létre, bár nem állt rendelkezésre katedra, de a tanulói kiváló vizsgaeredményeket értek el matematikából, olvasásból, írásból és hittanból, jobbat, mint a krieglachi polgárok gyerekei. 11 évig, haláláig tanított a hegyekben, őt azonban nem követték hasonlóan felkészült és emberileg kiváló tanítóegyéniségek. Volt, aki unta magát a hegyen, más kiérdemesült katonaként maga sem ismert minden betűt, ezért a 15 éves Roseggert bízta meg a tanítással, aki gyenge egészsége okán nem volt képes a feladatot ellátni, mellesleg a szülőkkel sem tudta magát elfogadtatni. Így ismét nem volt tanítója Alplnak.

Gyenge testi felépítése alkalmatlanná tette Roseggert a nehéz paraszti munkára, ezért szülei lelkészt akartak taníttatni belőle. 1860-tól azonban szabóságot kezdett tanulni, és ezt el is sajátította. Már ekkor felfigyeltek tehetségére, maga a szabómestere is támogatta a továbbtanulását, Adalbert Svoboda, a Daly Mail szerkesztője pedig felismerve irodalmi tehetségét, gazdag gyárosoktól adományokat gyűjtött számára, így 1865-től Grazban a Kereskedelmi és Ipari Akadémián tanulhatott.

Élete során sok bánat, nehézség mutatkozott. Rengeteg tartalmas, tanulságos mondás fűződik nevéhez, amelyek segítették a nehéz élethelyzetei feloldásában: „Ha szomorú vagy, tégy jót valakivel”. (281. Aphorismen) A mondás jól jellemzi személyiségét. Első feleségét gyermekágyi komplikációk következtében veszti el. Második feleségétől három gyermeke születik. 1880-ban egészségi állapota megromlik, asztmás lesz, s Krieglachba kell költöznie. Itt látogatta meg Brahms és barátja, Ludwig Kernstok. Erős társadalomkritikát gyakorolt, bizalmatlan volt az egyre iparosodó társadalommal szemben. Nézete szerint fel kell rázni a szegényebb néposztályt a tunyaságból.

1918-ban hunyt el. Kívánsága szerint egyszerű sírban nyugszik fakereszt alatt.

Életéről így gondolkodott: „50 év múlva, ha az emberek tudják, hogy ki voltam, az számomra elég, ha nem, azt se sajnálják, békében nyugszom.”

Rosegger irodalmi munkáságának jellemzői

Az Osztrák-Magyar Monarchia virágzó kulturális életében vezető szerepet töltött be az irodalom, a kiadóknak, folyóiratoknak, újságoknak kitüntetett a jelentőségük. Schnitzler az 1891. évet emeli ki, mint az új korszak kezdetét, a Fialat Bécs, a Fialat Ausztria (Jung Wien, Jung Österreich) születését, mely a modernizáció kezdetét jelentette az irodalmi életben. 1891-ben jön létre ugyanis a modern bécsi irodalom orgánumaként az E. M. Kafka szerkesztette Die moderne Rundschau című folyóirat, amelyet Brünnben szerkesztenek, Prágában nyomtatnak, de Bécsben van Leopold Weiß, a kiadó. Még ebben az évben jelenik meg Hugo von Hofmannsthal egyfelvonásosa, a Gester, illetve A. Schnitzler megírja naplóit, amelyeket bár ekkor még nem adnak ki, de korszakos jelentőségűek. A 19. század utolsó évtizedében tapasztalt irodalmi fejlemények egy új korszak kezdetét jelentik a fiatal írógeneráció részvételével. Ekkor még él és alkot az 1848 előtt vidéken született írónemzedék is, akikhez Roseggeren kívül Marie von Ebner-Eschenbach (1830-1916), Ferdinand Saar (1833-1906), Berta von Suttner (1843-1914) sorolhatók, akik azonban nem csatlakoznak egyetlen csoportosuláshoz sem, és nem hoznak létre önálló irodalmi csoportot sem. A fiatal generáció egyidejűleg szereti és olvassa alkotásaikat. Rosegger ebben a modernizáló, gyorsan változó időszakban válik a liberális népi felvilágosítás, a népművelés apostolává. Írói készsége korán megmutatkozott. Első műve egy népi kalendárium összeállítása volt, amelyet 13 éves korában alkotott Kalender (1856) címmel. Már ekkor az a legfontosabb célja, hogy kitérítse a hegyi parasztközösségek horizontját, művelje őket. Meséket, mondákat, szólásokat is gyűjtött. A grazi tanulmányok alatt, 1869-ben jelenik meg első könyve (*Zither und Hackbrett*) *Citera és kapavágás* címmel, amely a helyi nyelvjárásban íródott verseiből szerkesztett gyűjteményes kötet. Szerkesztésében 1873-ban indult az Erdei Kalendárium (*Waldkalender*), amelynek elképzelése szerint minden parasztházba el kellett volna jutnia, hogy a parasztembereket oktassa, művelje. 1877-ben jelenik meg *A haza erdei emléktárgyai* kötete. 1906-tól családi lapot is szerkesztett. 1888-ban írja (*Jakob der Letzte*) *Jakob, az utolsó* című regényét, 1901-ben pedig a *Weltgift* címűt. Folyóiratot indít *Heimatgarten* címmel. Lassan elkezdődött nagyívű írói karrierje. 1878-ban felolvasókörútra indult, és számos várost felkeresett, többek között Drezdát, Lipszét, Berlint. Rengeteg könyve, tanulmánya jelent meg. Művei kiadásának magyar vonatkozása is van, a budai nyomdatulajdonos Heckenast Gusztáv figyel fel a tehetséges íróra, adatja ki munkáit, sőt, baráti szálak is szövődnek köztük. Anyagilag életjáradékkal is támogatja a fiatal író, akivel 1869-1876 között élénk baráti levelezést is folytatnak. A leveleket 2003-ban adták ki Bécsben. (*Wagner, Kaiser, Michler, Bruck, Zinten*, 2003) Rosegger Heckenast meghívására

1871-ben a pilismaróti nyaralójában is járt. Heckenast 1878-as halála után a bécsi Adolf Hartleben, majd Ludwig Staackmann könyvkiadó és könyvkereskedés adja ki munkáit (*Rines*, 1920.; *Philipoff*, 1944; *Schrittweiser*, é.n.).

Műveiben a parasztság megoldatlan problémáira keresi a választ. Érdekli a közösség szociális helyzete, munkakörülményei, így válik kora civilizációjának kritikusává. Félti a hegyi embereket a gyors iparosodás következményeitől, szokásaik, otthonuk, hazájuk (a kivándorlás okán történő) elvesztésétől. Rosegger olyan gondolkodó, akit érdekel a gyermek, az ember, s aki mindig visszatér szülőföldjéhez, az állatokhoz, növényekhez. Célja a „szív békéjének megteremtése”. (*Rosegger*, 1892). Ezt a békét a természetben találja meg.

A bécsi modern írók köréhez, irányzatához, a fiatal szerzőkhöz ugyan nem csatlakozik, élete számos mozzanata mégis fiatalos, modern. Grazi tanulmányai során megismerkedik és fogékonyságot mutat a reformtörekvések iránt, így az egyszerű, természetes életet hangsúlyozva megismerkedhetett Johannes Ude vegetariánus és életreform nézeteivel és a pacifista eszméivel is, amelyeket ő is vallott. Szimpatizál és követi a vegetarianizmust, az alternatív gyógymódokat, a mértékletességet és a természetvédelmet. A Heimatgarten irodalmi folyóiratában helyet kaptak a szociális és közösségi problémákkal foglalkozó cikkek. A 20. század fordulóján az irodalmi regionalizmus Európa-szerte jelentős szerepet kapott, újraéledtek a tradicionális földrajzi és néprajzi tájegységek művelődési hagyományai, a helyi tudat erősödése. A szellemtörténeti irányzat is a regionális irodalmak elismertetésének kedvezett. Megkülönböztetést kapott a német nemzeti irodalmon belül a porosz, a bajor, a szász, a sváb, a türingiai, sziléziai, szudéta irodalom. A Heimatdichtung általános történelmi, kulturális jellemzője a kulturális tradíció, a szülőföld iránti szeretet, hűség, öntudat, a konzervativizmus, nacionalizmus, a romantikus néplélek mítoszának újraélesztése, a „parasztromantika”. Rosegger valamiféle „ösi” természetességgel, eredetiséggel, helyi nyelvjárásban írta költeményeit, novelláit. Jellemrajzai természetes népi megfigyeléseken alapuló ábrázolások. Nyelvhasználata, szókincse rendkívül gazdag, főként tájnyelvi. (*Wagner, K.*, 1991)

Elismertsége sokrétű, 1907-ben a londoni Royal Society of Literature tiszteletbeli tagja, 1913-ban Nobel-díjra terjesztik fel, majd 1903-ban a heidelbergi egyetem, 1913-ban a bécsi, és 1917-ben a grazi egyetem díszdoktora lesz. 43 kötetet írt, amelyeket 29 nyelvre fordítottak le. Könyveit 15 millióan vásárolták meg. (Ebben az időszakban Jules Verne volt hozzá hasonlóan felkapott író.)

A tárgyyszerű biográfiai adatok mélységes humanizmusát, érzékenységét a társadalmi problémák iránt, a szociálisan rászorultak terheinek csökkentésére irányuló törekvését, széles látókörét, s a sosem feledett szeretett szülőföldjét tükrözik. Az átélt gyermekkori társadalmi különbségek élménye nem törlődött ki emlékei közül, élete végéig megőrizte és tett is ellene

Rosegger Petike című novelláskötetében tükröződő gyermekképe

Tekintettel arra, hogy Rosegger szépirodalmi munkásságot folytatott, pedagógiai koncepcióját irodalmi munkásságából indirekt úton vezethetjük le. A pedagógiai gondolatok elemzésére kiválasztott mű, amely magyar fordításban 1904-ben jelent meg, kisméretű, 123 oldalas, vászonkötéses könyvecske a fordító, Kőrösi Henrik előszavával. 11 novellát közöl. A fordítás alapjául Rosegger *Als ich noch Waldbauernbub war* című, 1879-ben megjelent könyve szolgált. Az előszóból idézve: „*Petike most is él, csakhogy öreg, Péter bácsi lett belőle. Ő írja le ebben a kis könyvecskében az édes atyja, édes anyja, testvérkéi meg Jani bácsi örömét és bánatát, összes gyerekkori emlékeit*”. (Petike, 1904. 3. o.)

A könyv magyar nyelvű megjelenését követően „divatos” műnek számított, a polgári iskolai könyvtárakba beszerzése ajánlott volt. Ezt a munkát érett korában írta Rosegger, egy gyermek visszaemlékezésének tekinthető a mű. Az alkotásból feltelezhetően kibontakozik az a gyermekkép, mely az iskolaalapító koncepcióját, filozófiai ethosát még inkább megvilágosíthatja az utókor számára.

A novelláskötet kordokumentum a szerző értékorientációjáról, a gyermekszerep, szülő-gyermek, gyermek-társak, gyermek-környezet kapcsolatáról kialakított felfogásáról. Bár az író saját gyerekkora megélt élményeinek, tapasztalatainak felidézésére támaszkodik, mégsem tekinthető munkája pusztá önreflexiónak, visszaemlékező dokumentumnak, sokkal inkább írói ábrázolásnak tartjuk.

Az irodalmi alkotás elemzésre történő kiválasztásának legfontosabb motivációja az, hogy a mű írói ábrázolással megalkotott életrajzi munka, így az alkotó általa megélt élmények, kapcsolatok, hatások tárháza. A másik fontos mozzanat, hogy a könyv ismételt német nyelvű kiadása 1902-re datálható, pont akkorra, amikor megnyitotta kapuját a Waldschule, így a roseggeri iskolakoncepciót közvetlenül is befolyásolhatta a gyerekkori visszaemlékezés.

Célunk tehát a Petike című novelláskötet tartalomelemzése, s az ebből kibontható korszak gyermekképének, gyermekábrázolásának feltárása. A könyvben olvasható esetek bemutatása, leírása, kommentálása képezi a legfontosabb feladatunkat. Mindezzel Rosegger pedagógiai reformtörekvéseinek feltárására is törekszünk, arra, hogy a különböző aspektusok összevetésével feltárhassuk iskolája reformszemléletét. Azt szeretnénk megvizsgálni, hogy a 20. század legelején szerveződő Erdei Iskola valódi reformiskolának tekinthető-e, vagy csupán sajátos lokális próbálkozásnak. Arról, hogy milyen is volt Rosegger pedagógiai koncepciója, gyermekképe, a Petike című novelláskötete elemzésével, indirekt következtetéssel szeretnénk adalékokat gyűjteni.

Vizsgálatunk tárgya az, hogyan is látja Rosegger a gyermeket, önmagát a művében, milyen társadalmi, gazdasági, társas, szülői hatások érték közvetítések érték gyerekkorában. Mint egy hagymát, kívülről befelé kívánjuk az egyes rétegeket lefejtetni, és így a külső hatásoktól befelé haladva közelítünk vizsgálatunkban a

külső, a köztes hatásokon keresztül a belső hatásokig, azaz a mélyszerkezet feltárásáig. A gyermekkor, mint társadalmi képződmény, a gyermekszerep, a felnőttek és a kortársak világának szocializációs hatása, a szülő-gyermek kapcsolatalkító befolyásának számbavétele fontos lehet a további pedagógiai elképzelések megfogalmazásánál.

Nem közömbös, hogy az egyén milyen kapcsolatot alakít ki a természeti és a tárgyi (mesterséges) környezetével. A tágabb és a szűkebb környezet akaratlanul is hat, mintegy befolyásolja a gyermeki személyiséget. Fontos annak vizsgálata, hogy a közvetlen környezet milyen pozitív vagy negatív hatást gyakorol az ott élőkre. A gyermek Petike mikrokörnyezetének jellemzői meghatározzák fejlődését, esztétikai élményt nyújtanak számára. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy a gyermek nem passzív megélője környezetének, sokkal inkább annak alakítója.

A *természeti környezet* hatásának megélése, a természeti táj, a jellegzetes hegyvidéki milióban felnövekedő gyermek természet általi érintettsége jelentős: „...belebámultam a csudaszép éjszakába. Először félelmetesnek tűnt föl, hovatovább észrevettem, hogy a hó fehér, a fák meg fekete színt öltenek, fölöttem meg ragyogott a csillagos ég. ...A völgykatlanba érve, láttam, hogy a patakocska simára befagyott s a mint a gyalogúton mentem, úgy tűnt föl, mintha az ég csillagai korcsolyáztak volna rajta. ... Ködtenger ült a völgyben...” (ibid, 7. o.). Szinte megelevenedik előttünk a téli, esti táj. A főhős nem szokta meg közvetlen környezete kies tájait, alkalmanként el-elgyönyörködik annak újabb és újabb szépségében.

Az állatvilághoz fűződő kapcsolata is természetes, szeretetteljes. Egy alkalommal játszótársaival szédült madárfészket találtak, s a belőle kipottyant madárkát szeretettel ápolták, majd pusztulása után „rozsmaringból és gyöngyvirágból” koszorút fontak neki, s eltemették. (ibid, 26. o.) A kis fehér gödolyét, „a négy lábú állatkát, jobban szerettük, mint önmagunkat” – írja. (ibid. 38. o.) „Bimbó éppenséggel nem volt afféle ’állat’, ...hanem ő volt a mi fakószínű ökröcskénk, a háznak a kedvence, ...olyan édes jószág volt és olyan szépen tudott bőgni.” (ibid, 105. o.). A sorokból nagyfokú szeretet, gondoskodás sugárzik, akár madárról, akár kis kecskéről, akár ökréről van szó. Köztük nőtt fel, részt vett gondozásukban, megtapasztalhatta felnövésüket, életüket.

A közvetlen környezet *szociokulturális* aspektusainak átélése kapcsán a gazdasági különbségekre érzékenyen reagál. „Az úrinépnek itt a faluban talán mindennap van ennyi jóban része..., de nekünk egyszer esik esztendőben karácsony.” (ibid, 13. o.) A társadalmi igazságtalanságot is átéli: „Talán még nincs egészen rendjén a világ sora, itt ül egy erős ember és annyi fölös erővel (négy ökrös szekér) czipelteti magát, én pedig alig bírom batyumat cipelni”. (ibid, 14. o.) A megoldást is megfogalmazza: „A szegény embereken segíteni kell”. (ibid, 29. o.)

A környezetbe beletartozik a *társas környezet* is. A szocializáció fontos ágense a kapcsolatok kialakítása, hiszen az ember alapvetően társadalmi lény, így kiemelten fontos számára a másik ember. A személyiség kialakulásában és fejlődésében alap-

vető szerepe a családnak van. A gyermek életében a legelső közösség, amely hatást gyakorol rá, fejlődését elősegítik a család, illetve a családi kapcsolatok. Itt alakulnak ki az első társas kapcsolatai, itt kezd alkalmazkodni, itt ismeri meg az elvárásokat, függőségeket, a szülői minta szerepét, a kortárs csoportba illeszkedést. Itt kapja az első ösztönzéseket a világ megismerésére. A családban szerzett tapasztalatok az egész életutat befolyásolhatják. A gyermek fejlődése során a család újabb és újabb elvárásokkal fordul feléje. Ézelmi életének kiegyensúlyozottsága is jelentős mértékben függ az első társas alaphelyzettől, az anya-gyermek kapcsolat milyenségétől. Petike kapcsolata anyjával szeretetteljes, kiegyensúlyozott. Az anya szerepe megvalósítja a modern nevelés csiráit, a gyermek ismeretére alapozott, érzelmeikkel átszőtt nevelést.

A könyvbe a szülői elvárások alapvetően normatív alapúak, amelyeket a tradicionális értékek jellemeznek, azaz a korai szülői követelésekkel irányított önkontroll, az engedelmesség, a komformitás értékének kitüntetett szerepe jelentette az iránymutatást. Ezzel egyidőben legalább ekkora szerepet játszott, tág teret kapott Péter nevelésben a különböző nehézségű feladatok nyújtásával a gyermeki önállóság, önirányítás erősítése.

A gyermekkép, mint társadalmi képződmény, leginkább a dicséret-büntetés kontextusban vizsgálható. Jól tükrözheti a 19. század második felének egy elzart hegyi paraszti közösség gyermekkel kapcsolatos szülői kikezdetlen nevelési értékorientációját.

„Nem mondhatnám, hogy rossz nevelésben részesültem. De azért helyesebben mégis csak azt kell mondanom, hogy semmilyenben sem.” (ibid, 93. o.) A dicséret, büntetés minden formája előfordult az életében. Dicséretet főként anyjától kapott, aki a megtestesült jóság volt. A dicséret roppant módon jól esett Petikének, ilyenkor úgy érezte, hogy hirtelen megnőtt. Néhanapján apja is dicséri, főként akkor, amikor a feladatát, munkáját, megbízatását maradéktalanul teljesíti. Az apai dicséret fontos számára, de nem ér fel az anya gondoskodó, szeretetteljes dicséretével.

Büntetést a szigorú apa adott, aki nem sokat foglalkozott fiával, csak akkor, ha rossz fát tett a tűzre. Az apa komoly, gondokkal terhelt parasztember volt, aki a gyermeke felé a szeretetét nem tudta kifejezni. Az írástudatlan apa vélhetően frusztrálódott írástudatlanságától, attól, hogy tőle fia legfeljebb gyakorlati ismereteket sajátíthatott el. Nem válhatott gyermeke tanítójává a szó akkori értelmében. (vö. Pukánszky, 2002)

Petike apjának vallomása minderről: „Szívem mélyéből szeretem, ezt csak a jó Isten tudja! De ezt nem akarom neki megmondani, nem akarom, de nem is tudom. Azt az egyet tudom, ha büntetnem kell őt, az jobban fáj nekem, mint neki”. (ibid, 101. o.). A büntetésnek szigorú rendje volt: a mérges arcú, dörgő hangú apa fedte a fiát, ez alatt a fiú lecsüngő karokkal, kővé meredten, reszketve, nem vette le a tekintetét apja arcáról. Mindeközben a büntetés mellett az izgalom és az öröm végletes érzéseit élte át, egy megmagyarázhatatlan jó érzést. Örült, hogy végre foglalkozik

vele az apja, hogy végre ő kerül a figyelem középpontjába, mindegy, hogy miért és hogyan. Mindez az érzelmek kifejezésének képtelenségéről, elrejtéséről szól. A főhős így pusztán figyelemfelhívó szándékkal, akár tudattalanul követ el ismétlődően csínyteteket, hogy apja dühös arcába nézhessen, s a csak hozzá intézett szavait hallhassa. Az apai nevelést a korszak tradicionális szülői elvei jellemzik, így a távolságtartás, a tekintély, a gyermektől elvárt feltétel nélküli tisztelet.

Fontos megállapítani, hogy a szülők milyen *önállóságot biztosítottak* Péter fiú számára. Úgy tűnik, már 10 éves kortól kapott különböző, önállóan elvégzendő szülői megbízásokat, feladatokat, amelyekkel fejlődhetett a gyermek önállósága. Sokszor az ezekhez a megbízásokhoz kapcsolódó instrukciók meglehetősen bonyolultak voltak (hajnali síkos, hideg út le a faluba, a fakereskedőtől a tartozás visszaskérése, karácsonyi bevásárlás kevesebb pénzből, viszontagságos hazai út). Az önállóságra neveléshez tartozott a saját állat felelős gondozása és a szántás elvégzése. Mindeközben a főhős vágya: „*Nagy, erős, és önálló akartam lenni*”. (ibid, 120. o.)

A gyermeki individuum öntevékenységének, önállóságának gyakorlati, funkcionális kibontakoztatását, szabad tevékeny biztosítását tükrözi a könyv.

Az önállóságot biztosító életesemények mintázata

*A novelláskötetben előforduló legfontosabb esetek összegző bemutatása tükrében
(vö. Szabolcs, 2002)*

<i>Esemény</i>	<i>Probléma</i>	<i>Szereplők</i>	<i>Problémamegoldás</i>	<i>Szerzői értékelő reflexió</i>
Adósság visszakérése	A fakereskedő ki akart térni az adósság megadása előtt	Péterke, fakereskedő	Péterke céltudatos, udvarias, kommunikációja hatásos	Hatékony érdekérvényesítő viselkedés
Karácsonyi vásárlás	Bevásárlás kevesebb pénzből	Petike, Békás boltos, boltosné	Hitel kérése hűsvétig	Kis sunyiság, förtély, ügyesség
Eset Zöld Marczival	Petike batyujának ellopási kísérlete	Petike, Zöld Marczi, Tajjigás Jancsi	A batyu visszaszerzése (utána futás, külső segítség felhasználása)	Fondorlat, találékonyság
Gergő és a rosszra csábítás kísérlete	Kápolna kirablására kényszerítésből adódó szorult helyzet	Petike, Gergő, plébános	Kimenekülés a csapdahelyzetből	Ügyesség, bátorság, talpraesettség
Első szántás	Az első szántás kivívása	Petike, András béres	Megacélozta erejét, sikerrel végezte el a szántást	Erő, motiváció, kitartás, önállóság, bizonyítási erő,

A megbízatások, feladatok kihívást jelentettek a főhős számára. Lelkesen állt a problémamegoldáshoz, amelynek folyamatában a személyiség erejével, erőfeszítéssel, meglevő tudása mobilizálásával jutott az önálló, sikeres megoldáshoz, a cél eléréséhez. A sikeres problémamegoldás segített az önhatékony megélésében.

Az önállóság erőtere

Tágabb társas közeg

Egyediségünk megéléséhez szükségünk van a környezetünkre, a világban szerzett tapasztalatokra, a társak „tükrére”. Igényeljük mások elismerését. A „másik” szerepet játszik az én szociális konstrukciójában, értékelésében, ellenőrzésében. A társak nemcsak az egyén viselkedését befolyásolják, de gondolkodását, érzéseit is. Az önismeret, az éntudat szociális interakciók terméke. Az én fejlődése az interperszonális kapcsolódások függvénye és viszont, az interperszonális kapcsolatok érettebbé válása is érett ént feltételez. (Guisinger, Blatt, 2003)

A szülőkön kívül *a felnőttek világa* is pozitív-negatív modell, mint a jelleget ölthet a gyermekek számára, bizonyos függőséget alakíthat ki a gyermek és a felnőtt között. Péter kapcsolata a felnőtt világgal és a kortársaival sokrétű, eleven és változatos. A felnőttekkel gyorsan és hatékonyan tud kapcsolatot teremteni, például a pénz visszakérésénél, vagy a vásárlásnál képes hatékony érdekérvényesítésre. Találkozunk a felnőttek irányából önzetlen jóságos kapcsolattal Rozál részéről: „*Te bohó fiúcska! – ki fogja visszakérni az ilyen csekélységet? ...Olyan jó volt hozzám s én a nagy kerek kenyeret eldévajkoddam*”. (ibid, 43. o.) Szeretetteljes, jóra intő, a helyes útra visszatérítő kapcsolata Pista bácsival: „...*most menj haza, és reményelem, tudod mi a kötelességed? A pénzt visszaadtam! – jegyeztem meg szepegvé. A pénz, az semmi! – mondta Pista bácsi. – A fiú becsületét add vissza!*”. (ibid, 89. o.)

Hamissággal, ármánnyal is találkozunk a felnőttek világában, amelyet átél és később elítél. A fondorlatos rosszra, lopásra csábítás Gergő-féle trükköt gyorsan látja és elhárítja. Marczi lopási kísérletét is kivédi. (ibid, 16. o.)

A *kortárs csoport* szerepe is meghatározó a szocializáció folyamatában, megtanít beilleszkedni, hatékonyan részt venni a közösségi életben. Petit a testvéreihez szeretetteljes együttműködés kapcsolja. Sokat játszanak együtt, és nagyon szeretik a testvérei Petike esti meséjét hallgatni. Előfordul azonban az is, hogy rajtakapják egy-egy csínytetten és ezért ki is csúfolják.

A gyermek életéből a csínytettenek sem maradhatnak el. Néha a legjobb szándék is balul sül el, például az új ünneplő „ujjaeska” szétvágása és a koldusra terítése, vagy az a véletlen eset, amikor a kenyér játékos gurigálása, elgurulása nagy bajt okoz. Csalafintaságként indul a kéregetés is, amely erkölcsi tanulsággal zárul, helytelen viselkedését belátja, azt, hogy a koldulással alávaló dolgot cselekedett, hiszen „...

én ép, erős, egészséges gyerek vagyok! Édes apámnak van háza, telke". (ibid, 77. o.) Végezetül előfordul a vétség letagadása, elfedése is.

Peti kognícióját a mások által is megfogalmazott okosság, eszesség, fortély, cselek kitalálása, a nehéz szituációk talpraesett megoldása jellemezi. Eleven fantáziája legjobban a mesék kitalálásában és elmesélésében tükröződik: „*Már olyan jártasra tettem szert a mesemondásban, hogy még választékos nyelvezettel is tudtam mesélni, mintha csak könyvből olvastam volna!*” (ibid, 50. o.).

A csínytetek mintázata

A novelláskötetben előforduló legfontosabb esetek összegző bemutatása tükrében
(vö. Szabolcs, 2002)

<i>Esemény</i>	<i>Probléma</i>	<i>Szereplők</i>	<i>Megoldás</i>	<i>Szerzői értékelő reflexió</i>
Az ünneplő „ujjacska”	Szent Mártont utánozva az új ujjacszkáját szétvágta, és azt az alvó koldusra terítette	Petike, koldus	Külső segítséggel, anyja leszereli a dühödtt apát, összevarrja az ujjast	Petike naivitása, hiszékenysége, jóindulata, belátása apa-anya ügyes konfliktusmegoldása
A névnap ajándék	A játékoság tönkretette az ajándékozás jó szándékát	Petike, Jani bácsi, testvérek,	Jani bácsi segítségével	Lelkiismeret-furdalás, szorongás, aggodalom
A koldusfiú	Zarándokoktól koldulás	Petike, a szomszédék Nácikája, zarándokok	Az ok nélküli koldulás alávalóságának belátása	Büntudat, őszinte megbánás
Pénzgyűjtemény	Játékoságból a tallérok eldugása	Petike, Talléros Tóni, Jancsi az árva, szülők, Pista bácsi	Az elkövetett csínytet bevallása, Jancsi kiengesztelésére törekvés	Megbánás, szeretet
Apai szó	A kereszt szétszerelése, a részek eldugása, majd az apa haragja előli elbújás az óraszekrénybe	Petike, apa, anya	Bocsánatkérés, apa és Petike egymásra találása	Szeretet, apai figyelem keresése

A csínytetek kapcsán újabb és újabb megoldásra váró problémák merülnek fel. Ezek megoldása kihívást jelentenek, általuk mobilizálódik Petike képessége. A megoldáshoz időnként külső segítségre is szüksége van. A végeredmény minden esetben a sikeres problémamegoldás, amelyek az érzelmi reakciók sorát indukálták.

A problémamegoldás erőtere

A novelláskötetben előforduló legfontosabb esetek összegző bemutatása tükrében (vö. Szabolcs, 2002).

A főhős érzelmi életére a pozitív és negatív emóciók együttes jelenléte a jellemző. A negatív érzelmek között a szomorúság, félelem, rémület, szorongás, szégyen előfordulása a leggyakoribb. A pozitív érzelmek között rá a szeretet a legjellemzőbb. „*Oly jól esett édes anyám kebléhez simulni.*” (ibid, 31. o.) A jámborság, a kedvesség is a tulajdonságjegyei közé tartozott.

Önértékelése egészséges, tudja magáról, hogy képes túljárni mások eszén, bátor, okos, fortélyos, illedelmes, jártas a mesemondásban, utálja a hazudozást, átlátja a hamisságot. Egyben tisztában van a negatívumaival is, így a naivitással, az időnkénti sunyisággal, a tettetéssel.

A főhős személyes tulajdonságai

A novelláskötetben előforduló legfontosabb esetek összegző bemutatása tükrében (vö. Szabolcs, 2002)

A főhős tulajdonságainak összegző bemutatása világosan szemlélteti azt, hogy igazi gyermekről ír a szerző, aki életrevaló, talpraesett, önálló, de mindenekelőtt testben-lélekkben gyerek.

* * *

Összefoglalva: a tartalomelemzés tanulságait megállapíthatjuk, hogy a vizsgált irodalmi alkotás gazdag pedagógiai vonatkozásokban. Mindenekelőtt társadalmi, kulturális, szociális, pedagógiai tanulságokkal szolgál. Kiemelkedik a gyermek és környezete szoros, meghatározó szerepe. A gyermeket ért hatások hálójában kitüntetett jelentőségű a szűkebb és a tágabb környezet gyermekképe, a gyermekhez való viszony, s az ebből eredeztethető elvárás rendszere, amely kiemelten normatív, előíró. Megjelenik ugyanakkor a 19. század második felétől jelentkező új gyermekkép is, a gyermeki önállóságot biztosító nevelés, amely által fejlődhetett az önismeret, önkontroll, önértékelés. A szülői elvárások milyenségét is meghatározza a korszak gyermekről vallott felfogása, így a tradicionális értékek, normák. A szülői nevelési eljárások esetlegességére, következtelenségére, esetenkénti elégtelenségére is rávilágít a mű.

Összességében a megélt tapasztalatok erős pozitív, illetve negatív benyomásként, tanulságként szolgálhattak Rosegger pedagógiai koncepciójának kialakításához.

Az Erdei Iskola (Waldschule) koncepciója

A Waldschule létrehozása

Rosegger 1901 nyarán visszatért Alplba, itt megtudta, hogy még mindig nincs iskolája az ott élő gyerekeknek. Az osztrák iskoláztatás fejlődését még a 19. század második felében is nagymértékben hátráltatta a széttagoaltság, különösen a geográfiai viszonyok miatti hegyvidéki körülmények. Így nem követte, nem hozta létre a 19. század elejétől kibontakozó, és a század végére kialakuló kötelező, az állami elvárások szerint működő, államilag finanszírozott nemzeti oktatási rendszert.

Rosegger, mint a gyermekek barátja, ahogy ezt irodalmi munkássága is tükrözi, segíteni akart az ott élő gyermekeken, ezért gyűjtési akcióba kezdett. A közösgéhez (Waldheimat –Gesellschaft) fordulva kérvényezte a szükséges 3000-4000 korona összeggyűjtését. Hivatkozással többek között azt írja, hogy „*a legtöbb gyerek egyáltalán nem járhat iskolába, ami nagyon szomorú, hiszen szegény szülők okos gyerekeit fontos lenne jövőjük biztosítása érdekében írni, olvasni, számolni tanítani*”. (R. Schrittwieser, é. n. 10-11. o.). Ő 2500 koronával járult hozzá az iskola felépítéséhez. Az összeget felolvasó körútjain gyűjtötte össze. 1902-re összegyűlt 11 000 korona, s jó néhány természetes adomány: bútorok, könyvek, kályha, pianínó. Az iskola felépült, ünnepélyes megnyitójára még az év szeptember 28-án került sor. Az ünnepségen rengetegen vettek részt, a polgármestertől az építésvezetőig ünnepeltek az emberek. Rosegger virágköszöntésben részesült, s meglepetésére az iskolaépületben egy szobát is kialakítottak számára.

Az új iskolában 23 gyermekkel 8 évfolyamon kezdődött el az oktatás. A hegyen élő parasztgyerekek megfelelő színvonalú képzését követelte és sikeresen valósította meg így Rosegger.

Ki kell emelnünk, hogy a roseggeri Erdei Iskola nem azonos a 20. század fordulóján Európa-szerte orvosi felügyelettel működő iskolaszanatóriumok, utókezelést is nyújtó preventóriumok bentlakásos erdei iskolai hálózatával, a Landerziehungsheim Hermann Lietz-féle intézetekkel, s akár a napjainkig is működő erdei iskolák rendszerével. Úgyszintén nem hasonlít a „szabad levegős” (open-air school), a szabadban folyó nevelés mozgalmával, azaz sem nem iskolaszanatórium gyógyító tevékenységével, sem pedig a szabadban folyó nevelés reformpedagógiai újdonságával nem azonosítható. A természet, a jó levegő a hegyi parasztgyermek számára ugyanis eleve adott volt, számukra a legnagyobb hiányt a megfelelő színvonalú oktatás-nevelés jelentette. Itt tehát az Erdei iskola elnevezés a helyben, hegyen, erdő közepén lakó parasztgyermek számára szerveződött új iskolát jelentette.

Rosegger koncepciója megalkotásakor tudatosan, vagy éppen tudattalanul támaszkodott többek között a 18. század utolsó harmadában a német nyelvterületen kibontakozó filantrópizmus reformtörekvéseire, így például a Rochow (1764-1805) által megfogalmazott, a falusi gyermekek rossz helyzetének felvázolására és a szá-

mukra szüksége iskolák létrehozási szükségletére. Ismerhette Pestalozzi és Fröbel népnevelési reformjait is. Felfigyelt a Basedow (1723-1790) által felismert, a gyermekek életkori sajátosságaihoz igazodó praktikus ismeretek, gyakorlati munkafogások, a szerszámhasználat iskolai terepen történő alkalmazására is. (Németh, 2005) Durkheim alapján fontos szerepet szánt az erkölcsösségnek és a fegyelemnek, mint a társadalmi együttélés nélkülözhetetlen eszközének. (Durkheim, 1980)

Rosegger a megálmodott iskolájával több célt kívánt szolgálni. Mindenekelőtt a méltányosság célját, azt, hogy a szegény sorsú, elmaradott vidéken élők gyermekei a lehető legjobb oktatást kapják. Ez az oktatás nem zár ki senkit, sem a gyengébb képességűeket, sem a fogyatékosokkal élőket. Egy iskolán belül kívánta megoldani a különböző szociokulturális háttérrel, képességekkel, személyiségjegyekkel rendelkező tanulók hatékony oktatását. Az átélt szegénység, ahogy azt a Petikéről szóló kötetében is megörökítette, különböző módon és formában volt jelen a hegyen, jellemezte őt magát és a társait. A gazdagok irányában mutatott averziója is megmutatkozott, a gazdag-szegény antagonisztikus ellentétét szerette volna a tanítványok képzésén keresztül csökkenteni. Úgy kívánta integrálni a hegyen lakó gyerekeket, hogy személyiségük sokoldalú megismerése mellett, ahhoz igazítva, az aktuális szükségleteiket figyelembe véve, számukra hatékony fejlesztést nyújtson. (Réthy, 2013) Pedagógiai védőháló segítségével minden tanuló számára segítségnyújtás kívánta, álmodta meg. Befogadó, elfogadó szemlélettel esélyteremtés, esélyigazságosság biztosításával kívánt szebb jövőt teremteni a tanulók számára. A kérdés mindenekelőtt ember/gyermekjogi aspektusból kezelte, a városokban, fálvakban, illetve az elszigetelt településeken élő gyermekek azonos iskoláztatási lehetőségeinek megteremtésével. Igyekszik a különböző hátrányok okainak feltárására, a különbségek enyhítésére, a családi élet, a nevelés hiányosságai, negatívumai (verés, érzelmi elhanyagolás, ingerszegény környezet, negatív minták) kompenzálására. Segíteni kívánta az eljövendő életben való boldogulást. A személyiségfejlesztési céljaiban tükröződik mindaz a megélt tapasztalat, amelyet a Petike című novelláskötetében olvashatunk, így a gyermeki önállóság, szabadság, hatékonyság, találékonyság, erő, ügyesség, emberismeret, érdekérvényesítés, önhatékonyság, a személyiség erejének fejlesztése. (vö. 16. o.) A tudás megszerzése, fejlesztése nem lehet öncél, sokkal inkább előtérbe kell kerülnie könyve fontos tanulságaként a problémahelyzetek megoldani tudásának.

Rosegger egyik találó mottója: „*A gyermek egy könyv, melyből olvasnunk kell, s amibe írunk is kell.*” (Rosegger, 2011) E mottó egyértelműen a gyermekközpon-túságot, a gyermektanulmányozási mozgalom, a gyermek sokoldalú megismerésének Hall-i igényét idézi meg. Jelesül azt, hogy a gyermeket mindenekelőtt meg kell ismernie a pedagógusoknak, majd a pedagógiai hatásoknak a növendékek konkrét, egyedi tulajdonságaira kell hatnia (egy könyvet kell kiolvasni), és a megismerés után azt ki kell bővíteni az adekvát pedagógiai hatásokkal (írni kell bele). Mégpedig ez a kibővítés, a könyvbe történő írás csak úgy lehetséges, ha a könyvet olvas-

va az ott leírtakhoz (formában, stílusban, tartalomban, módszer- és eszköztárban) illeszkedik, szervül. A közös szerzőség modern gondolata tárul fel itt előttünk. A gyermeknek tehát Rousseau értelemben önálló világa van, amelyet meg kell ismerni, s csak ennek a segítségével lehet pedagógiai hatást gyakorolni, mindenekelőtt a gyermeki személyiség tiszteletben tartásával. A gyermekközpontú szemlélete, a gyermek megfigyelését, egyéni sajátosságainak megismerését jelenti kora „gyermektanulmányozása” alapján is. Laboratóriumi módszerek hiányában nyilván csak a személyes élettapasztalataira, illetve a természetes megfigyelésre kívánt utalni. Jóllehet maga is tapasztalta, s meg is írta kötetében, hogy a hegyen lakó társai miképpen különböztek akár gondolkodásukban, értelmi képességeikben, kreativitásukban, kommunikációs készségben, tevékenységükben, az offenzív, defenzív tevékenységi stratégia alkalmazásában, önállóságban, érzelmi éltükben: agresszió, félelem, szorongás, harag, düh, frusztráció, akár szociabilitásukban és erkölcsi szerepvállalásukban. A gyermekek különbözőségére támaszkodva a szabad, önálló, színes, sokrétű tevékenykedtetés biztosításával gyorsabban kibontakoztatható az egyén tevékenységrepertoárja és eljutása az önkormányzásig, a felnőtt tevékenységig, például a szántani tudásig. (Lásd: Petike.)

Rosegger soha sem feledkezett meg arról, hogy honnan is jött, milyen körülmények között éltek sorstársai, és ahogy a múltba visszatekintve mindezt meg is fogalmazta a Petike című novelláskötetében. Ezért álmolta meg számukra a felemelkedést biztosító, pedagógiai felelősségből kiinduló, védőhálót biztosító méltányos iskolát. Ez az iskola mindenki iskolája volt, hiszen innen nem szorított ki senkit a hegyen lakó gyermekek közül. Figyelembe vette a saját tapasztalatai alapján is azt, hogy a hegyen lakó paraszt szülők gyerekeinek a legközelebbi iskolák (St. Kathrein, Krieglach) elérése több órát vett volna igénybe gyalog a rendkívül rossz útviszonyok és a különböző időjárási viszonyok okán. Másrészt a közeli, jól, hatékonyan működő iskolával szerette volna meggátolni a vidékről történő elvándorlást, és nem utolsó sorban segíteni akarta a szegény, elmaradott körülmények között élő gyermekek hatékony, méltányos oktatását.

A roseggeri iskola álomiskola volt a szó szoros értelmében. Álmot, jövőt jelentett az írástudatlan hegyi paraszt szülők gyermekei számára. Normatív és transzcendens értékeket együttesen tartalmazó, ezen értékekre fókuszáló célok jellemzik iskoláját, mellyel tanítványainál a megbízható erkölcsi ítéletalkotás kialakítását igyekezett elérni. Olyan erkölcsre kívánt alapozni, amely megvédi a gyermekeket olyan csábításoktól, amelyeken Petikének át kellett esnie. Az erkölcsi nevelés terén előtérbe került a segítőkészség, szolidaritás, tisztesség, bátorság, altruizmus, nemzeti érzület, istenhit fejlesztése, mindaz, amely Petike életében is követendő orientációt jelentett. Nem csupán ismereteket, tudást szeretett volna adni a gyerekeknek, hanem a jövőre életre is szerette volna őket felkészíteni, foglalkozást, szakmát adva a kezükbe. A lányok számára varrást varrógépek beszerzésével, a fiúk számára

fa- és fémmunkát biztosított. Egyben olyan alapvető kulturális javak elsajátítását tekintette fontosnak, mint az olvasás, írás, számolás fejlesztése.

Nézete szerint a világban tapasztalt kenyérharc megöli a szellemet, ugyanis ez a különböző célokért való versenyfutást jelenti. Az iskola egyik legfontosabb feladatának ezzel szemben azt tekintette, hogy választ adjon a gyerekek saját életének kérdéseire. (*Bassola*, 1937) Azaz, hasonlóan Dewey (1976) felfogásához, más életkörülmények között, ám itt is az életre való felkészítést, mint a nevelés célját maga az élet adja. Aktivitásra épülő, önfejlesztő nevelési folyamatot szervez, célszerűen összeállított tevékenységet kínál. Pragmatista elképzelése az életre való felkészítésről Dewey nézőpontjához hasonlít, határozottan állítja, hogy csak a felnőtt korban cselekedni tudó egyén fejlesztése lehet a cél.

Rosegger pedagógiai reformtörekvései

A felvázolt pedagógiai koncepcióból logikusan következnek Rosegger iskolájának reformtörekvései. Az iskolában folyó munka szellemiségét nagyban befolyásolta a gyermekkori élményvilága, az őt tanító Patterer házi tanító oktatói tevékenységének milyensége, ám nem elhanyagolandó szempont az iskolába kinevezett első iskolamesterek munkálkodása sem.

Rosegger pedagógiai koncepciójában, iskolája működésében a méltányos és inkluzív pedagógián kívül további számos reformpedagógiai vonás megtalálható. Talán az első magának a meglévő helyi igénynek a kielégítése, hiszen a hegyekben élő gyermekek szülei maguk is analfabéták voltak, így gyermekeik tanítását csak szervezett formában lehetett biztosítani. Ennek az égető igénynek, mint egyéb más reformiskola is, akart eleget tenni az alapító. Az iskola magániskolaként szerveződött, alapítványokból tartotta fenn magát.

Az Erdei Iskola *épülete*, architektúrája harmonikusan illeszkedik a környező természeti tájhoz. Az organikus építészet jegyeit magán viselő szép faépület a hegy lábánál helyezkedett el, ezzel is arra törekedett Rosegger, hogy a gyerekek ne legyenek kiszakítva a hegyi, erdei, falusias, természetes életkörülmények közül. Ezzel mindegy Tolsztoj Jasznaia Poljana-i birtokán 1849-ben létrehozott iskolája gondolatvilága köszön vissza. (vö. *Szabó*, 1987) Maga az iskolaépület szerinte egy olyan aréna, ahol mindenki gyakorol azért, hogy a későbbi felnőtt életben helyt tudjon állni. (*Rosegger*, 1894) Az osztályterem berendezése, a műhely (varrógép, fa- és fémmunka végzésére alkalmas eszközök) is a sokoldalú gyermeki tevékenységet szolgálta.

Az iskola *szervezeti felépítésére* osztatlan, összevont osztályos működést biztosított, amelyben a gyermekek/tanulók két csoportjában több évfolyamot tanítottak együtt: az 1. csoportban az 1-3 osztályokat, a 2. csoportban a 4-8 osztályosokat.

Az összevont oktatási szisztéma bár kényszermegoldásként jött létre a régió és a település fejletlensége és a gyermekek kis létszáma okán, ám a vegyes életkorú

csoportok elősegítették az egymástól tanulást, egymás segítségét, egymás gyengeségének és erősségének jobb megismerését, az együttműködést, az interakciók sokféleségét. A szervezeti keret preferálja az egyéni és a csoportos munkaformákat, a nyitottságot, a kooperációt és a szabad mozgást a csoportok között. A csoportokon belüli alacsonyabb osztálylétszám elősegíti a tanulói megnyilvánulások gyakoriságát, a tanítók részéről pedig az egyéni sajátosságok differenciált figyelembe vételét. A tanítandó tananyagnak a tanulók sajátosságaihoz igazított folyamatosan történő továbbfejlesztését is elősegíti. Ma már Nyugat-Európa-szerte a geográfiai okok miatt új alternatívát jelentenek az összevont osztályos iskolák, akár reneszánszukat is élik. (vö. *Bodonyi*, 2012)

Az iskola hatékony működését igazolja az 1916/17-ben az iskolai krónikában olvasható Rottenmanner tanítóról szóló sorok, aki „*az állampolgári nevelésre, önállóságra, kötelességtudásra kívánt nevelni. Fontos az önszabályozás kialakítása és az autonómia, melynek kerete a választott gyermekönkormányzat*”. (*R. Schrittwieser*, é. n., 16. o.).

A másik jellemzője a *gyermeki fejlődés sajátosságaihoz* való alkalmazkodás, a gyermeki önkibontakoztatás, a gyermeki szabadság, a személyes felelősség kialakítása, az önállóság biztosítása az oktatás során. Az iskola épülete, a tanterem, a tanműhely az organikus építészeti jegyeit viselte, sőt berendezése maga is ezeket a törekvéseket szolgálta, így a tanterem, a munkaműhely kialakítása a más-más tanulói tevékenységek végzését, a gyermeki fejlődéshez igazodó önállóságot biztosította. A különböző ásványok, kőzetek gyűjtése, rendszerezése Decroly (1871-1932) pedagógiai felfogását tükrözi, azt, hogy a tanulókat az iskolában az élet által szükséges az életre felkészíteni. (*Vág*, 1974) A munkavégzéshez szükséges eszközök, használatának elsajátítása, a különböző anyagok (fa, fém, textil) felhasználása, rendbetétele a kötelességtudás, a felelősség fejlesztését szolgálta. A munkához kapcsolódó oktatási koncepció pedig jelentős előfutára Kerschesteiner (1854-1912) munkaiskolájának. Kerschesteiner A munkaiskola fogalma (*Der Begriff der Arbeitsschule*) című munkája ugyanis csak 1912-ben jelent meg, rá nem támaszkodhatott Rosegger (*Kerschesteiner*, 1972). Sőt, a német munkaiskola másik irányzatának képviselője, a Hugo Gaudig (1860-1913) által hirdetett felfogás előfutárának is tekinthető, azaz a pusztán manuális készségek fejlesztésén túl a tanulói öntevékenységre, személyiségformálásra, a testi és a szellemi fejlesztés harmóniájára egyaránt tekintettel van. (*Flöter; Ritzi*, 2012)

Nagy szerepet szán iskolájában a munkára nevelésnek. Fontos elvként kezeli a munkaműhelyekkel a gyakorlatiasságot, az életre való felkészítést, a gyermek környezetének ilyen irányú tudatos pedagógiai szempontú megszervezését. A reformpedagógia számos elemét felhasználva szervezi meg azt, hogy a növendékekkel megismertesse a termeléssel kapcsolatos különböző kézi munkaformákat.

Az iskolai műhelyoktatással más-más tevékenységre készítette fel a lányokat és a fiúkat. A *műhelyben* a fiúk a fagegmunkálást és az erdészeti tevékenység eszköze-

Peter Rosegger (1843-1918), a méltányos, inkluzív pedagógia előfutára

it és használatukat ismerték meg, sajátították el, például a gyalulást, illesztést, vést, esztergálást, a hordó-, faszindely- és szekérszítést. A lányok a műhelymunka keretei között a fonást, szövést és a gépi varrást sajátították el.

A tanítványok segítségével *iskolakertet és méhészetet* hoztak létre. (Mindezt 500 koronával Rosegger támogatta.) A kisállattartáshoz a tanulókkal közösen kis istállót építettek.

A hegyen lakó *analfabéta felnőtteknek tanfolyamokat indított*, az oktatásban a lakosok 33%-a vett részt. *Továbbképző kurzusokat* is nyitott az erdőgazdálkodás és a mezőgazdaság fejlesztése témakörben a hegyen lakó felnőttek számára. Sokszor kellett a gyermekek érdekében a szülőket meggyőzni a gyermekeik iskoláztatásának fontosságáról, hasznosságáról, ezért is a gyerekek nap mint nap egy-egy általuk készített hasznos eszközzel tértek haza (fakanál, kötényke, megmunkált faléc...). Rosegger a tudatos, szorgalmas, pontos, becsületes, hasznos, értékteremtő munkára történő felkészítő pedagógiai tevékenység alapvető fontosságát hangsúlyozta. A tanuló munkájával szemben támasztott követelmények háttérben a gyermekek ismerete és az elérendő célok mérlegelése állt. Mindeközben figyelembe vette a közösség szükségletét, valamint a nemek közötti különbségeket. Egyidejűleg csak olyan munkakör elsajátítására tette alkalmassá a tanulókat, amelyre a tágabb és szűkebb közösségben igény fogalmazódott meg. Mindeközben együttműködésre, a közösségi élet megteremtésére, azaz az állampolgári nevelésre is figyelmet fordított.

Gyakorlatias, életközeli, széles tapasztalati és tevékenységi körre támaszkodó, a helyi igényeket kielégítő ismeretekre összpontosított, mindenekelőtt az írás, olvasás, számolás és a gyakorlati ismeretek biztonságos elsajátítására. Praktikus, életre nevelő tantárgyak szerepeltek az iskolájában. E folyamatban a felhasznált eszközök széles repertoárt mutatnak, és a gyermekeknek mindenekelőtt az eszközök biztonságos kezelését szükséges elsajátítaniuk.

A hátrányos helyzetű gyermekek felé a legnagyobb tisztelettel fordult. Saját életéből ismerte a megélt hátrányokat, a hiányokat, és ezek megszüntetésére törekedett. Úgy vélte, hogy a jó iskola visszahat a társadalomra, magára a kulturális életre. Legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy szülőhelyének sajátosságait figyelembe vevő, méltányos és inkluzív, jó iskolát alapítson. Mindezeket figyelembe véve Rosegger pedagógiai koncepcióját, iskolája gyakorlatát valódi újjáélesztésként, reformpedagógiai próbálkozásként értékelhetjük, amely a méltányos, inkluzív pedagógia előhírnöke.

Az iskola további története

A háború alatt, 1939-1945 között, az iskolát bezárták. 1945/46-ban 55 tanulóval indult újra az iskola, megalakult a szülők tanácsadó testülete. Iskolaújságot (*Waldschulzeitung*) indítottak a tanulók, amelyet maguk írtak és szerkesztettek. Az újság nem csak Stájerországról adott híradást, hanem más tartományokról is, így

nagy érdeklődés kísérte. 1948-ban tanártovábbképzést szerveztek az iskolában az iskola megújulása témakörben. A Waldschule történetét és pedagógiai gyakorlatát nagy sikerrel Walter Kandler, az iskola tanára mutatta be. Még ebben az évben Anton Sorge kutatómunkát végzett az iskolában a változatos oktatási formák feltárása, s kitüntetetten a tanulói önszabályozás, a tanulói vita tanulmányozása céljából.

Az iskola egyre több tanulója tanult tovább a középfokú intézményekben. Az intézmény az egész tartományban ismertté vált, számos látogatót is fogadott, köztük az oktatási minisztert, a szövetségi elnököt, a kancellárt.

1952-ben elektromos áramot, csatornázást kaptak, új iskolabútorokhoz jutottak. A megváltozott társadalmi, gazdasági körülmények okán azonban egyre kevesebb tanulója lett az iskolának. Ugyanis drasztikusan átalakult a település, Alpl lakosságának összetétele (24% nyugdíjas, 24% erdei munkás, 24% bejáró munkás, 20% vendéglős és alkalmazott, és csak 8% volt a mezőgazdasági munkás). Így 1966/67-ben már csak 4 osztályt működtetett, 1970-ben 11, 1974/75-ben pedig csak 3 tanuló látogatta, ezért megszűnt. (*Schrittweiser*, é. n.)

Rosegger végakarata szerint az épület Krieglach közösségé, de csak tanítási célokra használható. Így vált napjainkra emlékhellyé.

Rosegger recepciós hatása Magyarországon

Magyarországi recepciója szűk körű, műveinek lefordítása esetleges, kis körben mozgó. Életében munkáiból alig jelent meg magyar fordítás. Petike címmel Körösi Henrik 1904-ben magyarította elbeszélőkötetét. Bodrogi Lajos 1913-ban A csuda-mód megmentett jágerhöz címmel fordította le Rosegger egyik novelláját. Foerster Frigyes (1913) *Iskola és jellem* című könyvének Tekintély, mint az engedelmesség elve fejezetében teljes félreértéssel Roseggerre hivatkozik. Karácsony Sándor (1990) Mikszáth nyelvezetét és szókincsét Roseggeréhez hasonlítja. Pomogács Béla (1997) Erdélyiség és európaiság. Az erdélyiség vonatkozási pontjai című esszéjében Roseggert a népszerű szellemtudományok (Landschaftstheorie, Heimatdichtung, régionalisme) képviselői között említi, mint a vidék ábrázolóját, a tájegységi „néplélek” megismertetőjét. Tandori Dezső a *Hegykristály* című könyvben jelentette meg Rosegger Karácsony éjszaka című elbeszélését Adalbert Stifter *Hegykristály* című művével együtt.

Kovács Henriette (2014) történelmi vonatkozású PhD-dolgozatában *Die Waffen nieder* (Le a fegyverekkel). Békemozgalmak Ausztria-Magyarországon a 19-20. század fordulóján, mint a békéért érvelők között említi a nevét. Pedagógiai törekvéseire nincs utalás a hazai neveléstörténeti munkákban. Kora magyarországi időhöz és helyhez kötött pedagógiai normarendszert tükröző kánonja nem igazán volt nyitott Rosegger pedagógiai reformtörekvéseire. (*Németh*, 2008) A 19. század végén a hivatalos pedagógia nem preferálta a pedagógiai újító reformszellemet. A ha-

zai pedagógiai gondolkodás és a gyakorlat bár német orientáltságú volt, Roseggert még hivatkozási szinten sem fogadta be a kialakult kánonba.

Pedagógiai elképzelései, elvei napjainkban számos, Rosegger nevét viselő németországi és ausztriai iskolában tovább élnek, így többek között Gärtringenben, Wiesbaden-Ingstadtban, Reutlingenben, Berlinben, Radebeulban, ahol egész napos iskolát működtetnek. Különböző tanuló személyiséghez igazodó fejlesztést, szabad munkát, csoport- és projektmunkát, nagyobb oktatási blokkokat, önálló tanuló munkát folytatnak az ő szellemiségének megfelelően.

Emléke elevenen él Ausztriában. Ennek a Stájer tartományban maradandó nyomai vannak. Művei nem veszítettek jelentőségükből, emlékeztetnek arra, hogy régen milyen körülmények között nőttek fel a gyerekek. Már halála évében, 1918-ban bélyeg viseli arcát, 1968-ban ezüst emlékérmét adták ki a képmásával, 1969-ben arcképe rákerült a 25 Schillinges érmére, számos helyen szobrot állítottak tiszteletére, és utcanevek őrzik az emlékét.

Felhasznált irodalom

- Bassola Zoltán (1937): *Decroly pedagógiai rendszere*. Fischer Lajos Nyomda, Budapest.
- Bodonyi Edit (2012): *Modern alternatív iskolák*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 25-31. o.
- Bodrogi Lajos (ford., 1913): „A csuda-mód megmentett jágerhöz.” *Budapesti Szemle*, 444. sz. 429-449. o.
- Dewey, J. (1976): *A nevelés jellege és folyamata*. Pedagógiai források. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Encyclopaedia Britannica (1911) 11. 29. Volumen. Eleventh Edition.
- Durkheim, E. (1980): *Nevelés és szociológia*. Pedagógiai Források. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dombi Alíz (2002): *Gyermekkép-értelmezések a 19-20. század fordulóján*. Iskolakultúra, 3. sz. 39-46. o.
- Dworetzky, J. P. (1988): *Psychology*. Third Edition, St. Paul, New York, Los Angeles, San Francisco.
- Farkas, R. (Hrsg., 2013): *Rosegger für uns. Zeitloses und Aktuelles aus seiner Zeitschrift „Heimgarten“*. Verlag für Sammler, Graz.
- Flöter, J.; Ritzi, C. (Hrsg., 2012): *Schule im Dienst der freien geistigen Arbeit*. Darstellung und Dokumenten, Bad Heilbrunn, Klinghardt.
- Foerster Frigyes (1913): *Iskola és jellem*. Lampert-Z. Könyvkereskedés, Budapest.
- Gazda István (2000): *Magyar tudománytörténet*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba.
- Gróz Andrea (2007): *A pedagógus-gyerekek kapcsolat alakulása a dualizmus korában tanítóképző pedagógiai szakkönyvek tükrében*. (PhD-dolgozat.) ELTE PPK, Budapest. (Kézirat)
- Guisinger, S.; Blatt, S. J. (2003): *Individualitás és kapcsolódás*. In: V. Komlósi Annamária; Nagy János (szerk.): *Énelméletek: személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 176-194. o.
- Gyáni Gábor (2003): *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hall, G. S. (1974): *Az amerikai iskoláról*. Pedagógiai Források és Tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Just T.: Die Nachlasse und Privat- und Familienarchive im Haus-, Hof- und Staatarchiv. <http://www.oesta.gr.at> Letöltés: 2017. 05. 10.
- Kappstein, T. (1904): *Peter Rosegger ein Charakterbild*. Verlag von Greiner & Pfeiffer, Stuttgart.
- Karácsony Sándor (1990): *A cinikus Mikszáth*. Magyar Filozófiai Szemle. Dokumentumok, 1-2. 212-322. o.

- Kerscheneiner, G. (1972): *A munkaiskola fogalma*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kozári Mónika (2009): *A dualizmus kora 1867-1914*. Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország történelme, 16. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kovács Henriette (2014): *Die Waffen nieder. (Le a fegyverekkel.) Békemozalmak Ausztria-Magyarországon a 19-20. század fordulóján*. (PhD-dolgozat.) ELTE BTK, Budapest. (Kézirat)
- Kőrösi Henrik (1900): *Pedagógiai kalauz. A népnevelés céljaira*. Lampert Róbert Császári és Királyi Könyvkereskedés, Budapest.
- Kőrössi Judit (2006): *Gyerekek – ahogy a felnőttek látják őket. Velekedések a gyermek természetéről és fejlődéséről*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Lietz, H. (1970): *Die deutsche Landerziehungsheime*. In: Lassahn, R: Hermann Lietz Schulreform durch Neugründung. Paderborn, 1898.
- Mann, M. (szerk., 1987): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nadler, J. (1951): *Literaturgeschichte Österreichs*. Salzburg.
- Nagl, J. W.; Zidler, J., Castle, E. (1914): *Deutsche-Österreichische Literaturgeschichte. Ein handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn*. Wien.
- Nagy Andrea; Németh András (2017): *Az osztrák-német életreform-törekvések magyar recepciója a szentendrei Bubán-kolónia és az Életreform című folyóirat példája alapján*. In: Németh András; Vincze Beatrix (szerk.): *Továbbélő utópiák, magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciók hatások*.
- Németh András (1996): *A reformpedagógia múltja és jelene*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András; Ehrenhard Skiera (1999): *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődése*. Osiris, Budapest.
- Németh András; Pukánszky Béla (2004): *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2008): *A neveléstörténet szakirodalmi kánonja és a klasszikusok szerepe*. Iskola-kultúra, 9-10. sz. 3-10. o.
- Németh András (2017): *Főbb tudományelméleti irányzatok, kutatási eredményeik és hatásuk nemzetközi és hazai neveléstudomány-tudománytörténeti kutatásokra*. In: Németh András; Bíró Zsuzsanna Hanna; Garai Imre (szerk.): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 9-81. o.
- Németh András (szerk., 2002): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok. Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Németh András; Mikonya György; Skiera Ehrenhard (szerk., 2005): *Életreform és reformpedagógia-nemzetközi törekvések magyar recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Osterreichischen Staatsarchiv Vergangenheit für die Zukunft bewahren <http://www.oesta.gr.at>
Letöltés: 2017. 7. 10.
- Pestalozzi, J. H. (1959): *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* Pestalozzi válogatott művei II. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Philipoff, E. (1994): *Dichter der verlorenen Scholle*. Styria Verlag, Graz-Wien-Köln.
- Pomogács Béla (1997): *Erdélyiség és európaiság. Az erdélyiség vonatkozási pontjai*. www.forrasfolyoirat.hu Letöltés: 2017. 05. 25.
- Prondczynsky, A. (2001): *Ethische Kultur, Neue erziehung, Monismus: Reformbewegung, soziale und pädagogische Discourse in Österreich und Deutschland zwischen 1890 und 1938*. In: Horn, K.

Peter Rosegger (1843-1918), a méltányos, inkluzív pedagógia előfutára

- P.; Németh, A.; Pukanszky, B.; Tenorth, H-E. (Hrsg.): *Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa*. Osiris Kiadó, Budapest, S. 230-253.
- Pukánszky Béla (2002): *Gyermeküket tanító apák*. Iskolakultúra, 3. sz. 5-15. o.
- Réthy Endréné (1997): *A motiváció elmélete és gyakorlata a reformpedagógiában*. In: Bábosik István (szerk.): *A modern nevelés elmélete*. Telosz Kiadó, Budapest, 150-163. o.
- Réthy Endréné (2003): *Önismereti alapok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Réthy Endréné; Vámos Ágnes (2006): *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia*. ELTE Bölcsész Konzorcium, Budapest.
- Réthy Endréné (2013): *Befogadás, méltányosság, az inkluzív pedagógia rendszere*. Comenius Oktató és Kiadó Kft., Pécs.
- Rines, G. E. (ed, 1920): *Rosegger, Peter*. Encyclopedia Americana: Lieber. <https://arhive.org/search.php?query=//sed+Rosegger%2C%20Peter>
- Ropoly László (2000): *A tudomány a szociális élet-világban. A tudományfilozófia hermeneutikai és szociálkonstruktivista szemléletmódjának összevetése*. Replika, 41-42. sz. 125-138. o.
- Rosegger Péter (1904): *Petike*. Ford. Körösi Henrik. Szent-István-Társulat, Budapest.
- Rosegger, P. (1979): *Als ich noch Waldbauernbub war*. Akademie-Verlag, Berlin.
- Rosegger, P. (1882): *Die Aelper in ihren Wald und Dorftypen geschildert*. Hartleben's Verlag.
- Rosegger, P. (1892): *Allerlei Menschliches*. Staackmann Verlag, Wien, Pest, Leipzig.
- Rosegger, P. (1894): *Sontagschule*.
- Rosegger, P. (1907): *Der Adlerwirt von Kirchbrunn (eine Dorfgeschichte)*. Der Deutschen Dichter-Gedachtnis-Stiftung Verlag, Hamburg.
- Rosegger, P. (2011): *Ausgewählte Schriften. Das Buch der Novellen*. Erste Band. Softcover, Nalen Press.
- Rosegger, P. (1993): *Lebens-Beschreibung und Die Schriften des Waldschulmeisters*. Hardcover, Rezidens Verlag.
- Rosegger, P. (1877): *Waldheimat*. Projekt Gutenberg-DE Hille § Partner, Hamburg.
- Rosegger, P. (2003): *Die Schrieften des Waldschulmeisters* Leipzig StaackemannVerlag http://www.deutschestextarchiv.de/rosegger_waldschulmeister_3003 Letöltve: 2017. 08. 23.
- Peter Rosegger (1944): *Aus dem Heimatgarten*. Leykam Verlag, Graz. https://translat.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=hu&prev=search&url=t Letöltve: 2017. 08. 23.
- Schrittweiser, R. (é. n.): *Peter Rosegger – Waldschule in Krieglach/Alp*. Krieglach, Marktgemeinde, Kindberg, Krieglach.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkor-történeti kutatásokban. (1868-1890). Gyermekkép Magyarországon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2002): *A gyermektanulmányi szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban, 1890-1906*. Iskolakultúra, 3. sz. 33-38. o.
- Szabó Miklós (1987): *A pedagógus Tolsztoj*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szász Ferenc (1976): *Az induló Nyugat és az osztrák irodalom*. Helikon, 2-3. sz. 257-258. o.
- Szász Ferenc (2005): *Budapest és Bécs irodalmi élete a századfordulón*. Irodalmi Közlemények, 2-3. sz. 272-286. o.
- Tandori Dezső (ford., 2005): *Hegyikristály*. Eri Kiadó, Budapest. (Universalmuseum Joanneum, Graz.)
- Vág Ottó (szerk., 1974): *Graunville Stanley Holl: Az amerikai iskoláról*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Vajda György Mihály (1959): *Osztrák irodalom magyar szemmel*. Világirodalmi Figyelő, 2. sz. 154-167. o.
- Wagner, K. (1991): *Öffentlichkeit der Provinzliteratur. Der Volksschriftsteller Peter Rosegger*. Studia und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur, 36. Niemeyer, Tübingen.

Wagner, K.; Kaiser, M.; Micjler, W.; Bruck, O.; Zinten, C. (2003): *Peter Rosegger-Heckenast Gustav Briefwechsel*. Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar. (Literarurgeschichte in Studien und Quellen Band 6.)

Zöllner, E. (1979): *Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 6. Auf. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, S. 427-442.

Adalékok egy jogtípráshoz: Méhely Lajos bölcsészkarai előterjesztése a *numerus clausus* ügyében

PÁLFI ZOLTÁN

Az első világháború befejezése, a Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalom vörös- és fehérterrorja, valamint Trianon sokkja a magyar felsőoktatást is érzékenyen érintette. Az egyetemi autonómia felfüggesztése, a felülről kinevezett vagy eltávolított, illetve az igazoló bizottságok által meghurcolt oktatók helyzete is súlyosan hátráltatta a normális egyetemi munka menetét, ám az igazi problémát nem ez jelentette. A leszerelt hallgatók, illetve az elszakított országrészekről menekültek egyszerre zúdultak rá az egyetemekre, emellett maguk a trianoni határon kívül rekedt intézmények is a megcsónkított országba menekültek, s ideiglenesen működésképtelenné váltak. A lehetetlen helyzetet kétségtelenül kezelni kellett; a problémával nemcsak kormányzati szinten foglalkoztak, maguk az érintett intézmények is keresték a megoldást. A forradalmak után felerősödő antiszemitizmus, s ezzel összefüggésben a zsidó hallgatókat érő sorozatos atrocitások (melyek odáig fajultak, hogy nagyrészt ezek miatt került felfüggesztésre a Pázmány Péter Tudományegyetemen az 1919/20-as tanév első féléve¹) előre vetítették, hogy milyen megoldás várható.²

Szakmai körökben közismert, hogy a felsőoktatás helyzetét szabályozó 1920. évi XXV. törvény (közismertebb nevén a *numerus clausus*) betérjesztésekor jelentős részben az egyes egyetemek által bevezetésre került vagy bevezetni tervezett intézkedésekre épült. Még 1919-ben két megoldási javaslat készült, mindkettő a Pázmány Péter Tudományegyetemen, megvitatás céljából ezeket köröztették a többi intézményben is. Az orvosi kar javaslata csak a forradalomban részt vett diákokat akarta kizárni az oktatásból. Ezzel szemben Kmoskó Mihály, a Hittudományi Kar korábbi dékánja a zsidóságot nem vallásnak, hanem nemzetiségnek meghatározva a faji és felekezeti arányszámok bevezetését szorgalmazta.³ Több felsőoktatási intézmény foglalt állást a felvehető hallgatók maximálása, valamint a zsidó hallgatók létszámának korlátozása mellett. Az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, Haller Istvánnal folytatott megbeszéléseiken azonban a felsőoktatási intézmények elzárkóztak a faji vagy felekezeti szempont törvénybe emelésétől.⁴ Bár e szempontok törvénybe emelését az egyébként antiszemita Haller István is aggályosnak tartotta, ezért az eredeti betérjesztésben nem szerepelt, hamar kiderült, hogy mind a

¹ N. Szegvári 1988, 101-02. és Ladányi 1995, 267.

² Ungváry 2012, 87.

³ Gyurgyák 2001, 118. 29. lj.

⁴ Uo. 118. 29. lj.

törvényhozás, mind a közvélemény követeli annak megjelenítését. Az egyetemen már 1919-től a különböző diákszervezetek követelték egyre hangosabban a zsidó hallgatók kitiltását, s ez a fent már említett atrocitások mindennapivá válásához vezettek, melyeknek során a nekik nem tetsző hallgatókat egyszerűen nem engedték beiratkozni. 1920 augusztusában – egy hónappal az alább ismertetendő javaslat megjelenése után – egyetemi ifjúsági ankétot tartottak Prohászka Ottokár elnökletével, ahol a részt vevő hallgatók egyetértettek a zsidóság egyetemi látogatásának korlátozásában.⁵

A törvényjavaslat parlamenti vitája előtt 1920-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához négy elképzelés is érkezett, három házon belülről, illetve 1920. június 30-án Tóth Lajos helyettes államtitkár bemutatta a törvényjavaslatot az egyetemek rektorainak és dékánjainak. A kar másnapi ülésén Méhely Lajost kérte fel a téma előadójának.⁶

Méhely Lajos⁷ (1862-1953; nevét következetesen Méhely-nek írta) már nemzetközi hírű zoológusként, az akadémia rendes tagjaként került 1915-ben az egyetemre, ahol 1919-ben kinevezték az Antropológiai Intézet igazgatójává. Egészen a világháborúig nem foglalkozott fajelméleti kérdésekkel. 1914-ben, felkérésre tartott egy előadást *A háború biológiája* címmel, melyben szociáldarwinista alapon fejtette ki a háborúnak mint a létharcnak egy természetes eszközét, másrészt a magyarság számára előnyös voltát, mivel népünk az élettörvényekből adódóan, egységes, erős fajként csak győzedelmesen kerülhet ki a háborúból. Tudjuk, nem ez történt, s Méhely az okokat kutatván arra a következtetésre jutott, hogy a magyarságot hátba támadták az idegenek, különösen a zsidók és a svábok. (E nézetének megerősödéséhez valószínűleg nagyban hozzájárult, hogy fia a fronton esett el.⁸) Felfogásával közel sem volt egyedül: több antiszemita lap is megjelent a háború alatt, de ami a kérdést igazán eszkalálta, az egy 1918 májusában, Prohászka Ottokár tollából megjelent vezércikk volt. A püspök ebben megfogalmazta, hogy a háború végén komoly veszély fenyegeti majd a magyarság fennmaradását, mert amíg a keresztény magyar ifjak elvéreznek a fronton, addig a hátszországban a felmentést szerzett zsidók ellepték az egyetemeket és a közélet pozícióit. A cikk által generált sajtópolémia a már létező antiszemitizmust rendkívüli mértékben felerősítette, s ami fontosabb, a mindennapok részévé tette. A kérdés a parlamentbe is eljutott, Prohászka pedig egy cikkében részletesen megfogalmazta, hogy nem antiszemitizmusról, hanem keresztény önvédelemről kell beszélni, mert meg kell akadályozni „Magyarország elzsidósodását,” ugyanakkor segíteni kell a nemzeti érzelmű zsidóságnak a keresztény

⁵ Fazekas 2011, 80-82.

⁶ A bölcsészkar akkoriban magában foglalta a későbbi Természettudományi, illetve a mai Pedagógiai és Pszichológiai Karon oktatott tárgyak tanszékeit és intézeteit is.

⁷ Életrajzi adatai és fajelméleti műveinek felsorolása: Gyurgyák 2001, 690-92; fajvédelmi-közirói tevékenységéről: uo, 387-97. és Gyurgyák 2012, 87-101, gyakran szó szerinti egyező megfogalmazással. Talán legadatgazdagabb összefoglalója: Kund 2012, 242-46.

⁸ Ungváry 2012, 338.

magyarsággal való összeforrásban.⁹ A fajvédelem főbb tézisei tehát már a világháború vége előtt ismertek voltak, a vereség és katasztrofális következményei a társadalom széles rétege számára tették elfogadottá e gondolatokat.

A törvényjavaslat beterjesztését követő augusztusi kormánypárti megbeszéléseken követelték, hogy nemzetiségi, faji és vallási arányszámok kerüljenek be a törvénybe. Ezt követően, noha a beterjesztett szövegben még nem szerepelt, módosító indítványként bekerült az arányszámokra vonatkozó passzus; maga a törvény országgyűlési tárgyalása jelentős részben nem magáról a törvényről, hanem a zsidókérdésről szólt.¹⁰ A törvény elfogadását követően akadtak, akik túl engedékenynek tartották azt.¹¹

Nem volt tehát egyedülálló Méhely harcos antiszemizmusa, amit nemcsak különböző, könyvként megjelent írásaiban fejtett ki, hanem *A Cél* c. folyóiratban is, melynek 1923-tól főszerkesztője is volt.¹² Nézeteinek középpontjában a fajiség fogalma állt, amely egyaránt jelentett antropológiai és lelki vonásokat. A fajokat a természet alapegységének tekintette, s felfogása szerint a társadalmak berendezkedését is csak a népesség faji jellegének vizsgálatával érthetjük meg. Az évezredek alatt szükségképpen megtörténő faji keveredés, ha biológiailag rokonokkal történik, harmonikus korcsok születését eredményezi, viszont a távoli fajok keveredése kifejezetten káros. A magyarság a Kárpát-medencében tőle távoli fajokkal keveredett, így az ősi vér elgyengült, és egy más faj, a zsidóság áldozatává vált. Politikai feladatnak tekintette tehát a magyar faj megtisztítását és a keveredés megállítását. Megoldásként a barátságos elkülönülést tartotta kívánatosnak: a zsidóságnak minden jogot meg kell adni (a földbirtoklást kivéve), de csak népességük arányában. Nézetei magánéletbeli viselkedését is meghatározták. A Bölcsészettudományi Kar egyik ülésén hevesen kikelt pl. az ellen, hogy a gazdasági hivatal vezetőjének egy zsidó kinézetű egyént neveztek ki, és általában is sokallotta a zsidók számát e hivatalban.¹³ Szintén az ő nevéhez fűződik a fajbiológiai intézet felállításának ötlete, melyet az egyetem ugyan támogatott, de az akkori kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno a javaslatra nem válaszolt (ahogy ezt Méhely többször is sértetten megjegyezte).¹⁴

A *numerus clausus* kérdésével kapcsolatos előterjesztés idején a fentebb ismertetett gondolatai még nem álltak össze egységes rendszerré, még nem jelentek meg kidolgozottan, ám a bemutatásra kerülő szövegből nyilvánvaló, hogy legfontosabb elemei már megtalálhatók voltak Méhely gondolatvilágában. Előterjesztéséből kiderül, hogy nemcsak a faji szempontok érvényesítését szorgalmazta, hanem kike-

⁹ A sajtóvitáról és következményeiről: Paksy 2013, 288-93.

¹⁰ Az egyetemet érintő részek hozzászólásainak rövid összefoglalása: Kulcsár 1982, 94-102.

¹¹ A törvény tárgyalásáról és elfogadásáról részletesen: Gyurgyák 2001, 117-23, további irodalommal.

¹² Nézeteit Gyurgyák fent említett művein kívül Paksy 2011, 123-27. és Kund 2012, 257-78, ill. 281-83. alapján összegzem.

¹³ A Bölcsészettudományi Kar 1923. január 17-ei rendkívüli ülésének jegyzőkönyve (1900/922-23 D. sz.)

¹⁴ Gyurgyák 2012, 94. és Kund 2012, 278-81. Tudását ugyan tisztelték a fajvédő politikusok, de mint antropológiai kérdéssel nem kívántak vele foglalkozni, ehhez l. Kund 2012, 247-48.

resztelkedés esetén a kereszténység „jótékony hatását” is figyelembe vette volna. Emellett biológus lévén, javaslatát tudományos alapokra kívánta helyezni, s ahogy lábjegyzeteiből kitűnik, kora szakirodalmából, illetve már akkor a fajelmélet klaszszikusainak számító szerzők műveiből merítette az ideológiai muníciót. Javaslatát nemcsak a korban még tudományosnak tekintett háttére miatt volt alaposabb: konkrétan megnevezte a felvehető zsidó hallgatók arányát, kitért a kikeresztelkedés kérdésére, és a középiskolákat is be kívánta vonni a rendezésbe.

A beteresztő a későbbiekben is a fajvédő mozgalom egyik legharcosabb és legtekintélyesebb szószólója lett. Írásainak stílusával azt is kiérdemelte, hogy összesen négyszer indítsanak ellene eljárást, s ebből egy alkalommal két hét fogházbüntetésre ítélték hitfelekezet elleni izgatásért.¹⁵ Igaz, ő a magyarság számára nemcsak a zsidókkal, hanem a németekkel való keveredést is károsnak tartotta, s e felfogásához is következetesen ragaszkodott.¹⁶ Hatását jól mutatja, hogy a deportálásokat irányító Endre László is Méhely nézeteire hivatkozott, és rá hivatkoztak a vegyes házasságot tiltó zsidótörvény tárgyalásakor is.¹⁷ Nézeteiért a világháború után népbíróság elé állították, ahol előbb 10, végül 6 év szabadságvesztésre ítélték. 1953-ban, rabkórházban halt meg.¹⁸

Mindenképp szólni kell néhány szót Méhely nyelvhasználatáról. Mai szemmel megütközést kelthet az előterjesztés néhány kifejezése (félvér, telivér, korcs), ne feledjük azonban, hogy maga Méhely biológus volt, és e részekenél a különböző emberfajtákra kifejezetten mint biológiai lényre tekintett. Más írásaiban arról elmélkedik, hogy a zsidók „... nagyon jól sikerült korcsokat hozhatnak létre a Földközi-tenger partvidékén elterjedt mediterrán fajta valamennyi népével...”¹⁹ Emellett azt se felejtjük el, hogy a szociáldarwinizmus elismertségének időszakában, és jóval a megvalósult nemzetiszocializmus előtt vagyunk. (Mindezzel nem Méhely elfogadhatatlan nézeteit kívánom felmenteni.)

A következőkben az előterjesztés szövege olvasható. A szöveget nem betűhív átirással, hanem a mai magyar helyesírás alapján közlöm, megtartottam viszont a tagolást, a rövidítéseket és az aláhúzásokat. A lábjegyzetek szintén az eredeti szövegben találhatóak. A saját kommentárok a szöveg után olvashatók, az adott részeket a forrásban *-gal jelöltem.

¹⁵ Tóth 2011, 81. és Ungváry 2012, 339. (bár az évszámok nem egyeznek).

¹⁶ Ungváry 2012, 339-40. és Gyurgyák 2012, 96-97.

¹⁷ Paksy 2011, 131. és Tóth 2011, 87-88.

¹⁸ A tárgyalásról és Méhely rabságáról részletesen: Tóth 2011, kül. 84. skk.

¹⁹ Méhely 1932, 25; életrajzírója is talált hasonló gondolatot más művében: Gáspár 1931, 31.

Előadói jelentés a numerus clausus ügyében

Tekintetes Bölcsészettudományi Kar!

A f. évi július 1-jén megtartott kari ülés* rendelkezése szerint kötelességszerűen elvállalván a numerus clausus ügyének előadói tisztjét, a dékán úr öméltósága még aznap kezemhez juttatta az idevonatkozó okmányokat, melyek lényegét az általam előterjesztendők megalapozásául a következőkben lesz szerencsém bemutatni.

I. A XI. r(end)k(ívüli) kari ülésen kiküldött bizottság által előterjesztett és a Kar által elfogadott határozati javaslat

1. kívánatosnak tartja a hallgatók számának korlátozását, azonban kijelenti, hogy ennek megvalósítására nem ismer módot.

2. Az állami és nemzeti szempontból veszedelmes elemek távoltartására elegendőnek látja a Kar kizárási jogát.

3. A tanári pályán várható túltermelés megakadályozására leszállítandónak tartja a tanárvizsgálatra bocsátandók számát.

4. Nők csak 21. életévük betöltése után legyenek felvehetők.

II. Az igazoló bizottság* (Papp, Négyesy, Mágócsy, Pauler, Hekler) javaslata azt óhajtja, hogy:

1. minden közép- és felső iskolába csak kérvénnyel, a középiskolák I. osztályába pedig csak fölvételi vizsgálattal lehessen bejutni. A kérvényeket a középiskolában az igazgató s a tanári kar, a főiskolákon s az egyetemeken erre kijelölt bizottság bírálja el.

2. A felvevő bizottság munkáját kormányrendelet irányítja, ez pedig jelentse ki, hogy a társadalmi egyensúly megóvása érdekében minden faj, felekezet és nemzetiség csak a lakosság számarányához mérten juthasson be a közép- és felső iskolákba.

3. A bizottság munkájába az egyetemi és főiskolai ifjúság is bevonandó.

III. Dr. Tuzson János egyetemi tanárnak a kari dékánhoz benyújtott javaslata értelmében ez idő szerint nem a numerus clausus behozatala a fontos, hanem az, hogy legalább tíz évig csak olyan egyének jussanak az egyetemeken és főiskolákon oklevélhez, akik nemzethűség és törvénytisztelet szempontjából megbízhatók. Ennek okából

1. csakis kérvénnyel lehessen beiratkozni, melyről az illetékes tanártestület által kiküldött felvételi bizottság határozzon.

2. Ha az egyetemekre és főiskolákra nézve őszig nem történnek törvényhozási intézkedések, karunkon maradjon meg a közelmúltban kipróbált ötös igazoló bizottság.

IV. Törvényjavaslat, melyet dr. Tóth Lajos h(elyettes) államtitkár az ő elnöklete alatt f(olyó) évi június 30-án megtartott ülésben mutatott be az egyetemek rektorai- és dékánjainak. E javaslat kimondja, hogy:

1. a tudományegyetemek világi karaira az 1920-21. tanév kezdetétől fogva csak annyi hallgató iratkozhatik be, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.

2. Az egyes karokra felvehető hallgatók számát az illetékes kar javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

3. A törvényjavaslat nem érinti azoknak a beiratkozási jogát, akik már a megelőző években mint rendes vagy legfeljebb két féléven át rendkívüli hallgatók voltak beiratkozva.

4. A beiratkozást az illetékes Karhoz írásban benyújtott folyamodással kell kérni, melynek tárgyában a kar tanárainak teljes ülése határoz végérvényesen.

5. Ez az intézkedés a gyógyszerészhallgatókra s a jog- és államtudományi karon az államszámviteltanra beiratkozni kívánókra nem terjed ki, azonban a miniszter az illetékes karok javaslatára itt is megszabhatja a hallgatók számát.

* * *

Az itt bemutatott javaslatokat mérlegelve megállapíthatjuk, hogy bár a megokolást és a gyakorlati kivitelét illetőleg némi eltérés van köztük, a lényeg tekintetében valamennyi javaslat azon az egységes alapon áll, hogy az egyetemeken és főiskolákon a hallgatók létszámának csökkentése, illetőleg korlátozása kívánatos, csupán Tuzson János egyetemi tanár vélekedik ekként, hogy a numerus clausus behozatala ez idő szerint „nem fontos”.

Arról, hogy a numerus clausus bevezetése miért szükséges, illetőleg mi teszi jogosulttá, voltaképpen egyik javaslat sem nyilatkozik.

A Kar által kiküldött bizottság nem tud módot annak kielégítő megvalósíthatására; a kormány javaslata gyakorlati rendszabályokkal pótolja a megokolás hiányát s csupán azt az önmagában helyes didaktikai motívumot állítja előtérbe, hogy az egyetem ne vegyen föl több hallgatót, mint amennyinek alapos kiképzését biztosítani is tudja; Tuzson János az egyetemi oktatásnak csak azt az időhöz nem köthető s önként érthető kellékét domborítja ki, hogy az egyetemen csak a nemzethűség és a törvénytisztelet tekintetében kifogástalan egyének nyerhessenek oklevelet s egyedül az ötös igazoló bizottság érezte annak szükségét, hogy nagy általánosságban bár, de mégis rámutasson a numerus clausus kérdésének amaz elengedhetetlen szempontjára, miszerint a társadalmi egyensúly megóvása érdekében minden faj, felekezet és nemzetiség csak a lakosság számarányában küldhesse fiait az egyetemre.

Nem vonható kétségbe, hogy a javaslatok mindegyike nagyon körültekintő, gondos munkának és sokféle szempont összeegyeztetésének az eredménye, azonban Tek. Kar, méltóztassanak megengedni, hogy köteles nyíltsággal rámutassak arra a nagy fogyatékosra, mely az előttünk fekvő javaslatokat jellemzi.

Az én igénytelen véleményem szerint e javaslatok mindegyikének az a legfőbb hibája, hogy túlságosan óvatos, amennyiben féltő gonddal kerüli azt, hogy rávilágítson a numerus clausus gyökerére s ehelyett könnyedén siklik el a kérdés lényege fölött.

Még ha nem is mondanám meg, úgyis mindannyian tudnók, hogy a numerus clausus egyik legfőbb, ha nem egyetlen célja és jogosultsága az, hogy a zsidó hallgatóknak mértéktelen beözönlését megakadályozzuk!

A numerus claususnak ezt az indítékát a javaslatok egyike sem vallja be; bizonyára azért, hogy ne keltsen diszharmoniót s ne teremtsen olyan látszatot, mintha zsidógyűlölet volna a javasolt intézkedések forrása.

Ámde éppen ez a nagy harmóniára való törekvés teszi az előttünk fekvő javaslatoknak úgyszólván mindegyikét oly siváran üressé, oly színtelen, nemzetünk súlyos helyzetével nem számoló, s mind belső erőt és nemzeti hevületet nélkülöző jég-hideg, diplomatikus okmányá.

Csakhogy, Tek(*intetes*) Kar, a numerus clausus kérdése sokkal mélyebben vág bele a magyar egyetemek és ezeken át az egész magyar nemzet eleven húsába, semhogy szelíd fuvolahangokkal vagy diplomatikusan egyensúlyozott óvatossággal lehetetlen fölötte elsiklani.

Itt a magyar lélek becsületes nyíltságával meg kell mondani, hogy igenis, nemzeti szellemmel átitatott, de józanul megfontolt és igazságos intézményekkel törekszünk a zsidó hallgatók mértéktelen beözönlésének gátat vetni. Ez a törekvés pedig nem bűn és nem is erény, hanem egyszerűen az életösztön parancsa, s emellett nemzeti kötelesség és az igazság követelménye is.

Bennünket nem vezet sem a gyűlölet, s a bosszúállás értése, mi a zsidóban is meg tudjuk becsülni a lélek kiválóságát s ha nem is tudunk oly könnyedén megszabadulni a közelmúlt eseményeinek döbbenetes emlékeitől, van bennünk annyi józan belátás, hogy egyesek elvetemültségéért ne tegyünk felelőssé egy egész népréteget, egy egész fajtát.

Mi semmiképp sem vonjuk kétségbe a zsidóságnak azt a jogát, hogy fiait az egyetemre küldhesse, azonban ennek a jognak ugyanolyan mértékét követeljük a nemzetfenntartó magyarság s a hazánk területén lakó más fajták és nemzetiségek részére is.

E tekintetben éppen a magyarság volt eddig nagyon is kedvezőtlen helyzetben, mert a zsidó hallgatók létszáma különösen az orvosi, de a jogi karon is sok százalékkal meghaladta a más fajtájúakét. Beszédes példáját szolgáltatja ennek az én hallgatóságom statisztikája, melyből kitűnik, hogy az 1918-19-ik tanévig, vagyis addig, amíg az állattan hallgatása kötelező volt az orvostanhallgatókra nézve, 150-170%-kal több zsidó, mint más fajtájú hallgató volt nálam beiratkozva. De a bölcsészethallgatók arányszáma sem volt kielégítő, mert mindig kb. 30% zsidó volt köztük, mely szám a népesedés arányában túl magas.

Tanév	Bölcsészethallgató		Orvostanhallgató	
	nem zsidó	zsidó	nem zsidó	zsidó
1915-16 I. félév	39	11	209	333
1916-17 I. félév	40	17	204	313
1917-18 I. félév	79	23	230	409
1918-19 I. félév	107	29	94	27

Ilyen és hasonló tapasztalatok után föltétlenül kívánnunk kell, hogy a zsidó hallgatók mértéktelen beözönlése intézményesen gátoltassék meg, mert az eddigi ütem betartása a magyar egyetemek teljes elzsidósodására vezetne. Hogy ennek azután minő hatása volna az egész magyar közéletre, azt bajos megállapítani, de a magyar önérték bizonyára előre is tiltakoznék olyan állapotok ellen, mint a milyeneket a németországi nemzeti szocialista párt egyik kiáltványa ekként jellemez: „Überall in unserem Vaterlande, wo heute Juden und Deutsche zusammenwirken, sehen wir den Juden als Arbeitgeber – als Herrn, den Deutschen aber als Arbeitnehmer – als Diener, als Knecht des Juden”.^{20*}

Quid nunc? Mi itt a teendő?

A legközelebbi bizonyára az, hogy komolyan számot kell magunkkal vetnünk, vajon azt a mi szertelen liberalitásunkat, mely 1848 óta minden intézményünkön piros fonalként húzódott végig, az egyetem kormányzatában is megőrizzük-e; és vajon továbbra is minden megszorítás nélkül őrizzük-e meg, avagy foganatosítsunk-e bizonyos óvó intézkedéseket, melyek megtételére közéletünk jeleseinek súlyos aggodalommal telt nyilatkozatai is serkenhetnek bennünket?

Nyílt titok ugyanis, hogy a szabadelvűség eszméivel őszintén egybeforró br. Eötvös Loránd^{21*} kevéssel halála előtt, továbbá gr. Andrassy Gyula^{22*} miskolci programbeszédében és Prohászka Ottokár^{23*} számos nyilatkozatában, sok más honfitársunkkal együtt mily határozottan rámutatott arra a nagy nemzeti veszedelemre, mely az utóbbi évtizedek féktelen liberalizmusából szakadt reánk.

E jelenségeket az egyetem szemszögéből mérlegelve be kell látnunk, hogy bizonyos elhárító intézkedésekre itt is nagy szükség volna, azonban mindig azzal a föltétellel, hogy a magyar egyetemeken, a tanszabadság ez erős váraiban, a tanulás szabadsága se szenvedjen csorbát.

Ezt pedig olyképpen érhetjük el a legigazságosabban, ha a hazánkat lakó valamennyi népfajtnak, tehát az államalkotó magyarságnak is, teljes mértékben biztositjuk e jog kihasználásának lehetőségét. Emellett azután önként érthető, hogy mi

²⁰ Ludwig Woltmann, Politische Anthropologie, 1903, p. 308.

²¹ Pekár Dezső, Br. Eötvös Loránd emlékezete; Természettud. Közlöny, 1920 márc. füz. 72. lap

²² Nemzeti Ujság, 1920. június 24. sz. 1. lap.

²³ Uo.

is kívánjuk a zsidó hallgatók felvételét, azonban éppen valamennyi népfaj megóvhatása érdekében csak a népesedés arányában.

Ennek megállapítására vegyük alapul legutóbbi hivatalos statisztikánkat s ha egész Magyarországon 21 millió lakosra 1 millió zsidó esett, akkor a csonka Magyarország 7 millió lakosának 330 000 zsidó felel meg, úgy hogy a beiratkozott nem zsidó hallgatóságnak 21-ed része lehetne zsidó, vagyis minden 100 nem zsidó hallgatóval 4,7, tehát kerekén 5% zsidó volna fölvehető.²⁴

Az egyetemre fölvehető zsidók százalékának megállapításával azonban még mindig nincs befejezve ez a kérdés, mert még az is eldöntendő, vajon ebbe az 5%-ba a kikeresztelkedett zsidók is beszámítandók-e, vagy sem?

Látszat szerint nagyon könnyű erre a kérdésre válaszolni, mert lépten-nyomon halljuk, hogy „a kikeresztelkedett zsidó már nem zsidó” s ha ez igaz volna, akkor természetesen könnyű volna kimondani, hogy a megállapított 5 %-ba nem tudható be. Csakhogy a kérdés megoldása nem olyan egyszerű s ha közelebb akarunk hozzá férközni, mindenekelőtt két alkérdésre kell széttagolnunk, vagyis meg kell vizsgálnunk 1/. minő befolyással van a keresztség fölvétele a zsidó antropológiai bélyegeire, 2/. milyen befolyást gyakorol lelki világára.

Hogy a keresztség fölvétele közvetlenül nem érinti a zsidó fajtabélyegeit, az anynyira világos, hogy erre kár a szót vesztegetni. A kikeresztelkedett zsidó teste szerint, tehát antropológiai karakterében hamisítatlan zsidó marad, mindazonáltal mégsem állítható, hogy a keresztség felvétele semminemű következménnyel sem jár, csakhogy ez a következmény nem közvetlenül a kikeresztelkedő egyénen, hanem csak utódain szokott beállni.

Nem általánosan ugyan, de mégis túlnyomó esetben azt tapasztaljuk, hogy a kikeresztelkedett zsidó már más fajtájú, tehát nem zsidó élettársat választ, úgy hogy ebből a kereszteződésből az első nemzedéksoron félvérkorcsok születnek, melyek, minthogy úgy az apának, mint az anyának minden tulajdonsága bennük van, törzsfajú zsidóknak többé nem mondhatók.

És ezek a félvér-korcsok mégis a zsidó fajtához számíthatók, mert az ő ivadékaik a Mendel-féle öröklés-törvény értelmében 1:2:1 arányban válnak szét, úgy hogy egy tisztán örökítő, vagyis telivér zsidó, egy telivér nem zsidó és két újólagos félvér-korcs lesz közöttük, mely utóbbiak ismét tovább hasadnak.

Magyarországon az ilyen vegyes házasságból született gyermekekről még nincs megbízható statisztikánk, nem mintha nem rendelkezhetnénk elegendő vizsgálati anyaggal, hanem, mert ha valaki nálunk efféle kérdésekkel tudományos szempontból foglalkozik, nyomban rásütik az antiszemitaság bélyegét, amiből az látszik, hogy a magyarországi zsidók még nagyon elfogultak az ilyen kérdésekkel szemben.

Ellenben a külföldi irodalomban számos figyelemreméltó adatot találunk, me-

²⁴ Az én számításom csaknem pontosan egybevág Zollschan adataival. Szerinte Magyarországon 10 000 lakos között 442 zsidó van, tehát 4,4%. (Das Rassenproblem, 1910. 437. o.)

lyekből kiragadom Salaman R. észleleteinek eredményét.²⁵ Angolországi zsidók és angolok, illetőleg észak európaiak házasságából 136 családban összesen 362 gyerek született, melyek közül 328 nem zsidó, 26 zsidó és 8 vegyes bélyegeket viselt magán. Ha e korcsok valamelyike aztán zsidóval lépett házasságra, akkor gyermekeinek fele zsidó, másik fele pedig germán típust hozott világra, de ha a korcs germánnal kereszteződött, akkor gyermekein már állítólag teljesen elenyésztek a zsidó bélyegek.

Nálunk kissé más az eredmény, azonban a fentebbi példa is igazolja azt a töménytelen adattal megerősített igazságot, hogy a természet nem tűr korcsfajtákat, mert a korcsok ivadékai előbb vagy utóbb visszafajtáznak, vagyis visszaütnek a törzs-fajtákra.

Ez az ún. „kikeveredés törvénye”, melynek jellemző példáját látjuk Elő-Ázsiában, ahol Luschan, a jelenkor vezető antropológusa szerint²⁶ szemita és prozemitá népek 2000 év óta szakadatlanul kereszteződnek s az állandó vérkeveredés ellenére is még mindig megvan a két ősfajta és a vegyes házasságokból ma is mindig „kikeveredik” a tiszta típus. A hasonló észleletek özönére hivatkozhatnám még, mert újabban éppen a zsidó antropológusok, eugenikusok, szociológusok és egyházférfiak hirdetik nagy meggyőződéssel, hogy a „zsidóság etnikailag a képzelhető legtisztább népek egyike” (Felsenthal, Jüdischer Thesen, Festschr. zum 70. Geburtstage `A Berliners, 1903).

Nyilvánvaló tehát, hogy pl. a magyar és zsidó kereszteződéséből született félvér-korcs még nem magyar, ennek ivadékai pedig csak abban az esetben lehetnének magyarok, ha magyarral házasodnának össze, ami pedig csak kivételesen történik meg, mert a félvérek inkább zsidó telivérekkel (különösen a jó duzzadt erszényűekkel) szeretnek összeházasodni.

Ebből világos, hogy a keresztség felvétele a zsidókat még szociális kihatásai révén sem igen érinti szervezeti bélyegeikben, más szóval nem hozza őket közelebb a magyarsághoz, mely okból a kikeresztelkedett zsidókat bátran a fajtisztá zsidók sorába lehet iktatni.

Vizsgáljuk meg ezek után a második alkérdést, vagyis azt, hogy a keresztség felvétele gyakorol-e befolyást a zsidó lelki világára?

Bevezetésül megemlíthetem, hogy Graetz boroszlói professzor* (aki ortodox zsidó) nagyon rossz véleménnyel van a kikeresztelkedett zsidókról, mert – úgymond – csak anyagi előnyök kedvéért tették meg ezt a lépést, s emellett mint teljesen jelentéktelen valamit vették át az Üdvözítő hitét.²⁷

Ez bizonyára sok esetben így van, azonban általánosnak mégsem mondható és lett légyen bármilyen is a keresztség felvételének oka, annyi föltétlenül igaz marad, hogy a zsidó e lépés következtében részesévé válik a keresztény társadalom-

²⁵ R. N. Salaman, Heredity and the Jew; Journal of Genetics, 1911, p. 273-279.

²⁶ Moritz Hoernes, Natur u. Urgeschichte des Menschen, 1909, I. p. 122.

²⁷ Graetz, Volkstümliche Geschichte der Juden, II. p. 30.

nak, melynek erkölcsé, lelkülete, világnézete és egész szelleme utóvégre is marandó nyomot hagy rajta.

A nagy antiszemita hírében álló Chamberlain^{28*} nagyon helyesen mondja: *„Nem kell az embernek hiteles hettita-orrall rendelkeznie, hogy zsidó legyen, mert ez a szó mindenekelőtt az érzésnek és gondolkodásnak bizonyos módját fejezi ki. Az ember nagyon hamar zsidóvá válhatik, csak szorgalmasan kell zsidókkal érintkeznie, zsidó újságokat olvasnia és zsidó életfelfogáshoz, irodalomhoz s művészethez szoknia.”*

Ez tagadhatatlan valóság, azonban bizonyára ennek pendantja is igaz, vagyis ennek a tételnek az a logikai folyománya, hogy viszont a hiteles hettita orral rendelkező zsidó is kereszténnyé válhatik a keresztény milióban.

Éppen ezért tulajdonítok igen nagy fontosságot ugyancsak Chamberlain következő szavainak: *„Másfelől azonban esztelenség volna zsidónak mondani az olyan hamisítatlan származású zsidót, akinek már sikerült Ezra és Nehemia bilincseitől megszabadulnia, akinek fejében már nem lakozik Mózes törvénye s aki kiirtotta szívéből a mások megvetését.”* *„Az emberséges zsidó már nem zsidó, mert megtagadta a zsidóság eszméjét s mert ipso facto elhagyta a nemzetiséget, melyet a képzetek egész világa, a vallás fűz egybe.”*²⁹

E kijelentéssel teljes összhangban mondta Pál apostol: *„nem az a zsidó, aki külsőleg zsidó, hanem az, aki belül van elrejtve.”*³⁰

Ezek az idézetek is arról tanúskodnak, hogy a keresztség felvétele nagy erővel ragadja meg és formálja át a zsidó lelkületet s mivel a faji beolvasztás eleve is kizártnak tekinthető, egyedül a keresztény vallásban láthatjuk azt a hatékony tényezőt, mely a zsidóságot lelkében a másfajtajú népek frigyártársává avatja.

Ámde az élettudomány meghallgatása nélkül ez a kérdés sem intézhető el. Nevezetesen a lelki átformálódás is bizonyos föltételekhez van kötve, melyek közt első helyen áll az idő.

A modern fiziológia megállapította, hogy ami az emberben ösztönszerű, vagyis ami öröklött idegpályákhoz fűződik, az csak az egész szervezettel együtt, tehát csak évezredek folyamán változhatik meg, ellenben amit az emberbe beléneveltek, vagyis, ami egyénileg szerzett idegpályákon mozog, annak a megváltoztatásához néhány nemzedék életideje is elegendő.³¹

Kivonván e tétel tanulságát dr. Kahn ellenkező állításával szemben is teljes meggyőződéssel vallom, hogy a kikeresztelkedett zsidókat már keresztényeknek kell tekintenünk, ámde nem rögtön, hanem csak a harmadik nemzedéksorban, ami más szóval annyit jelent, hogy az egyetemre felveendő kikeresztelkedett zsidók csak akkor tekintessenek keresztényeknek, vagyis csak akkor ne számíttassanak be a zsidóknak biztosított 5%-ba, ha ki tudják mutatni, hogy nemcsak szüleik, hanem

²⁸ H. St. Chamberlain, Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, 10. kiadás, 1912., I. p. 544.

²⁹ U.ott, p. 545.

³⁰ U.ott, p. 545.

³¹ H. G. Ziegler, Die Naturwiss. u. die socialdemokr. [sic!] Theorie, 1893, p. 245 stb.

már úgy az atyai, mint anyai ágról való nagyszülei is keresztények voltak. Ellenben semmi igazságtalanság nincs benne, ha az ennél ifjabb keresztény vallású zsidókat a felvehetőség szempontjából még nem tekintjük telivér keresztényeknek.³²

S ezzel, Tek. Kar, végére is értem annak az alapvetésnek, melyet t. kartársaim némelyike talán fölöslegesnek, másika helytelennek, vagy kivihetetlennek fog találni, én azonban meg vagyok győződve, hogy a megalkotandó törvényjavaslat e megokolás nélkül hiányában maradna annak a meggyőző erőnek, mely egyetemi ifjúságunk minden rétegére s az ország közvéleményére is megnyugtató hatást gyakorolhat, mert motívumai világosak, őszinték és igazságosak.

Hogy ez a megokolás a magyar ember szívéből fakadt, az csak természetes, de merem hinni, hogy e mellett a hideg ész tárgyilagos ítéletének jeleit is magán viseli. Megengedem, hogy ha valaki oly kevéssé jó honpolgár, mint volt Plató, vagy oly rossz, mint Xenophón és Diogenész,³³ az sok kivetni valót fog találni szavaimon, azonban aki tudja, hogy Athén a korlátlan vérkeveredésnek esett áldozatul s aki megérti Gobineau grófnak megdöbbentő szavait, melyek szerint „az államok minden szerencsétlenségének a fajták kereszteződése az oka”,³⁴ az meg fogja bocsátani egy nemzete sorsa miatt kétségbeesetten vergődő lélek esetleges tévedéseit.

A javaslat, mellyel a Tek. Kar elé járulni bátorkodom, a következő:

1. §. Kimondatik, hogy a numerus clausus bevezetése az ország minden közép- és főiskoláján szükséges.

2. §. A felvehető hallgatók számát a bölcsészettudományi kar a rendelkezésre álló tantermek befogadó képességéhez mérten 800-ban állapítja meg, illetőleg a Kar javaslatára ennyit hagy helyben a v. és kt. miniszter.

3. §. Az ország lakosságának minden népfaja, nemzetisége, illetőleg vallásfelekezete csak népessége arányában küldheti fiait az egyetemre.

Újabb népszámlálási adatok beszerzéséig a legutóbbi népszámlálás adatai veendők alapul.

Zsidó fajtájú hallgató csak az összes létszám 5%-a lehet, azonban azok a keresztény vallású zsidók, akik kimutatják, hogy mind atyai, mind anyai ágról való nagyszülei is keresztények voltak, nem tudatnak be e százalékba.

4. §. A felvételt a dékánhoz benyújtott s legújabb keletű arcképpel fölszerelt írásbeli folyamodvánnyal kell kérni, melynek tárgyában a Kar által kiküldött s az ifjúság képviselőivel kiegészített bizottság határoz.

A kérvények benyújtói a nemzethűség s a törvénytisztelet szempontjából igazolandók.

A bizottság elutasító végzése megfellebbezhető a Karhoz.

Az igazoló bizottság a Kar teljes ülésének számol be működése eredményéről.

5. §. A legutóbbi tanfolyamra fölvev rendes és rk. hallgatók az új tanévre is aka-

³² 1901. július 31-iki bécsi lapokban.

³³ Jakob Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, 1899, függelék.

³⁴ Gobineau, Essai sur l'inegalité des races humaines, 1853-55, 4. kötet. Németül: Schemann, 1898-1901.

dálytalanul beiratkozhatnak, azonban az 1919-20. tanévinél korábbi beiratkozások szigorúan felülvizsgálandók.

6. §. Nők csak 21. életévük betöltése után és csakis minden tárgyból jeles érettségi bizonyítvány alapján vehetők fel, de akkor is legfeljebb a férfi hallgatók 5 %-a arányában.

7. §. Mindezen rendelkezések a gyógyszerészhallgatókra is kiterjednek.

Budapest, 1920. július 5.

Dr. Méhely Lajos előadó, egyet(*emi*) ny(*ilvános*) r(*endes*) tanár

Megjegyzések a szöveghez:

- * A Bölcsészettudományi Kar 1920. július 1-jei kari ülése; a fenti előterjesztésnek nincs önálló iktatószáma, a 1438/1919-20 D. sz. jegyzőkönyv mögé kötve található.
- *igazoló bizottság: a Tanácsköztársaság bukását követően országszerte alakultak az ún. igazoló bizottságok, melyek az adott intézmény dolgozóinak proletárdiktatúra alatti szerepét vizsgálták. (A vizsgálatok gyakran végződtek neves tudósok meghurcolásával; Méhely Lajos a minél szigorúbb büntetések egyik leghangosabb szószólója volt.)
- * Überall in unserem... Hazánkban mindenütt, ahol zsidók és németek dolgoznak együtt, azt látjuk, hogy a zsidó a munkaadó, az úr, míg a német a munkavállaló, a zsidó szolgája. A hivatkozott szerző, Ludwig Woltmann (1871-1907) a szociáldarwinizmus korai, Németországban nagy hatású képviselője, aki – talán nem függetlenül a szintén idézett Gobineau-tól (l. lent) – a fajok harcát látta a történelem legfőbb mozgatóerejének. Ehhez l. Weikart 2006, 106.
- * báró Eötvös Loránd (1848-1919), Eötvös József reformpolitikus fia, fizikus, aki apjához hasonlóan, bár csak rövid ideig, a vallás- és közoktatásügyi miniszeri tisztséget is betöltötte.
- * gróf Andrassy Gyula (1860-1929), a dualizmus kori első miniszterelnök fia, a monarchia utolsó külügyminisztere, sokáig szabadelvű, majd az első világháborút követően legitimista politikus.
- * Prohászka Ottokár (1858-1927), székesfehérvári püspök, keresztényszocialista politikus, író, akadémikus, ugyanakkor a hazai antiszemita mozgalom talán legnagyobb hatású képviselője.
- * Redcliffe N. Salaman (1874-1955), főleg a burgonya nemesítésével foglalkozó brit botanikus, főműve az 1949-ben megjelent *History and Social influence of the Potato*. Fent említett cikkében tisztán a mendeli öröklési elveket vizsgálva vette górcső alá a nagy-britanniai zsidó lakosságot. (Méhely pontatlanul adta meg az oldalszámot, a hivatkozott adatok az eredeti cikk 281. oldalán található.)

- * Felix von Luschan (1854-1924) csakugyan korának kiemelkedő antropológusa volt.
- * Graetz boroszlói professzor: Heinrich Graetz (1817-91) német zsidó történész, főműve a zsidók egyetemes történetéről szóló 11 kötetes sorozata.
- * Houston Stewart Chamberlain (1855-1927), brit születésű német filozófus, író, az árja faj és a „teuton népek” felsőbbrendűségének, valamint a zsidók kártékony voltának hirdetője.
- * Arthur de Gobineau (1816-1882), francia filozófus, a fajok eredendő egyenlőtlenségének, a faji elkülönülés szükségességének, valamint a germán és a viking faj felsőbbrendűségének megfogalmazója. (Rövid összefoglalás: Ludassy 1988.)

Felhasznált irodalom

- Fazekas 2011 Fazekas Csaba: *Prohászka Ottokár és a numerus clausus*. In: Molnár 2011, 78-105.
- Gáspár 1931 Gáspár János: *Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon*. Stephaneum nyomda r.t., Budapest.
- Gyurgyák 2001 Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gyurgyák 2012 Uő: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*. Osiris, Budapest.
- Kulcsár 1982 Kulcsár Erzsébet: *Egyetemünk kérdései az országgyűlésen 1825-1944*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 9. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
- Kund 2012 Kund Attila: Méhely Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920-1931). In: *Múltunk* 57/4, 239-89.
- EPA00995_multunk_12_4_239-289 (Letöltés dátuma: 2017.07.14.)
- Ladányi 1995 Ladányi Andor: Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. Vázlatos áttekintés. In: *Educatio* 1995/2, 265-84.
- Ludassy 1988 Ludassy Mária: A faji egyenlőtlenség mítosza: Gobineau. In: *Világosság* 23/8-9, 529-40.
- Méhely 1932 Méhely Lajos: *A magyarság múltja, jelene és jövője*. Held János könyvnyomdája, Budapest.
- Molnár 2011 Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Non-profit Társadalomkutató Egyesület, Budapest.
- N. Szegvári 1988 N. Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók felvételéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Paksy 2011 Paksy Zoltán: *A numerus clausus meghaladása: Méhely Lajos és a „tudományos” fajvédelem Magyarországon az 1920-as években*. In: Molnár 2011, 121-32.
- Paksy 2013 Uő: A zsidóság bünbakká válása és az antiszemita hisztéria kezdete Magyarországon az első világháború végén. In: Gyarmati Gy. – Lengvári I. – Pók A. – Vonyó J.: *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013, 285-97.
- Tóth 2011 Tóth Tamás: Méhely Lajos és népbírói pere. In: *Erdészeti Közlemények* 23, 79-106. EPA02451_Erdeszettorteneti_Kozlemenyek_83_2011_079-106 (Letöltés dátuma: 2017.07.14.)
- Ungváry 2012 Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944*. Jelenkor Kiadó – OSzK, Pécs – Budapest.

Weikart 2006 Richard Weikart: The Impact of Social Darwinism on Anti-Semitic Ideology in Germany and Austria, 1860-1945. In: G. Cantor – M. Swetlitz (eds.): *Jewish Tradition and the Challenge of Darwinism*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 93-115. Internetes előnézet: https://books.google.hu/books?id=5DaJwW432SIC&printsec=frontcover&dq=%22jewish+tradition+and+the+challenge+of+darwinism%22&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwi51Kepkv_UAhUBahoKHSjWAGMQ6AEIJDA#v=onepage&q=%22jewish%20tradition%20and%20the%20challenge%20of%20darwinism%22&f=false (Letöltés dátuma: 2017.07.12.)

Fürstenerziehung und ihre Bedeutung in der k.u.k. Monarchie

MIKONYA GYÖRGY

Motto:

*Was Gott für das Weltall,
was die Sonne für die Erde,
was das Auge für den Körper,
das muss der Fürst für den Staat sein.*
(Erasmus von Rotterdam)

Einleitung

Der breiteste Begriff ist der die Adelserziehung, worunter man gewöhnlich die höfische Erziehung versteht, die eine Erziehung für ein Leben in der Nähe und im Dienst des Fürsten ist. Ein Traktat von Alamannis (1516) in Florenz geschrieben und Castigliones berühmtes Werk „Cortegiano“ (1518) in den von den Medici erworbene Urbino berichtet ausführlich über die Erziehung dieser Zeitperiode. Es geht hier nicht unbedingt um Wissen eher um die Übung intraktioneller und konversationeller Kompetenz. (Stichwech, 1991. S. 74.) Es ist auffallend das hier das Latein fast bedeutungslos ist, da die Höfe vorwiegend das Französische als ihre internationale Verbindungssprache kultivieren. Die höfische Erziehung ist auch ein Verzicht auf Zeitautonomie. Im Unterschied zum Gelehrten, der gerade durch die Freiheit des Verfügens über seine Zeit definiert ist, muss der Hofmann immer erreichbar sein, also lange, geduldig warten können. (Mayer, 1659. S. 65.)

Die Besonderheit der Fürstenerziehung besteht darin, dass sie die einzige Form der Erziehung ist, die nur einen einzigen Klienten kennt. Die Erziehung des Thronfolgers ist die letzte Gelegenheit ihn vor all den Fehlern zu warnen, die er jetzt noch nicht begangen hat und die man dem späteren Monarchen, wenn sie seine eigenen Fehler geworden sind, wahrscheinlich nicht mehr wird kommunizieren können. Insofern ist die Anstrengung der Fürstenerziehung ein Versuch der Substitution innerpersonaler Kontrollen für die externen Kontrollen, die mit dem eventuellen Zurückweichen der Mitwirkungsrechte anderer Stände entfallen. (Stichwech, 1991)

In der Erziehungswissenschaft ist bekannt die Tradition der Fürstenspiegel, aber die ist so zu verstehen, dass die meisten dieser Traktate nicht als Teil einer angewandten Wissenschaft geschrieben sind, die sich Hoffnung machen könnte, dass nach ihrem Bild tatsächlich je ein wirklicher Fürst geformt wird. Viel eher handelt es sich um reine Theorie um ein Nachdenken über die Ordnung des Gemeinwesens, für die der Fürst umso wichtiger wird, je weniger er durch korporative Mitwirkungsrechte anderer Stände beschränkt wird.

Es gibt in der katholischen Welt noch die Vorstellung, dass der Beichtvater auch

für den regierenden Monarchen als die moralische Instanz fungieren kann, die protestantische Monarchen aber in sich selbst tragen müssen.

Weitere Besonderheiten – diesmal störende Faktoren – in der Fürstenerziehung sind noch folgende:

Die repräsentativ-verschwenderische Lebensform des Hofes wirkt meistens nicht positiv auf den Fürst „*Mitten unter tausendfachen Gelegenheiten, seine Wünsche zu befriedigen und neue Wünsche zu erzeugen, lernt er nie, sie zu unterdrücken, der Befriedigung zu entsagen, bey den köstlichen und reichsten Mahlzeiten, nur wenig und einfache Speisen zu genießen; bei den weichsten Polstern, auf einem harten Arbeitsstuhle zu sitzen; bey Freiheit und Gelegenheit, an Bällen, Jagden, Reisen Theil zu nehmen, aus freier Wahl die Besorgung seiner Geschäfte und die Fortsetzung seiner Studien vorzuziehen.*“ (Voß, I, S. 342-417.)

Die von dynastischen Gesichtspunkten geschlossene Ehe des Herrschers kann auch „zum häuslichen Unglück des Monarchen als kausale Bedingung für Sittenlosigkeit, Verschwendung, Kälte und Härte gegenüber anderen Menschen“ führen. (Voß, 1799. 414-417)

Die Angst vor eventueller Spezialisierung des Monarchen ist oft zu bemerken, die erscheint besonders in Bezug auf den Bereich der Künste am intensivsten zu sein. Immer von neuem wird betont: der Monarch dürfe zwar die Laute schlagen oder Verse schreiben, aber er dürfe nicht versuchen, irgendetwas besser zu beherrschen als die Leute, die aus einer dieser Tätigkeiten eine Profession machten. (*Stichwech*, 1991. S. 70)

Der Fürst wird bei manchen als Lehrer seines Volkes gesehen. Der italienische Jesuit Daniello Bartoli beschreibt den Fürsten, der nicht gelehrt ist, als einen halbierten, verstümmelten Monarchen und fordert in der Person des Monarchen eine Symmetrie von Wissen und Macht. (*Bartoli*, 1645. S. 40-44.)

Die Rolle der Studien in der Erziehung des Fürsten

Natürlich gilt auch für den Fürsten das Curriculum der europäischen Schultradition. Aber es wird in jede Beziehung abgeschwächt in Richtung auf Vermeidung einer zu hohen Intensität der Studien. Stephan Guazzo (1599) formuliert dieses Vorhaben so „*der Fürst müsse aller Dingen so viel es möglich ist ein mittelmäßige Erkandtnuß haben*“. (*Guazzo*, 1599. S. 24.)

Das heißt auch, dass die Ausschließlichkeit des Latein, das ja nicht die Sprache der Politik und der Diplomatie war, für den Fürsten sinnlos wäre, weil er solle lieber in mehrerer Sprachen erfahren seien. Im Sprachunterricht liegt ein deutlicher Akzent auf der Rhetorik, von der ein spanischer Diplomat erhofft, sie erlaube den Fürsten die Gemüter der Menschen so an sich zu ziehen „*dass sie sich der Beherrschung gern und freiwillig untergeben.*“ (*Saavedra Fajardo*, 1640. S. 48.)

Von dieser Zeit ist bekannt eine Polemik, wo über die Präferenz der Rhetorik ge-

genüber der Dialektik argumentiert wird. Frachetta meint, daß die Rhetorik „... eine zänkische Kunst ist, und es sich nicht wohl reimet, dass derjenige, der andern an Würden so weit vorgehet, mit andern zancke, und herumb disputre“. (Frachetta, 1681. S. 50)

Erziehungsromane als programmatische Zusammenfassungen

„Die Abenteuer des Telemach“ von Fenelon

„Die Abenteuer des Telemach“ wurde um 1694 verfasst und war ursprünglich ausschließlich für die Erziehung des Herzogs von Burgund und nicht für die breite Öffentlichkeit gedacht.

Francois Fénelon, der Erzieher, Seelsorger und Kleriker war, hatte nicht die Absicht eine Staatstheorie zu entwickeln. Für ihn standen die erzieherischen Komponenten im Vordergrund. Seine pädagogischen Methoden beruhen auf dem Prinzip der Freiwilligkeit und dem spielerischen Erlernen. Seiner Meinung nach muss in jungen Jahren dem Bewegungsdrang und dem Spieltrieb freien Lauf gelassen werden, damit der Schützling einen robusten und ausdauernden Körper erhält, denn die Faulheit und die Weichheit des Körpers wirken sich auf den Charakter schädlich aus. Außerdem soll das Kind weitgehend von der Gesellschaft isoliert werden und nur in Kontakt mit Personen treten, deren Ansichten außer Zweifel stehen. Das Ziel Fénelons war es, den Herzog von Burgund zu einem christlichen König zu erziehen. Der Herrscher unterstehe Gott und sei diesem Gehorsam schuldig, denn Religion ist die Basis des menschlichen Lebens. Ein König muss seine eigenen Interessen hinter jene des Volkes stellen. Vor allem soll ihm Menschenkenntnis zu Eigen sein. Er hat sich vor Schmeichlern zu hüten und darf seinen Beratern nicht blind trauen.

Der Roman „Titan“ von Jean Paul

Die Handlung des Romans ist folgende: In Unkenntnis seiner fürstlichen Abstammung wächst der junge Albano in der Familie eines schlichten Landedelmanns auf, fern von Untiefen und Glanzlichtern des Hofes. Erst dem jungen Mann erlaubt der vermeintliche Vater, ein spanischer Ritter vom goldenen Fließ, der sich nur selten zeigt, sich unter den Adel zu mischen. Seine erste große Liebe, die schöne, ätherische Ministertochter Liane, fällt ihrer Todessehnsucht zum Opfer und stirbt vor seinen Augen. Mit ihrem Bruder Roquairol verbindet ihn schon früh eine schwärmerische Freundschaft, die trotz heftiger Krisen und der Verwandlung in ebenso heftige Feindschaft erst mit dessen Tod endet. Albanos zweite Liebe gilt der ebenso emanzipierten wie sinnlichen jungen Gräfin Linda de Romeiro, die ihm vom Schicksal bestimmt zu sein scheint und – ebenso wie Liane – seine Zuneigung erwidert. In einem Akt verletzten Stolzes und wahnsinnigen Hasses benutzt Roquairol,

der schon als Knabe in die kleine Linda verliebt war, die sonderbare Ähnlichkeit seiner Stimme mit der seines Freundes Albano, um die noch immer begehrte Linda, deren Nachtblindheit sie leicht tauschbar macht, zur Hingabe zu nötigen. Zuvor hat er bereits Albanos Ziehschwester Rabette verführt und verlassen. Der Betrug offenbart sich erst, als Roquairol in zynischer (Selbst)Entlarvung die Geschichte seiner leidenschaftlichen Verwicklung in Albanos und Lindas Leben auf die Bühne bringt und als Darsteller seiner selbst auf dem Podium Selbstmord begeht. Lindas Leben ist damit für immer zerstört, zumal sie schwanger ist, ihr bleibt allenfalls das Kloster. Albano tritt – gereift und geläutert durch Schmerz und Enttäuschung – die Thronfolge an, gemeinsam mit der Prinzessin Idoine, die ihrerseits eine täuschende Ähnlichkeit mit seiner ersten großen Liebe Liane hat und ihn als ‘Erscheinung’ der verlorenen Liane nach deren Tod schon einmal aus der lebensbedrohlichen Depression gerettet hat. Weder so todeslüstern wie Liane, noch so sinnestrotzend wie Linda, erscheint sie wie die Verkörperung einer grünen Ökologin und wie Organisatorin einer pragmatischen Idylle, die sie Arkadien nennt.

Also der Titan enthält die Entwicklungsgeschichte eines deutschen Prinzen, der mit seiner Abkunft unbekannt aufwächst und am Schlusse den Thron besteigt. Der Held mit Namen Albano ist der Gesunde; die Kranken um ihn her gehen zugrunde: die ätherische, vergeistigte Liane, seine erste Liebe; die extravagante Titanide Linda, seine zweite Liebe; der titanische Wüstling Roquairol, sein Freund und Nebenbuhler; der geniale Humorist Schoppe, der einen Teil seiner Erziehung geleitet hat und im Wahnsinn endigt. (Paul, 1969)

Die Erziehung der Kinder des Hauses Habsburg

Zur Erziehung eines jungen Adligen wurden seit der Antike Werke, die das Musterbeispiel eines Regenten aufzeigen, so genannte Fürstenspiegel, zu Rate gezogen. Diese sind nicht als „Staatsrechtliche Schriften“ zu verstehen, sondern zur Vermittlung politischer Ethik gedacht, wie auch der „Telemach“ Francois Fénelons, der als Fürstenspiegel in Form eines Abenteuerromans verstanden werden darf.

Im 17. und 18. Jahrhundert gibt es eine regelrechte Flut von didaktischen Schriften, Grund hierfür war die gestiegene Bedeutung des Monarchen seit dem Absolutismus innerhalb des Staatslebens. Während der Erziehung wurde der „galant homme“ der kluge Weltmann propagiert.

Zur Erziehung der Kinder des Hauses Habsburgs wurden mehrere pädagogische Werke genutzt.

Der im Jahre 1632 entstandene „Princeps in compendio hoc est Puncta aliquot compendiosa, quae circa Gubernationem Reipub. observanda videntur“ prägte die Erziehung der Kinder der Habsburger bis zu Joseph II. und zählte zu den bedeutendsten didaktischen Schriften des Kaiserhauses. Der Verfasser des „Princeps in compendio“ ist nicht bekannt, es darf jedoch angenommen werden, dass dieser aus

dem Kreise des Wiener Hofes unter Ferdinand II. stammt. Das Werk ist in 21 Punkte gegliedert, von denen zwei die Religion, achtzehn die Politik und ein Punkt den Krieg behandeln. Eingeleitet wird der erste Punkt mit den Worten - Quomodo cum Deo se Princeps gerere. Es steht somit das Verhältnis des Regenten zu Gott, der seine Macht als Geschenk vom Allerhöchsten erhalten hat, an erster Stelle. In den Fürstenspiegeln für das Kaiserhaus findet sich auch die Begründung für das Gottesgnadentum. Die Tugenden, die einem Herrscher eigen sein sollen, sind die Gerechtigkeit, Milde, sich der Wissenschaft annehmen, Freigebigkeit, Leutseligkeit, Gewissen, Autorität, Wohltätigkeit, Standhaftigkeit, Mut, Klugheit, Frömmigkeit und Hochherzigkeit. Der „Princeps in compendio“ bildet eine wichtige Grundlage für das Herrscher- und Tugendideal Karls VI. Sein Tugendkanon manifestiert sich in den künstlerischen Unternehmungen des Kaisers. Eucharius Gottlieb Rinck, der Biograf Kaiser Leopolds I., schreibt über den „Princeps in compendio“, dass dieses Werk „diejenige Richtschnur ist, wonach jetztund alle oestterreichischen Prinzen in der Regierungskunst unterwiesen werden.“ (Rinck, 1713. S. 44-72.) Die immanente Bedeutung des „Princeps in compendio“ für Kaiser Karl VI. ist aus dessen Divise „Constantia et Fortitudine“ ersichtlich. Auf diese zwei Tugenden wird im 19. Punkt des Werkes näher eingegangen. Für den „Princeps in compendio“ waren die Schriften von Justus Lipsius und Erasmus von Rotterdam vorbildhaft. Letzterer widmete seine Schrift „Institutio principis Christiani“ Kaiser Karl V. Er legte Philipp den Schönen nahe seinen Sohn zu einem noch edleren Fürsten erziehen zu lassen. In den „Institutio principis Christiani“ von Erasmus verfasst im Jahre 1518 finden sich ähnliche didaktische Ideale, die auch Francois Fénelon in seinen Schriften propagiert. So sollen Kindern unterschiedliche Wege des Lernens aufgezeigt werden, wichtig sei vor allem ein spielerischer Zugang mit Hilfe von Geschichten und Fabeln. Auch in diesem Fürstenspiegel steht das Verhältnis des Prinzen zu Gott an erster Stelle.

1909

Fürstenerziehung war immer ein permanentes Thema in der historischen Pädagogik, aber im Jahre 1909 wurden gleichzeitig drei Werke publiziert, wovon das Buch von Wilhelm Münch als Grundliteratur anerkannt ist (Münch 1909). Das andere Buch von Rudolf Eckart verfasst gibt Instruktionen zur Erziehung einen weltlichen Prinzen (Eckart 1909) und das Dritte von dem ungarischen Autor Kármán Mór gibt Anweisungen zur Erziehung der Erzherzöge von Österreich (Kármán 1909). Eine Auswertung dieser Werke wäre wahrscheinlich von Bedeutung, aber das lasse ich offen für später. Diesmal würde ich nur das Erziehungskonzept von Kármán Mór darstellen.

Kármán Mór's Denkschrift über die Erziehung der Herren Erzherzöge von Oesterreich

Kármán begründet die Beschäftigung mit Fürstenerziehung so „Hier, wo keine wirtschaftliche Hemmung drängt, keine soziale Schranke beenzt, könnte allzumal von Vorneherein die Maxime als Grundlegend gelten, welche erst Kant als Prinzip der Erziehungskunst verkündet, das besonders solche Männer, die Pläne zur Erziehung machen, vor Augen haben sollten.“ (Kármán 1909. S. 374)

Pädagogische Probleme im Lehrplan

Kármán setzt hohe pädagogische Ziele nicht nur für Fürsten sondern für alle Kinder. Seiner Meinung nach dürfen Kinder nicht nach dem gegenwärtigen, sollen vielmehr dem zukünftig möglich besseren Zustande des menschlichen Geschlechtes, das ist der Idee der Menschheit und deren ganzer Bestimmung angemessen, erzogen werden.

Kármán preferiert für Fürstenkinder eine entsprechende Privaterziehung, weil keine öffentliche Schul- und Unterrichtsordnung einer planmäßigen Erziehung fürstlicher Zöglinge nicht als Richtschnur dienen kann. Er begründet diese Meinung mit zwei Argumenten. 1) Alle öffentliche Schulen sind eigentlich Berufsschulen, sie nehmen daher alle in ihren Plan vielfachen Lehrstoff und zumal Lehrübungen auf, die einzig allein als Vorbereitung für den späteren Berufsleben Bedeutung haben. Eine freie Privaterziehung wird dem gegenüber teils allseitiger wirken können, indem sie in Lehre und Übung sich auf das allgemein Bildende beschränkt und an das keimende Interesse des Jugendlichen sich anschließt. Das bedeutet, dass hier die klare Ausserung des Zöglings ruhig abgewartet wird um alsdann eine rasche erfolgreiche Befestigung in Aussicht kommt. Das zweite Problem ist (2) die ständige und langweilige Wiederholung in diesen Schulen, man sollte das Gefühl des ununterbrochenen Fortschrittes für Fürstenkinder bewahren und damit für andere Aufgaben Zeit gewinnen.

Man sollte auch auf die nötige Kontinuität im Erziehungsprozess zu beachten, so dass nie eine bereits erworbenen Kenntnisse oder Fertigkeit zeitweilig brach liegen muss, sondern dieselben stets als Basis eines weiteren, ununterbrochenen Fortschrittes gelten und bewusst zur Anwendung kommt.

Die frühere Streitfragen in der Pädagogik: so wie Humanismus oder Realismus, Streit um den Vorrang zwischen Natur- und Geisteswissenschaften, die Zwistigkeit ob Erziehung oder Unterricht an erster Stelle sei, wie Religion und Moral zusammenpassen – diese Fragen sind zu überholen in diese Art der Erziehung, da das Herrscherhaus die höchste historische Macht verkörpert, und um diesen Ziel erreichen sollte man alle Gegensätze so weit wie es möglich ist ausgleichen. Der Zögling sollte am Ende der Erziehung nicht als bloßes Produkt betrachtet werden, sonder er

solle sich „als berufenen Werkmeister an dem stets sich erneuernden Aufbau der Humanität“ betrachten. (Kármán 1909, S. 378)

Kármán's Theorie über die Kulturstufen – adaptiert auf die ungarischen Verhältnisse, sollte auch in der Fürstenerziehung zur Geltung kommen, denn geistige Höhe und sittlicher Adel sind kein bloßes Erbe, das auf die Nachkommen ohne eigene Willenschluss und besondere Kraftbetätigung nur einfach überginge.

Erziehungsorganisation

Als Ausgangspunkt und Grundlage für die zu treffenden Maßnahmen könnte der Kaiser eines der Schlösser, welches nach Lage und Einrichtung dazu geeignet ist, zu einem Erziehungsheim der jugendlichen Mitglieder des Herrscherhauses einrichten. Die Erzherzöge könnten mit dem vollendeten 12 Jahren, nach einer Familienerziehung hier eintreten. Der Erziehungs- und Studienplan des Erziehungsheimes wäre im Allgemeinen auf sechs Jahrgängen berechnet, doch würden stets nur jene Jahrgänge vertreten sein, die dem Lebensalter von mindestens je einem Zögling aus dem Herrscherhaus entsprechen. Zu gleicher Zeit würden noch Kinder der geeigneter Familien aus beiden Staaten, das heißt aus Österreich und Ungarn in beschränkter Zahl aufgenommen, so dass für jeden Jahrgang mindestens fünf Schüler zu Verfügung stehen sollen.

Die ganze Institution stünde unter Leitung eines ständigen Erziehungsdirektors. Zu der Lehrkörperschaft würden auch die Erzieher gehören, welche die Erziehung und Bildung der jungen Erzherzöge bis zu ihrem Eintritte im Erziehungsheim besorgten. Die andere Lehrer sollten sorgfältig ausgewählt und eingestellt werden und nachher über eine angemessene Autonomie in der Ausführung ihrer Tätigkeit verfügen.

Die Oberleitung und Oberaufsicht über das Erziehungsheim wäre einem eigenen Erziehungsrate anvertraut. Derselbe bestände aus einer Anzahl von Räten, „die Se. Majestät auf Vortrag der beiden Ministerien für Kultus und Unterricht aus der Reihe der Mitglieder der wissenschaftlichen Akademien oder des Ordens pro litteris et artibus hiezu gnädigst zu ernennen geruhte“ (Kármán 1909, S. 392.) Dem Rate würde noch ein ständiger Sekretär zur Führung der nötigen Geschäfte und Vorbereitung etwaiger Vorlagen beigegeben.

Der Erziehungsrat hätte die Aufgabe bei Feststellung der Erziehungs- und Studienordnung des Erziehungsheimes mitzuwirken, zeitweise diese Arbeit zu beaufsichtigen, alljährlich an den Prüfungen der einzelnen Jahrgänge und an der Abgangsprüfung teilzunehmen. Alljährlich hätte der Vorsitzende des Rates an die beiden Ministerien einen ausführlichen Bericht über seine Erfahrungen schreiben und etwaige Vorschläge zu unterbreiten. Die Jahresberichte kämen stets geeigneter Weise, mit Genehmigung des Kaisers zur Veröffentlichung.

Aufgaben der Erziehung

Eine erste Reihe der Erziehungsmittel bezieht sich auf das Gemeinleben, wie dieses sich in Familie, Staat und Gesellschaft Sitte, Gesetz und Sittlichkeit entfaltend so mannigfach gestaltet ist. In diesem Prozess haben eine bedeutende Rolle die höfischen Festfeier. Hier wird das Gedächtnis für das Kennenlernen von großer Taten erweckt, das Gefühl der Vaterlandsliebe entzündet und das Bewusstsein historischer Zusammengehörigkeit gebildet. Die geschichtliche Bildung besteht nie allein in der Kenntnisse von Tatsachen und Ereignissen, die weder den Verstand aufklärt, noch das Gemüt veredelt, sondern in einem analysierenden Verständnis der staatlichen und gesellschaftlichen Institutionen. Bei dem jungen Fürst ist wichtig die Einsicht in die Bedürfnisse und Motive, welche zu deren Begründung führten und ihre jeweilige Umgestaltung bewirken.

Die zweite Reihe der der Erziehungsmittel bezieht sich auf das geistige Erbe an Ideen und Gedanken, welches zumal in Sprache und Schrift, in der Literatur seinen Ausdruck gefunden hat. Auch hier ist sehr wichtig die Garantie der nötigen Kontinuität der Kultur zu gewähren.

Die dritte Gruppe bilden Studien und Wissenszweige die langsam und nicht ohne Kampf in den öffentlichen Lehrordnungen Aufnahme fanden. Diese sind die mathematischen und naturwissenschaftlichen Disziplinen verbunden mit technischer Handfertigkeit und Kunstübung.

Der übrigens praktizierende Freimaurer Kármán hebt noch als Ergänzung die Rolle der religiösen Ausbildung hervor. Die Religion ist keine getrennte Seite der Menschenentwicklung, die ist genossenschaftsbildend, ist soziale und geschichtliche Macht durch kirchliche Institutionen, sie durchwirkt mit ihren Sitten und Riten, mit Gesetzen und Vorschriften das ganze Gesellschaftsleben. Es wird aber auch für eine gewisse Toleranz für nicht katholischen Glauben appelliert, da der Religionsunterricht kann seine erzieherischen Aufgaben nur so entsprechen, wenn er aller Kulturwirkung der Religion getreu nachgeht und so mit allen Richtungen die Bildungsarbeit beeinflusst.

Periodisierung des Erziehungsverlaufes

Periodisierung des Erziehungsverlaufes kann nur die allgemeinen Vorkehrungen ins Auge fassen. Kármán empfiehlt die Aufteilung der Erziehungszeit auf vier sechsjährigen Perioden.

Die erste Periode – bis 6 Jahren – gehört ganz der Kinderstube an. Da erscheint aber bei Fürstenerziehung ein spezielles Problem, da in einem Land wo eine Mischung vieler Völkerschaften zur Grundlage dient, wird auch die früheste Erziehung bald eine vielsprachige. Dadurch kommt man zur Frage: mit welcher Sprache wohl die ersten Lebenserregungen der Kinderseele zu verknüpfen seien.

In der dualistische Monarchie bilde sich die Frage so: die ungarische oder die deutsche Sprache solle den Anfang bieten? Nach Kárman's Meinung sollte diese Frage vom Standpunkte einer phonetisch richtigen Aussprache her entschieden werden, und davon ausgehend würde in der Regel die ungarische Sprache die erste sein, im dritten Jahre käme die deutsche dazu, und später kämen noch die slawischen Sprache hinzu. Diese letztere hauptsächlich als Kindenspiel, Kindesreim und Gesang, damit die Schwierigkeiten der slawischen Sprachen schon im Kindesalter zu überwinden wären.

Die zweite Periode – bis 12 Jahren – sollte ebenso wie die erste noch prinzipiell eine familienhafte Einzelerziehung sein. Das Ziel wäre in dieser Periode eine volkstümliche Bildung ausgeführt von mehreren Hauslehrern, das bedeutet als Aufgabe: lebendiges Heimatgefühl zu erwecken und erleuchtete Volkskunde zu bieten. Die sozial-historische Beziehung der Bildung betreffend gilt es die Erfahrung des Zöglings so zu leiten, dass sie zu einer klaren Darstellung des gesellschaftlichen Lebens und der staatlichen Verfassung kommt. Erzählungen denkwürdiger Tatsachen aus der Volksgeschichte und die eigene Familiengeschichte sind äußerst wichtig. Hausmärchen, Volkssage, heroische Erzählungen, heilige Legenden in Vers und Prosa, Sprüche und Lehrdichtung, selbst Tierfabel und Tierepos können zum Lehrmaterial gehören.

Die Sprachkunde wird in freier Aussprache und schriftlichem Aufsatz der hinzutritt geübt. In den beiden Sprachen d.h. im Ungarischen und Deutschen wird jedoch bloß die Orthographie und Interpunktion, sowie die Rücksicht auf den richtigen Sprachgebrauch die rechten Ziele grammatischer Lehre bestimmen. Hierzu kann noch obwohl aus historischen Gründen, als auch wegen ihrer pädagogisch vollkommenen Art der Durcharbeitung allein die lateinische Sprachlehre dienen. An einen lateinischen Sprachstoff, der zugleich römisches Leben und Denken in seiner Eigentümlichkeit zur Anschauung bringen mag, sind die grammatischen Kategorien, auch die Einsicht in den Bau der Wort- und Satzformen induktiv zu gewinnen.

Die nächste Periode – von 12 bis zu 18 Lebensjahr – ist eine Zeit beträchtlicher Umwandlungen leiblicher und seelischer Art, mit vielen Erfahrungen des Empfindungslebens verbunden, welche ab und zu leicht zu sittlichen Gebrechen führen. Die Zeit fordert von dem Erzieher erhöhte Sorgfalt und Aufsicht. Es ist wichtig, dass an die Stelle gewohnheitsmäßiger Sitte vernünftige Überlegung trete. Die Macht der Selbstbeherrschung im Zöglinge muss durch das Gefühl eigener Verantwortlichkeit gestärkt und zu dem Bewusstsein der Selbstständigkeit erhöht werden. Mit dem Beginn dieser Periode sollte die bisherige familienhafte Erziehung in eine schulmäßige gemeinschaftliche Erziehungsform übergehen. In dieser soll ein reger Wettbetrieb mit gleichstrebenden Kameraden, sowie auch der Verkehr mit andersgearteten Genossen dazu helfen, die latenten Züge der Eigenart des Zöglings diesem selbst zu rechtem Bewusstsein zu bringen. Wegen besonderen Aufgaben und

Mängeln der öffentlichen Schulordnungen ist eine Teilnahme fürstlicher Zöglinge an dem öffentlichen Schulunterricht gänzlich ausgeschlossen.

Der von Kármán's entwickelte Lehrplan umfasst acht Jahrgänge von den 10. bis zu 18 Jahren. Im Lehrplan unterscheidet er eine Untere-mittel und Oberstufe. Das Lehrmaterial wird nach zwei Richtungen dargestellt: der historisch-sprachlichen und naturkundlich-mathematischen. Es wird auch darauf achtet, wenigstens innerhalb der beiden Richtungen die Verknüpfung der einzelnen Schuldisziplinen vollauf zur Geltung zu bringen. In Details würde ich nicht tiefer eingehen aber einige Besonderheiten könnten doch erwähnt werden: so die Wichtigkeit der Kulturgeschichte die eigentlich als Staatslehre fungiert; die körperliche und technisch-ästhetische Richtung, die als Ergänzung und Ausgleich erwähnt wird. An der Oberstufe ist Lehre und Übung getrennt und mehr selbstständige Arbeit wird vorgeschrieben. Was die Lehrmittel betrifft, so wurden alle sorgfältig ausgewählt z. B. die besten Lehrbücher wurden von englischen, französischen und sogar amerikanischen Schulen besorgt.

Nach dem Zeitplan war jeden Tag 5 Stunden Unterricht: ab 9-12 Uhr und von 14 bis 16 Uhr. Donnerstag und Sonntag blieb jede Woche „frei“ - diese Zeit wurde zur Religionsunterricht, zur Erholung und Ausflüge benützt. E wurde im Lehrplan oft darauf hingewiesen wie viel Zeit man gewinnen kann, wenn man die Wiederholung zweckgemäß verwendet.

Zum Abschluss erwähne ich noch einige Gemeinsamkeiten, die im Unterricht der habsburgischen Fürstenkinder vorkommen:

- Die Erziehung der Erzherzöge ist immer eine erstrangige strategische Frage.
- Der Auswahl des Lehrers ist ebenso wichtig.
- Es kommen ambivalente Erscheinungen vor, einmal steht militärische Ausbildung nur am Rande der Erziehung, andermal nimmt die eine zentrale Rolle ein.
- Was im Habsburg-Haus immer gut gemacht ist, das ist der Sprachunterricht, die Fürstenkinder mussten akzentfrei die Sprache dessen Landteils beherrschen, wohin sie als Thronfolger angesehen waren.
- Die Wirtschaftslehre und Naturwissenschaft hatte immer Platz im Lehrplan, aber diese waren nie im Mittelpunkt.
- Ein zentraler Gedanken war stets spürbar: die Ausbildung der Verantwortung des jungen Fürsten für sein Volk vor Gott.

Literatur

Bartoli, Daniello (1645): *Dell'Uomo di Lettere Difeso, et Emendato*. Florenz.

Eckart, Rudolf (1909): *Fürstliche Pädagogik. Ordnungen u. Instruktionen z. Erziehung welfischen Prinzen*.

Frachetta, Hieronymus (1681): *Festgestzter Prinzen- oder Regenten-Staat / ... Denen Machiavellischen Übelgesimnten Maximen .... entgegen gesetzt*. Frankfurt a. M..

- Guazzo, Stephan (1599): *De Civili Conversatione, Das ist, Von dem Bürgerlichen Wandel und zierlichen Sitten*. Frankfurt a. M..
- Kármán, Mór(1909): *Denkschrift über die Erziehung der Herren Erzherzöge von Oesterreich*. In: Kármán Mór *Pedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban*. I. kötet. Egenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest
- Mayer, Michael (1659): *Hoffschul/ Wie man junge vom Adel aufferziehen / und dann sich selbige Cavalliers zu Hoff und in dem Krieg/ in allem ihren Thun und Leben verhalten sollen*. Augsburg.
- Münch, Wilhelm (1909): *Gedanken über Fürstenerziehung aus alter und neuer Zeit*.
- Paul, Jean (1969): *Titan*. Werke in drei Bänden. Hg. von Norbert Miller, Bd 2, München
- Rinck, G. E. (1713): .... Bd. 1, S. 42ff. Hierin findet sich auch eine deutsche Übersetzung des „Princeps in compendio“ S. 44 -72.
- Saavedra Fajardo, Diego de (1640): *Abris eines Christlich-Politische Printzens*. Köln.
- Stichweh, Rudolf (1991): *Der frühmoderne Staat und die europäische Universität. Zur Interaktion von Politik und Erziehungssystem im Prozeß ihrer Ausdifferenzierung (16.-18. Jahrhundert)*. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main.
- Voß, Christian Daniel (1799): *Versuch über die Erziehung für den Staat als bedürfnis unsrer Zeit, zur Beförderung des Bürgerwohls und der Regenten-Sicherheit*. Halle.

Egy „radikális reformterv” a veszprémi vegyipari egyetemen (1959-1960)

SOMOGYVÁRI LAJOS

Az egyetemtörténetek hagyományosan jubileumokhoz, évfordulókhöz kötődnek, és egy-egy intézmény múltjában keresik a legitimitást a további működéshez – mintha önmagában nem is lenne érdemes e terület a tanulmányozásra. Egy nemrég megjelent tanulmánykötet szerint (*Dhondt*, 2015) viszont az egyetemtörténet, mint az oktatástörténet része, tágabb érdeklődésre is számot tarthat. Szélesebb kontextusba helyezve, más oktatási szereplőkkel, a fenntartóval és gazdasági igényekkel való kapcsolata, a nemzetközi hatások vizsgálata sok tanulságot hordoz – ezt a megközelítést próbálja felhasználni tanulmányom, mely a Veszprémi Vegyipari Egyetem (a továbbiakban: VVE) reformkísérletének „megszületését” tárgyalja, a szovjet igazodási minta és a magyar fejlemények tükrében. Írásom egy esettanulmány bevezetője kíván lenni, arról az időszakról szólva, mikor a felsőoktatás átalakításának folyamatában ma is releváns kérdéseket fogalmaztak és próbáltak megválaszolni az oktatásirányításban és az akadémiai szférában a tananyag, módszertan, a gyakorlati, hasznosítható tudás, egyem és élet kapcsolatának problematikájában.

Előzmények: Hruscsov fellépése

1958 áprilisában a Komszomol XIII. kongresszusán Hruscsov kemény beszédet mondott, ami a szovjet iskolák elleni vádbeszédként hatott, és az elkövetkező években mélyreható változásokat indított el a szocialista blokk országain belül. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkára szerint az oktatás elszakadt a valódi élettől és a termeléstől, az iskolák nem készítenek fel a munkára. A fizikai tevékenység lebecsülése tapasztalható a felsőoktatásra való jelentkezés túlhangsúlyozásában, a fiatalok vonakodásában, hogy a végzés után gyárban vagy a gazdaság más szektorában helyezkedjenek el. A jelenséget pedig csak fokozza a szülők hozzáállása: aki rosszul tanul, abból fizikai munkás lesz. A káros jelenségek megváltoztatása érdekében Hruscsov szükségesnek tartotta a felsőoktatás társadalmi összetételének megváltoztatását: előnyben kell részesíteni a felvételiknél azokat, akiknek már van munkatapszatalatuk, az esti és levelező képzés kiterjesztésével pedig lehetővé kell tenni, hogy minél többen tanulhassanak tovább a munka mellett (a folyamat leírásához l. *Somogyvári*, 2016, részletesebben: *DeWitt*, 1961).

Ekkor még csak az „iskolareform” fő jelszavát adta ki Hruscsov (az oktatási intézmények és a termelőmunka összekapcsolása), 1958. szeptember 21-én mindez tézisek formájában, kidolgozva meg is jelent a Pravdában, majd két nap múlva a Népszabadságban. A főiskolákon jelentkező elméleti dominanciát, a túlterheltséget olyan hibának tartja a dokumentum, amit meg kell változtatni – többek között an-

nak érdekében, hogy az esti és a levelező képzés első 2-3 évében a hallgatók „a termelőmunka megszakítása nélkül tanuljanak”. Ez viszont elkerülhetetlenné tette a több önálló munkát, amely aztán a Veszprémi Vegyipari Egyetem kísérletének is egyik fő elemét alkotta, ti., hogyan lehet a tanulócsoportokban történő otthoni tanulást hatékonyabbá tenni. A termeléssel való kapcsolat erősítését, a műszaki főiskolák fejlesztését kiemelt feladatként írta le, amelyet 1958 novemberében átdolgozott formában az SZKP Központi Bizottsága és a Minisztertanács is jóváhagyott. (A hivatkozott dokumentumok forrása: *Hruscsov*, 1958a.)

A folyamat betetőzéseként a Kreml 1958. december 24-én meghozta az *Iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról és a Szovjetunió közoktatási rendszerének továbbfejlesztéséről* című törvényt (*Goncsarov – Jeszipov – Kairov – Zankov*, 1960. 511-546. o.). A mérnökképzésben (és más képzési formákban) is fontosnak tartotta a jogszabály, hogy a hallgatók megismerkedjenek jövődjükkel, a technológiával, egy éven át mint rendes alkalmazottak vegyenek részt a termelésben. Különösen a matematikai, fizikai, biológiai és kémiai tudományok új területeit kívánták javítani megfelelően képzett szakemberek felkészítésével. Az SZKP XXI. kongresszusa az imperialista, nyugati világ utolérése, és a szocializmusból kommunizmusba való átmenet gondolatkörében fogalmazta meg a felsőoktatás fejlesztését 1959 elején: az oktatási verseny megkezdését jelezték Hruscsov korábban már elfogadott tervszámai (*Hruscsov*, 1958b): 1959 és 1965 között 2 300 000 szakembert kellett kinevelniük a szovjet főiskoláknak, szemben az előző tervidőszak 1 700 000 fős számával.

Magyarországi fejlemények

1959. június 9-én az MSZMP Politikai Bizottság (PB) ülésének kiemelt témája volt az oktatásügy reformjának kidolgozásával megbízott Reformbizottság javaslatainak megvitatása. (A bizottságról bővebben l. *Somogyvári*, 2017.) A Kállai Gyula és Ilku Pál aláírásával ellátott határozati javaslat hasonló elemeket tartalmazott, mint a szovjet előzmény: a felvételinél az egy-két éves munkatapasztalattal jelentkezők előnyben részesítését, a felsőoktatási intézmények kapcsolatának erősítését az üzemekkel, gazdaságokkal, a termelési gyakorlatok növelését, az esti és a levelező képzés kiterjesztését, a világnézeti nevelés fokozását. A vita során az egyetemi felvételik kapcsán felvetődött probléma később is többször felbukkant: a kérdés arra vonatkozott, hogy a felvételiket kötelező jelleggel egyéves üzemi gyakorlathoz kössék-e? Kállai Gyula szerint „ezt az élet maga válaszolja meg”, mindegyik nem tudtak egyértelmű választ adni a PB tagjai, viszont a felsőoktatási gyakorlatok erősítésével kapcsolatban egyetértés alakult ki. Ahogyan Kádár János fogalmazott a lezárásban: „*Meg kell követelni a gyakorlati rendszer bevezetését. Mindenhol. Meg*

kell mondani, hogy köteles a kijelölt helyen gyakorlati munkát végezni, s utána kapja meg az utolsó pecsétet a diplomájára.”¹

A Művelődésügyi Minisztérium részéről hamarosan elkészült a vitaanyag a felsőoktatás reformjához, amit 1959 végén, 1960 tavaszán kezdtek el megvitatni az egyetemek, főiskolák. Az anyag a korábbi jellemzők részletesebb kifejtését tartalmazta, előtérbe helyezve a tananyag korszerűtlensége és a túlterhelés problémáját, ami maga után vonta az oktatásszervezés megváltoztatásának igényét.² A minisztériumi javaslat egy későbbi változata már konkrétabb feladatokat tartalmazott, amikor két szakaszban, karonként írta elő az egyetemek, főiskolák számára a reformjavaslatok készítését: 1960 szeptemberétől a csekély költségkihatású tervek bevezetését rendelte el a tárca, 1961 szeptemberétől pedig a távlatosabb, több pénzbe kerülő koncepciókét. (Az első év kísérleti időszaka a kirprobálás tapasztalataival alapozta volna meg a későbbi időszak sikerességét.)³

A VVE reformkísérletének közvetlen előzményét a már említett Refombizottság Műszaki Albizottságának ülése jelentette 1959. november 26-án a Budapesti Műszaki Egyetemen (BME). A Politikai Bizottság által kiküldött Reforbizottság egyik albizottsága volt a Felsőoktatási, és hivatalosan ennek volt az albizottsága a műszaki, tehát egy bizottság albizottságának albizottsága, jó példát mutatva az oktatásirányítás bürokratizmusára. A Szovjetunió tapasztalataiból kiindulva, a BME rektorhelyettesként elnöklő Kozmann György különböző kísérleti tervek kidolgozását várta el az intézmények által delegált résztvevőktől: a BME mellett az Építőipari Műszaki Egyetem, az ELTE TTK, a Nehézipari Műszaki Egyetem és a Vegyipari Egyetem (Veszprém) képviseltette magát a tanácskozáson, továbbá az érintett gazdasági minisztériumok osztályvezetői.⁴

A szovjet, keletnémet és csehszlovák kísérletek felhasználásán túl önálló kezdeményezésekre is felhívást kaptak az egyetemek; karonként, képzési fománként kellett tervezeteket készíteni és elfogadtatni a következő tanév elejére. A legfőbb problémát a tananyag csökkentése és a termelési gyakorlatok jövőbeli megoldása jelentette. A tanácskozáson jelen lévő Benedek Pál egyetemi tanár (VVE) is ezt a két területet hangsúlyozta az 1959 végére elkészült veszprémi „radikális reformtervben”. Az ülésre szintén meghívott Rigler György vezetésével (a Művelődésügyi Minisztérium műszaki egyetemi osztályának vezetője ebben az időben) magyar fel-

¹ *A közoktatási reform kidolgozására kiküldött bizottság jelentése és javaslatai. MSZMP PB. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. június 9-én tartott üléséről.* MNL OL 288 f. 33/1959/2. ő. e.

² *Írányelvek a felsőoktatás reformjához.* Vitaanyag (1959?) Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest.

³ *A felsőoktatás továbbfejlesztésének fő kérdései.* Művelődésügyi Minisztérium, 1959. november 20. Veszprémi Vegyipari Egyetem egyetemi tanácsülés 1959. december 17. Melléklet. Dékányi, Rektori Hivatal, 1949-1959, 1. doboz. Veszprémi Egyetemi Levéltár (a továbbiakban: VEL).

⁴ *Jegyzőkönyv az Oktatási Reforbizottság Műszaki Albizottság üléséről.* 1959. november 26. Veszprémi Vegyipari Egyetem egyetemi tanácsülés 1959. december 17. Melléklet. Dékányi, Rektori Hivatal, 1949-1959, 1. doboz. VEL.

sőoktatási delegáció tanulmányozta a Szovjetunióban az 1959-1960. tanévben bevezetett reformot. Többek között meglátogatták a Felsőoktatási Minisztériumot, a moszkvai Lomonoszov Állami Egyetemet és a leningrádi Zsdanov Állami Egyetemet (Rigler, 1960), a tanulságokat hasznosították a magyar átalakítás során is (Péner, 1959).

Benedek Pál „radikális reformterve”

A veszprémi reformkísérletet vezető Benedek Pál előlétele nem számít szokványosnak. 1956. október 23-án az Egyetemi Tanács részéről szolidaritásáról biztosította a hallgatókat, majd a szovjet csapatokkal tárgyalt, november-december folyamán pedig az elhurcolt hallgatókért, oktatókért folytatott mentési akciók részese volt.⁵ Ennek ellenére nem találtam nyomát annak, hogy bármilyen retorzió érte volna személyét,⁶ és Polinszky Károly rektor bizalmát továbbra is élvezve lett az Egyetemi Reformbizottság elnöke 1959 végén. (Albert, 2002. 83. o.)

Az 1959. december 17-én tartott egyetemi tanácsülésen vitatták meg Benedek Pál reformtervezetét. A továbbiakban ez alapján foglalom össze, hogy miért számított „radikálisnak” a javaslat.⁷ Az előterjesztésben Benedek a társadalom óceánjában lebegő akváriumként jellemezte az egyetemet, mely elszakadt az üzemi élettől – ez a szókép emlékeztet a sokat hangoztatott hrucsovi évrre az iskola és az élet elszakadásáról. A továbbiakban ezt az elkülönülést elemzi a veszprémi Egyetemi Reformbizottság elnöke: a fizikai munka lebecsülése szintén gyakori motívum az iskolareform során, csakúgy, mint a passzivitás, tájékozatlanság, főváros-centrikusság és az anyagiasság. A folyamat megfordítására közelíteni kell egymáshoz a termelés és oktatás világát, és ezt a célt szolgálná az egyetem előtt kötelezővé teendő egy éves termelési gyakorlat (ez végül is kikerült a reformtervekből a Szovjetunióban és nálunk is), a hallgatók részvétele az üzemi munkában és a váltakozó rendszer bevezetése az egyetemi és üzemi munka tekintetében (ez utóbbi két szempont viszont megvalósult).

A termelés fokozottabb beiktatása természetesen az elméleti órák csökkenésével járt, amit a módszertani-tanulási kultúra megújításával vélt ellensúlyozhatónak a tervezet. A „hatásfok növelése” érdekében minden egyetemi hallgatót kollégistának tételeztek fel, így beiktathatóvá vált volna a kötelező egyéni tanulás, a folyamatos számonkéréssel pedig a vizsgaidőszak vált kiiktathatóvá – legalábbis az elképzelések szerint. Kötelező heti szorgalmi időnek 44 órát írtak ki, ami megosz-

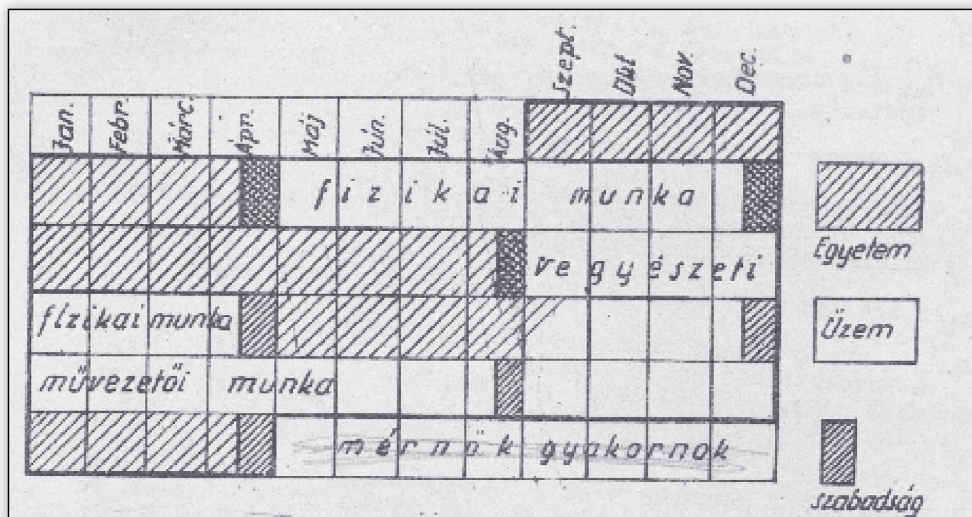
5 Dr. Paczolay Gyula (2006): *Az 1956-os forradalom eseményei a Veszprémi Vegyipari Egyetemen*. <http://www.osservatorioletterario.net/vve1956.pdf>

6 Polinszky Károly dékán beszámolója. 1957. január 4-én, Budapesten tartott egyetemi tanácsülés. Egyes adminisztratív intézkedések megtétele az Egyetemen. Polinszky Károly jelentése. 1957. június 14. Dékáni, Rektori Hivatal, 1949-1959, 1. doboz. VEL.

7 Egyetemi tanácsülés, 1959. december 17. Dékáni, Rektori Hivatal, 1949-1959, 1. doboz. VEL.

Egy „radikális reformterv” a veszprémi vegyipari egyetemen (1959-1960)

lott az előadások, szemináriumok, kötelező egyéni tanulási idő és a laboratóriumi munka között. A szöveg megfogalmazása árulkodó: a „valóban egyetemi színvonalú, minden dedós aspektustól mentes” előadást 8-10 órás kötelező egyéni tanulás, majd szeminárium követett. A nyári szünet is megszűnt volna, az egyetemi és a fizikai munka trimeszterenkénti váltogatásával kéthetes szabadságokra redukálódott a pihenés tavasszal és nyár végén. Az első ábrán látható séma ezt a rendszert vizualizálja, ami ilyen radikális formában egyébként nem valósult, nem valósulhatott meg, hiszen feltételezte a felsőoktatásba bekerülők teljes lekötését, munka- és tanulási energiájuk maximális kihasználását.

1. ábra. Szkéma Benedek Pál tervezetéből.

(Forrás: Egyetemi tanácsülés, 1959. december 17. Dékáni, Rektori Hivatal, 1949-1959, 1. doboz. VEL.)

A tervezet már benyújtásakor sem aratott osztatlan sikert, Bereczky Endre professzor írásban is betერjesztette kifogásait. A szaktudományokban való elmélyedéshez nem tartotta elégségesnek az előírt időt, erőltetettnek, külföldi minta másolásának gondolta a trimeszterekre osztott, váltakozó tanévet és a nyári szabadságtól sem fosztotta volna meg a hallgatókat. Az egyetemi tanácsülés végül a Benedek-féle tervezetet fogadta el azzal a megkötéssel, hogy csak a módszertani részt vezetik be az 1960-1961. tanévtől, minisztériumi engedéllyel. Az oktatásszervezést tehát még nem érintette az újítás, csak a tanulmányi munka intenzitásának növelését, a részletek kidolgozására pedig Egyetemi Reformbizottságot küldtek ki a következő tagokkal:

Elnök: Benedek Pál professzor

Tagok: Bereczky Endre professzor

Bodor Endre tanszékvezető docens

Titkár: Harmath Jenő dékáni hivatalvezető

Pár nap múlva Benedek Pál átdolgozott javaslatát Polinszky rektor továbbította a minisztériumnak, amelyben már nem voltak megnevezve a sémában az üzemben töltött idősávok fajtái, illetve a munkatapasztalatok fejében megfelelő számú munka-trimeszter elengedését engedélyezték⁸ – az eredeti radikális terv tehát már az elején kezdett „felpuhulni”.

Diskurzusok a bevezetés előtt

A hazai oktatástörténet által az utóbbi időben preferált diskurzuselemzés az 1945 utáni magyar pedagógiai közbeszédre, a neveléstudomány alakulására koncentrált, így elemezve a létrehozott, szocialistának (esetleg kommunistának) nevezett tudástartalmakat (*Németh – Bíró - Garai*, 2015). Írásomban ugyanezt a lehetőséget kínálja a döntést követő, a hallgatókat tájékoztató publicisztika, mely racionális és propagandisztikus motívumokat egyaránt tartalmazott. Az Egyetemünk című lap hasábjain már 1959 decemberében megjelent az első írás, amelyből kiderült a trimeszterenkénti, váltakozó tanrend külföldi előzménye is: a „bratislavai és prágai vegyészmérnöki karon” az 1959-1960. tanévtől hasonlóan zajlott az oktatás, 60 százalékban elméleti oktatással, 40 százalékban közvetlen üzemi gyakorlattal. (Felsőoktatási iskolareform a csehszlovákiai egyetemeken, 1959).

Az Egyetemi Reformbizottság hamarosan részletesen indokolta a közelgő reform szükségességét (Reform előtt áll Egyetemünk, 1960), elismételve a szokásos érveket a termelés igényeiről, az egyetem és az üzemek laza kapcsolatáról, a fizikai munka lebecsüléséről, valamint a korszerűtlen tananyagról. A távlati célokról rendkívül ideologikusan fogalmazott a szöveg, ami nem lehet véletlen, hiszen a már korábban említett XXI. SZKP-kongresszus modernizációs ígérete (az államszocializmus egyik sarokpontjának tekinthető utópikus elképzelésről ld. *Szabó*, 1998) látszólag elérhető közelségbe hozta a kommunizmus „felépítését”. A kommunista szakember ideálja fogalmazódik meg a cikkben, aki ismeri a modern termelés és technológia követelményeit, megfelel az élet és a munka kihívásainak. Mindez együtt jár a „szakmai-politikai akváriumok” szétzúzásával és organikus beillesztésükkel a „társadalmi termelés láncolatába”. A forradalmi nyelvezet az egyetemek akkor ismert formáinak teljes átalakítását sugallta, a radikális szakítás pedig paszszolt a hrucsovi reformtervekkel.

Benedek Pál a konkrét javaslatot ismertette (*Benedek*, 1960), két fő háttérténye-

⁸ Polinszky Károly dékán levele a Művelődésügyi Minisztériumnak. 1959. december 29. D55-4/1959. Dékáni, Rektori Hivatal, 1949-1959, 1. doboz. VEL.

zőjét említve a reformnak: az egyiket az ipari forradalom által megváltozott mérnöki gondolkodás jelentette, míg a másikat a mérnöki munka társadalmi relációi. A nyelvezet teljesen más, mint az előző esetben, inkább gazdasági-rationális logika jellemzi, ami a továbbiakban az időbeosztás részletes bemutatásában is megmutatkozik. A heti 44 óra szorgalmi idő (napi 8 óra, szombatonként 4 óra), 16 óra előadást és tanulóköri foglalkozást jelentett, ez utóbbi adjunktusok és tanársegéd-ek vezették volna. A fennmaradó 32 órát a kötelező egyéni tanulás tette ki konzultáció biztosításával, a rendszeres ismétlés pedig a vizsgaidőszakot tette feleslegessé Benedek szerint. A reform egyik megoldásra váró problémáját a tanulmányi idő csökkenése, és ezzel összefüggésben a „tananyag korszerűsítése”. A szovjet példa alapján ez azt jelentette, hogy elhagyják „az elavult, harmad-negyedrangú fontossággal bíró részeket”, amely a szakemberekből komoly aggodalmakat váltott ki. A reform mindezek ellenére helyesnek és szükségesnek ítéltetett, az ultima ratio pedig ideológiai volt: az üzemekbe került szovjet hallgatók „világnézeti fejlődésében mutatkozik meg szembetűnően a reform hatása” (A felsőoktatási reform tapasztalatai a Szovjetunióban, 1960). Az üzem és az oktatási intézmény kölcsönös egymásra hatásából középszinten is gyakran remélték a diákok ideológiai tudatosságának erősítését, ami az ott dolgozók idealizált (vagy annak láttatott) felfogásából származott.

Befejezés

A bevezetés előtti utolsó egyetemi tanácsülés végül csak a módszertan külsődleges elemeire szűkítette a reform kísérleti implementációját 1960 tavaszán: a tankönyv- és jegyzet-ellátottság mellett a vizsgáztatás, foglalkoztatás-tervek és oktatói leterheltség kérdései merültek csak fel. A koncepciót az a melléklet tartalmazta, amely Benedek 44 órás munkahetén alapult, és azon a már korábban felvetett ötleten, hogy egy időben csak két tárgy párhuzamos oktatása folyik, amelyeket kétnapos felkészülés után kollokvium követ, így „elmarad az ún. vizsgaperiódus”.⁹ Az eredeti terveknek tehát a szűkebb változata látszott megvalósíthatónak, a bevezetés során azonban még számos probléma merült fel. Az üzemekkel történő kapcsolatfelvételre már a bevezetés időszakában, 1960 őszén történt meg.

A „radikális reformterv” további története számos tanulságot hordoz a kutatás számára, többek között a gazdasági szereplők és az akadémiai szféra együttműködéséről, a legérdekesebb eleme a vizsgálatnak az ideológia nyelvének gyakorlatra való lefordítása jelenti, a műszaki értelmiség szerepe az átalakításban. Érdekes szempont lehet a többi műszaki egyetemmel való összevetés, a VVE önállóságának mértéke, a reform története végül a kísérlet fokozatos „elhalásáig” vezet el. Hruscsov bukása (1964) után az egyik nagy kudarcot éppen az oktatási rendszer átala-

⁹ Egyetemi tanácsülés, 1960. április 20. Dékáni, Rektori Hivatal, 1960-1964, 2. doboz, VEL.

kítása jelentette, hiszen a szocialista blokkon belül mindenhol módosították/viszavonták az eredeti reformterveket.

Felhasznált irodalom

- A felsőoktatási reform tapasztalatai a Szovjetunióban.* Egyetemünk, 1960. július, 6. sz. 6-7. o.
- Albert József (szerk., 2002.): *A Veszprémi Egyetem története, 1949-1999.* Veszprém, Veszprémi Egyetem.
- Benedek Pál (1960): *Egyetemi reform.* Egyetemünk, 1960. 3-4. sz. 1. o.
- DeWitt, Nicholas (1961): *Education and Professional Employment in the U.S.S.R.* National Science Foundation, Washington.
- Dhondt, Pieter (2015, szerk.): *University Jubilees and University History Writing: A Challenging Relationship.* Boston – Leiden, Brill.
- Felsőoktatási iskolareform a csehszlovákiai egyetemeken. (1959) *Egyetemünk*, 1959. december, 5-6. sz., 7. o.
- Goncсарov – Jeszipov – Kairov - Zankov (1960): *Pedagógia.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hruscsov, Ny. Sz. (1958a): *Az iskola és az élet közti kapcsolat szorosabbá tételéről.* Magyar-Szovjet Baráti Társaság, Budapest.
- Hruscsov, Ny. Sz. (1958b): *A Szovjetunió 1959-1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számai. N. Sz. Hruscsov elvtárs beszámolójának tézisei a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusára. Népszabadság,* 1958. november 18. 5-8. o.
- Németh András – Biro Zsuzsanna Hanna – Garai Imre (2015): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében.* Gondolat, Budapest.
- Péner Imre (1959): *A szovjet felsőoktatás továbbfejlesztésének vitaanyagából.* Felsőoktatási Szemle, 4. sz. 209-214. o.
- Reform előtt áll Egyetemünk.* Egyetemünk, 1960. február, 1. szám, 1. o.
- Rigler György (1960): *A Szovjetunió felsőoktatásának reformja.* Felsőoktatási Szemle, 3. sz. 183-188. o.
- Somogyvári Lajos (2016): *Oktatáspolitikai irányváltás a Szovjetunióban: egy iskolareform anatómiája (1958).* Pedagógia-történeti Szemle, 1-2. sz. 23-39. o.
- Somogyvári Lajos (2017): *A hruscsovi oktatási reformpolitika magyar szereplői: az Iskolai Reform-bizottság prozopográfiai elemzése (1958–1960).* Magyar Pedagógia, 2. sz. 171-195. o.
- Szabó Miklós (1998): *A legitimáció történeti alakváltozásai.* In: Fokasz Nikosz – Örkény Antal (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete, 1945–1989. I. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 118–147. o.*
- Az SZKP XXI. kongresszusa, 1959. január 27-február 5.* Kossuth, Budapest, 1959.
- Az írás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatásával készült.*

Aa líceumról és a tanítóképző akadémiáról szóló 1938. évi XIV. sz. törvény és végrehajtása a bajai tanítóképzőben

RÁCZ-FODOR SÁNDOR

Hóman Bálint élete és kultuszminiszteri tevékenysége

Hóman Bálint 1885. december 29-én született Budapesten egy német eredetű, de már a század első felére elmagyarosodott középosztálybeli családból. Atyja, Hóman Ottó klasszika-filológus volt, aki egyetemi tanári állását 1885-ben a Budapest környéki tankerület főigazgatói posztjára, majd 1897-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium középiskolákkal foglalkozó ügyosztályának vezetésére cserélte el.

Az ifjú Bálint apja nyomdokaiba lépett. A budapesti Tudományegyetemen történeti stúdiumokat végzett. Bölcsészdoktori oklevelet 23 évesen Magyar városok az Árpádok korában című munkájával kapott. Az Egyetemi Könyvtárban kezdett ezután dolgozni, s már 1915-ben igazgatóvá nevezték ki. A következő évben, tehát 31 évesen a pesti egyetem magántanára lett. Pályájának felfelé ívelését az első világháborút követő forradalmi és ellenforradalmi időszak sem akasztotta meg. A politikától távolságot tartó szaktudósi attitűd inkább előny, semmint hátrány volt a szakszerűsége oly sokat adó kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kuno szemében. Hómant 1922-ben az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójává, 1923-ban pedig a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezték ki.

A főigazgatói szék elfoglalásakor mondott beszédében Hóman azt hangsúlyozta, hogy „a Magyar Nemzeti Múzeum elsődlegesen nemzeti jellegű, tudományos intézmény”. Minden más ez után következik, így a múzeum népművelő és oktatói hivatása is. Vagyis mindenekelőtt tudományos műhelynek tekintette. Az 1920-as években egymás után jelentette meg műveit a magyar középkorról. Kutatómunkájával egyidejűleg Hóman oktatott is: az 1921-ben Pázmány Péterről elnevezett pesti egyetemen tanított középkori magyar történelmet.

Az 1920-as évek végétől Hóman Bálint – Szekfű Gyulával együtt – a magyar történettudomány egyik vezető személyisége lett. 1928 és 1934 között írták meg a magyar történelem máig legteljesebb szintézisét, a Magyar Történetet. A magyar történetírás új útjai elé írt átfogó, még ma is jó eligazítást nyújtó, historiográfiai jellegű bevezető tanulmányában Hóman a szellemtörténet hívének vallotta magát. Úgy vélte, hogy a „túlzásba vitt specializáció”, vagyis a XIX. századi pozitivisták örökség továbbfejlesztése és a részletekben való elmerülés nem járható út, mert a szakma el fogja veszíteni kapcsolatát a „pezsgő élettel”. Ehelyett az egyes korok lényegét, az irányító „korszellemet”, vagyis a nagy tendenciákat kell megragadni és felmutatni.

Hóman történetírói ars poeticájának másik fontos eleme az volt, hogy megkülönböztesse a romantikus és az emberek hazafias érzelmeivel visszaélő „áltudományos”, illetve az igazság megismerésére való törekvéstől vezérelt „tudományos” tör-

ténetírást. „*A nemzeti történetírásnak – írta egy internacionalistának ugyan nem nevezhető korban – nem a nacionalizmus korszerű vagy elavult jelszavainak, gondolatszegény frazeológiájának a hangoztatása a feladata. [...] Az igazságtól a nemzetnek nincs mit tartania, holott az igazság elhallgatása, vezessen bár a hiúságnak hízoló hamis illúziókhöz, egyértelmű a moralitás megtagadásával s az ezen nyugvó nemes eszmék elárulásával.*”

A sok cím, rang, állás és feladat ellenére Hóman Bálint 1932-ig elsősorban tudós és tanár maradt. Ekkor azonban sorsdöntő pályamódosítás következett be életében. Az újonnan kinevezett miniszterelnök, Gömbös Gyula, aki már korábbról jól ismerte, kabinetjébe hívta vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Hóman engedett a csábításnak. Elfogadta a felkérést, amit Gömbös utódja, Darányi Kálmán is megújított, így 1938. május 14-éig, az Imrédy-kormány megalakulásáig maradt e poszton. Ezt követően néhány hónapos „szünet” következett, majd 1939. február 16-ától 1942. július 3-áig – a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányban – ismét ő irányította a kultusztárcát.

Hóman csaknem tízéves kultuszminisztersége méltán állítható párhuzamba elődje, Klebelsberg Kuno miniszterségével. Az oktatást, a tudományt és a kultúrát mindketten a nemzetpolitikai stratégiai ágazatának tekintették, és kiemelt támogatást igyekeztek szerezni tárcájuknak. Sőt nemcsak igyekeztek, hanem tudtak is. Az 1920-as évek második felében az állami költségvetés 9-10 százalékát, az 1930-as években pedig 11-13 százalékát kapta a kultusztárca.

Tartalmi-ideológiai, valamint iskolaszervezeti szempontból azonban különbözött a két miniszter koncepciója. Az elitnevelést Klebelsberg a keresztény középosztály gyermekeit előnyökhöz juttató ösztöndíjrendszerrel kapcsolta össze. Hóman viszont a szegény, de tehetséges gyermekek értelmiségivé válására helyezett nagyobb hangsúlyt. Támogatta 1939-ben a Bolyai Kollégium (1942-től Györfly Kollégium) megalakítását Budapesten, amely a második világháború utáni népi kollégiumoknak is mintaként szolgált. Az itt összegyűlt szegény, de tehetséges parasztfiatalok nem fizettek tandíjat, és internátusi ellátásuk is ingyenes volt. Mindezt az Országos Tehetségkutató Intéző Bizottság felállítása tetézte 1941-ben. Ez évente hatszáz tehetséges, de szegény sorsú falusi gyermek ingyenes középiskolai beiskolázásáról gondoskodott.

Ideológiai szempontból Hóman nagy hangsúlyt helyezett az iskolákban közvetített műveltséganyag nemzeti jellegére. A középiskolai oktatás feladatairól 1934-ben például azt hangoztatta, hogy az úgynevezett nemzetismereti tárgyakat kell a középpontba állítani. Később még egyértelműbben fordult szemben az értéksemleges intellektualizmussal. „*Egyetlen magyar iskolának sem lehet célja a pusztán szakismeretközlés. Valamennyiünknek elsőrendű feladata a magyar életre való céltudatos előkészítés, az ifjúság erkölcsi nevelése, jellemének szilárdítása, kötelességtudatának fejlesztése, vallás erkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása*” – írta 1939-ben.

Szervezeti változásai közül a legnagyobb jelentőségű a négy-, illetve hatosztályos elemi nyolcosztályos alapoktatással való felváltása volt. Ezt 1940-ben kezdték bevezetni.

A középiskolai oktatás terén Hóman legnagyobb újításának az tekinthető, hogy az addig különböző tantervek szerint működő humán- és reálgymnáziumokat, illetve a természettudományos tárgyakat előnyben részesítő reáliskolákat 1934-ben egységes középiskolákká alakította. Az egyes középiskolákon belül 1938-ban gazdasági középiskolákat, vagyis szakközépiskolákat állította fel. Ezekben a tanulmányi idő nem nyolc, hanem négy év volt, s a polgári vagy középiskola (gymnázium) első négy osztályának az elvégzése jogosított felvételle.

Az 1938-ban középiskolai törvénye reformálta meg a tanítóképzést és a tervezett akadémiai szinttel felsőfokúvá kívánta emelni az eddigi középfokú képzést. A Kállay-kormány tagjaként elkerülhetetlenül részesévé vált olyan döntéseknek, amelyeket az 1945 utáni új rendszer súlyos vétségként értékelt. Ilyen volt a Szovjetunió elleni hadba lépés megszavazása 1941. június 26-án. A német-magyar szövetséget „történeti szükségszerűségként” fogta fel, s ezen belül Magyarország szerepét „a németek védőbástyájaként a keleti erővel szemben vívott küzdelemben”¹

Németbarát kulturpolitikája ellenére pedig 1932 és 1938 között a Gömbös- és Darányi-kormányban, 1939 és 1942 között a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányban volt kultuszminiszter, nem volt híve a nemzeti szocializmusnak. A német megszállást követően a Dunántúlról német területre menekült, majd amerikai fogságba került.

1945-ben a magyar hatóságok hozták haza és 1946-ban a népbíróság életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. 1949-től a váci fegyházban töltötte büntetését s valószínű, hogy 1951-ben halt meg. Sírjának feltalálásával és az újratemetéssel megkapta a végtiszteességet.

2008 márciusában Magyar Örökség díjjal ismerték el Hóman Bálint és Székfű Magyar Történetét, de sem tudósi, sem politikai rehabilitálására nem került sor.

Hóman Bálint középiskolai törvénye és az 1938. évi XIV. tc. a tanítóképzésről

A kultuszminiszter az akadémiai jellegű tanítóképzésről 1938. február 18-án törvényjavaslatot terjesztett be a képviselőházban. Tervezetével az 1934. XI. tc. által szabályozott középiskolai reformot kívánta folytatni.

¹ Romsics Ignác: Hóman Bálint: Egy miniszter a „tévesztett úton” c. cikkének rövidített szövege. Megjelent az Élet és Tudomány 2000/31. számában.

Javaslatára szerint a középiskolák típusai a következők:

1. Az 1934. XI. tc.-ben szabályozott elméleti irányú gimnázium;
2. A most benyújtott törvényjavaslat második részében szabályozott gyakorlati irányú líceum;
3. A törvényjavaslat harmadik részében szabályozott gyakorlati irányú gazdasági középiskola; úgymint a mezőgazdasági középiskola, ipari középiskola és kereskedelmi középiskola.

A két utóbbi iskolafajtának közös tulajdonságai a következők: a felvétel a gimnázium vagy a polgári iskola alsó négy osztályának sikeres elvégzéséhez van kötve. A gyakorlati pályákra való nevelés miatt ezekben az iskolákban magántanulás nincs, miután ezeknek az iskolafajtáknak a célja a tudományos pályákról a gyakorlati élet felé való irányítás. Mind a két iskolatípus érettségi vizsgálat letévesére jogosított. Képesített továbbá szakfőiskolákon folytatandó további tanulmányokra, a tudományegyetemre azonban nem. A törvény előírása szerint:

„A líceum vallásos és nemzeti erkölcsi alapon, gyakorlati irányú műveltséghez segíti tanulókat. A fiútanulót ezen felül gazdasági, a leánytanulót pedig háztartási ismeretekhez juttatja. A családi és iskolai gyermekneveléshez szükséges alapismeretek tanításával magasabb pedagógiai tanulmányokra is előkészíti, végül főiskolai szaktanulmányokra képessé teszi. A líceumra azért van szükség, mert a népiszkolai tanítóval szemben egyre fokozódó igények kielégítése, a tanító nemzetnevelői fontossága, a szakszerű pedagógiai ismeretek értebb korban való megszerzése, a tanító társadalmi helyzetének biztosítása nemcsak a tanítóképzés időtartamának kibővítését követeli, hanem az általános műveltségi elemek és a pedagógiai szakismeretek közvetítésének szétválasztását is.

A líceumnak mint gyakorlati irányú iskolának iskolarendszerünkbe való beállítására lehetővé teszi a tanítói túltermelés megszüntetését és az erre a pályára törekvők kiválogatását, mert a növendékek értebb korban kerülnek a pályaválasztás kérdése elé.

A líceumnak négy osztálya (évfolyama) lesz, amelybe a tanulók négy polgári vagy gimnázium elvégzése után léphetnek. A líceum első évfolyamára csak az vehető fel, aki valamely gimnázium vagy polgári iskola negyedik osztályát sikerrel elvégezte, s a tizenhetedik életévét még nem töltötte be.”²

A miniszter által benyújtott másik törvényjavaslat (1938. évi XIV. tc.) a népiszkolai tanítóképzésről szól. Eszerint: *„A népiszkolai tanítók (tanítónők) tanítói kiképzésére a líceummal kapcsolatban fenntartott tanítóképző-akadémia szolgál. A tanítóképző-akadémia feladata, hogy a líceumban a nevelői alapismeretek tanításával tanítói hivatásra már előkészített tanító- és tanítónőjelölteket vallásos alapon és magyar nemzeti művelődés szellemében folyó népnevelésre szakszerű elméleti és gyakorlati tanítással kiképezze.*

² Az 1938. évi XIV. tc. a tanítóképzésről

A tanítóképző-akadémiának két évfolyama lesz, és a vele kapcsolatos liceumnak közös tanári kara. A tanítóképző-akadémiáknak a száma legfeljebb negyven.

Tanítóképző-akadémiát csak liceummal, internátussal és gyakorló népiskolával együtt lehet fenntartani.

A tanítóképző-akadémiák egy-egy évfolyamára legfeljebb 25 olyan hallgatót lehet felvenni, aki a liceumi érettségi vizsgálatot legalább jó eredménnyel, a felvételi (alkalmassági) vizsgálatot pedig sikerrel kiállította. A hallgató tanulmányi ideje alatt bennlakó növendéke az akadémiai internátusnak. Magántanulásra ez a javaslat sem ad lehetőséget. A szelekciót szolgálta az az intézkedés is, hogy az évfolyamokban javító vizsgálat nincs, csak évfolyamisméltés ad lehetőséget a tanulmányok továbbfolytatására. A tanítóképző-akadémia második évfolyamának bevégezése után a hallgatók tanítói államvizsgálatra bocsáthatók, amely írásbeli, szóbeli és gyakorlati részből áll.”³

Indokolásul a következő érveket sorolja fel a képviselőházban a miniszter:

„Pedagógiai és társadalompolitikai szempontok kívánják meg a tanítóképzésnek új alapokra való helyezését. A növekvő igények, amelyeket új didaktikai rendszerek és nevelési szisztémák a tanítókkal szemben támasztanak, szükségessé teszik az ismeretkör bővítését, a tudás kimélyítését, az általános műveltség és a szakismeret színvonalának emelését.

Ennek a követelménynek megfelelően emeltetett fel a tanítóképző intézet tanulmányi ideje az 1868. XXXVIII. tc.-ben megállapított három évről szukcesszíve öt évre. Ez hívta életre a főiskolai tanítóképzés gondolatát is.

Egy új társadalompolitikai szempont is felmerült, amely szerint a tanító nemcsak tanít, hanem kis községekben, tanyákon helyzeténél fogva az egyedüli művelt ember, és szükségszerűen az illető kis falvak, tanyacsoportok szellemi vezetője. Szükséges, hogy ilyen irányba mutató ismeretekkel, mezőgazdasági, szociális, faluismeretekkel bírjon.

Átmenetileg egy más irányú társadalompolitikai szempontra is figyelniünk kellett. Leánynevelő iskolák híján ugyanis a tanítótársadalomban volt a legnagyobb túltermelés felesleges diplomákban, és ezért a nők egy részét a társadalmi, egészségügyi és a gazdasági élet felé kell terelni.

A tanító által betöltött magasrendű népnevelő hivatás megköveteli a társadalmi megbecsülés fokozását is, és a pedagógiai szempont megköveteli, hogy a rövid tartalmú főiskolai képzés szoros összefüggésben maradjon a középiskolai előképzéssel.

Ezért vetettem el a külön tanítóképző főiskola, vagy éppen az egyetemi képzés gondolatát, és az új tanítóképző akadémiai kétéves tanfolyamot csak a liceummal kapcsolatban és a gyakorló népiskolával szoros összefüggésben szervezem meg.

A megfelelő szelekció biztosítása és egyben a túltermelés kiküszöbölése végett

³ Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 5. sz. 171. o.

az akadémiák és a felvehető tanulók tekintetében a zárt szám az egyetlen megoldás, amellyel a diplomás túlterhelést megakadályozhatjuk. 40 akadémia lesz, közülük 13 állami és alapítványi, vagyis fennmarad valamennyi, ami megvan, lesz továbbá 18 római katolikus, 6 református, 2 evangélikus és egy zsidó tanítóképző akadémia. Mindezek az akadémiák egy évfolyamba 25 növendéket vehetnek fel, tehát évente ezer tanítói diplomát adhatnak ki, ami az évi szükségletnek, 900 tanítónak pontosan megfelel.

Azok a líceumi növendékek, akik akadémiaira nem mehetnek az érettségi bizonyítvány birtokában mindazokra a pályákra utat találhatnak, ahová a gimnáziumi érettségi képesítést ad.

De hangsúlyoznom kell, amit már mások is megtettek előttem, hogy ez a törvény csak keret. Tartalommal a folyó tanév végéig a gimnáziumi és polgári iskolai új tantervvel együtt kibocsátandó és típusonként különböző tantervek, utasítások, vezérkönyvek és elsősorban maguk a tanárok fogják kitölteni.

*Eredmény csak évek múltán mutatkozhatik meg a maga teljességében, de annyit már most is minden elfogultság nélkül megállapíthatunk, hogy ezek az új iskolák nagy szerepre hivatottak a mi korunk nagy lelki válságának leküzdésére és művelődésünk színvonalának emelésére irányuló munkánkban és küzdelmünkben.*⁴

A miniszteri előterjesztést és annak indoklását a parlament elfogadta, s az 1938. évi XIV. tc. értelmében a tanítóképzést a líceumi alapképzésre épülő kétéves akadémia feladatává tette. Előírása, hogy a tanítóképző akadémiát csak líceummal, internátussal és gyakorló népiskolával együtt lehet fenntartani. A törvény szerint ez már érettségire épülő, zárt beiskolázású felsőfokú tanítóképzés.

A líceum mellett a többi gyakorlati irányú középiskoláról is törvényt alkottak.⁵ Az 1938. évi XIII. tc. középiskolai rangra emelte a gazdasági és kereskedelmi iskolákat.

A képzés új tanterve miniszteri rendeletre készült el 1939 májusában. Ezután minden líceumnak el kellett készítenie a tantervre épülő Rendszabályzatot a miniszteri Rendtartás alapján. (VKM 133.594/1939. IX. sz. rendelet)

„A gyakorlati irányú középiskoláról szóló 1938. XIII. tc. második részében szabályozott líceum a középiskolák sorába tartozik. Eszerint a líceum ügyvitelében a líceum sajátos célkitűzéséből folyó intézkedésektől eltekintve ugyanazoknak az alapelveknek kell érvényesülniük, amelyek az 1934. XI. tc.-kel újjászervezett elméleti középiskolára nézve már is érvényben vannak.

Másfelől a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. VI. tc. az iskolák igazgató-

⁴ Néptanító Lapja és Népművelési Tájékoztató 71. évf. 252. o.

⁵ Az 1938. évi XIII. tc. középiskolai rangra emelte a gazdasági és kereskedelmi iskolákat. „A következő tanévekben ilyenekké alakultak át a korábbi „felső ipari”, „felső kereskedelmi”, „felső mezőgazdasági” iskolák. Mindhárom változat nagy évfolyamú volt, 14-18 évesek számára.”
Mészáros István: Magyar Iskola. Eötvös József Kiadó 1997. 28. o.

sának egyszerűsítését célzó rendelkezéseivel is kötelességemmé teszi az elméleti és gyakorlati középiskolák ügyigazgatásának közös alapokra való fektetését...⁶

Ezeknek a szempontoknak tekintetbevételével készítette el az Országos Közoktatási Tanács a líceum Rendtartását. A Rendtartás nem terjeszkedik ki a líceumokkal kapcsolatos tanulóotthonok belső életének szabályozására, mert erről ugyancsak az összes középiskolákra kiterjedő egyetemes nézőpontok tekintetbevételével külön szabállyal fogok gondoskodni.

A líceumi Rendtartás e rendeletem megjelenésével egyidejűen a líceumi osztályokra nézve azonnal életbe lép.”⁷

Az előírás szerint az iskolai év szeptember hó 1-jén kezdődik és a következő év június hó végéig tart.

- Az iskolai év ünnepélyes megnyitása szeptember 8-án vagy 9-én történik. A tanítás a megnyitást követő első hétköznapon kezdődik. A megnyitást megelőző öt hétköznapon kell megtartani az alakuló értekezletet, továbbá a javító- és különbözeti vizsgákat, valamint az utólagos beíratást.
- A tanítás utolsó napja június hó 14-e. A IV. osztály utolsó tanítási napja május 7-e. Június hó 15-e és 20-a között kell megtartani az osztályvizsgákat.
- Az iskolai évet június hó 25-én kell ünnepélyesen befejezni.
- A következő iskolai évre szóló beíratásokat az évváró ünnepélyt követő két köznapon kell megtartani.
- Az iskolai év ünnepélyes megnyitásán és befejezésén minden tanárnak és tanulóknak meg kell jelennie.
- Az iskolai nyári szünet július-augusztus hónapra terjed.
- A felvétel alkalmával minden tanulóknak személyesen kell jelentkeznie. Az I. osztályba vagy iskolaváltoztatás esetén más líceumba első alkalommal beíratkozó tanuló atyja, anyja vagy gyámja, esetleg azok felnőtt megbízottjainak kíséretében köteles megjelenni.
- A líceum első osztályába csak az vehető fel, aki valamely hazai gimnázium vagy polgári iskola negyedik osztályát sikerrel elvégezte és tizenhetedik életévét még nem töltötte be.
- Nem vehető fel a líceum első osztályába az a tanuló, aki ugyanazon polgári év szeptember havának 15. napján még nem töltötte be tizennegyedik életévét; aki ugyanazon polgári év szeptember havának 15. napjáig már betölti tizenhetedik életévét.
- A líceumba magántanulót felvenni nem szabad.
- Ugyanannak a líceumnak egyik osztályából a következő magasabb osztályba csak a tanuló vehető fel, akinek tanulmányi eredményét az illető osztály szá-

⁶ A V.K.M. 133.595/1939. IX. sz. rendelet (Közli: Rendtartás 1. o. Egy Nyomda Bp. 1939.)

⁷ U.o. 1. o.

mára a tantervben megállapított rendes tantárgyakból legalább elégségesnek minősítették.

A líceum belső rendje

- A tanuló líceumba történő felvételétől az iskolából való kilépéséig, illetőleg az érettségi bizonyítvány kézhezvételéig – a szünidők folyamán is – az iskola fegyelmi hatósága alá tartozik.
- A tanuló az iskolába lépés alkalmával önköltségi áron ellenőrző könyvet kap.
- A tanuló tartozik tanárait, mint legközvetlenebb előljáróit tisztelni és nekik engedelmességni.
- A tanuló köteles a tanítási órákon, az istentiszteleteken, a vallásgyakorlatokon, kirándulásokon és az iskolai ünnepélyeken pontosan megjelenni, tennivalóit az előírt rend szerint végezni.
- Nyilvános tánciskolába tanuló nem járhat, nyilvános táncmulatságokon részt nem vehet.
- Vendéglőbe, kávéházba, cukrászdába csak kivételesen, étkezés céljából, s akkor is csak a szülők vagy helyettesük társaságában mehet a tanuló.
- Mulatók és játékhelyek felkeresése a tanulónak még szülei társaságában is szigorúan tilos.
- Fegyelmi büntetés terhe alatt tilos a tanulóknak a dohányzás, szeszes italok élvezése, fegyverhordás, egymás közötti gyűjtés, szerencsejáték.
- Az iskola épülete minden tekintetben feleljen meg a nevelés és a tanítás valamennyi igényének, valamint az egészségügyi követelményeknek. A rendért és tisztaságért elsősorban az igazgató felelős. Ebben az igazgatót a tanári testület minden tagja köteles hathatósan támogatni.

Fegyelmi intézkedések

- Ha a tanuló a líceum rendjébe ütköző magatartást tanúsít, ha a valláserkölcsi törvények vagy a nemzethűség ellen vét, fegyelmi vétséget követ el.
- Az iskolai fegyelmezés általában megelőzést és javítást céloz; megtorlást csak akkor alkalmaz, ha erkölcsi romlottság esete, vagy az iskolai közszellem súlyos megzavarásának veszedelme forog fenn. A büntetés célja elsősorban a tanuló erkölcsi javítása, a társak erkölcsösségének megóvása és az iskolai rend helyreállítása.

A líceum tanári testülete és segédszemélyzete. Ügyvitel.

- Az igazgató a líceum felelős vezetője, a törvények és rendeletek végrehajtója, a tanári testület értekezleteinek elnöke, az iskolának a hatóságok és a közönség előtt képviselője.
- Az igazgató minden osztály számára külön-külön osztályfőnököt jelöl ki.
- A tanárok feladata a tanulók erkölcsi és szellemi vezetése, nevelése, oktatása.

Rendszeres önműveléssel arra kell törekednie, hogy szaktárgyokban, oktató és nevelő munkájában mindenkor a tudomány színvonalán álljon.

- A tanítás a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől kiadott tanterv és utasítások (esetleg a minisztertől engedélyezett helyi tanterv), a jóváhagyott tanmenetek és az időnkint tartott értekezletek megállapodásai szerint halad.
- A tanítási óra időtartama 50 perc. A déli egy óra (13 óra) után következő tanítási óra időtartama 40 perc.
- Az egyes tanítási órákat szünet választja el. Az óraközi szünetben a tanár a tanulókat nem tarthatja vissza az osztályban. Az igazgató a harmadik óra után hosszabb szünetet (15-20 perc) is engedélyezhet.
- Az első tanítási óra imádsággal kezdődik és az utolsó óra imádsággal végződik. A különböző felekezetű tanulók imádkozása közt csak az lehet a különbség, hogy a imádságok előtt és után a katolikus tanulók keresztet vethetnek. Az imádság szövegét valamennyi tanuló közösen és fennhangon mondja. Az imádság befejezése után a tanulók vigyázállásban elmondják a magyar hiszekegyet.
- A tanárok kötelező tanítási ideje heti 18 óra; 24 óránál többnek tanítására helyettesítés esetében sem kötelezhetők és erre nem is vállalkozhatnak.
- Az osztályfőnök kötelessége, hogy a gondjaira bízott osztályban a fegyelemről s a nevelés a tanítás egységes szelleméről gondoskodik.
- Az ifjúság vallásos, erkölcsi és hazafias érzületének ápolása és az iskola jó szellemének megőrzése az egész tanári testület feladata.
- Kiváltképpen gondja legyen a tanárnak arra, hogy a tanulóra ne legyenek befolyással olyan káros áramlatok, melyek hazánk történeti hagyományával és a valláserkölcssel szakítva, támadják a nemzeti, családi és egyéni élet örök erkölcsi értékeit.

Ezeknek az áramlatoknak mérgező hatása ellen legjobban úgy védik meg a tanárok a tanulók lelkét, ha példa, oktatás és gyakorlás útján mélyen és eltörölhetetlenül beoltják lelkükbe a vallásosságot, a keresztény erkölcsi világfelfogást, a tiszteletet a magyar nemzeti történet hagyományai iránt és a törhetetlen ragaszkodást az ezeréves Magyarországhoz.

- Minden tanárnak kötelessége, hogy a reábízott tárgy anyagát a tanterv (esetleg a helyi tanterv) értelmében és a módszeres utasítások figyelembevételével, továbbá a módszeres tanácskozások megállapodásai szerint – az oktatás minden segédeszközét felhasználva – feldolgozza.

Gyakorlati képzés a líceumban

- Kívánatos, hogy a tanulók a II-IV. osztályokban a nevelési ismeretek tanításával kapcsolatban gyermektanulmányt is végezzenek, és megfigyeljék a különféle nevelő és oktató intézményekben folyó munkát. E célból lehetővé kell tenni, hogy a II-IV. osztályú tanulók hetenkint egy órát meg nem haladó mértékben egyenkint jelen lehessenek a számba jöhető intézmények tanítási (foglalkozási)

- óráin. A látogatásoknak a helyi viszonyok tekintetbevételével lehetőleg ki kell terjedniük a kisdedővóra, a népiskolára, a polgári iskolára, a gyógypedagógiai intézetekre, a napközi otthonokra, a kis létszámú osztályokra, leányok esetében a bölcsődékre, a Stefánia Szövetség intézményeire és egyéb gyermekvédelmi intézményekre is.
- A tanulók elsősorban a líceummal kapcsolatos intézményekben végzik megfigyeléseiket. Az igazgató köteles azonban a fenntartókkal folytatott tárgyalások útján gondoskodni arról, hogy a helybeli egyéb intézményekben is lehetővé váljék a tanulók látogatása.
  - Minden tanuló köteles a látogatás alkalmával szerzett megfigyeléseiről és tapasztalatairól jelentést írni, és ezt a látogatást követő hét napon belül a nevelési ismeretek tanárának bemutatni. A nevelési ismeretek tanára a jelentések tartalmát akár egyenkint, akár csoportosan az egész osztály bevonásával időnkint megbeszéli.
  - A tanuló ismereteinek tapasztalati úton való gyarapítása, különösen a haza földjének és népének megismerése, megszerettetése és más nevelési célok elérése végett a tanári testület az iskolai év folyamán részint az iskola székhelyén vagy annak környékén, részint az ország távolabbi vidékeire kirándulásokat rendez. A kirándulásokon egyes osztályok vagy az iskola tanulói vesznek részt, kellő felügyelettel és szakszerű vezetéssel.

Tanári értekezletek és a tanulók elbírálása

- Minden tanári testület az intézet fegyelmi és tanulmányi ügyeiben szükséges egyöntetűség biztosítása céljából értekezleteket tart.
- Rendes értekezletek: 1. az alakuló, 2. a módszeres, 3. az ellenőrző, 4. a nevelési tárgyú, 5. az osztályozó, 6. az évváró értekezlet, továbbá a tankönyvmegállapító, valamint a tandíjmentességi kérvények ügyében tartott értekezletet.
- A tanuló elbírálásakor az elért eredmény kifejezésére mind a magaviseletből, mind a rendszeretéből, mind pedig az előmenetelből a jeles, jó, elégséges, elégtelen érdemjegyek szolgálnak.
- A magaviselet elbírálása és a magaviseleti érdemjegyek megállapítása a tanuló egyéniségének alább felsorolt vonásai alapján történik:
- Az előmenetel elbírálása és előbb említett osztályzatokkal történik.
- A tanári testület a tanuló továbbhaladása tekintetében általános ítéletét meghozta azzal, hogy a tanuló egyes tantárgyakban elért, valamint általános tanulmányi eredményét, továbbá erkölcsi magaviseletét és rendszeretét elbírálta.
- Felsőbb osztályba léphet a tanuló, ha az osztályt a továbbhaladásra nézve döntő minden rendes tárgyból legalább elégséges eredménnyel végezte.
- A líceumi tanuló minden iskolai évben január hó végén értesítőt és az iskolai év végén bizonyítványt kap. Az értesítő az iskolai év első felében, a bizonyítvány pedig az egész iskolai évben tanúsított magaviseletéről, rendszeretéről

és tanulmányi eredményéről ad felvilágosítást. A félévi értesítőt és az év végi bizonyítványt az igazgatón kívül az osztályfőnök is aláírja.

- Az a tanuló, aki a liceum IV. osztályát sikeresen elvégezte, érettségi vizsgálatot tehet. Ennek szabályait a liceumi érettségi vizsgálati utasítás tartalmazza. Az érettségi vizsgálat írásbeli részének megkezdését az anyakönyvbe és a tanuló tanulmányi értesítőjébe be kell jegyezni.

A Rendtartás 26. §-a előírta az iskolai Rendszabályzatok elkészítését.

Fodor Ferenc tankerületi főigazgató hagyta jóvá a szabályzatot, s ezt minden tanuló az 1940-es tanév kezdetekor megkapta ellenőrző könyv formájában. A könyv egy évre szólt. A teljes szabályzatból elsősorban a szülőknek szóló részt emeli ki, előírva a kötelezettségeiket.

a) A szülői szeretet a szülőket gyermekeik fejlődésének állandó megfigyelésére kötelezi. Az iskola csak akkor töltheti be teljesen magasztos feladatát, ha a szülők a gyermekeiket nevelő iskola igazgatójával és tanártestületével gyermekeik tanulmányi ügyeivel kapcsolatban érintkezésben vannak, s az iskola életének minden mozzanatát nemcsak figyelemmel kísérik, hanem abba bele is kapcsolódnak. Legalább félévenként egyszer – a fogadóórákon – gyermeke tanárainál érdeklődjék.

Az együvértartozás érzésének ápolása végett a tanulók az iskolától megkívánt egyenruhában és sapkával jelennek meg az iskolában.

b) A tanulókra vonatkozó előírásokból a következők emelhetők ki:

Az iskola nagy gondot fordít tanulói vallásos életére. Minden tanuló részt vesz a saját hitfelekezete istentiszteletén és vallási gyakorlatain. Azt is megkívánja az iskola a tanulóktól, hogy mások vallását is tiszteletben tartsák.

Társai irányába minden tanuló barátságos, békés indulatú, előzékeny, alkalmazkodó és türelmes legyen. Ha a tanuló úgy érzi, hogy társai megsértették vagy megkárosították, forduljon az osztályfőnökhöz vagy a felügyelő tanárhoz, de önmagának elégtételt vennie nem szabad.

Rend, tisztaság, egyszerűség jellemezze a tanuló öltözetét és hajviseletét. Helyes magaviseletével, jó modorával, szorgalmával és kötelességtudásával minden tanuló törekedjék mind magának, mind az iskolának jó hírnevét megőrizni és növelni.

A tanuló köteles a tanítási órákon, az istentiszteleteken, a vallásgyakorlatokon, kirándulásokon és az iskolai ünnepélyeken pontosan megjelenni, tennivalóit az előírt rend szerint végezni.

A dohányzás tilalmáról már nem egyértelmű tiltást tartalmaz a szabályzat:

„Fegyelmi büntetés terhe alatt tilos a tanulóknak szeszes italok élvezése, fegyverhordás, egymás közötti gyűjtés, szerencsejáték. Az I-III. osztály tanulói nem dohányozhatnak. A IV-V. osztály tanulói szülői beleegyezés, orvosi vizsgálat alapján is csak igazgatói engedéllyel dohányozhatnak.”⁸

⁸ Bajai Magyar Királyi Állami Liceum Ellenőrző Könyv 1940. szept. 6. 1. o. (Német András IV. o. tanuló)

A fegyelmi büntetés fokozatait részletesen felsorolja az Ellenőrző:

A líceum fegyelmi büntetései a tanár, illetőleg az osztályfőnök részéről négy-
szemközt történt megintésen vagy feddésen felül a következők:

- „1. Osztályfőnöki megrovás az osztály előtt.
2. Az igazgató elé idézés és igazgatói megintés.
3. Igazgatói dorgálás az osztály előtt.
4. Az igazgató elé idézés a szülő vagy helyettese jelenlétében, és igazgatói megrovás az osztály előtt, esetleg azzal a figyelmeztetéssel, hogy újabb kihágás esetén a tanulónak az intézetet el kell hagynia.
5. Tanári testület elé idézés és szigorú megrovás, esetleg a kedvezmények megvonása vagy eltávozás ajánlása.
6. Kizárás az intézetből.
7. Kizárás a helybeli középiskolákból.
8. Kizárás az ország összes líceumából.
9. Kizárás az ország összes középiskoláiból.”⁹

Az általános szabályok mellett a tanulók ifjúsági egyesületeit is megismerhetjük a Líceumi Ellenőrző Könyv tanulói példányából. Ekkor az intézet ifjúsági egyesületei a következők voltak:

1. Ifjúsági önképzőkör. Célja a növendékek iskolai tanulmányaival kapcsolatos ismeretek gyarapítása, az önművelésre való készség felébresztése, helyes önismertetre való nevelés, az együttesen végzett munka küzdelmeiben a férfias jellem kialakítása, a nyilvános fellépésbeli ügyesség, biztonság megszerzése, végül a vallásos és hazafias érzés fejlesztése és a tanítói hivatás szeretetének ápolása.

2. Scherer Sándor-segítő egyesület. Célja az intézet szegény sorsú, kifogástalan erkölcsi magaviseletű, szorgalmas és jó előmenetelű, bármely vallásfelekezethez tartozó tanulóinak az egyesület anyagi erejéhez és a támogatásra szorulóknak szükségükhöz mért pénzbeli és természetbeli (könyv, tanítási eszköz, ruha) segélyezése. 3 havonként tart gyűlést.

3. 99. számú Toldi-sportkör. Célja a testi erőnek, ügyességnek egészséges irányban való fejlesztése, ezáltal az önfegyelmezés, akarat és jellemerő fokozása, az engedelmességre, becsületes erőfeszítésre, tisztességes küzdelemre való nevelés, a hazafias szellem és a bajtársi összetartás ápolása.

4. 282. sz. Tóth Kálmán-cserkészcsapat. Célja az intézet ifjúságának a hazai cserkészmozgalom munkájába való bekapcsolása. A Magyar Cserkész Szövetség jóváhagyott alapszabályai szerint működik.

5. 606. sz. diákkaptár. Célja kettős. Nevelői és anyagi. A tagokban fel akarja ébreszteni a gazdasági élet iránt való érdeklődést és a gyakorlatias próbálkozást. Hadi gazdálkodásunk azt kívánja, hogy a legkisebb érték se menjen veszendőbe.

⁹ U.o. 3. o.

6. A Mária-kongregáció célja a katolikus tanulók hitéletének elmélyítése és öntudatának erősítése. A római Szentszék által megállapított szabályok szerint működik.¹⁰

A líceumi törvényt és annak megvalósulását az 1940-ben megjelent Tanítók Albumában többen értékelték. A tanulmányok szerzői között szerepelt Ozorai Frigyes, dr. Becker Vendel s a kötet főszerkesztője, Hefty György, aki tanulmányában: Gondolatok a tanítóképző akadémiák hivatásáról címmel egy hosszabb képzési idő gondolatát vetette föl.

Indoklásul azt hozták föl, hogy a kétéves akadémia nem fog elég időt adni a gyakorlati képzésre, a nevelési, tanítási és népművelői feladatok ellátására.

Tervezetük szerint az alábbi képzési rendszer eredményesebben szolgálná a tanítóképzés ügyét:

I. Líceum:

- I. o. } Az általános műveltség
- II. o. } megszerzéséhez szükséges
- III. o. } ismeretek.
- IV. o. } Érettségi vizsga (Csak az akadémiai továbbtanulásra jogosít.)

1. Gyakorlat nyári gyermektáborban. (Írásbeli, szóbeli beszámoló. A növendékek megfigyelése.)

2. Gyakorlat nyári gyermektáborban, az előző évekhez hasonlóan.

A líceum négy osztálya így nemzeti jellegű és gyakorlati irányú műveltséget adna a nevelési ismeretek mellett. Az általános képzés a gimnáziumokhoz hasonlóan csak előkészítést jelentene a pedagógus életpályára.

Az érettségi (18 évesen) akkor jelentette volna a tanítóképző akadémiára kerülést, ha azon legalább jó eredményt ér el a tanuló. Így lehetett volna folytatni a líceumot az akadémiai szinten.

A tervezet az I. akadémiai évfolyamon a pedagógiai és neveléstani ismereteket kérte volna számon. Az elméleti munka mellett a nemzeti munkatáborok nyári gyakorlatát is megkövetelte volna.

A II. évfolyamon az iskolai gyakorlat is döntő jelentőségű lett volna. A további bővítés a speciális feladatokra készítette volna föl a leendő tanítókat (pl. vitorlázó repülő tanfolyam).

A tanítói oklevelet az ezt követő „vándor gyakorlótanítás” után szerezhették volna meg az akadémia tanulói...

A vándorév azt jelentette, hogy a gyakorló tanítók 10 hónapon keresztül, megismerve a haza tájait és népeit, gyakorolták volna a nevelést és oktatást. Indoklásul

¹⁰ U.o. 4. o.

felhozza, hogy: „Az épülő akadémiáknak, a nemzet jövő sziklavarainak kettős nagy feladata van: a teljes értékű nemzetnevelők felnevelése és a nemzetársadalmi és nemzetgazdasági feladatok megoldását végző kultúr- és közművelődési hivatásának betöltése. Senkinek, egyetlen hivatásbelinek nem olyan szükséges és fontos az élet minden terének, megnyilvánulásának megismerése, mint a tanítónak.”¹¹

Tervezete nem számolt a realitásokkal, ennek következtében csak elképzelés maradt.

A törvényből eredően a következő tanévben a tanítóképzőbe új első osztályt nem vettek fel a líceális képzésre való áttérés miatt.

Az 1940-ben életbelépett XX. tc. elrendelte a nyolcosztályos elemi iskolát, s ez tovább fokozta a tanítóhiányt:

„Tehát a líceumi törvény következetes megvalósítása alapján 1943-ban egyetlen tanítót sem bocsátottak volna ki az intézetek a felsőfokra történő átállás miatt. A tanítóhiány gyors intézkedés meghozatalára kényszerítette a minisztériumot. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941-es rendelete kimondta, hogy a líceum II. és III. évfolyamai a IV. évtől mint tanítóképző intézeti évfolyamok folytatják működésüket. A tanítóképző akadémia a tervek szerint két évvel később indult volna. Ezt egészítette ki a miniszter 1942-es rendelete, amely a tanítói létszám utánpótlásának gyors biztosítása érdekében az V. éves tanítóképzősöknek tanítói gyakorlatot írt elő. A tanulók az V. év második felét iskolai gyakorlaton töltötték, önálló tanítóként dolgoztak, de szervezetenként a tanítóképzőhöz tartoztak. Képesítővizsgát a gyakorlat elvégzése után tehettek...”¹²

Az 1939-40-es Értesítő első fejezetében, az igazgató beszámolójában véleményeket alkot a líceumi képzésről. „Az intézet 70 éve, ez egy hosszú korszak az életében, amelyben fejlődés és hanyatlás egyaránt íródik. A szerb megszállás éveit kivéve a fejlődés volt jellemző. A tanítóképzés intézményesen, a líceum és akadémia együttes változatában most kapja meg a határozott alapot, amely a jövő magasabb műveltségű, nyugodtabb életű tanítójának típusát vetíti elének. A nemzetnevelő munkásság ilyen végvárakban igazán fontos. A múlt és a jelen összeölelkezése csak úgy bontakozhat ki, ha az órség éberséggel virraszt a kibontakozó jövő felett.”¹³

Dobosy Elek igazgató eddigi munkásságát az előző fejezetekben már taglaltam, úgy lehetne kiegészíteni pályaképét, hogy egykori tanítványa, Röckl József visszaemlékezését idézem: „Mint az intézet bentlakója szerettem délutánonként az udvaron az öreg gesztenyefák alatt tanulni. Ilyenkor nemegyszer az igazgató úr is sétált a kertben. Mindig volt ideje a tanulókkal beszélgetni, velünk vidéki, falusi fiúkkal. Nem a leckéről, feladatokról, sokkal fontosabb dolgokról folyt a beszélgetés. Emlékeimben a következő gondolatai maradtak meg:

¹¹ Hefty György: Gondolatok a tanítóképző akadémiák hivatásáról. Magyar tanítók albuma Bp. 1940. 188. o.

¹² Panyik Ilona: A Budapesti Tanítóképző Főiskola 71. o.

¹³ BTI Értesítő 1939/40. 1. o.

– *Ne másokat akarj meggyőzni, hanem önmagadat. Képességeid alapján a körülményeket és lehetőségeket figyelembe véve, győzd le mai tenmagadat és holnap mai önmagadat. És sose beszélj felelőtlenül. Főleg nem bánts meg mást emberi mi-voltában, mert lehet, hogy a megbántott megbocsájt, lehet hogy az elejtett seb begyógyul, de a helye megmarad.*¹⁴

Az iskola felszereltsége, a kibővült líceumi és akadémiai képzés számára csak részben felelt meg. A teljes átalakításra az előkészületek megtörténtek, de csak a legsürgősebb renoválási munkákra, az épület külső betonlábazattal való borítására volt lehetőség 1939-ben. Kijavították a lefolyócsatornákat, dupla ablakokat szereltek a folyosókra, s a földszinti ajtókat lemázolták. Szükséges lett volna az udvar futóhomokos részének füvesítése, az ártézi kút bővizűbbé tétele, a belső berendezésnek a szerb megszállás miatti hiányainak pótlása, az internátusi bútorzat cseréje. Az internátus teljes felszerelésével lehetőség lett volna a teljes bentlakásra és a 120 hely betöltésére.

A második világháború eseményei az intézményt még ebben az évben nem érintették. „*Az elmúlt év külpolitikai eseményeivel kapcsolatban még jobban meggyökerezett a ifjúságban a magyar nemzet rendeltetésébe és a jobb jövőbe vetett hitét.*”¹⁵ – írta az igazgató.

Az iskola jövőjét felvázolva azt a reményét is kifejtette, hogy a líceumi törvényből következően az iskola hármas tagozata (líceum + akadémia + gyakorló) egységbe fog olvadni. „*Korszakváltáshoz érkeztünk. Reményeink és vágyaink az interger haza csorbítatlan, ép, északi, északkeleti részének hazatérésével csak részben valósulhatott meg. A külpolitikai események újból súlyos megpróbáltatások elé állítják nemzetünket. Hatványozott teljesítményt várunk mindenkitől.*”¹⁶

A korábbiakban részletezett Rendtartási szabályzatot a szülőkkel külön értekezleten beszélte meg az igazgató. A személyi lapokat is elkészítették a szülőkkel egyeztetve.

A versenyszellem kialakításával az osztályok rangsorát is felállították. A szülők részére fogadóórákat tartottak, ahol az igazgató képesítés utáni helyzetet is vázolta Chobodiczky Alajos igazgató: „*A leendő tanítóképző akadémia biztosítja a tanítói pályán való elhelyezkedést, és lehetőséget kíván biztosítani a német és délszláv nyelven való képzésre is.*”¹⁷ Megállapította, hogy a líceumi képzés fejlődést hozott a tanulmányokban, hiszen az elindult a felsőfokú képzés irányába.

A beiratkozott 39 I. osztályos tanuló minősítése az év végén: 13 jeles, 18 jó, 8 elégséges. Fontosnak tekinti, hogy a líceumi tanulók már a 2. osztály elejétől kezdve órákat látogassanak a gyakorlóiskolában. Azt is közölte, hogy az új szemléltetési lehetőségek hozzájárultak a tanulmányi sikerekhez. Az oktatófilmek a termé-

¹⁴ A népnevelés szolgálatában Eötvös József Főiskola 2004. 40. o.

¹⁵ BTI Értesítő 1939/40. 23. o.

¹⁶ BTI Értesítő 1939/40. 29. o.

¹⁷ Értesítő 1939/40. 29. o.

szetrajz tanulását, a diafilmek a képzőművészettel való ismerkedést segítették. A rendkívüli tárgyak közül a karének volt a legsikeresebb. Segítették a tanulmányi színvonal emelését a tervezet szerinti tanulmányi kirándulások is.

A kétféle iskolatípusba járó tanulók miatt egyeztetni kellett a korábbi tanítóképző és az induló líceum tantervét és a tanulókra vonatkozó Rendtartást. A tanítói képesítés törvényi előírásai azonban nem változtak a tanév folyamán.

A képesítő vizsgákra az V. éves tanítóképzős hallgatók is jelentkezhettek. A 22 fő írásbeli vizsgát tett pedagógiából, mennyiségtanból és szépírásból. A szóbeli és gyakorlati vizsga tantárgyai a következők voltak:

- Hit és erkölcsstan
- Neveléstan
- Tanítástan és módszertan
- Neveléstörténet és szervezattan
- Nevelési és tanítási gyakorlat
- Magyar nyelv és irodalom
- Történelem
- Alkotmánytan
- Földrajz
- Mennyiségtan
- Egyházi ének és zene

A 22 fős osztályból a szóbeli és gyakorlati vizsgák letétele után 19-en kaptak tanítói oklevelet. Három tanuló nem felelt meg a követelményeknek.

Az akadémiai képzés a háború, s az azt követő szemléletváltás miatt csak terv maradt.

Babity Mihály az első líceumi osztály tanulója volt 1938-ban. 1973-tól a tanítóképzőben testnevelési tanszéken tanított nyugdíjazásáig. 2004-ben beszélgettem vele, amikor a következőket mondta el:

„Baján végeztem el a polgári iskolát és akkor jött a tájékoztató, hogy egy újfajta képzésben részesülünk, egy újfajta iskolatípusa lesz a tanítóképzésnek, líceumként indul, amely 4 év plusz 2 évből tevődik majd össze. És akkor 1938-ban meg is kezdődött az első évfolyam, B osztályosok voltunk.

Mi kezdtük az első évfolyamot, Dobosi Elek volt az igazgató korábban, s amikor idekerültem, Chobodiczky Alajos vette át a képző irányítását. A líceumba Baja környékiek, bácskaiak, dunántúli sváb gyerekek, Pécs környékiek jártak zömmel, tehát Baja környékiek kezdték el az évfolyamot. Nagyon jól indult minden, barátságosan fogadtak bennünket. Próbáltak a falusi gyerekekből embert faragni, neveltek is bennünket már az első perctől kezdve. A képzés korábbi jellegét megőrizte maga az új képzés, és örömmel tapasztaltuk, hogy a tanárok nemcsak tanárok voltak számunkra, hanem mint leendő tanítókat képző valakik, akik mellénk álltak, társalogtak, beszélgettek velünk és képezték bennünket.

Másodiktól kezdve a gyakorlóiskola akkor a képzőnek az udvarában volt Szabó Zoltán tanár vezetésével, és Losonczi Gyuri bácsi volt a másik gyakorlóiskolai tanár, s itt voltunk, itt találkoztunk, hospitálni jártunk, majd tanítottunk.

Másodikban már részt is vettünk a mindennapi munkában, s lassan már képzős jellegűvé alakult a dolog, mert már tanítói munkát is végeztünk. Az első tanításmat harmad- vagy negyedéves koromban végeztem el, énekből kellett pár órát vezetnem, arra készültem fel, azt vezettem le, s gazdag élményekkel távoztunk. Támogattuk egymást, bíráltuk egymást, kaptunk sok segítséget a nevelőinktől. Akkor történetesen Szabó Zoltán bácsi volt az irányítónk.

Mikor a németek megtámadták a Szovjetuniót, akkor ez egy döbbenetes érzés volt. A háború ránk is hatással volt. 1941-ben megdöbbenen vettük tudomásul, hogy háborús hangulat van, s attól kezdve a tanárok beszélgetése, újsághírek, rádióhírek ránk is hatással voltak, s eléggé komollyá tett bennünket ez a háborús feszültség. Felkészültünk arra, hogy előbb-utóbb mi is sorra kerülünk. Ennek nyomán aztán a régi liceumos gondolatot át is formálták, képzővé lettünk visszafejlesztve, mert kevés volt a tanító, a frontra mentek ki a volt idősebb tanító kollégák, s nekünk is ki kellett mennünk tanítani. Mi ötödéves korunkban félévkor mentünk ki gyakorlatra, januártól tanítottunk év végéig s szeptemberben volt a képesítő vizsgánk emiatt. Tehát belekóstoltunk a tanítói munkába. Erdélyben, Délvidéken, Dunántúlon voltak osztálytársaim, tehát ekkor már Erdélynek a visszacsatolása már megtörtént.

A képesítő után tanyai iskolában kezdtem tanítani Mátészalka-Ilmajorban öszszevont I-VIII. osztályos egytanítós iskolában.”

Kodály és követői zenepedagógiájának életreform-elemei

PETHŐ VILLŐ

Az életreform-kutatások új területe a kodályi zenepedagógia életreform-elemeinek vizsgálata. Kodály életművében is nyomon követhető kapcsolat az életreform-mozgalmakkal: nemcsak szimpatizált az életreform-jellegű csoportokkal, elképzelésekkel, de több magyar életreform-csoport tagja is volt.

Az életreform-mozgalmakhoz fűződő kapcsolat kimutatásán belül rendkívül fontos a kodályi nevelési koncepció helyzetének meghatározása a reformpedagógiai mozgalmon belül. A mozgalomban meghatározó szerepet játszó művészetpedagógiához is kapcsolódnak azok a reform-zenepedagógiák (Jaques-Dalcroze, Orff, és természetesen Kodály), melyek célja az általános zenei képzés színvonalának emelése, Kodály esetében egy új magyar zenei műveltség megteremtése volt. Felvetődik a kérdés, hogy milyen hangsúllyal szerepel a zene Montessori és Steiner reformpedagógiai koncepciójában? Milyen hasonló pontok fedezhetők fel az említett reformpedagógiák és Kodály reform-zenepedagógiai elképzeléseiben?

A reformpedagógia szorosan kapcsolódott az ifjúság emancipációs törekvései nyomán létrejövő ifjúsági mozgalmakhoz. A két mozgalom kapcsolatában rendkívüli szerepet játszott a zene. Az ifjúsági csoportok sajátos zenekultúrája igen sokszor önálló ifjúsági zenei mozgalmat teremtett, melyhez reformpedagógiai elképzelések is társultak. A tanulmány két ifjúsági zenei mozgalom, a német ifjúsági zenei mozgalom és a Kodály zenepedagógiai elképzeléseit részben megvalósító Éneklő Ifjúság, a magyar ifjúsági zenei mozgalom összehasonlító elemzésének eredményét ismerteti.

Életreform-mozgalmak megjelenése Európában és Magyarországon

A 19. század végén, az 1870-es, 1880-as években bekövetkező nagy volumenű gazdasági változás a kor társadalmára is hatással volt. A piacgazdaság erőteljes növekedésével párhuzamosan új életérzés, életstílus, új életforma született. A modernizálódó, fejlődő nagyvárosok megváltoztatták az ott élők életmódját. Az „új embernek”, az önmagát és sorsát alakítani képes individuumnak azonban meg kellett küzdenie az elidegenedés, a gyökértelenség érzésével. A magányosságot és elszigeteltséget voltak hivatottak feloldani az *életreform-* vagy még inkább *életmód-reformmozgalmak*, melyek reagáltak a „kisemberek” életét nagymértékben befolyásoló változásokra, és új élet-alternatívákat kerestek. A sokszínű és egymáshoz laza szállal kapcsolódó csoportokban megjelenő reformtörekvések az emberi élet valamennyi területére kiterjedtek, megjelentek az addigi szokásokkal szakítani kívánó életmód és testkultúra mozgalmak, a nyüzsgő és egyre nagyobb városoktól elforduló a természet, a természetes életmód új alternatívái után kutattak. Így lett

egyre népszerűbb a természetjárás, vált egyre fontosabbá a természet -, környezet- és állatvédelem kérdésköre. Természetesebb életet, életkörülményeket kínáltak a kertvárosok, életreform kommunák, újra felfedezték a természetgyógyászat eredményeit, vegetariánus és antialkoholista közösségek alakultak.

Fokozott érdeklődés mutatkozott a nemzeti kultúra értékei iránt. Megjelentek a közösségi, és ezen belül az egyes ember emancipálódását célul kitűző mozgalmak, köztük az *ifjúságiak*. A nevelés, az iskola világának megreformálására törekedett a *reformpedagógia mozgalma*. 1900 és 1945 között jelentek meg a leginkább meghatározó reformpedagógiai koncepciók: Maria Montessori, Célestin Freinet, Rudolf Steiner, Helen Parkhurst és Peter Petersen elképzelései alapján felépülő, működő óvodák és iskolák.

Az Európa-szerte bekövetkező változások a századforduló Magyarországot is elérték. A régió ipari és társadalmi fejlődése sajátos kettősséget mutatott, egy fejlődő városi és egy elmaradottabb agrárjellegű világot, amelyben a jelentős számú paraszti réteg kimaradt a polgárosodás folyamatából. A vidék és a főváros közötti különbséget tovább növelte, hogy az 1906-1918 közötti Bárczy-korszak alatt Budapestet erőteljes gazdasági fejlődés, pezsgő szellemi és művészeti élet jellemezte. A kor meghatározó szellemi műhelyei közé tartozott az 1908-ban elinduló Nyugat folyóirat, az 1915-ben magalakult Vasárnapi Kör, valamint a gödöllői művésztelep. A magyar képzőművészekből álló csoport Gödöllőn egy igazi életreform-kommunát hozott létre, megteremtve „a magyar Monte Veritát”. (Németh, 2005. 85. o.) A magyar reformpedagógia kibontakozására nagy hatással volt a Nagy László nevével fémjelzett Gyermektanulmányi mozgalom és számos külföldi reformpedagógiai koncepció.

Az életreform-mozgalmak szerepe Kodály életútjában

Kodály leveleit olvasva nemcsak egy sokoldalú, klasszikus műveltséget magáénak tudható polihisztor képe rajzolódik ki előttünk, hanem egy lelkes életreformere is. Az 1905-ben kezdődött népdalgyűjtő utak alkalmával varázslatos helyeken, tájakon barangoló zenetudós elragadtatva ír a természetről, a tájról, a falusi emberekéről.¹ (Legány, 1982, 16. o.) A Drezda mellett napfürdőzéssel, tornázással, vegetariánus koszton töltött napokról pedig Bartóknak ír nagy lelkesedéssel: „...*Mit csinálunk itt? fürdünk (uszoda nincs) vízben, levegőben, napon, tornázunk, közbe nagyokat eszünk (az ember étvágya megduplázódik) és nyakig merülünk a gyümölcsbe és fűzelékbe... Kezdjük új életet ezen a korhadt földön.*”² (Legány, 1982.

¹ 1905 júl. 12. Nagyszombat „Természetes, hogy ott aludtam fönn a hegyen, a szénában. Szébb éjszakám kevés volt életemben. Az esténél – sötétben a sok szállongó Szentjánosbogár, valami csodálatos – csak a reggel volt szebb, amikor is 3 óra után már fölkeltem, az erdőtisztás fölött csupa vörös az ég stb.”

² Kodály levele Bartókhhoz. Drezda, 1908. VII. 26.

43. o.) Ezek után talán nem véletlen, hogy az új életforma kialakításával kísérletező Ascona melletti Monte Verita meglátogatását is tervezte. (Legány, 1982. 45. o.)

Az „életreformer” Kodály több új szellemi műhelyben is aktív szerepet vállalt. Az 1903-ban megalakult, kísérleti színi előadásokat bemutató Thália Társasághoz Balázs Béla révén csatlakozott zenei tanácsadóként 1904-ben. A Thália Társaság az 1915-ben megalakult Lukács György vezette Vasárnapi Kör szellemi előzményének tekinthető. A Hauser Arnold által „nagyon laza szellemi csoportosulás”-ként jellemzett csoport összejövetelein Kodály is rendszeresen részt vett. A kör tagjai folyamatos szellemi tökéletesedésre, önművelődésre törekedtek, kizárólag Bach és Beethoven zenéjét hallgatták és Fichte műveit elemezték, de hatottak rájuk a teozófia tanai is. (Karády/Vezér, 1980. 28. o.) Az 1917-ben megalapított Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában is részt vettek a kör tagjai, az előadók között találjuk Balázs Bélát, Lukács Györgyöt, Bartók Bélát és Kodályt is. Kodály a magyar népdalról, Bartók a népzene és a modern zene viszonyáról tartott előadást.

Kodály zenepedagógiai koncepciója

Kodályt a zeneoktatással kapcsolatos kérdések már zeneakadémiai tanárként foglalkoztatták. Breuer szerint (Breuer, 1972) már a berlini útján³ megfogalmazódtak a zeneoktatás reformjával kapcsolatos gondolatai. A zenepedagógiára vonatkozó megállapításai 1911-től követhetők írásaiban, az alapelvek pedig 1925 után kerültek megfogalmazásra, először a *Gyermekkarok* (1929) című tanulmányában. Nevelési elképzeléseit nem összegezte egy kiadványban, a koncepció gyakorlatba történő átültetése a követői, tanítványai feladata lett. Kodály elsősorban ösztönözni, útmutatóként szolgálni szeretett volna pedagógiai műveivel: „*Még huszonöt évvel ezelőtt kiadtam egy iskolák számára szerkesztett dalgyűjteményt... Ez ugyan nem tartalmazott utasításokat a módszerre, de a darabokat olyan sorrendben állítottuk össze, hogy ebből a módszer öntudatlanul kitűnt.*” (Kodály, 1969. 71. o.)

Ha mégis szeretnénk néhány pontban felvázolni a Kodály által megfogalmazott alapelveket, azok a következők: „*1. minden gyermek részesüljön zenei nevelésben; 2. a zenei nevelés bázisa az énekhang, az éneklés legyen; 3. a zenével való találkozás értékközpontúság elvén történjen, s ehhez a zenei anyanyelv jelentse a garanciát; 4. a zeneértővé nevelés feltétele a zenei írás-olvasás elsajátítása, amihez (s a megfelelő hangzás-elképzelések, érzetek kialakulásához) a relatív szolmizáció használata szükséges.*” (Ittész, 2004., id. Gönczy, 2009)

Amikor Kodály zenepedagógiai elképzeléseit vizsgáljuk, nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy nemcsak zenepedagógus, de népzene kutató és zeneszerző is volt, és nem csupán egy új zenei nevelési koncepcióval állunk szemben, hanem egy komplett *életprogrammal*. Kodály célja nem pusztán a zeneoktatás megreformálá-

³ 1906-1907

sa volt, hanem egy új magyar zenekultúra megteremtése.⁴ (Kodály, 1964. 207-20. o.) Ennek egyik eszköze a „tisza forrás”, a magyar népdal volt, amelyek gyűjtését „gyalogszerrel, hátizsákkal” kezdte Galántán 1905-ben. A magyar dalokat, a zenei anyanyelvet nemcsak gyűjteni és rendszerezni kellett, de meg is kellett ismertetni és kedveltetni a közönséggel. Kodály és kortársai a magyar népzene alapuló műveikkel teremtették meg az új magyar műzenét, amelynek bemutatása zeneértő előadókat és közönséget kívánt. Így az általános zenei nevelés megreformálása is szükséges lett: „...meg kellett újítani az egész zenei nevelést...Tehát pedagógussá kellett válni.”⁵ (Kodály, 2007. 529. o.) Fontos kérdés volt az is, miként lehetne minél több gyereket, fiatalot az aktív muzsikálásba bevonni, zenei élményhez juttatni. „Nekünk tömegeket kell a zenéhez vezetni. A hangszerkultúra sohasem lehet tömegkultúra. [...] Mit nektek hegedű, zongora! Van a gégeitekben olyan hangszer, hogy szebben szól a világ minden hegedűjénél, csak legyen, aki megszólaltassa!”⁶ (Kodály, 1964. 42. o.)

A „tömegek zenéhez vezetésének” eszköze tehát a kórus, a kórusmozgalom lett. Az 1925-ben első Kodály-tanítványként végzők, Ádám Jenő, Kerényi György, Kertész Gyula és Bárdos Lajos sokat tettek az 1934-ben útjára induló, később országos mozgalommá váló Éneklő Ifjúságért.

Zenei nevelés és reformpedagógia

Kodály több írásában az iskolai énekkutatás színvonalának, óraszámának emelése mellett tör lándzsát. „Szerintem minden egészséges, jószemű és jófülű gyermek alkalmas rá, hogy zenét tanuljon, – és kell is, hogy tanuljon zenét.”⁷ (Kodály, 2007. 162. o.) Kodály elképzelései a hazai ének-zene oktatása részévé váltak, megreformálták azt. Vajon ezek az elképzelések párhuzamba állíthatók-e más pedagógiai reformelképzelésekkel?

A századfordulótól „...az új nemzedék, annak születése, gondozása, nevelése válik a társadalom központi feladatává, e köré csoportosul minden erkölcs és törvény, minden társadalmi intézmény” (Key, 1976. 10. o.), és így természetesen az új iskola, az új pedagógia is. A pedagógiai elképzelésekben nemcsak a tanintézmény, az iskolai tér, a pedagógus szerepe, de a tananyag is nagyfokú változáson megy keresztül. Az életreform-mozgalmak az a törekvése, hogy a mindennapokat új minőségre emeljék, esztétizálják (Kiss, 2005. 43-46. o.), bekerült az iskola falai közé is,

⁴ „Cél: magyar zenekultúra. Eszközök: a zenei írás-olvasás általánossá tétele az iskolán keresztül. Egyben a magyar zenei szemlélet öntudatra ébresztése a művészi nevelésben csakúgy, mint a közönségnevelésben. A magyar zenei közizlés felemelése, folyamatos haladás a jobb és magyarabb felé. A világirodalom remekeinek közkinccsé tétele, eljuttatása minden rendű és rangú emberhez. Mindezek összessége termi meg a távol jövőben felénk derengő magyar zenekultúrát.” Százéves terv, 1947.

⁵ Emlékek, 1963.

⁶ Gyermekkarok, 1929.

⁷ Az iskolai énekkutatással az egyetemes zenekultúráért. Nyilatkozat, 1966.

a gyermek nevelésének fontos eszköze lett a képzőművészet és a zene. A reformpedagógiai mozgalmon belül megjelenő művészetpedagógiai irányzat a gyermek alkotóképességének és személyiségének fejlesztését tűzte zászlajára, feladata az esztétikai értékek közvetítése mellett az abból származó pozitív nevelő erő hasznosítása volt. (Szilvássy, 1999. 102. o.) A művészetekkel, ezeken belül a zenével való gyakori és aktív kapcsolat szinte minden reformpedagógia része. Key így ír az iskolai muzsikálásról *A gyermek évszázada* című könyvében: „*A karéneklésre is az egész év folyamán mindennap sort kell keríteni, otthon vagy a szabadban. Ennek célja azonban az érzelmek kifejezése, nem pedig a zenei készségek kialakítása...*” (Key, 1976. 154. o.)

Kodály zenei nevelési koncepciójának és a reformpedagógiák zenei nevelésének összehasonlító vizsgálata

Milyen szerepet játszik a zene a reformpedagógiákban? Milyen párhuzamokat fedezhetünk fel a reformpedagógiai koncepciók zenei nevelése és Kodály nevelési elképzelései között? Erre próbál választ adni két reformpedagógiai törekvés, a Montessori- és a steineriánus pedagógia zenei nevelése a Kodály nevével fémjelzett nevelési koncepció összehasonlító elemzésével. Az összevetés során több kérdést vizsgáltunk:

1. Mi a zenei nevelés feladata?
2. Milyen életkorban kezdődik a zenei nevelés?
3. Mi a zenei nevelés szerepe az óvodában és az iskolában?
4. Mi a zenei nevelés anyaga?
5. Mely koncepciók tartják fontosnak a zenei írás-olvasás tanítását?

A zenei nevelés feladata

A kérdés elsősorban az, hogy mi a zenével való nevelés feladata? Kodály szerint „...zene nélkül nincs teljes ember. Ezért az egyetemes nevelésnek valamilyen módon magába kell foglalnia a zenét”.⁸ (Kodály, 2007. 148. o.) Rudolf Steiner szintén fontosnak tartja a művészi tevékenységet, és ezen belül a zenét az „akarat nevelésében”, a személyiség formálásában. „*Amit nevelőként ki kell fejlesztenünk a gyermekben az nem más, mint hogy művészi módon álljon bele a világ nyüzsgő forgatagába. Akkor észre fogjuk venni, hogy olyan az ember természete, hogy bizonyos értelemben zenésznek született.*” (Steiner, 2004. 17. o.) A Montessori-óvodában a zajok, zörejek, hangok érzékelésének gyakorlása fejleszti az érzékelést és alapozza meg a későbbi zenei nevelést. „*Az a gyerek, aki ilyen gyakorlatokat vég-*

⁸ Dartmouth kerekasztalánál, 1965.

zett, felkészültebb a zenehallgatásra és gyorsabban tanul zenét. Szükségtelen megemlíteni, hogy éppen a zene folytatja és segíti az érzékelési funkciók fejlesztését...” (Montessori, 1995. 131. o.).

Mindkét reformpedagógiai koncepció egyöntetű célja, hogy a zenei nevelés élményszerű legyen, a szabad, spontán zenei tevékenység örömet okozzon a gyermeknek. A cél az, hogy ébren tartsák a gyermek kíváncsiságát „szabad választást és a szabad kifejezési lehetőséget” nyújtva. (Montessori, 1995. 263. o.)

Zenei nevelés a gyermek születésétől az óvodán és iskolán át

Kodály igen korán, már az édesanya megszületése előtt 9 hónappal ajánlja a zenével való nevelés megkezdését.⁹ (Kodály, 2007. 156. o.) Rendkívül fontosnak tartja az óvoda szerepét, hatását ebben a kérdésben.¹⁰ (Kodály, 2007. 43-46. o.) Montessori már az óvodában megismerteti a gyerekeket a különböző zörejekkel, zajokkal, hangokkal, melyek a ritmikus gyakorlatokkal együtt megelőlegezik az iskolai zenei nevelést. (Montessori, 1995) A Waldorf-óvodában pedig a mindennapok bármilyen tevékenységéhez kis dalokat, ritmikus játékokat kapcsolnak, és az egyéb tevékenységeket is átítatja a zene.

Az óvoda után az iskolai oktatásban is kiemelt szerepet kap a zenével való nevelés. A Montessori-modelliskolák énekes foglalkozásain nemcsak a melódiák tanulása, a hangszeres játék játszik fontos szerepet, hanem a ritmus és a ritmikus torna, a táncoktatás, valamint a zenei írás és olvasás tanítása is. A ritmikai nevelésben a Jaques-Dalcroze-féle ritmikus gimnasztikát is alkalmazzák. A táncoktatás célja, hogy a gyerekek tradicionális táncokat ismerjenek meg, fejlődjön a mozgáskultúrájuk. A harmónia és a melódia tanulásához hangszereket is használnak. (Montessori, 1995)

A Waldorf-iskolákban hatéves korban kezdik a zenei foglalkozásokat, nemcsak a tehetséges, hanem a kevésbé muzikális gyerekekkel is. A zeneoktatás minden évfolyamon fontos szerepet játszik, a főtárgy oktatása előtt segíti a koncentrációt, anyaga pedig szorosan kapcsolódik a mindenkori epochához, a hónapokhoz, ünnepekhez. A cél elsősorban a gyermek önálló zenei világának kifejezése a szabad improvizatív játékokon és gyakorlatokon keresztül. Kezdetben kisebb hangszereket használnak – pentaton furulyát, fa és fém ütőhangszereket, később szólóhangszert választanak, és kisebb együtteseket alakítanak, kórusban énekelnek. (Calgren, 1999; Gajdos, 2005)

⁹ Arra a kérdésre, hogy „Mikor célszerű elkezdni a zenetanulást?”, ezt válaszoltam: „Kilenc hónappal a gyermek születése előtt”. Azóta megváltoztattam a véleményemet. Úgy hiszem, így helyesebb: „Kilenc hónappal az anya születése előtt. Valóban, azoknak a kislányoknak a gyermekei, akik annak tudatában nőttek már fel, hogy az élet zene nélkül nagyon szegény élet, tökéletesebb közönséget alkotnak, majd, mint anyáik.” A Jeunesses Musicales párizsi kongresszusán – előadás, 1966.

¹⁰ Zene az óvodában, 1941.

A kodályi terveket teljes mértékben megvalósító ének-zenei általános iskolákban a gyermekek napi kapcsolatban vannak a zenével, a heti 5 énekóra mellett kórusban is énekelnek, amelynek Kodály rendkívül fontos szerepet tulajdonított. A kodályi zenei nevelés a többi koncepcióval ellentétben énekközpontú, a hangszeres nevelés elképzeléseiben egyértelműen a zeneiskolákra hárult. Kodály szerint a hangszertanulást csak énekes előképzettség után lehet elkezdni.¹¹ (Kodály, 2007. 59-66. o.)

A zenei nevelés anyaga az egyes koncepciókban

Ahogy a reformpedagógiák arra törekedtek, hogy az iskolai tananyag a gyermekekre, képességeik fejlettségi szintjére legyen szabva, igaz ez a zenei nevelésben is. Az egyszerű felépítésű, kis hangterjedelmű és könnyen énekelhető gyermekdalok, pentaton dallamok valamennyi koncepció zenei nevelésének anyagában megtalálhatóak. A népdalokat Montessori is alkalmasnak tartotta a kisgyermek zenei nevelésére. (B. Méhes, 1995. 62. o.) Míg azonban Kodály kizárólag a magyar népzene-t tartotta érdemesnek arra, hogy a gyermekek zenei neveléséhez kiindulópontként szolgáljon és csak a későbbiekben tartotta szükségesnek más népek dalainak megismerését¹² (Kodály, 2007. 172. o.), addig a Waldorf-iskolák számára ajánlott zenei anyag nagyon színes, a magyar népdalok mellett például finn, izlandi, indián, izraeli, afrikai, indiai, spanyol, orosz, flamand dalok is szerepelnek. (Gajdos, 2005)

A zenei írás-olvasás elsajátíttatása ugyancsak az iskolai oktatás része. Míg Montessorinál a kottairásba való bevezetés már a Gyermek házában elkezdődhet és Kodálynál szintén ez az alapja, a kiindulási pontja az általános iskolai zenei nevelésnek, addig a Waldorf-iskolákban elsősorban a hangszertanulással kötik össze a zenei írás-olvasás megtanítását, és a zenetanárokra hárul ez a feladat.

Összegzés

Megállapítható, hogy mindhárom reformelképzelés messze túlmutat az éneklés, a ritmus, a hangszeres játék megtanításán, a cél egyértelműen a személyiség fejlesztése, képességeinek kibontakoztatása. Ennek megkezdését a legtöbb pedagógiában elég korán, de legalább az óvodáskorban ajánlják. A zenével való foglalkozásnál meghatározó az éneklés, de a reformpedagógiák építenek a hangszerekkel való játékokra, manipulálásra is. Komolyabb hangszeres tanulmányok a Montessori- és Waldorf-iskolákban valósulnak meg, Kodály ezt a feladatot a zeneiskolákban tartotta megoldhatónak. Az együttes muzsikálás, éneklés és hangszeres játék él-

¹¹ Magyar hangszertanítás, 1946.

¹² „Akárcsak a nyelvtanítást: a zenét is egy nyelvvel kell kezdeni. Ha aztán kimerült a nemzeti ritmus- és dallamkincs: külföldi népdalok segítségével a legcélszerűbb a zene más jellegzetességeinek bemutatása.” Torontói előadások – III. A népdal a pedagógiában. 1966.

ményének a gyermekekkel való megismertetése valamennyi koncepcióban meghatározó szerepet játszik.

Magyar és német ifjúsági zenei mozgalmak

Kodály zenepedagógiai koncepciójának elemzésekor a nevelési elképzeléseit lényegében megtestesítő Éneklő Ifjúság mozgalmanak vizsgálatára is sor került, amely során egy önálló zenei világgal rendelkező ifjúsági mozgalom képe jelent meg előttünk. Felmerült a kérdés, hogy milyen közös vonásokat találhatunk az Éneklő Ifjúság és más, önálló zenei elképzelésekkel rendelkező ifjúsági mozgalmak vagy ifjúsági zenei mozgalmak között?

A századforduló megjelenő *ifjúsági mozgalmak* nemcsak tudatosították, hogy a gyermekkor és a felnőttkor közötti időszaknak sajátos pszichológiai törvényszerűségei, szükségletei és feladatai vannak, de az új közösség sajátos szubkultúrájának megteremtői is voltak. Ezt a kultúrát sajátos életmód és kulturális, így zenei fogyasztási szokások is jellemezték, és egy új, a mozgalmakhoz köthető zenei világ született. (Pukánszky, 2002) Ilyen differenciált szubkultúrát teremtett a túrázó fiatalokat összefogó csoportokból az 1900-as évek elejétől kezdődően széles körű szellemi mozgalommá érett *Wandervogel ifjúsági mozgalom*. A természetközeli életmódot preferáló csoportosulás fontosnak tartotta, hogy felelevenítse, gyűjtse, ápolja és megőrizze a nemzeti kultúra értékeit, a régi német színjátékokat, népdalokat és néptáncokat. (Plake, 1991. 206-207. o.) Az ifjúsági szubkultúra zenei elképzeléseit, a nemzeti zene megőrzésének és ápolásának gondolatát átvette és továbbfejlesztette az 1918- 1933 között működő, Fritz Jöde és Walther Hensel nevével fémjelzett *német ifjúsági zenei mozgalom*, így Wandervogelek kultúrája fokozatosan a nemzeti kultúra részévé vált.

Az *Éneklő Ifjúság* mozgalom elindulását a gyermekkorosok koncertpódiumon való megjelenése előzte meg. A Psalmus Hungaricus 1924 decemberi bemutatóján a nőikkal együtt éneklő Wesselényi utcai polgári fiúiskola énekkara óriási sikert aratott. Kodály célja nemcsak további gyermekkori művek írása, de egy új magyar énekstílus kialakítása is volt.¹³ (Eősze, 1956. 85. o.) Az 1920-as évek végére Kodály népzenei alapuló kórusművei már nemcsak a fővárosban, de vidéken is sikert arattak, a kedvező fogadtatásnak köszönhetően az egész országban elterjedtek.

Kodály pályatársait és tanítványait is buzdította új, magyar népzenei kincsen alapuló művek írására. A művek terjesztését a Magyar Kórus Kiadóvállalat vállalta magára. A kiadó által terjesztett kórusművekből először 1934-ben rendeztek hangversenyt. A sikeres koncert mintájára vidéken is szerveztek kórushangversenyeket, melyeken rendszerint 4-5 kórus lépett fel, a műsoron reneszánsz, barokk

¹³ „...egyik célom az, ...hogy munkálkodjam a magyar énekstílus kialakításán.[...]A másik kérdés, hogy ezeknél a hangversenyeknél foglalkoztat a gyermekkorosok problémája. A gyermekeknek azt kell adni, ami közel áll hozzájuk, ami nem lépi át az ő gondolat- és érzésvilágukat.”

művek mellett az új magyar művek is felcsendültek, a koncerteket összkar zárta. (Bárdos, 1974. 266. o.)

A német Wandervogel-mozgalommal párhuzamba állítható a Magyarországon 1912 decemberében szárnyát bontó cserkészlet. A mozgalom a fiatalok testi, lelki, társadalmi és szellemi képességeik teljes kibontakoztatására törekedett, ezt a célt szolgálták a különböző próbák, a közös kirándulások és táborozások is. A Magyar Cserkészszövetségen belül a '40-es évek elején jelent meg egy nagy tömegeket mozgató csoportosulás, a *regös cserkészlet*, mely egyedülálló kezdeményezés a népművészet, a népi kulturális értékek, a falusi élet városi fiatalokkal való megismertetését vállalta fel. „Portyázás” vagy „kiszállás” alkalmával a népi kultúra iránt érdeklődő fiatalok a vidéken töltött idő alatt népdalokat és népmeséket gyűjtöttek, beszélgettek az ott élőkkel, táncokat, népszokásokat tanultak tőlük. A gyűjtött anyagból művészi igényű műsort állítottak össze és mutattak be a falu lakóinak. Daloskönyvükben, a 101 magyar népdalban, melyet a Kodály-tanítvány Bárdos Lajos állított össze a magyar cserkészek részére, számos népdal szerepelt Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László és Vikár Béla gyűjtéséből. (Pethő, 2009)

A magyar és német ifjúsági zenei mozgalmak összehasonlító vizsgálata

Az ifjúsági mozgalmak zenei törekvéseinek vizsgálata során egyértelműen három közös terület emelhető ki: *1. a közös zenei tevékenység, mint közösség-szervező elem, 2. a nemzeti népdalkincs, 3. a nemzeti ének-zeneoktatásban bekövetkező reformok*, melyek a német ifjúsági zenei mozgalom, illetve az Éneklő Ifjúság mozgalma által elindított kezdeményezéseknek is köszönhetőek.

Az ifjúsági csoportokat összefogó közös zenei tevékenység szinte valamennyi esetben az *együtt vagy kórusban való éneklés*. A Wandervogelek és a regös cserkészek a kirándulások, túrázások, táborozások alkalmával énekeltek a táborúz mellett. A német ifjúsági mozgalom által szervezett „éneketek” szintén a dalos közösség összefogását célozták, de ezek az alkalmak egyben egy új német népközösség megteremtését is jelentették. Új közösség jött létre az Éneklő Ifjúság koncertjein is. Bárdos szerint az új énekes nemzedék „...szerepe és célja, hogy közkinccsé tegye a régebben csak kiváltságos körök részére fenntartott zenei művelődést [...], közösséget teremteni”. (Bárdos, 1969. 333. o.) A zeneszerető közönség immár nem kárhoztatik a zeneművek passzív befogadására, hanem önmaga és környezete szórákoztatására aktívan együtt muzsikálhat. A művészet intimizálódik, például a kamaramuzsika a koncertfalak közül a német otthonokban kialakított zeneszobákba kerül. Változik a kórusok felállása is: a német kórusok sokszor kört alkotva állnak fel, a kórusvezető pedig szintén a körben állva kis kézmozdulatokkal irányít. Bárdos írásában pedig olyan hangversenyekről emlékezik meg, melyeken közönség nem vett részt, a fellépő kórusok egymásnak énekeltek. (Bárdos, 1969. 321. o.)

Valamennyi említett közösség által teremtett sajátos zenei világ központjában a

nemzeti népdalkincs áll. Minden közösség tett azért, hogy a nemzeti kultúra értékeit megőrizze, ápolja. A Wandervogelek és a regös cserkészek népdalokat gyűjtöttek. A német ifjúsági zenei mozgalmat vezető Fritz Jöde „nyilvános énekóráin” népdalokat tanított az érdeklődőknek. Kodály és tanítványai pedig nemcsak a magyar népdalkincs gyűjtését, lejegyzését és rendszerezését végezték el, de műveikben is a magyar népzene értékeit őrizték és terjesztették.

A népdalkincs ápolása egyúttal a nemzethez tartozás érzését, a *nemzeti identitást* is erősítette. Az első világháborúban a Wandervogelek által gyűjtött népdalokat is tartalmazó Zupfengeigenhansl énekeskönyv a német katonák számára a haza egy darabját jelentette (Kolland, 1998), a német népdal a világháború után a megtépázott német nemzeti öntudat fejlesztésére is szolgált. Kodály szerint magyarságtudatunk kiteljesítéséhez a magyar népzenei kincs vezet. (Kodály, 1964. 94-95. o.)

A közösségek összefogásában fontos szerepet játszottak a saját kiadványaik: *folyóiratok, daloskönyvek*. A Wandervogel–mozgalom már említett daloskönyve, a Zupfengeigenhansl, számos kiadást ért meg csakúgy, mint a 101 magyar népdal. A német ifjúsági mozgalom meghatározó médiuma volt a Musikantengilde,¹⁴ illetve a Musik und Gesellschaft¹⁵ című „zenepolitikai és szociális zeneápolási lap”. Az új magyar zenei törekvéseket a Kodály- tanítványok által alapított Magyar Kórus Kiadó támogatta. Több mint 2000 kórusművet és négy folyóiratot adtak ki, jelentős hatást gyakorolva a korabeli magyar zenei életre.

A német és a magyar ifjúsági zenei mozgalom egyaránt egy új nemzeti zenekultúra megteremtésén fáradozott. A minél nagyobb tömegek zenei élményhez való juttatása mindkét mozgalom céljai között szerepelt. Az énekoktatásban megjelenő népdal¹⁶ egy része volt mindazoknak a reformoknak, amelyek közvetve a német mozgalom zenepedagógusainak, az Éneklő Ifjúság köré tömörülő magyar zenepedagógusoknak köszönhetően is mindkét ország zeneoktatásában szerepet játszottak. Mindkét országban elmondható, hogy a zenei mozgalmak alternatív pedagógiai törekvései szerencsésen találtak a kormányzatok oktatási és kulturális elképzeléseivel. A weimari köztársaság idején felálló Porosz Kultuszminisztérium, élén Leo Kestenberggel, példaszerűen támogatta az iskolai zenei nevelés megújítását. Egységes zenei nevelési rendszer felépítését kezdte meg az óvodától a középiskolákon át az egyetemi, akadémiai szintig. Az 1920-as években pedig zenepedagógiai intézmények, zeneiskolák, tanár- és továbbképző intézetek elindulását segítette. Magyarországon 1929-től indult hivatalos karvezető- és énektanár-képzés a Zeneakadémián. Az énekoktatás hivatalos fóruma a Magyar Énekoktatók Országos Szövetségének hivatalos lapja, az Énekszó¹⁷ lett. A folyóirat nemcsak a zenetanítás új

¹⁴ Zenészceh

¹⁵ Zene és Társaság

¹⁶ H. J. Moser (1929): Das Volkslied in der Schule, Kodály: 333 olvasógyakorlat, Bicinia Hungarica, Öt-fokú zene

¹⁷ Énekszó 1933-1950

útjairól, az iskolai énektanítás új módszereiről írt, de óravázlatokkal, külföldi tapasztalatokról szóló beszámolókkal, kottákkal segítette az énektanárokat, kórusvezetőket és vitte előbbre a magyar énektanítás ügyét.

Összegzés

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a vizsgált zenei ifjúsági mozgalmakkal induló új törekvések célja *az általános zenekultúra színvonalának emelése* volt. Az újra felfedezett népdal, népzene fontos szerepet játszott a nemzettudat megteremtésében, hatott a kóruskultúrára. A reformpedagógia és az ifjúsági zenei mozgalmak között kifejezetten szoros kapcsolat mutatható ki, és e mozgalmak tevékenysége nyomán átformálódott a zenei nevelés.

A kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy az *Éneklő Ifjúságon* keresztül egy *ifjúsági zenei mozgalom* indult el, melynek életreform-elemei egy sajátos ifjúsági zenei kultúra megteremtése, a közös zenei tevékenység, amelybe széles rétegeket sikerült bevonni, illetve a nemzeti népzenei forrásokhoz, a magyar népdalhoz való visszanyúlás, a magyar népzenei kincs felfedezése, ápolása és megőrzése voltak jelentősek. A mozgalom ezen kívül hatással volt a magyar ének-zene oktatására is. (Pethő, 2009)

Felhasznált irodalom

- Bárdos L. (1969): *Harminc írás: a zene elméletének és gyakorlatának kérdéseiről, 1929-1969*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Bárdos L. (1974): *Tíz újabb írás 1969-1974*. Zeneműkiadó, Budapest.
- B. Méhes V. (1995): *Montessori pedagógiai rendszere és alkalmazása az óvodában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Breuer J. (1974): *Kodály-dokumentumok I. Németország, 1910-1944*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Calgren, F.; Klinborg, A. (1992): *Szabadságra nevelés: Rudolf Steiner pedagógiája: képek és tudósítások a nemzetközi Waldorf-iskolai mozgalomról*. Török Sándor Waldorf-pedagógiai Alapítvány, Budapest.
- Eősze L. (1956): *Kodály Zoltán élete és munkássága*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Gajdos A. (2005): *Az ember énekel – Waldorf daloskönyv*. Kláris Kiadó, Budapest.
- Gönczy L. (2009): *Kodály-koncepció: a megértés és alkalmazás nehézségei Magyarországon*.
- Ittész M. (2004): *Zoltán Kodály 1882-1967: Honorary President of ISME 1964-1967*. International Journal of Music Education, 2. sz. 131 o.
- Karádi É.; Vezér E. (1980): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Key, E. (1975): *A gyermek évszázada*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss E. (2005): *Az életreform-törekvések filozófiai alapmotívumai*. In: Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Szerk.: Németh A.; Mikonya Gy.; Skiera, E. Gondolat Kiadó, Budapest. 40-47. o.
- Kodály Z. (1964, 2007): *Visszatekintés I, III. kötet*. Zeneműkiadó Budapest.
- Kodály Z. (1969): *Utam a zenéhez*. Zeneműkiadó, Budapest.

- Kolland, D. (1998): *Jugendmusikbewegung*. In: Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880-1933. Hg. Diethart Kerbs – Jürgen Reulecke, Peter Hammer Verlag. S. 379-394.
- Legány D. (szerk., 1982): *Kodály levelei*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Montessori, M. (1978): *Az ember nevelése*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Montessori, M. (1995): *A gyermek felfedezése*. Herder Kiadó, Budapest.
- Németh A. (2005): *Az életreform és annak pedagógiai recepciója: életreform és művelődési reform*. In: Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Szerk. Németh A.; Mikonya Gy.; Skiera, E. Gondolat Kiadó, Budapest. 69-98 o.
- Pethő V. (2009): *Életreform és a zenei mozgalmak*. Iskolakultúra, 1-2.sz. 3-19. o.
- Plake, K. (1991): *Wandervogel und Jugendkultur*. In: Reformpädagogik – Wissensoziologie eines Paradigmenwechsels. Münster. S.198-211.
- Pukánszky B. (2002): *Iskolakritika és alternativitás; visszatekintés – körkép*. Taní-tani, 1. különszám, 44-54. o.
- Steiner, R. (2004): *A nevelés művészete – metodika – didaktika: tizennégy előadás, elhangzottak Stuttgartban, 1919. augusztus 21. szeptember 5. között a Szabad Waldorf Iskola alapításának alkalmából*. Ford. Tarnai B. Genius Kiadó, Budapest, Magyar Waldorf Szövetség.
- Szilvássy O. (1999): *A művészetpedagógia filozófiája*. Iskolakultúra, 11. sz. 99–102.

Az iskolaállamosítás kérdése az őszirozsás forradalom idején

Adalékok az őszirozsás forradalom időszakának oktatástörténetéhez

TENGYEL ADRIENN

Az I. világháború előtt a népiskolák körülbelül 70%-a, a középiskolák nagy része, valamint a tanító- és tanítónőképzők túlnyomó többsége felekezeti jellegű volt.¹ Azonban a felekezetek dominanciáját az oktatásban sokan károsnak tartották: már az 1870-es évektől egyre fokozódó támadások érték a valláserkölcsi alapú, és nagyrészt felekezeti fenntartású oktatást, a Szociáldemokrata és a Polgári Radikális Párt hivatalos programpontjává is tette ezek megszüntetését.²

1918 őszén, az őszirozsás forradalom után – a megvalósítás lehetőségét érezve –, még inkább felerősödtek az iskolaállamosítást követelő hangok, annál is inkább, mert a Károlyi Mihály vezette új kormánykoalíció tagjaként hatalomra került az előbb említett két párt is. A Magyarországi Tanítók Szakszervezete decemberben elfogadott reformtervében leszögezte, hogy iskolát csak az állam vagy a község – tehát felekezet nem! – tarthat fenn, és e követelésüket Károlyinak is átadták december 30-án.³ Az államosítást a közoktatási reformok alapjának tekintve a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége iskolai reformbizottsága is hasonlóképpen kívánta. A radikális, szociáldemokrata vagy kommunista beállítottságú lapok, a Világ, a Népszava és a Vörös Újság, valamint a tanítók szakszervezetének közlönye, az Új Korszak is egyfolytában ennek szükségességét hangoztatták, csakúgy, mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, majd pedig a Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapja, a Zsigány Zoltán szerkesztése alatt a forradalom óta teljesen radikalizálódott Néptanítók Lapja.⁴ Sőt, decemberben már a Károlyi Párt is programjába vette az állami népoktatást, vagyis az elemi iskolák államosítását.⁵

Azonban a Károlyi-kormány egyelőre nem tett semmiféle lépést, vagy nyilatkozatot erre vonatkozóan, és a kormány jobbszárnyához tartozó Lovászy Márton vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium november 13-i közoktatási

¹ Kóte Sándor (1963): *A magyar nevelésügy a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején*. K. n., Budapest, 18. o.

² A vallásoktatás eltörléséért és az iskolaállamosításáért indított küzdelem a marxista történetírás kedvelt témája volt, ezért rendkívül bőséges szakirodalommal rendelkezik, hogy csak néhányat említsük: Felkai László (szerk., 1959): *A dualizmus közoktatásügyének bírálata a haladó sajtóban*. Tankönyvkiadó, Budapest; Kelen Jolán (szerk., 1958): *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900-1920*. Kosuth Kiadó, Budapest; Horváth Zoltán (1961): *Magyar századforduló*. Gondolat Kiadó, Budapest; Kóte Sándor (1975): *Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és dualizmus korában*. Budapest.

³ Új Reformáció, 1919. január 5. 5. o.; Dunántúli Protestáns Lap, 1919. január 12. 13. o.; Kóte, i.m. 18. o.

⁴ Kóte, i.m. 19. o.

⁵ Néptanítók Lapja, 1918. december 23. 10. o.

reformtervezete sem érintett ezt a kérdést.⁶ Kovács J. István, a protestáns ügyek kormánybiztosa november elején ígéretet tett a protestáns egyházi vezetők előtt arra, hogy a kormány az iskolaállamosítás kérdését nem akarja elővenni,⁷ és Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa visszaemlékezése szerint sem foglalkozott ezzel még decemberben sem⁸ – de természetesen ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy egyes miniszterek nem tették ezt.

Azonban úgy tűnik, hogy a nyíltan antiklerikális szociáldemokrata és polgári radikális tagokkal is rendelkező kormánnyal szemben gyanakvó egyházi vezetők ebben nem bíztak. Ezt Kapi Béla evangélikus püspök nyíltan meg is mondta Kovács kormánybiztosnak, és kérte, hogy az esetleges iskolaállamosításról egyháza nyerjen jó előre tájékoztatást – vagyis ő egyáltalán nem hitte el, hogy a kormány állni fogja a szavát.⁹ Ennek köszönhető, hogy az evangélikus egyházi elnökség 1918. december 5-i memorandumában már előre tiltakozott a kormánynál az esetleges iskolaállamosítás ellen,¹⁰ és Kapi december 21-i körlevelében arra kérte a lelkészeit, hogy világosítsák fel a népet arról a veszedelemtől, amit ez jelentene.¹¹

A katolikusok is hasonlóképpen vélekedtek. A püspöki kar 1918. november 20-i konferenciáján leszögezte, hogy mivel a kormány még semmiféle őket érintő oktatáspolitikai nyilatkozatot nem tett, ezért állásfoglalás még felesleges volna ebben a kérdésben, de a megfelelő óvintézkedéseket meg kell tenni.¹² Csernoch János hercegprímás Lepold Antal primási irodaigazgatón keresztül december 15-én azt a kérdést intézte Persián kormánybiztoshoz, hogy az iskolaállamosítás benne lesz-e a kormány programjában, és lehet-e majd legalább katolikus magániskolákat fenntartani, ugyanis „(...) ez a kérdés ma egyik legsúlyosabb aggodalmuk a katolikusoknak. Iskolák nélkül tehetetlenek leszünk.”¹³ A Szerzetes Tanárok Tanácsa, a tanító rendek újonnan alakult érdekvédelmi szervezete is igyekezett az egyházi – elsősorban természetesen a szerzetesi – iskolák védelmében mozgósítani a szülőket,¹⁴ bár ebben a szervezkedésben később a vallásoktatás védelme kapott hangsúlyosabb szerepet.

Természetesen a vallásos beállítottságú keresztény és izraelita sajtó is sokat írt a kérdéséről, de meglepő módon – szemben az iskolai vallásoktatás eltörlésével, ame-

⁶ Kőte, i.m. 12-14. o.

⁷ RL C/39 16. d. 22/a. cs. Emlékeztető feljegyzések az 1918. november 11-i megbeszéléstől; RL C/197 30. d. Min. Emlékeztető feljegyzések az 1918. november 11-i megbeszéléstől; EOL Sopron Felső egyházm. 40. d. 3788/I/1918; TtREL I.1.e. 22. Emlékeztető feljegyzések az 1918. november 11-i megbeszéléstől; EREK GyL Püspöki Hiv. 1499/1918; EUEGYL 1/253/1918

⁸ PIL 704. f. 12. öe. 125.

⁹ EOL Sopron Felső egyházm. 40. d. 3788/I/1918

¹⁰ EOL Egyetemes Egyházi Iroda 18. d. 651/1918

¹¹ EOL Tolna-Baranya-Somogyi egyházm. 35. cs. 4102/I/1918

¹² KFL I.1.a. Püspökkari jegyzőkönyvek (1918. november 20. 1. p.)

¹³ PIL 704. f. 12. öe. 123.

¹⁴ MPRKL Körösi Albin hagyatéka (414/34.a.) Szerzetes Tanárok Tanácsa üléseinek jegyzőkönyvei (1918. december 10. 5. p.)

lyet időszakunkban általában együtt kezeltek az iskolaállamosítás ügyével¹⁵ –, sokszor egyáltalán nem ellenségesen. Általában belátták, hogy az iskolaállamosítás a történelmi fejlődés következménye, amelynek nem szabad és nem is lehet ellenszegülni,¹⁶ de voltak olyan vélemények is, amelyek egyenesen helyeselték a szociáldemokraták és a polgári radikálisoknak ezt a törekvését, mivel így az iskola nem osztaná meg a fiatalságot felekezetek szerint.¹⁷ Zoványi Jenő, a debreceni református teológia tanára egyenesen követelte az iskolák államosítását.¹⁸ Figyelemreméltó, hogy a vallásos sajtóban egyáltalán nincsenek túlsúlyban az iskolaállamosítást elítélő vélemények, bár természetesen ilyenekkel is találkozhatunk, leginkább a katolikus lapokban.¹⁹ Ennek következtében az iskolaállamosítás ellen nem is indult meg olyan országos mozgalom, mint a vallásoktatás védelmében. Azonban mint lentebb látni fogjuk, az egyházi szervezetek a vallásos közvéleménnyel szemben mereven elzárták az iskolák államosításától.

Mi lehet ennek a különbségnek az oka? Feltehetően vagy a közvélemény nem látta át olyan mértékben ezeknek a lépéseknek a súlyos következményeit, mint az egyházi vezetők, vagy pedig sokkal fogékonyabb és nyitottabb volt az új idők szavára, mint az egyházi vezetők.

E kérdésben 1919 január közepén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kettéválasztása és a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszterrel való kinevezése teremtett új helyzetet: úgy tűnt, hogy veszedelmes közelségbe került az államosítás végrehajtása. Ugyanis Kunfi tanárként és oktatáspolitikai szakemberként már régóta nyíltan ellenséges érzelmeket táplált a vallás és az egyházak iránt: „*a mai hitfelekezeti tanítót a sekrestyével és a ministránsgyerekekkel állítja egy színvonalra a katolikus iskolaszervezet, és más felekezeteknél sem sokkal jobbak a részben a viszonyok. A népiskola mindenfelé a templom függvénye, a tanító a pap alárendeltje.*” – írja a Népoktatásunk bűnei című korábbi cikkében.²⁰

Az egyházi vezetők jól látták a minisztérium kettéválasztásának és a radikálisan antiklerikális Kunfi kinevezésének következményeit, ahogy Csernoch János hercegprímás Károlyihoz intézett 1919. január 18-i tiltakozó levelében meg is fogalmazta: „... (az új közoktatásügyi vezetés) *minden erejével azon lesz, hogy ha nem is tudja megfosztani az egyházat iskola-fenntartási jogától, de lehetetlenné fog-*

¹⁵ A vallásoktatás kérdéséről a tárgyalt időszakban lásd. Tengely Adrienn: *Kell-e hittan az iskolába? Kísérlet a vallásoktatás eltörlésére az öszirózsás forradalom idején.* Neveléstörténet, 2017. 3-4. sz.

¹⁶ Evangélikus Lap, 1918. november 23. 4. o.; Egyenlőség, 1919. március 15. 1. o.; Dunántúli Protestáns Lap, 1919. január 5. 5. o.

¹⁷ Lelkészegyesület, 1919. január 1. 7. o.; Debreczeni Protestáns Lap, 1919. január 4. 7. o.; Új Reformáció, 1919. február 23. 6. o.

¹⁸ Új Reformáció, 1919. január 5. 5. o.

¹⁹ Váczi Közlöny, jan. 23. 1. o.; Sárospataki Református Lapok, 1919. március 9-16. 41-42. o.; Katolikus Szemle, 1919. 1. sz. 23-25. o.

²⁰ Kunfi Zsigmond (2001): *Népoktatásunk bűnei.* In: Agárdi Péter: Kunfi Zsigmond. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 280 o.

ja tenni annak gyakorlását”.²¹ A Papi Tanács, az alsópapság forradalmi reformszervezete is nagyon erélyesen tiltakozott a várható iskolaállamosítás ellen, nyilatkozatot adott ki arról, hogy a kormánynak nincs joga az iskolák felekezeti jellegét megszüntetni nemzetgyűlési határozat nélkül, és minden ilyen intézkedést érvénytelennek tekint, ami ellen teljes erejével fog küzdeni.²² Az evangélikus egyházi elnökség úgy döntött, hogy az iskolák államosítása esetén „*minden gyülekezet tiltakozzék és az épületet csak az erőszaknak engedve adja át*”.²³

Kunfi Zsigmond kinevezését ezzel szemben a radikális és szociáldemokrata tanügyi kérdésekkel foglalkozó körök nagy örömmel üdvözölték, mert úgy gondolták, hogy végre elérkezett a követeléseik megvalósításának ideje. Azonban úgy tűnik, hogy Kunfi az iskolaállamosítást olyan súlyú kérdésnek tartotta – és talán tartott a várhatóan hatalmas erejű ellenállástól is (ami egyébként lehet, hogy nem is lett volna olyan nagy) –, amelyet kinevezése után rögtön nem mert megbolygatni, szemben a vallásoktatás kérdésével, amelyben azonnal nyíltan és határozottan állást foglalt. De a miniszter elhibázta a lépést: éppen a vallásoktatás megszüntetésére irányuló törekvéssel hangolta sokkal inkább maga, pártja és az egész kormány ellen a vallásos embereket, míg a fenti vélemények alapján az iskolaállamosítást valószínűleg sokkal megértőbben fogadta volna a közvélemény.

Kunfi hatalomra jutása után a magyar tanítószághoz intézett felhívásában kifejtette a minisztérium jövőbeli munkáját meghatározó alapelveket, de nem érintette ezt a kérdést.²⁴ Azonban a radikális és szociáldemokrata közvéleményt, különösen a pedagógusok ilyen szellemű szervezeteit, felháborította ez a várakozás és – összekapcsolva a vallásoktatás megszüntetésének követelésével –, mind erősebb nyomást kezdtek el gyakorolni Kunfira, még hangosabban követelve az iskolák államosítását.²⁵ De feltehetően az egyes – szentendrei, debreceni, újpesti – munkástanácsok iskolaállamosítást kimondó határozatai²⁶ még nagyobb súllyal estek latba Kunfi előtt.

Kunfi miniszter ennek hatására 1919. március elejétől már hangoztatni kezdte az iskolaállamosítás közeli véghezvitelét. Március 5-én az Országos Lelkészszövetség küldötteinek úgy nyilatkozott, hogy az iskolaállamosításra vonatkozóan a minisztériumban teljes erővel folynak a munkálatok, hogy azt a leghamarabb véghezvihessék, legsürgősebben is a tanító- és tanítónőképző intézeteket illetően. Türelmetlenül jelentette ki, hogy ezt a nagyon fontos reformmunkát nem függesztheti fel a nemzetgyűlés összeüléseiig – amit a küldöttség kért –, mivel ezt a bajt – vagyis az

²¹ Pl. Csernoch, 1919. Cat. B. 500.

²² Alkotmány, 1919. február 2. 5. o.

²³ EOL Egyházegyetem Elnöki értekezlet jegyzőkönyvei (1919. február 7. 10. o.)

²⁴ Hivatalos Közlöny, 1919. febr. 6. 45-46. o.

²⁵ Alkotmány, 1919. március 8. 4. o., március 11. 5. o.; Köte, i.m. 20-21. o.

²⁶ Köte, i.m. 26. o.; Alkotmány, 1919. március 6. 3. o.

iskolák túlnyomó többségének felekezeti jellegét –, a legsürgősebben orvosolni kell a nép erkölcsi és szellemi nevelése érdekében.²⁷

Három nap múlva a Pest megyei tanítók március 7-i gyűlésén is már ilyen hévvel beszélt ez irányú terveiről: „Az államosítástól kezdve végig minden vonalon, minden erővel, minden ellenállást legyűrve meg fogjuk valósítani ideáinkat. A tanítósághoz azt a kérdést fogom intézni az egész országban, hogy vissza kívánják-e azt a rendszert, amikor a jegyző és a szolgabíró sáros csizmáját a tanító önértébe törölte és alázatos szolgálja volt a papnak.”²⁸ Hasonló vehemenciával nyilatkozott a kérdéstről a fővárosi oktatáspolitikai tanács elnöke, aki a tanítók továbbképzése céljából indított tanfolyam megnyitóján is március 13-án.²⁹ Úgy tűnik, hogy ezek után az egyházak már eldöntött tényként kezelték a kérdést.³⁰

Előfordult azonban helyenként, hogy egyesek Kunfi minden ígéretése ellenére nem várták meg a kormány rendeletét, hanem a szociáldemokrata befolyás alá került tanárok és tanítók, vagy esetleg az iskolaszékek maguk próbálták meg államosítani az iskolájukat. Ezt láthatjuk a vértessacsai,³¹ az erdőteleki,³² az orosztonyi³³ és a palotabozsoki³⁴ római katolikus népiskoláknál csakúgy, mint a szatmári katolikus főgimnázium esetében.³⁵ Természetesen, az egyházi főhatóságok minden esetben erélyesen tiltakoztak az önkényes határozatok ellen.

Az iskolaállamosításról néptörvény vagy rendelet végül mégsem jelent meg a polgári demokrácia hátralévő napjaiban. Nem tudjuk, hogy azért-e, mert a Tanácsköztársaság létrejötte miatt a népkormánynak már nem volt ideje kiadni, vagy pedig Kunfi minden harcias propagandabeszéde ellenére a kormány ezzel mégis inkább meg akarta várni a nemzetgyűlés döntését, ahogy azt Kovács kormánybiztos szavai sejtetik.³⁶

Azonban fordult a történelem kereke: 1919. március 21-én megalakult a Tanácsköztársaság, amely ebben a kérdésben is egészen új helyzetet teremtett. Kunfi Zsigmond továbbra is hivatalában maradt – csak ekkor már közoktatásügyi népbiztosként –, és a proletárdiktatúrában elhárultak az akadályok a tervei elől. Ennek megfelelően cselekedett is: alig egy héttel az új hatalom létrejötte után, március 29-én, a Forradalmi Kormányzótanács határozatot hozott a felekezeti iskolák államosításáról, így azok négy és fél hónapon keresztül, egészen augusztus 10-ig, állami tulajdonban működtek. Ekkor a Peidl-kormány érvénytelenítette a tanács hatalom

²⁷ Alkotmány, 1919. március 6. 3. o.

²⁸ Alkotmány, 1919. március 8. 4. o.

²⁹ Kőte, i. m. 21. o.

³⁰ EREKGyL Ig. Tan. I.91/1918/55.

³¹ SzfVPL Egyházig. No. 4505. 605/1919.

³² EFL Par. Erdőtelek 1870/1919.

³³ VÉL AD 100/1919.

³⁴ PPL Tanf. 4/1919, Tanf. 314/1919.

³⁵ Szatmári Hírlap 1918. december 5. 1.; SzatPL 3954/1918, 1/1919.

³⁶ RL C/197 30. d. 880/1919.

oktatási rendelkezéseit, és az egyházak visszakapták iskoláikat, amelyeket egészen 1948-ig, az újabb államosításig vezettek.³⁷

Rövidítések

EFL = Egri Főegyházmezei Levéltár

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

EREKGyL = Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára

EUEGyL = Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára

KFL = Kalocsai Főegyházmezei Levéltár

MPRKL = Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára

PIL = Politikatörténeti Intézet Levéltára

PL = Prímási Levéltár

PPL = Pécsi Püspöki Levéltár

RL = Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

SzatPL = Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár

SzfvPL = Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár

VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

³⁷ Balogh Margit ; Gergely Jenő (1993): *Egyházak az újkori Magyarországon 1792-1992* I. k. *Kronológia*. História Könyvtár 1. História, Budapest. 167., 173. o.

100 éve alakult meg a Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesülete

P. MIKLÓS TAMÁS

„Szemünkben csillog az ígéret,
És bennünk ring a jóremény!”

Juhász Gyula: Munkásgyermek-himnusz (1928)

Egy alapszabály-módosítással kezdődött 100 évvel ezelőtt. 1917. június 15-én, a már évek óta működő Budapesti Gyermekeküldő Egyesület közgyűlése módosította alapszabályát, és tevékenységi körét kiterjesztve felvette a Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesülete nevet.

A centenáriumi évforduló kapcsán tekintsünk vissza az aktív gyermekvédelmi tevékenységet folytató mozgalom történetére: mi vezetett létrejöttéhez, a működése során miért illették egyszer „baloldali métely”, másszor „jobboldali” jelzőkkel, miért tiltották be az egyesület működését többször is, és hogyan alakult ismét újjá. Mindezekről széleskörű és részletes információkat találunk Gergely Ferenc történész különböző szakfolyóiratokban megjelent tanulmányaiban, dokumentumkötetében¹, amelyeket felhasználva, az évforduló alkalmából korabeli lapok információival kiegészítve tekintjük át a gyermekebarát mozgalom hazai történetét.

Filantrop gyermekbarátok a 19. század végén

A gyermekvédelem ügyének felkarolása, a gyermekebarát-mozgalom nem a munkások szervezetével kezdődött, hanem gyermekszerető emberek és a hazai szabadkőművesek kezdeményezésére. A 19. század második felében egyre több város iskoláiban alakultak helyi, intézményi gyermekebarát segélyező egyletek. Az első területileg, az egész városra kiterjedően működő szerveződés, a fővárosban jött létre.

130 évvel ezelőtt, a „boldog békeidőkben”, 1887. november 6-án alakult meg Berecz Antal földrajztudós, tanár, felsőbb leányiskolai miniszteri biztos kezdeményezésére az a *Gyermekebarát egyesület*, amely az éhező fővárosi gyerekek étkeztetésében vállalt jelentős szerepet.² Létrejöttéről a korszak legtekintélyesebb lapja, a Vasárnapi Ujság is tudósított,³ és alapszabályának elfogadására is szokatlanul gyor-

¹ Gergely Ferenc összeáll., (Ólmosi Zoltán szerk., 1997): *A Gyermekebarát Mozgalom története és válogatott dokumentumai (1917-1997)*. Magyarországi Gyermekebarát Mozgalom, Budapest. 299 o.; illetve legutóbb lásd: Gergely Ferenc: Így kezdődött. http://www.tani-tani.info/igy_kezdodott

² *Gyermekebarát-egylet*. Fővárosi Lapok, 1887. november 7. 2255. o.; *Szegény iskolásgyermekek gyámoltására*. Budapesti Hírlap, 1887. november 12. 5. o.

³ *Szegény iskolásgyermekek*. Vasárnapi Ujság, 1887. 45. sz. 786. o.

san került sor.⁴ A jótékony egyesület védnökévé az akkori miniszterelnök hitvesét, Tisza Kálmánét⁵ sikerült megnyerni, míg az operatív vezetésbe Bereczen kívül Horn Edét alelnöknek, Vajna Ödön államvasúti főfelügyelőt titkárnak választották meg. A szegény gyerekek számára történő ingyen ebéd osztásának anyagi támogatói között találjuk Ferenc József királyt⁶, Erzsébet királynét⁷, a székesfőváros tanácsát⁸, al- és főpolgármesterét, Déri Ferencet, Bárczy Istvánt, és számos magán-személyt, bankokat, cégeket is.

1890-ben 33 alapító és 709 rendes taggal működött az egyesület, és az előző évben közel 1700 fővárosi gyermek százezer ebédjét tudták biztosítani.⁹ Tízéves fennállásukkor 16 458 szegény iskolás gyermeknek biztosítottak 942 295 ingyen ebédet, és 83 079 forint ráfordításról adtak számot az ünnepi közgyűlésükön.¹⁰

A Budapesti Gyermekbarát Egyesület három évtizedes tevékenysége során a lassan bontakozó fővárosi gyermekvédelem szerves részévé vált, ugyanakkor szervezeti mintaként is szolgált az egyre több helyen (Újpesten, Újvidéken, Vágújhelyen, Nagyváradon, Ungváron, Hevesen stb.) alakuló helyi gyermekbarát egyesületeknek.

Gyermeknyomor és gyermekvédelem a 19-20. század fordulóján

A mai olvasó számára elképzelhetetlen a „boldog békeidők” monarchiabeli Magyarországon jelenlévő gyermeknyomor. A népességnövekedés mellett a csecsemőhalandóság is döbbenetes: 1900-ban a 8-10 éven aluliak 32,5%-a halt meg! A törvénytelen jogállású gyermekek száma igen nagy volt. (Budapesten az 1897-ben született 22 502 gyermek egynegyede.) A gyermekmunkát végzők száma is elképesztő volt. Az 1900. évi népszámlálás alapján a 7-14 éves korosztály 15%-a, 497 798 fő végzett keresettel járó foglalkozást. Az iskolakerülés növekvő, akárcsak a fiatalkori bűnelkövetésé, az alkoholizmusé, a prostitúcióé.¹¹

A nyomor elől „*kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk*” – írta József Attila Hazám című költeményében, és ez nem költői túlzás, mivel 1899-1903 kö-

⁴ *A m. kir. belügyminiszter 79.396/1887. sz. bemutatási záradékával engedélyezte a gyermekbarát egyesület működését.* Budapesti Közlöny, 1887. december 13. mell. 5. o.

⁵ Először Tisza Kálmán „kormányelnököt” kérték fel az egyesület védnökévé, aki ezt elvállalta. *Védnökség.* Fővárosi Lapok, 1888. január 16. 113. o.; Utóbb Tisza Kálmáné elnökölt a kezdeti üléseken, és az adományokat is hozzá lehetett eljuttatni. Fővárosi Lapok, 1888. január 30. 217. o.; illetve *Három közgyűlés.* Budapesti Hírlap, 1889. június 3. 5. o.

⁶ Ferenc József király magánpénztárából 100 forinttal támogatta 1888-ban az egyesület működését, majd évenként 1000 forint részletekben folyósított 5000 forint segélyt biztosított. Budapesti Közlöny, 1888. április 4. 5. o., illetve ua. 1889. március 30. 5. o.

⁷ Budapesti Közlöny, 1890. január 3. 3. o.

⁸ Budapesti Közlöny, 1888. július 3. 2. o.

⁹ Budapesti Hírlap, 1890. május 5. 5. o.

¹⁰ Hivatalos Közlöny, 1897. március 1. 92. o.

¹¹ Lásd erről bővebben Gergely Ferenc: *A Gyermekbarátok Mozgalmának története.* In.: *A Gyermekbarát Mozgalom története és válogatott dokumentumai...* i. m. 13-18. o.

zött 334 ezer, 1905-1907 között 528 ezer, majd 1908-1913 között 528 ezerre tehető különböző etnikumú, de magyar állampolgár hagyta el az országot.¹²

A kilátástalanság és a nyomor leginkább kiszolgáltatott szenvedői a gyermekek voltak. Legfőbb érintettjei a szegény körülmények között élő munkás és paraszti rétegek. A feszültségek enyhítésére a 19. század utolsó harmadában éledezik a karitatív, társadalmi gyermekvédelem, majd a halaszthatatlan állami közbeavatkozás révén az állami gyermekvédelem (gyermekmenhelyek, „*lelencintézetek*”, állami menhelyek felállítása) is megindul. (1901. VIII. tc., XXI. tc.) 1906. február 25-én Edelsheim-Gyulai Lipót és Karsay Sándor kezdeményezésére megalakul az Országos Gyermekvédő Liga, amely az állami és társadalmi gyermekvédelem koordinálását, összehangolását tekinti fő feladatának.¹³ A kibontakozó polgári gyermekvédelmet az I. világháború kitörése és a háború elhúzódása akasztotta meg, illetve teremtett válságos helyzetet.

A munkás gyermekbarátok megjelenése (1913)

A 20. század eleji polgári és egyházi lapok „*a magyar társadalom jó szívérről*” áradoztak a különböző gyermekjótékonyági akciókról, kezdeményezésekről, egyesületekről közreadott tudósításaikban. Ezt a propagandisztikus polgári jótékonykodást az éledező szocialista munkásmozgalom „ideológusai” nemcsak megáláznak, hanem a munkásokra nézve veszedelmesnek is tartották osztályharcos küzdelmük tompító hatása miatt. Úgy vélték, hogy az „elnyomott osztályok” gyermekeit érő negatív hatásokat nem lehet jótékony társadalmi akciókkal orvosolni, hanem a kiváltó okokat kell megszüntetni, illetve az állami gyermekvédelmet kell megteremtteni.¹⁴ Ennek elérésére – mivel a karitatív kezdeményezések és a lassan kiépülő század eleji polgári gyermekvédelem csak a ténylegesen rászorulók töredékének tudott némi segítséget nyújtani –, létre kell hozni a munkásosztály saját gyermekvédelmi szervezetét, ugyanis ezzel tudják ösztönözni az állami gondoskodás kiépítését, még inkább pedig, hogy „*a munkásokat éppen gyermekeik ügyével kapcsolatosan*” lehet felrázni és megnyerni az osztályharcnak.

1912 decemberének utolsó napján beterjesztették az országgyűlésnek a Lukács-féle választójogi törvényjavaslatot, amelyet a képviselőház 1913. márciusban elfogadott, és utóbb a király is szentesített.¹⁵ A munkásság politikai tömegsztrájkra készült a törvény parlamenti elfogadása ellen, s a készülődés részeként előre megszervezte a résztvevők gyermekei sztrájk alatti ellátását, vidéken történő elhelyezé-

¹² *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat. 67. k. Budapest, 1911. és a további kötetek adatai.

¹³ Budapesti Hírlap, 1906. február 26. 6. o.

¹⁴ Népszava, 1917. június 15. 7. o.

¹⁵ A király 1913. április 30-án szentesítette az 1913. XIV tc.-et az országgyűlési képviselők választásáról.

sét.¹⁶ A sztrájk végül elmaradt, de a befolyt adományok egy részéből a szervezett munkások Somogyi Béla tanár, újságíró, szakszervezeti vezető kezdeményezésére 1913-ban megalapították az első munkásmozgalmi gyermekvédelmi szervezetet, a „*Budapesti Gyermeküdülöhely Egyesület*”-et¹⁷ A munkásgyermek-nyaraltatást végző önszegélyező egyesület „*elsősorban tagjainak 5-14 éves gyermekeit olcsó díjért a nyári szünidő alatt alkalmas fürdőhelyeken és jó levegőjű vidékeken csoportonként elhelyezésére...*”, illetve legyengült, gyógyuló gyerekek üdültetésére és speciális nevelőintézetek üzemeltetésére vállalkozott 1914-ben.¹⁸ A kitörő világháború azonban megakadályozta e munka kiterjesztését, folytatását.

...és az egyesület megalakítása (1917)

A Munkások Gyermekbarát Egyesülete megalakult – tudósított a Népszava szociáldemokrata napilap a Szabók Szakszervezete Almácssy téri helyiségében 1917. június 15-én tartott Budapesti Gyermeküdülöhely Egyesület alapszabály-módosító és tisztújító közgyűléséről.¹⁹

A hazai szociáldemokrata munkásgyermekbarát-szerveződés létrejöttét az elhúzódó I. világháború alatti hátszói nélkülség, a szegényebb rétegek és gyermekek helyzetének drasztikus romlása és az elkeseredés növekedése indukálta. A szervezett munkásság már a nagy háború előtti években egyre több hírt olvashatott a osztrák Kinderfreunde-mozgalomban 1907-től folyó aktív gyermekvédelmi tevékenységéről. 1917 elején Max Winter bécsi szociáldemokrata újságíró, képviselő – a munkásszervezetek nagy láncolatába illesztve –, országos szövetségbe tömörítette az osztrák helyi gyermekbarát egyesületeket. Bécsben megtartott közgyűlésükön a gyermekvédelem iránt fogékony magyar szociáldemokraták, Kalmár Henrik és Matós Jenő is részt vettek.²⁰ Itthon osztrák minta alapján kezdték meg a hazai szervezet létrehozásának előkészítését.²¹ Mivel az egyesületi jog világháború alatti korlátozása miatt igen körülményes lett volna egy új hazai munkásegyesület létrehozása, ezért a már legálisan működő Budapesti Gyermeküdülöhely Egyesület alakult át a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesületévé. Két nappal később, június 17-én, sor került Max Winternek, az ausztriai Gyermekbarát Szövetség tevékenységéről és gyermekvédelmi mozgalmának céljairól tartott budapesti előadására is. „*Eddig a proletárok gyermekeit mások nevelték, de a gyermekbarát egyesület munkája megadja a módot és az eszközt arra, hogy a munkásság maga*

¹⁶ *Készülődés a tömegsztrájkra. A gyermekekért.* Népszava, 1913. március 1. 7-8. o.; március 4. 8-9. o. stb.

¹⁷ A Budapesti Gyermeküdülöhely Egyesület alapszabályát a m. kir. belügyminiszter 14.114/1914. sz alatt láttaozta. Budapesti Közlöny, 1914. január 31. 5. o.

¹⁸ Pesti Napló, 1914. június 18. 15. o., illetve *Gyermekeink nyaralása.* Népszava, 1914. június 14. 10. o.

¹⁹ *A Munkások Gyermekbarát Egyesülete megalakult.* Népszava, 1917. június 16. 8. o.

²⁰ *Egy új egyesület.* Népszava, 1917. március 21. 7. o.

²¹ Előkészítőbizottságuk már májusban – bő két héttel a megalakításuk előtt – használta a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete nevet. Ld.: Népszava, 1917. május 30. 10. o.

nevelje a jövő nemzedéket egy emberhez méltó társadalmi berendezkedés megalkotására” – fejtette ki Winter a nagyszámú és lelkesen éljenző hallgatóság előtt.²²

A hazai munkásgyermekbarát-szerveződés létrejöttét a magyar munkásmozgalom belső szervezeti kiépülésének újabb előbbre vivő lépéseként üdvözlötték a szociáldemokraták. Az egyesület alapszabályában pedig legfőbb célkitűzéseként a munkásgyermek test és szellemi jólétének közös erővel való előmozdítását, a támogatók egyesítését, valamint a munkásszármazású hadiárva helyzetének javítását fogalmazták meg. Az 52 tagú vezetőség – akik között a korszak olyan vezető szociáldemokrata politikusait, művészeit, pedagógusait találjuk, mint Böhm Vilmos, Bíró Dezső, Bokányi Dezső, Buchinger Manóné, Czabán Samu, Garami Ernő, Somogyi Béla, Weltner Jakab stb. –, elnökévé Matós Jenőt, főtítkárrá Szerdahelyi Sándort választották meg. (Matós Jenő 1929-ben bekövetkezett haláláig elnökként irányította az egyesület munkáját, s a gyermekekért végzett tevékenységéért tiszteletből a „proletárgyermek apja” jelzővel illette az utókor.)²³ A vezetőség tagjaiból az egyesület széleskörű tevékenységének megfelelően pedagógiai, egészségügyi, irodalmi, gazdasági és jogügyi bizottságokat hoztak létre.²⁴ Ezzel megkezdődött a magyarországi munkásgyermekbarátok egyesületi keretek közötti működése.

Gyermeknyaraltatások és a margitszigeti majális (1917-1919)

A szociáldemokrata párt és a sajtó támogatását élvező munkásgyermekbarát egyesület 20 vagy 50 filléres tagdíjat fizető tagsága lendületesen gyarapodott. Főleg Budapesten, majd a nőket nagy számban alkalmazó gyárak székhelyén (Sopron, Szabadka, Vác, Szeged, Miskolc, Temesvár stb.) alakultak helyi csoportok. A Belügyminisztérium humanista-liberális érületű gyermekvédelmi szakembereinek támogatását is élvező egyesület rövidesen szoros munkakapcsolatot alakított ki a gyermekek helyzetével foglalkozó szervezésekkel, a Gyermekvédő Ligával, a főváros Népjóléti Központjával, a Stefánia Szövetséggel, a Társadalmi Múzeummal és a Magyar Gyermektanulmányi Társasággal.

Az 1917 nyári zászlóbontás után három héttel Ugron Gábor újonnan kinevezett belügyminiszter megbízta az egyesületet a leginkább rászoruló fővárosi gyerekek nyaraltatásának megszervezésével.²⁵ (1917 augusztusában 50 vidéki településen 2107 fővárosi gyermek nyaralt.) Ez volt Magyarországon az első nagyszabású gyermekjóléti akció, amely állami eszközökkel és az „érdekelt szülők szervezete” útján

²² Winter Miksa elvtárs előadása. Népszava, 1917. június 17. 7. o.

²³ Matós Jenő meghalt. Népszava, 1929. május 29. 2. o., illetve Kéthly Anna: *A proletárgyermek apja*. Népszava, 1931. május 31. 7. o.

²⁴ *A munkásgyerekekért*. Népszava, 1917. június 24. 12. o.

²⁵ *2000 proletárgyermek nyaralása*. Népszava, 1917. július 8. 2. o.; július 10. 9. o.

valósult meg. (Ugyanakkor az egyesület alapszabályát csak hosszas huzavona után, már a köztársaság idején, 1918 novemberében láttamozta a belügyminiszter.²⁶)

1918-ban az egyesületet bevonták a *Károly király gyermeknyaraltatási akció* szervezésébe és lebonyolításába is. A dualizmus korának legnagyobb gyermeküldötésében kb. 15 000 szegény sorsú magyar gyermek – köztük József Attila és Bóka László is –, üdült Abbáziában és környékén.²⁷ 1918 októberében 29 500 ruhát és 83 000 pár cipőt osztottak szét a nélkülöző, főként fővárosi gyermekek között, de a segélyezési akciók bonyolítása mellett az egyesület részt vállalt a főváros beiskolázási problémáinak kutatásában, a gyermekbűnözés okainak feltárásában is.

Az öszirózsás polgári forradalom, majd a proletárdiktatúra idején az egyesület szervezeti keretei megerősödtek, tevékenysége növekedett. 1919 nyarán (felőtt) tagsága elérte a 23 000 főt. 1919. május elején egyesületi *Direktórium* alakult, majd május 9-től a Népszavában *Gyermekvédelem* címmel saját rovata indult. E tevékeny időszakból jól ismertek a gyermekbarátok által szervezett fürdetési akciók, a főúri kertek, parkok gyerekek előtti megnyitása, a kirándulások, a balatoni üdültetések bonyolítása, a Basa, Oszkár és Zsiga bácsik mesedélutánjai. 1918-ban gyermekszínháza nyílt az egyesületnek. A kommün alatt öt gyermek-mozit és az Orfeumban (Nagymező u. 17.) a Munkások Gyermekbarát Színházát is működtették.

„Üldözöttek de mégis nélkülözhetetlenül” (1919-1944)

Az ellenforradalmi érában általános gyanakvás mellett, de folytathatta tevékenységét az egyesület. A kormányzat a munkásgyermekbarátok tekintetében elsősorban „*a szocialista nevelőmunka lehetőségeinek szűkítésére, az egész munka szigorú ellenőrzésére törekedett*”. Az állami gyermekvédelem fogyatékoságai miatt a hiányt pótló, a gyakorlati munkát végző Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete a Szakszervezeti Tanács segítségével fokozatosan újból megerősödött. 1922 októberétől nagyszabású *Gyermeknyomor-enyhítő Akció*t indítottak, majd 1924 októberétől önálló közlönnyel, a „*Gyermekbarát*”-tal jelentkezett.

A jelen keretek között nincs lehetőségünk az egyesület Horthy-korszak időszakában végzett tevékenységének és történetének részletes bemutatására, csak két területre térünk ki.

Az egyik a szociáldemokrata beágyazottságból következő, a gyermekek ideológiai nevelése, politikai szocializációjának kérdése. Ismert, hogy Európában több országban – 1931-ben 3000 helyi munkásgyermekbarát csoportban 200 000 tag mintegy 300 000 gyermekkel – működött munkásgyermekbarát szövetség.²⁸ E tö-

²⁶ 128.704/1918. sz. Belügyi Közlöny, 1919. január 12. 64. o.

²⁷ L. Juhász Ilona: *A Károly király gyermeknyaraltatási akciói 1918 nyarán – 2. Magyarországi gyerekek nyaralása Ausztriában. A korabeli sajtóhírek alapján.* Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2014. 3. sz. 123-145. o.

²⁸ *A munkás gyermekbarát-mozgalom: világmozgalom.* Szocializmus, 1931.. 70. o.

megmozgalom nemzetközi fejlődéstörténetében különböző időszakokat lehet megkülönböztetni. Míg az 1920-ig terjedő időszakban a gyermekjótékonyági akciók és tevékenység domináltak, attól kezdve „*a felnőttek céltudatos beszerzésével vezetett pedagógiai mozgalommá*” vált, majd az évtized második felétől egyre inkább a szociáldemokrácia aktív önnevelési eszköze lett a gyermekbarát eszmeiség.²⁹ A magyar helyzet azonban más!

A magyarországi munkásgyermekbarátok a Horthy-rendszer időszakában való működéséről megállapítható, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia által elvárt és remélt ideológiai, politikai nevelést nem tudta eredményesen folytatni a gyermekek és szülei körében. Miért? A kormányzat a hatóságok útján közvetett eszközökkel megakadályozta ezt. A kormánypárti sajtó révén és az egyházi szervezetek útján működésük nem szabályszerűségének ismételt felvetésével és kétségbevonásával folyamatosan presszionálták az egyesületet. Vizsgálatot kezdeményeztek a gyermekbarátok „*társadalomellenes működése tárgyában*”, nehezítették a jótékonyági célú rendezvények megtartását azok magas engedélyezési díjszabásával. 1929-ben belügyminiszteri rendelettel (201.260/1929. sz.) megtiltották a gyermekbarát csoportok munkásotthonokban, szakegyesületi helyiségekben való foglalkozásait. A munkásgyermekbarátok működését „*tisztán szociális térre*” korlátozták, és azt egyesületet (és csoportjait) szigorúan ellenőrizték, bizalmasan megfigyelték. Az ezzel is foglalkozó 1932-es miniszterközi értekezlet elvárásai alapján a további megmaradás érdekében elvégzett 1933-as egyesületi alapszabály-módosítás „önkéntesen” vette ki a szocialista nevelés legális lehetőségeit az egyesület életéből.

A másik terület, amiről röviden szólnunk kell, az az egyesület gyakorlati tevékenysége. A Horthy-korszakban az I. világháború után a helyi egyesületek segélyalapokat hoztak létre a rászorulóknak segélyezésére, részt vettek a gyermeknyomor-nyhító akciókban, a külföldi segélyek szétosztásában, a gyermeküdtetési akciók szervezésében. Kéthly Anna, Stern Szerén, Révész Mihályné, Kármán Elemér és mások irányításával tovább folytak a gyermekélelmezési, felruházási, nyaraltatási akciók, és újként indult 1927-től a hűvösvölgyi „*napközi nyaraltatás*”. Sor került a gyermekgondozónők rendszerének kiépítésére, „Anyasági tanácsadó” felállítására, kulturális programok, szórakozás, öntevékeny előadói csoportok és a „*A proletárgyermek napja*” gyermekünnepélyek szervezésére. A gazdasági válság, a munkanélküliség növekedése, a folyamatos belügyminisztériumi ellenőrzések ellenére az egyesület 1934-ben Árpádföldön (Cinkotán) saját üdülőbázist alakított ki. Az említett gyakorlati karitatív tevékenységek mellett a másik jelentős célkitűzése a munkásgyermekbarátoknak az anyákat, csecsemőket, gyerekeket, fiatalokat érintő hivatalos törekvések, jogszabályok, kezdeményezések széles körben való ismertetése, támogatása, vagy éppen bírálata volt. Az egyesület által rendezett

²⁹ Ld. erről: Tóth József: *A gyermekbarát mozgalom célja és eszközei*. Katolikus Szemle, 1934. 9. sz. 551-552. o.

közgyűlések, jubileumok, kiállítások, díszhangversenyek jótékonyági céljaik mellett folyamatosan napirenden tartották a gyermekvédelem problémáit. Az 1930-as évek végére a gyermekvédelem terén kibontakozó állami szerepvállalás térnyerése, az állandó egyházi, ideológiai támadások és anyagi nehézségek miatt a feloszlás veszélye fenyegette az egyesületet, amelyre végül a német megszállást követően, 1944. június 16-án került sor.

„Új utakon a gyermekbarátok!” (1945-1948)

A II. világháborút követő egészségügyi, szociális krízis a leginkább védtelenekeket, az anyákat, lányokat és a gyermekeket sújtotta. Ez utóbbiak fizikai, biológiai és lelki sérüléseiről a Valahol Európában című film adhat szemléletes, de csak részleges képet az utókornak. A háborús időszakot követő hazai párt-ifjúságpolitika története jól ismert. Konklúziója, hogy a gyermekvédelem, -nevelés, politikai szocializáció stb., vagyis a gyermekkel való törődés állami (politikai) feladattá, kötelezettséggé válik. Témánk szempontjából a tevékenységét újrakezdő Magyarországi Munkásgyermekbarát Egyesület létét és jövőjét is a párt-ifjúságpolitikai alakulása döntötte el.

A kommunista és szociáldemokrata párt 1945. március 8-9-i tanácskozása és megegyezése alapján a gyermekbarátok megváltozott működési elvek mentén folytathatták tevékenységüket. E munkáspártok ide koncentrálták a gyermekekkel kapcsolatos összes tevékenységüket, és az egyesületet paritásos alapon vezették. Az 1946. március 10-i, fennállásának XVI. rendes éves közgyűlésükön alapszabály-módosítással Gyermekbarátok Országos Egyesületére (GYOE) változtatták meg a nevüket, és elfogadták az egyesület részeként szervezett úttörő gyermekcsoportok szervezeti és működési szabályzatát is. Ezzel indult meg a gyermekbarát-mozgalmon belül az egységes, 6-14 éves korosztályt tömörítő úttörő gyermek- és serdülőmozgalom kiépítése.³⁰ A kommunista párt hatalmi térnyerésével rövidesen sor került a gyermekbarátokon belül a régi szociáldemokrata vezetők félreállítására, majd Balassa Ottóné ügyvezető elnök 1948. február 5-i lemondása után a Gyermekbarátok Országos Egyesülete és helyi csoportjainak felszámolására, s ezzel párhuzamosan az úttörőmozgalom szovjet minta alapján történő kiépítésére.³¹

³⁰ Ld. erről: Tiborc Zsigmond: *A Gyermekbarát mozgalom*. Budapest, 1947. 32 o.

³¹ Ld. erről részletesen Ólmosi Zoltán: *Testvérharc*. Ld.: <http://gyermekbarat-tarsadalomert17-17.webnode.hu/testverharc/>

„A gyermekbarát társadalomért!” (1992-)

A Rákosi-diktatúra felszámolta a „gyermekbarát tevékenységet”. Bár 1956 november elején egy rövid, a Munkások Gyermekbarát Egyesületének újjáalakuló ülésére invitáló híradással találkozunk³², egykori tagjaik, barátaik találkozására csak 1987-ben került sor. Összejövetelekre, emlékezésekre, kiállításokra került sor, majd 1989-ben a fővárosban megalakult a Gyermekbarát Mozgalom Baráti Köre is.³³

A társadalmi, politikai rendszerváltást követően az 1990-es évektől „fenséges deklarációk és nyomasztó hanyatlás” jellemezte a gyermekek ügyeivel foglalkozók kormányzati szintű tevékenységet.³⁴ A változó társadalmi és gazdasági környezetben, a romló életkörülmények között a gyermekek helyzetéért, sorsáért felelősséget érző személyek körében ismét felmerült a szervezetalakítás szükségessége. Végül Hanti Vilmos szervezőmunkája révén megalakuló Magyarországi Gyermekbarátok Mozgalom létrejöttét 1992. november 12-én tartott sajtótájékoztatón jelentették be.³⁵ A mozgalom 1995. június 15-én elfogadott alapszabálya az 1917-ben alakult egyesület szellemi örököséként, a megváltozott történelmi, társadalmi környezetben is „a gyermekek szellemi, testi, lelki” nevelésének, szociális és érdekvédelmi képviselőjének ügyét kívánta szolgálni.³⁶ A demokrácia, a szabadság, a humanizmus és esélyegyenlőség alapelvein létrejövő ateista és vallásos világfelfogás pluralizmusa talaján szerveződő mozgalom szociáldemokrata értékrendet közvetítő apolitikus szerveződésként működött. Tevékenységéről, miként a hazai ifjúsági szerveződések, közösségek működéséről általában, nem igazán olvashatunk.

* * *

A munkásgyermekbarátok első egyesületének centenáriumi évfordulója kapcsán emlékezzünk a fentebb már idézett költő, Juhász Gyula „nehéz időkben” írt sorai- val a nélkülözö gyermekekért, a boldogabb gyermekkorért a szolidaritás – ami az emberi életnek, az emberi közösségnek a lényege – jegyében aktívan fellépő egykori elkötelezett szervezőire és munkásaira, a gyermekbarát-mozgalomra: „*Mienk a hely a nap alatt, Míg szívünk bátor és szabad!*”.

³² Népszava, 1956. november 4. p. 5.

³³ Ld. erről A Múltunk Öröksége Alapítvány Tájékoztatója. (Szerk.: Szabó Imre.) 2017. 1. (38.) sz. 6-7. o.

³⁴ Papp György: *Gyermekek helyzete a rendszerváltás után*. Gyermekbarát, 1993. szeptember.

³⁵ A mozgalom cégbejegyzésére 1992. október 12-én került sor. *Baloldali gyermekbarát-mozgalom*. Népszava, 1992. november 13. 7. o.

³⁶ *A Magyarországi Gyermekbarátok Mozgalmának alapszabálya*. Közli: A Gyermekbarát Mozgalom története és válogatott dokumentumai..., i. m. 233-234. o.

A magyar nőnevelés úttörője, az első magyar újságíró, Karacs Ferencné Takáts Éva¹

KARACS ZSIGMOND

A betű világa végtelen távlatok elérésére ad lehetőséget: a gondolataink átadására, mások gondolatainak befogadására tehet képpé bennünket. A hazai körülmények között ma már aligha okoz bárkinek meglepetést, hogy a nők és férfiak egyaránt olvasnak és írnak. Ez azonban 1822-ben még megdöbbenést és felháborodást váltott ki a nőket az írástól távol tartani kívánó, egyébként a felvilágosodás és a reformkor szellemének befogadásán munkálódó táblabíró-világ hagyományos elemeihez is ragaszkodó tagjaiból.

Sebestyén Gábornak a pesti Trattner nyomdában készült kötetében két szindarabot találunk, Asszonyi praktika és Katzki Pál, vagy a megtalált arany gyűrű címmel.² A debreceni születésű, jogot végzett szerző Veszprém vármegye ügyésze 1842-ig, majd követte a két utolsó rendi országgyűlésen. A nyilvános beszédeiben mutatkozó műveltsége és szójátékai után kortársai magyar Démokritosznak nevezték. Tizenöt füzetben kiadta a Veszprém vármegyei nótákat. 1850-től 1862-ig a soproni főtörvényszék ülnöke.³ A versek után színművel fellépő szerző darabjáról a Tudományos Gyűjtemény 1822. évfolyama X. kötete közölt bírálatot: „*Hazai Literaturára. Könyvvizsgálat: Sebestyén Gábor eredeti Vig és érzékeny Játékai. 110-3. lap.*” – olvassuk a foglalatnak nevezett tartalommutatóban. Úgy tűnt, megy minden a maga természetes rendjében. A kritika erős, ám tárgyilagos is talán, a szerző mindezt elviselte. És ekkor hallatlan meglepetés történt vele! Sebestyén táblabíró többször megdörzsölte a szemét, hogy nem káprázott-e. A recenziót Takáts Éva írta, egy nő, aki nyilvánosan mérlegre tette egy férfi – ha mégoly gyengécske, ám a nőket alantas helyzetbe hozó – munkáját. Gyorsan írt egy levelet Döbrentei Gábornak, hogy elviseli a bírálat keménységét, de azt kikéri magának, hogy női névvel írta alá az észrevételeit. A szerencsétlen levelet Karacsnénak is megmutatták, aki tettét vállalva Sebestyén előtt, felmentette a méltánytalanul vádoltat. Annál nagyobb lett a szerző felháborodása, hogy nem a tisztas férfiú, hanem egy valóságos asszony a szókimondó műbíró.⁴ Hamarosan levél érkezett Pápáról: „*Nemes Nemzetes és Vitézlő Karats Ferencz Rézmetsző Úr Hitvessének, Nemes Takáts Éva Asszonyságnak tisztelettel. Pesten az Ősz Utzában, in der Herbst Gasse.*” A találékony és hiúságában sértett táblabíró látszólag egy barátjának Bécsbe írt levelét tette a borítékba. „*En ötten minden módon meg akartam kímélni, de levelében magára vállalta a*

¹ Rákospalota, 1779. március 18. – Pest, 1845. október 18.

² *Sebestyén Gábor Eredeti vig és érzékeny játéka.* Pest, 1822.

³ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* XII. k. Budapest, 1908. 815-818. o.

⁴ Karacs Teréz: *Döbrentey Gábor visszaemlékezése.* In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 194-195. o.

szerepét. *Hadd legyen tehát tárgya a közös nevelésnek. Én bátran megvívok vele, és adóssa nem maradok.*” Egy, Takáts Éváról készült gúnyrajz kinyomtatásáról rendelkezik bécsi barátja által. *„Én hiszem és reményelem, hogy Satyrámmal⁵ számos olvasók fognak magoknak víg órákat szerezni: sőt talán maga Karatsné Asszony is nevetne rajta, ha asszonyi dühe jobban nem tájékozta.”* Takáts Éva nem késett a válasszal: *„Én ugyan részemről az ilyen ijesztéseket a böltsőben is ki-nevettem; annyival inkább most egy szempillantásban által láttam, hogy az a levél nem tévedésből volt ebbe a borítékba téve, hanem abból a tzelből, hogy engem megijesszen, és ijettemben a Recenzio írását valamely felebarátomra fogjam.”* A levélváltást megtaláljuk Takáts Éva 1829-ben kiadott Munkái első kötetében, ahol megjegyzi *„Ezen levélre semmi válasz nem jött mind ez ideig...”*⁶ A folytatást megtaláltuk a Ráday Levéltár Szemere-gyűjteményében egy 1824 októberében kiadott röplapon, amelyen a fenti három levél után egy kézirat lenyomatát látjuk: *„...hanem 1824-ik Eszt. első hónapjában némely házakra és a Kalvin Templomra a Tit. Fiscalis Sebestyén Gábor Urnak ezen hozzá illő, tsak alaton lélektől származható tulajdon kezével irattatott hazug pasquilus⁷ találatot ki ragasztva: melyet talán vagy mint feleletét, vagy mint a fellyebb való levelében meg ígért Satyrát lehet venni.”*⁸

A megtámadott nő nem maradt egyedül, megindult a *„Bajnoki hartz Takáts Éva asszony ügyében az asszonyi nem érdemei s jussaiért”*. Két gárdista hadnagy, Kiss Károly⁹ és Szontágh Gusztáv¹⁰ – a hamarosan megszülető Tudományos Akadémia tagjai – keltek a kor európai színvonalán is megálló nőgondolkodó védelmére. A Gracchusok anyjaként is nevezett Takáts Éva a nagy vihart kiváltó első írása után a következő évtizedben a társadalmi felemelkedés, a női egyenjogúsítás, a nőnevelés sikeres közírójává vált, ám női volta még a vele egy oldalon küzdőket is megosztotta, hiszen még a náluk gyakran vendégeskedő Vörösmarty is paszkvillusában a fakanálhoz utalta. Takáts Éva a maga mentségére idézte a jó barát Fáy András gondolatát: *„Szelíd érzelmekkel születtem én is szeretetben, mely testvérként ölelte az egész emberiséget, miért üztetek harcba?”*¹¹

Ismerkedjünk meg e végtelennek tűnő viaskodás hősnőjével, oszlatva a Sáfrán Györgyi által még húsz évvel ezelőtt is kifogásolt homályt: *„Hogy közvéleményünk miatt tud keveset a múlt század nevezetes Karacsairól, annak ellenére, hogy töb-*

⁵ A satyra mai írásmóddal: szatíra.

⁶ Takáts Éva: *Gondolatok a Nap alatt*. Buda, 1829. 7-14. o.

⁷ A paszkvillus: személyeskedő prózai vagy verses gúnyirat.

⁸ A Dunamelléki Református Egyházkerület levéltára. Ráday Levéltár, Szemere tár 8. k. 102.

⁹ Róla Szinnye József: *Magyar írók élete és munkái*. VI. k. Budapest, 1899. 352-358. o.

¹⁰ Ua. XIII. k. Budapest, 1909. 1071-1075. o.

¹¹ Takáts Éva: *Előszó*. In: Takáts Éva munkái I. *Gondolatok a Nap alatt*, némely a reá kijött feleletekkel együtt. Buda, 1829. IX-X. o.

ben is foglalkoztunk velük? Talán azért, mert közülük kettő nő: Karacsné Takács Éva és lánya, Karacs Teréz.”¹²

Takáts Éva, elődei és családja

Takáts, alias Deák György címeres nemeslevelet kapott I. Lipót királytól 1694. szeptember 10-én Bécsben. Ezt az armálist Pesten hirdették ki 1695. szeptember 13-án Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén. A címet kapott György Nagykőrösön élt az 1717. évi nemesi vizsgálat idején. Utódai közül az 1731. évi vizsgálat Jánost Almáson, Mátét Neszmélyen találta, ugyanakkor a családból Tatán, Pilisen, Péterváradon és Seregélyesen is laktak. Ádám 1730 táján született Neszmélyen (ő Takáts Éva atyja), iskoláit szülőhelyén kezdte a helyi partikulában, majd Kecskeméten folytatta, és az anyaiskolában, a debreceni református kollégiumban végezte el. Ekkor került a Bihar vármegyei Félégyházára rektornak, 1762-től szenior a debreceni református főiskolában, aztán Tolna vármegyei lelkészi állomásokon szolgált, előbb Decs, majd 1765-ben Gerjen következett, itt már nős, felesége az akkor közismert bibliafordító madari lelkész, Besnyei György unokája, Éva, majd Alsónyéken prédikátor. 1773 áprilisában már (Rákos)palotai lelkész. A felnőtt kort ért gyermekei közül az itteni parókián született 1773. október 12-én Ádám, és 1779. március 18-án Éva. Az egykori paplak ma már csak emlék a régi református templommal együtt. Helyén a régi Fóti út és a Kossuth utca kereszteződésében jelenleg tömbházak állnak. Takáts Ádám palotai szolgálata alatt alkalmanként az Óbudához tartozó pesti leányegyház ügyeit is ellátta.

Rákospalotához tartozik irodalmi működésének a kezdete.¹³ Irodalmi működést írok, mert a felvilágosodás korának szüksége volt minden magyarul kinyomtatott szóra, legyen az fordítás vagy bármely szakterülethez köthető munka. Egyszerűen kezeli e korszak szellemi termékeit a mai irodalomtörténeti felfogás is. Az összességében csekély számmal megjelent kiadványoknak köszönhető Karacs Teréznek az emlékezése arról, hogy a szülei könyvtárában minden magyarul megjelent munka megtalálható volt, amiről tételes címjegyzék hiányában nem tudom eldönteni, mennyire játszhatott benne szerepet a megszépítő emlékezet. Takáts Ádám 1782-ben Vácon megjelent első kötete, A keresztyéni inneplésről kérdések és feleletek által való együgyü tanítás ... is fordításból született. Még a félszázaddal később kiadott első tudós társasági évkönyvben is a taggá válás egyik legfontosabb feltételeként látjuk azt, hogy „különösen magyar nyelven már ki is adott érdemes munkája mellett ... a nyelvnek munkák által gazdagulását az országgal évről évre éreztetné.” Takáts Ádám tíz évet meghaladó palotai szolgálata után 1783. december 3-án „küldetett Vácre, a II. József türelmi rendelete után újjá születő reformá-

¹² Sáfrán Györgyi: *Ismert és ismeretlen hagyományok*. Gondolatok a Nőnap után. Népszabadság, 1980. március 9. 13. o.

¹³ Karacs Zsigmond: *Takács Ádám 1733-1797*. Váci Református Élet, 1993. október 31. 5-6. o.

tus egyházba”. 1831-ből ismerjük Karacsnénak az Akadémia kéziratárában levő töredékes életrajzát Döbrentei Gábor hagyatékából. Itt ezt látjuk: „Születtem Pest vármegyében Palotán 1780-ban. Atyám volt ott Pap, neve Takács Ádám, Anyám Besnyei Éva: mindketten Nemes Szüléktől Származtak. Mikor én Negyed fél esztendő voltam Atyámat Vázttra vitték Papnak. Kénytelenve neveltettem jó állapotban lévő Szüleim által nyoltz esztendő koromig: ekkor Atyám egy áll barát fondorkodása által elveszté Hivatalát. Itt kezdődött Háza Szerentsétlensége: – itt az én viszsás életem is.”¹⁴

Karacs Éva arcképe (1828)

1785. december 4-én szentelte fel Takács Ádám Vácon a ma is fennálló református templomot. 1910-ben róla nevezték el a mellette lévő utcát. Az 1993-as emléktáblája avatásakor nekem volt szerencsém emlékbeszédet mondani. Váci tartózkodása idején két újabb munkája jelenhetett meg. Növekedett a családja: 1787. február 9-én született József fia, de már ez év áprilisától egy éven át hivatal nélkül maradt, míg egyházmegyéje tanácsbírói tisztségét továbbra is ellátta. 1788 áprilisától a szerény javadalmazású Gyónon szolgált, ahol a helyi földesúr, a dabasi Halász család barátságába fogadta őket, ezáltal Éva lányuk további szellemi örömhöz juthatott. Mindemellett „*Kénytelen lett testi és lelki erővel teljes Bátyámat kézi Mesterségre adni. – Eddig ápolgatott – Szebb esmeretekbe gyakorlott leányát, a leg durvább há-*

¹⁴ MTA Kézirattára. Döbrentei Gábor hagyatéka. Takács Éva Karacs Ferencné élete. Kaptam kérésemre önmagától. October 3dikán 1831.

zi és mezei munkákra Szoktatni.” – írja Karacsné. Takáts Ádám munkái gyóni prédikátorsága alatt gyors egymásutánban jelentek meg. Szilassy László apostagi földesúr és Pest vármegyei táblabíró hat kötet kiadásának vállalta az anyagi terheit.¹⁵ 1790. február 4-én megszületett János nevű fia. Róla írja Csorba Sándor Kölcsey és Debrecen című könyvében, hogy a debreceni kollégiumban Freytag József, Takáts János és Kállay Ferenc társaságában érzi otthon magát az ifjú Kölcsey,¹⁶ ahol kedves tanáruk volt Magyar Mihály – Takáts Éva plátói szerelme –, Besnyei Zsuzsanna, Takáts Ádám sógornőjének a fia, a tudós halasi lelkész, Szilády Áron nagyatya.¹⁷ Most ismét Takáts Évától idézek: *„Atyám el betegeskedett, két Esztendeig tartott betegsége után (1797 április 16-án Gyónon) meg halt: én akkor 16-dik esztendőmet számláltam. Alig maradtott annyi vagyonunk, a mivel egy holnapig meg érhettük volna. Én reménytettem, hogy kis Férjfi testvéreimet Anyámat s Magamat – ... – kézi munkámmal el tarthatom, mert a leg szebb kézi munkákra is oktattott Anyám. De ő babonásan ragaszkodva közelebb lévő Atyafiaihoz, ki egy közel lévő Helység egy részének Birtokosai voltak, ... Itt tápláltam Testvéreimet – s magamat Öt Esztendőig. – nyári hónapokban a leg terhesebb kézi munkákkal – téli hónapokban pedig leánygyermekeket tanítgattam a Szebb Asszonyi Munkákra. – Több ízben össze rogyott egészségem a huzamos és terhes munka miatt. – Nem egyszer viradtam meg a varo asztal mellett akkor, mikor a nappalt a leg terhesebb munkákban töltöttem: de vidám és nyugodt voltam mindég. A jelenben használtam minden Szempillantást, ami örömet okozott. A Jövendő tele volt előttem reményel, a minek fundamentoma csak óhajítás volt. ... Testvéreim fel nevelkedtek annyira, hogy egyik kézi mesterségre mehetett, a másikat Bátyám (Magyar Mihály) vette maga mellé, hogy tanulását az ő utasításánál fogva folytathassa.”* 1798-ban Kecskeméten Széles János rokonuknál időzött, amikor Kelemen László társulata előadásában először látott szindarabot.

Gyermekei boldogulása érdekében 1801-ben a Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlés elé *„Özvegy Besnyey Éva jelentést tévén az iránt hogy néhai Takács Ádám férjétől származott gyermekei nemességekről Nemes Komárom Vármegyétől Ujj Testimoniálist kívánván kivenni oda utasítattott légyen, hogy említett Férjének Nemes Komárom Vármegyéből Neszmelyrül lett alá Származását hitelessen próbálná meg.”* A következő évben már a kezükbe vehették a Komárom vármegye által kiállított nemesi bizonyáglevelet Takáts Ádám Váradolasziban, valamint az Alsódabason élő József, János és Éva testvérek, akik Ádám gyermekei.¹⁸ Az anya ezután Éva lánya kiházásításán gondolkodott. *„Megbocsáthatatlan véteknek mondotta egy közel atyafíhoz való ragaszkodásom.”* Egy válófélben lévő módos közeli is-

¹⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. k. Budapest, 1909. 1226-1227. o.

¹⁶ Csorba Sándor: *Kölcsey és Debrecen*. Debrecen, 1982. 85., 95. o.

¹⁷ Karacs Zsigmond: *Karacs Teréz Kiskunhalason*. Karcag, 1999. decemberi szám, 47-50. o.

¹⁸ Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestmegyében*. Budapest, 1899. 77., 388-389. o. továbbá: Alapi Gyula: *Komárom vármegye nemes családai*. Komárom, 1911. 16., 59., 125., 174., 265., 266. o.

merősüket ajánlotta, akiről Takáts Éva ezt írja: „*Szívem minden Emberben becsülte a Szépet – imádvá a középszerűsége felül emelkedettet, – Nem és Idő különbség nélkül. Mérték nélkül való Szeretettel és tisztelettel viseltetem az én Barátnőm Attyjához. ... esküvéssel erősítettem, hogy én néki Hitvese soha sem fogok lenni.*” A dabasi Halász család baráti köréből „*Ez időközben egy Esmeretlen kezével megkínált. ... kezemet nyújtottam férjemnek 1802-be azzal a meg határozással, hogy barátja fogok néki lenni. Mert én azt éreztem, hogy zuzott szívem is melegebb és többet adhat néki, mint a mit ő viszonzhat.*”

A Karacs család körében

Circumspectus Franciscus Karacs Chalcographus Pesthiensis, absque trina Promulgatione, sed cum Dispensatione, copulatus est cum virgine pupilla Rödi quondam Adami Takáts filia Eva – látjuk az alsódabasi református egyház anyakönyvében Zelizi János prédikátor 1802. január 14-ei bejegyzését, amely magyarul így hangzik: „*Az érdemes pesti rézmetsző Karacs Ferenc, háromszori kihirdetés nélkül, de felmentéssel házasságot kötött néhai Rödi Takáts Ádám hajadon leányával Évával.*”

Karacs Ferenc Szabolcs vármegyei nemes családból született Püspökladányban 1770. március 22-én (Fáy András emlékkönyvében lévő saját kezű bejegyzése szerint, de valójában ekkor keresztelték meg).¹⁹ A familia 1654. augusztus 18-án Bécsben III. Ferdinándtól címeres nemeslevelet kapott. Ekkor Karcagon éltek, majd 1692-től Földesen.²⁰ A földesi Karacsok 1767. évi nemesi bizonyáglevelében látjuk István fiait, Istvánt és Pétert. A püspökladányi anyakönyvben Péter fiaként találjuk beírva Ferencet, aki a ladányi elemi, majd a karcagi középfokú partikula után 1787-től az anyaiskola, a debreceni kollégium diákja. Szobatársa volt Csokonai Vitéz Mihály és Márton József, aki majd, mint bécsi professzor, Napóleon elől menekülve családjával Karacs Ferenc pesti házában talált menedéket. Csokonai halála után Karacs a költő édesanyjának számolt el az általa is árusított verskötetek áráról.²¹ Karacs a főiskoláról legációban Zsibón is megfordult az idősebb Wesselényinél, majd három évig Margitán volt akadémikus rektor. 1793-tól Pesten, majd Bécsben és Münchenben folytatott mérnöki és művészeti tanulmányokat. Már Debrecenben kitűnt térképmetsző tehetségével, miáltal az orosz cári udvarba is hívták, de ő Kazinczy Ferenc biztatása ellenére is hazajött elősegíteni „nemzete csinosodását”. Pesten előbb az Ötpacsirta (Puskin), majd az Ujvilág (Simmel-

¹⁹ OSzK Kézirattár. *Fáy András Emlékkönyvei*, I. k. 34. o.

²⁰ Karacs Zsigmond: *Legenda nélkül*. (Négy száz év a Karacs család történetéből, ahogy azt a régi iratokból és könyvekből kiolvashatjuk.) Karcagi Kalendárium. Karcag, 1996. 106-119. o.

²¹ Karacs Zsigmond: *Házikönyvtár a nemzet szolgálatában. Reformkori pesti emberekről és könyvekről*. Városunk, 2004. október, 3. o.; Karacs Zsigmond: *Csokonai ürrügvén*. Somogyi Honismeret, 2007. 2. sz. 59-63. o.

weis) utcában lakott. Református létére a püspöki megyék rézbevévésével a katolikus főpapság volt a legnagyobb megrendelője. Az akkor német nyelvű, Pesten lakó főurak, Teleki László, Vay Miklós és Széchényi Ferenc, akik asztalvendégei közé fogadták, voltak a pártfogói. A magyar művelődés előmozdítására nyitott várme gyei nemesség tagjainál is megértésre talált, s elnyerte a dabasi Halászok rokonszenvét, akikkel Tomcsányi barátja ismertette meg. Innen már csak egy lépés kellett Takáts Éva kezének elnyeréséhez.²²

Az ifjú pár első gyermeke, Mária, 1802. november 25-én született. A következő évben az Üllői úti Három Versenyfutóhoz címzett házban nagyobb szállást vettek ki. (Ennek a helyére épült később a Köztelek.) Itt Karacséknál többek között összegyűltek Dugonics András, Fejér György, Virág Benedek, Kultsár István, azok, akik Bécsnek a magyar művelődésben való gátló szerepe miatt zúgolódtak, és reménykedve várták a magyar irodalom és művészet hajnalodását.²³ 1808-ban az Ősz utcában (Szentkirályi utca), faszindelyű emeletes házat építtetett egy ma inkább műteremnek nevezhető munkaszobával, amely 1847-ig volt a családé. Vele szemben Kultsár építtetett egy kerti házat, ahol az irodalom barátai összejöhetnek. Onnan mindig csapatostól jelentek meg a Karacs-házban a különböző rangú és rendű vendégek. Virág Benedek ötletéből hamarosan Karacs-tusculánumnak nevezték az otthonukat. Az itt összegyűltek beszéltek meg a Tudományos Gyűjtemény, majd az Auróra alapítását. Megszülettek a család gyermekei: Teréz – a jeles nőnevelő, Teleki Blanka és Lövey Klára barátnője – 1808 április 18-án, Ferenc 1810 január 6-án, Zsófia 1811-ben, Rozália 1813 szeptember 2-án, és Árpád 1821 október 13-án, akik az 1796-ban alakult református egyház iskolájába jártak. Pesten csak ebben tanulhattak magyarul. Felsőbb tanuló már katolikus intézményt is látogathatott, és még házitanitónak is csak 1830 után fogadhatott protestánst, és csak katolikusnál vehettek ki szállást. A Kálvin – akkor Széna – téri templom felépültét József nádor református feleségének köszönhették. Hermine főhercegnő 1816-ban tette le az alapkövét, benne a Karacs Ferenc által metszett sorokkal.²⁴ A legidősebb Karacs lány, Mária, az alsúti lelkész nejeként férjével, Környei Józseffel gyakori asztalvendége volt az Alcsúton időző nádori párnak. 1831-ben József nádor akkori felesége, Dorothea főhercegnő sokszor meglátogatta a pesti Karacs-házban betegeskedő Környeit, és ennek halála után sírkövet állíttatott számára. A Pestre kerülő, tanulni vágyó ifjak rendszerint támogatást kaptak a Karacs családtól. Többek között náluk lakott Beregszászi Nagy Pál, Kisfaludy Károly, Kerekes Ferenc, és a tiltás ellenére a katolikus Katona József. Ez utóbbira emléktábla figyelmeztet a Rákóczi útról nyíló Szentkirályi utca 23. számú házon: „Itt állott Karacs Ferenc rézmetsző há-

²² Karacs Teréz: *Karacs Ferenc életéből jegyzetek*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 41-47. o.

²³ Karacs Teréz: *A régi magyar színészetről*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 220. o.

²⁴ Farkas József: *A pesti református egyház 101 éves története*. Kecskemét, 1898. 45-46. o.

za, ahol Katona József 1811-ben és 1813-ban lakott.” Sáfrán Györgyi írta a Teleki Blanka és köre című kötetében: „Megható a nemzeti kultúra iránti felelősségérzetünk: mindent és mindenkit segíteni, aki e téren dolgozik. Így fogadták be a diákok, akit a jogi paragrafusoknál a színjátszás ügye jobban érdekelt. A sors szép hálája, hogy a Karacs-ház festetlen fenyőfa asztalán született meg a Bánk bán.”²⁵ Ez utóbbi állítást irodalomtörténészeink már elvitatták, így elestünk egy szép legendától. De van talán egy másik, az Ady Endrétől is dicsért Karacs Imre énekes-színész²⁶ – nagyapám nagybátyja – játszotta az Erkel által megzenésített Bánk bán címszerpét. Kézzelfoghatóbban ide illő, hogy a szerző ajándékként Karacsné, majd lányai félszázadon át őrizték Katona Jeruzsálem pusztulása című munkáját. Az utcára nyíló könyvtárszobájukat az ablakain belépve, néha még a család távollétében is használták ifjú barátaink.

Karacsék és a színészek közötti jó viszony még 1807-ben kezdődött Murányiék-kal. Általuk ismerték meg Dérinét, aki megemlékezik róluk a naplójában. „Próba végeztével egyenesen repültem Karacsékhoz. Ez egy igen érdemes polgárház volt. Az úr igen nevezetes, nagyhirű rézmetsző, az asszonyság derék háziasszony, egyszerűs mind írónő volt. ... engemet is szerettek nagyon. ... leányai, legkisebb Teréz, ez későbbi időmben is jó barátném volt. ... Karacséknál sokszor ebédeltünk, s éppen jelenleg is. ... futottam lelkendezve Karacsékhoz, s eleibe lebegtetve szerepemet, kiáltám: Karacs néni! Karacs néni! nézzen csak ide, nézze csak, mily nagy szerepet kaptam.”²⁷ Nem csoda hát, hogy a titokban epekedő Katona Karacsékhoz költözött. Most Teréztől idézünk. Katona apja 1812-ben feljött Kecskemétről és betoppant Karacsékhoz. „Illendő köszönés után elég nyersen kérdé: Lakik itt egy Katona Józsi nevű korhely? Anyám sejtve kívül van dolga, azt felelé: – Katona József, egy becsületes ifjú igen itt lakik. – Én vagyok az atyja, mint hallom beállt komédiásnak. – Játsszik néha, de nem színész. Ő szorgalmasan tanul.” Ezután sikerült rábeszélni, hogy az esti előadáson nézze meg a fiát. Kotzebue: A szerelem gyermekét adták. „Az öreg Katona érzékenyülve fordult a mellette ülő anyámhoz. – Hol tanulta ez a fiú ezt? Bizony magamat is megrikat. – Ugye nem komédiás? – Látom hogy nem az, de azért csak jöjjön ő haza! És indult, hogy azonnal megy fel a színpadra.” Előadás után a színészek meghívták a közeli Aranykéz vendéglőbe a fiával együtt, akit aztán jól lehordott, és értésére adta, a színészkedés helyett lásson hozzá a kenyeret adó tudományokhoz.²⁸ Magyar színészekkel sokszor találkozhattunk a Karacs-háznál. Karacs szoros barátságban állt Kultsár Istvánnal, aki a legaktívabb ösztönzője volt a magyar színészet létrejöttének. A színészek szögletes mozdulatai

²⁵ Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre*. Bevezetés. Budapest, 1963. 8. o.

²⁶ Karacs Zsigmond: *Karacs Imre és a New York-i hivatásos magyar színészet*. Vasváry Collection Newsletter, 1992. 1. sz. 3-5. o.

²⁷ *Dériné emlékezései*. Budapest, 1955. I. k. 124. o.

²⁸ Karacs Teréz: *A régi magyar színészetéről*. In: Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre*. Budapest, 1963. 223-224. o.

feloldására Karacsné tanácsára tánctanárt fogadott, akit Kultsárnak kellett megtanítani a magyar táncra, hiszen ezt csak 1829-ben táncolták a pesti bálokon, és az egyik táncos Karacs Róza volt. 1833-ban, amikor Budán a magyar színészet állandósulni igyekezett, ismét a Karacs-ház két barátját, Döbrentei Gábort és Fáy Andrást nevezték ki igazgatónak. Benke József is igyekezett Juci lányát felhozni. De a színészek ismét vidékre szorultak. A csalódott Benke – útközben a Karacs-házban megszállva –, Bécsbe indult a lányával, hogy ott német színésznőt faragjanak belőle. A Karacs-lányok azonban megfogadtatták vele, hogy nem lesz más, mint magyar színésznő, és lett belőle Laborfalvi Róza.²⁹ Takács Ádám néven volt színész a szabadságharc után Karacsné honvédtiszt veje, Nagy Gábor, majd a leánya is, aki Takács Emeseként lépett a világot jelentő deszkákra.³⁰

Karacs tusculanumában állandósult a sürgés-forgás. A leggyakoribb látogatók közé tartozott Pethe Ferenc, Virág Benedek verset is írt Karacshoz, Kultsár István, Somogyi Sándor, a szegedi könyvtáralapító atyja, Döbrentei Gábor, Angyalffy Mátyás, Horvát István, Fáy András, Szentgyörgyi János, az ő keze nyomán ismerjük Karacs Ferenc és Takáts Éva arcvonásait, Ferenczy István, Domby Márton, Csokonai életrajzírója. Karacs a viszont-látogatásokra együtt járt nejevel, hiszen otthonukban tevékeny részese volt a vitáknak, megbeszéléseknek, és a legtöbb helyen a gyermekeiket is szívesen látták. A nem állandó pesti lakosok szintén gyakran látogatták őket, mint Kisfaludy Sándor és Károly, ő Karacs Rózát megfestette, Kazinczy Ferenc, Garay János, Vajda Péter, Vörösmarty Mihály és Kölcsey Ferenc, akinek az első arcképe náluk készült,³¹ s inkább az ifjú Karacsok barátja volt Kovács Pál győri orvos-író. A család a hazai ipar felvirágoztatásának híveként gácsai, puchói posztót, sasvári kartont és felső-magyarországi gyolcsot használt, iskolás gyermekeik hazai festésű kék gyolcsban jártak állandó céltáblájául a későbbi védegyleti mozgalmat kiváltó, külföldi árucikkeket majmolóknak, bálványozóknak.

A pesti Jótékony Nőegylet elnöke 1817-ben a családdal barátságos viszonyban lévő Teleki Lászlóné volt, de a német nyelvű ügyvezetésük miatt Karacsné távol tartotta magát. Mikor az ifjú gróf Teleki László megbetegedett – aki 1861-ben öngyilkos lett –, az ifjú Karacs Ferencből oltották be. A Karacs család korán munkára nevelte gyermekeit, egyaránt kivették részüket a házi munkákból és apjuk térképei, metszetei színezéséből. A lányokat főzésre és különféle kézimunkákra is megtanították. Az iskolában a tanító felkérésére Karacs Teréz nem egyszer magyarázott társainak az atyja által adományozott térképekből. Teréz az otthoni kisebb gyermekek nevelésében is segédkezett az édesanyjának.

Ha végiggondoljuk a Karacs család életéről és körülményeiről eddig megismerteket, sejthetjük, hogy mennyi akaraterő kellett ennek az életformának a viteléhez,

²⁹ Uo. 243-244. o.

³⁰ Székely György: *Magyar színházművészeti lexikon*. Budapest, 1994. 782. o.

³¹ Karacs Teréz: *A régi Pestről. Emlékezések 1825-1829-ből*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 156. o.

mennyi munka volt ennek az ára. A Magyar Kurír írta 1801-ben: „*Karacs ... a Mappák metszésére nézve, ... gyönyörű munkái az ahhoz értő mesterek ítéletétele szerint is az Anglus Mappákkal vetekednek.*”

Karacs féltékenyen óvta kívülről stabilnak látszó, törekenyen ingatag életvitelét. Ismerkedjünk meg azzal, hogyan látta ezt mindennapi küzdelmeinek társa, felesége, Takáts Éva. Gondolataiban a szűkös körülményeik adta korlátozott lehetőségeikre való vigyázást, a tehertől való lehető kímélést, hiába lévén ennek tudatában, nem egyszer bizalmatlanságnak érezte. Azért a hazai viszonyok ismeretéből fakadó lázadásában mégsem fordult soha a férje, a családja ellen. Amikor írásaival a nyilvánosság elé léphetett, nem a saját bajait panaszkolta, de az azokból való tapasztalatait figyelembe véve, a társadalom reformálását tartotta szükségesnek. (Fiktív) barátnője előtt azonban önéletrajzában a bensőjében dúló viharokról szabadabban kitárulkozhatott. Keserűen írja férjéről: „*De az ő természete hidegebb s gyanakodóbb volt, hogy sem valakinek bizodalmas barátja lehetett volna. Még gazdasági bizodalmasát sem nyertem meg. Titkolva volt előttem háza körülállása mindig. Munkás volt, dolgozott szüntelen, ő élt csak az ő munkásságában, ami neki mindent kizáró örömet adott. – Hazám fiai közül e Században csak férjem készült el a Szép Mesterségeknek ezen ágára; akárki ítéletére bízhatom, – oly jól, – hogy a külföld Mestereivel munkája ezen Nemben mérkőzhetik: de Hazám oly nyomorult – oly Szegény – oly kevéssé ismeri még hasznát az ő mesterségének, hogy ezen egy Fiának elég munkát adni nem tud. Lehetetlen hogy ne kárhoztassam az olyan maga gondolatlan Embert, a ki egy Cultúra nélkül való Nemzet között olyan állapotra adja magát, a mit ez nem ismert; s nem gondolván meg nyomorult helyzetetését, bolond Szenvedélyének áldozza fel Háza Népét.*”³² Bizony, ez mind így volt igaz, egy bizalmas barátnő, akinek az önéletrajz készült, ezt megértette, és tudta, hogy csak így lehetett, csak így kellett élni. Tudta mindezt Takáts Éva is, nem cselekedett másként ő sem, csak hát a keserűség, amit elmondva a barátnő híven elrejtve megőriz, s megőrzött számunkra a papír, némán is kiált Takáts Éva mély emberségéről, életéről.

Karacs Ferenc sokoldalú munkásságára itt nincs lehetőség kitérni. Az eredménye az akkori magyar társadalom minden rétegének megbecsülése, tisztelete. Keze munkája után épült a háza, s a néhai szadai szülője a pesti irodalmi, művészeti élet egyik központja, köztisztületben álló férfiak gyülekező helye. A nőkről keveset tudunk, a színésznőket kivéve, ők alig számíthattak közérdeklődésre. A Karacs gyerekek közül a fiúkat taníttatták, az egyik mérnöknek, a másik orvosnak készült, a lányoknak az otthoni környezet jelentette a nem mindennapi művelődés lehetőségét, ami különösen Teréznek vált hasznára, hiszen majd 1848-ban egyedüli nőként vesz részt a magyar tanítók első egyetemes gyűlésén.³³ Szemere és Kossuth őt szemelték ki az országos nőnevelde vezetésére.

³² Ld. a 11. jegyzetet.

³³ Háda József: *Régi írások. 1848-ban tartott egyetemes kongresszus jegyzőkönyve és naplója.* Budapest, 1913. 6. o.

Sokaknál megfordulva látta a fényűzően és a nyomorban élőket. Takáts Éva lelke háborgását mostoha sorsáért munkával csillapította: „*Én alamizsnát nem kívántam Soha, csak munkát. ... Hat gyermekem közül ötöt felneveltem nyomorúsággal Szinte Emberkorra ... A legkisebb gyermekem most 10. esztendő. Ép testel és lélekkel bír mind. – Most itt állok 50. Esztendő koromban. ... Én nem vagyok beteg, de visszas környüállásaimmal való küszdésben ki fáradtam egészen. ... Szoros környüállásaim nem engedték, hogy egy leánycselédnél többet tartsak. ... Gyermekeim közül három leány. (A negyedik 1818-tól férjnél volt.) Ők fel serdült koruktól fogva kézi munkáikkal szerezgetik ruházatjokat. – Azon kívül meg tanítottam őket minden házi munkára, ami egy középszerű Háznál elő fordulhat. ... – Ebben a fényes Városban olly meleg szívvel – mint az enyim, töltöttem el 29 Esztendőt küzdve szivemmel s kötelességemmel. Kötelességem teljesítettem, s ha szivem kint szenvedett is. – Sokszor találtam örömet abban a fájdalomban, a mit ön meg tagadásom okozott: büszke voltam szenvedésemmel. Nem volt előttem olly betses semmi, mint a lelkes Emberek társasága. Én a bálványozásig imádtam, s imádom most is a lelkes Embereket Nemek különbsége nélkül.*”

Karacs Teréz írja az anyjáról: „*a szellemükkel használó egyéneket szerette volna aranyba foglalni, s bársonyba pólyázni ... ő Széchenyi Istvánt félistennek nevezte, és midőn Kossuth Lajos feltűnt 1834-ben, így szólt: Életemben senkitől sem irigyeltem valamit, csak Kossuthnétól a fiát.*” Szabad György úgy vélekedik, e szavakat „*Kiválónak ítélt személyes adottságain kívül alighanem családszeretete is mondatta a magyar irodalmi és politikai élet minden egykorú jeles személyiségét jól ismerő, egykor már idős Karacsné Takács Évával, első nőíróink egyikével.*”³⁴ De térjünk vissza Takáts Éva soraihoz! „*Szűk köröm sok tekintetben a pillantat leányává tett. A pillantat műve volt, erős képzelődéssel teljes lelkemben, – figyelemre venni a Szép lelket – mivel főt, – testi vagy lelki gyengeséget. – Nem mulattam el semmi alkalmatosságot a miben örülhettem. – Szoros környüállásaim között is többet örültem, mint sok a Szerentse kényyin, még pedig úgy, hogy örömim soha senkinek fájdalmat – annyival inkább könnyeket nem okozott: a melyre tanu nyugodtt keblem.*”

Mennyből jött kirekesztő privilégium

Takáts Éva már gyermekleányként, atyja anyagi romlásával megismerte a mennyből való kirekesztés állapotát, „*hogy lelkemben hiu remények ne támadjanak: Nem csak nem igyekezett Atyám tovább elmebéli tehetségeim fejtegetésén – esmereteim szaporításán; hanem Szorossan örzött minden ki terjedtebb társalkodástól. Tiltott minden olvasást: kivéven némely Szent Könyveket*”. Az idő jótékony fátyla sok mindent szelíd emlékké enyhített nála: „*Szép volt ifjuságom kezdete tele vágygyal*

³⁴ Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977. 38. o.

– tele reményel; de a mellyek soha sem teltek be: pedig nem voltak vakmerők. Én csak boldog óhajtottam lenni ... Boldogságom ideája nem csak a magam jól léte volt: hanem minél többek jól létét óhajtottam eszközölni. Ezt az óhajtást talán Atyám s Háza terhes sorsai – vagy a fent nevezett Uri Háza. – Az Emberiségre fáradhatatlan munkássága (a dabasi Halász család) Szüntelen Szemem előtt léte ébresztette lelkemben.”

Ezek a sokféle hatású átélt élmények a maga belső békéjéért korán tollat adtak Takáts Éva kezébe. „Időtöltésből irogattam egyszer, másszor holmi apróságokat, de amelyek mind a közzül az ifjabb koromban írottak nem láttak világot, mert nem voltak írva aval a babonás Szerénységgel, a mit az igen Szabadon élő Férfiak Nemetől követeltek. Én úgy irtam, a mint Szivem érzett, nem úgy a mint kívánják sokak hogy éreztek. – 40 esztendő Körül valo munkáim jöttek világ elébe egy lelkes Barátom eszközése által: köszönöm neki! ezzel nekem Sok Szép orákat Szerzett. Ezekért meg támadtattam keménnyen. Több esztendőig tartott miattak a pen-na háboru a Tud. Gyűjteményben. Fő vétkem a volt, hogy én miért írok – Közép rendü asszony létemre. – Elég Szemtelenek voltak azzal vádolni, hogy az én Nevem alatt más ír. – De hála Istennek! nem félek, hogy valaki ezen – vagy a más Világon Szememre vesse azt, hogy valaha másnak valamelly munkáját magaménak vállaltam: Azt Soha sem engedte meg büszkeségem.”³⁵ Takáts Éva önéletrajza töredék. A további események megismeréséhez más segítséget keresünk. Az élete kilépett a szűk családi és a bővebb baráti köréből, hogy ország-világ előtt megossza ismerőseit és az eddig ismeretleneket.

Takáts Éva „bűnbeesését” többféleképpen bemutatták már, elsődleges forrásként Karacs Teréz főleg idős korában írott, az egész 19. századot átfogó emlékezéseit használva. Hozzá fordulok én is, még ha – milyen furcsa még ma is –, egyes férfiak szemére vetik, hogy néhány dologban tévedett, elfeledkezve arról, hogy menyinyi, csak általa ismert nélkülözhetetlen adathoz jutottak hozzá. Kérdem, hogy a tekintélyes férfiak sokakat érintő tévedéseit miért igyekszünk elfelejteni? Vajon van-e tévedhetetlen ember?

„Egy este 1822-ben, hazatérő apám azzal lepi meg anyámat, hogy az ő nevében szavát adta a Tudományos Gyűjtemény segédszerkesztőjének Prepeliczay Somának, hogy ezen művet helyette megbírálja. Ezzel elébe tett egy kis kötetet, melynek tartalma két színmű volt: az Asszonyi praktika és Katzki Pál, Sebestyén Gábor-tól. ... Anyám azután írta, vagy jobban mondva a tizenkét éves Ferenc fivérem tolla alá mondott varrás közben egy ártatlan bírálatot. ... Prepeliczaynak apám tréfából átadta az iratot, az pedig komolyan azonnal beiktatta a Tudományos Gyűjtemény legközelebbi füzetébe. ... És ezen 3740 betűnyi bírálatka támasztott évekig 1822-1827-ig tartó tollharcot ... fő tárgya az volt, hogy illeti-e nőt az írás.”³⁶ A ha-

³⁵ Ld. a 11. jegyzetet.

³⁶ Karacs Teréz: *Karacs Ferenc életéből jegyzetek*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 79. o.

tást láthattuk e dolgozat elején, miáltal Takáts Éva szelleme kiszabadult. Az őt elhallgattatni igyekvők retorikában és tárgyismeretben, az újabb feltevések mellett is, méltó ellenfélre találtak. A náluk és a baráti körükben tartott összejöveteleken számtalan alkalom nyílt a korabeli magyar társadalmat feszítő kérdések megvitatására, s ezek tükröződnek Takáts Éva eszme-futtatásaiban. Rájuk épül, amit még elmondunk, bár a legtöbbször inkább utalásként említjük, felhívásként életműve megismerésére.

Még csend honolt Takáts Éva bírálata körül, ám a nyomtatott betű vonzásának ő sem tudott ellenállni. Fáy Andrással és Kultsár Istvánnal személyesen oly sokszor vitatott, a lányok otthoni neveléséről való vélekedését ez utóbbi megjelentette a Hasznos Multságokban. Takáts Éva nem késett ezt a Tudományos Gyűjtemény 1833. évi 12. kötetében saját vélekedésével kiegészíteni. „*Ujra megbizonyította ezen nagy érdemű Hazafi hazája eránt való buzgó szeretetét, figyelmességét fordítván annak nem csak fiai, hanem leányai boldogítására is, (mellyet még eddig hazájokat legjobban boldogítani igyekező hazafiak sem tartottak, óh fájdalom! figyelemre méltónak).*” Ma is alig van másként, a szórakozás, a léhaság a legnagyobb érdem. „*Betsüljék a férfiak a valóságos asszonyi érdemeket, ekkor az anyák bizonyosan azt igyekeznek leányaiknak megszerezni.*” Az egyik intézet így próbált bentlakókat szerezni: „*neveltetnek ugyan ő általa polgár lánykák is, de a fő rendű Dámák leányai nem csak nem társalkodhatnak ezekkel, de még nem is láthatják*”. Ezzel elmentében azt szeretné, hogy „*tanítassék leányaitoknak a tudományokból annyit, hogy magok tudjanak gondolkozni*”. E következtetését a múlttal igyekszik igazolni: „*asszonyok neveltek atyaik virtusival ékeskedő fiaikat; – Így Nagy Hunyady János egész életét hazája oltalmazására szánta, felesége Szilágyi Erzsébeth nevelte azon két fiút, kikkel hazám méltán büszkélkedik.*”³⁷ Beszélgetések közben forradalmi megoldást vetett fel a nőnevelő intézetek fenntartására: „*minden oly férfi, ki 30 éven túl nőilen, adó alá lett volna vetve 50 éves korig, rangja és jövedelme szerint,*”³⁸ – emlékezik a lánya, – egyaránt sértve ezzel a papi nőtlenséget és a nemesi adómentességet. Takáts Éva a Sebestyén Gáborral zajló meddő levélvitáján túljutva, tovább folytatta fejtegetéseit. Amit a házasságban élő asszonyok kötelességeiről ír, az a lányok helyes neveléséből következtethető. „*Feleségi, anyai és gazdasszonyi kötelességének telyesítése elmúlhatatlanul szükséges; mert ha azt elmulasztják, nem tudom mitsoda jusson kívánják, hogy férjeik erántuk való kötelességeiket telyesítsék! Legelső kötelességek gyermekei gondviselése. ... Az asszonyoknak nem csak kisdedeikre kell gondot viselni, hanem, valameddig kezek alatt vagynak, azoknak neveléséről mind testi, mind lelkiképpen gondoskodni. Mert a gyermekeknek*

³⁷ Takáts Éva, Karacs Ferenc hitvese: *Némelly Észrevételek Tekéntetes Kultsár István Urnak azon Értekezésére, mellyet 1822-dik Esztendő második felében közöl a Leánykák házi neveléséről.* Tudományos Gyűjtemény, 1822. XII. 36-42. o.

³⁸ Karacs Teréz: *Karacs Ferenc életéből jegyzetek.* Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 54-55. o.

*egességek és erköltsök a tíz esztendő korukig velek való bánástól függ. ... Ne azt nézze egy asszony, hogy ez vagy amaz nagy szerentséjü háznál, hogy mint vagyon a szokás, hanem az ő körülállásai hogy, s mint vannak? ... a házi dolgokat értesse p. o. kenyér-sütést, főzést, szalonnának, sertés-húsnak, káposztának beszósását, gondviselését, vaj-készítést, ha a szükség úgy kívánja, saját tsinálását, mezőn lévő cselédek számára való kiadást, apró marhák, konyhakert gondviselését, sertés hizlalást, mosást, fehérruha varrást, fonást, ... tselédet csak annyit tartson, a mennyi a házi dolgok folytatására elmulthatatlanul szükséges, ... nagyon jól tselekednének az anyák, ha leányaikat nem szüntelen a maguk házában nevelnék, hanem más forma állapotú házakhoz tapasztalás kedvéért egyszer, s másszor elküldenék, a kik falun laknak, ha módjok van benne a városi, ha városban laknak a falusi foglalatosságokat a mennyire lehet, megesmertetnék velek. ... az asszonymak éppen úgy veszedelmes a bészarkodás, a szüntelen való otthon ülés ... A társalkodás által esmérteiket szaporíthatják.*³⁹ Takáts Éva életéből ismerjük, hogy mindezeket a saját családi környezetében is igyekezett megvalósítani. A logikusan egymásba kapcsolódó dolgozatait a való élet problémáinak megoldása, segítése motiválta. Értő női szemmel vizsgálta a körülötte lévő világot. Látjuk ezt abban is, amit a Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotáról címmel írt. Rávezet bennünket arra, hogy mennyire fontos a testet-lelket felszabadító séta, a természet közelsége, szeretete. Karacs Teréz emlékiratai gyakran szólnak azokról a Buda-hegyvidéki, zugligeti kirándulásokról, ahol a családjuk baráti körével, írókkal, színészekkel járták a Normafa környékét.⁴⁰ A Disznófő forrásházát sokáig Vörösmarty sorai díszítették: „Jókedvében teremté Isten a Zugligetet, Gond és bánat itt víg kacagásra derül.”⁴¹ Milyen szépen kiegészítik ezt Takáts Éva sorai: „akkor láttam, melly hiába valók a mi legpompásabb készülleteink a természet pompájához képest”.

Ezek ismerete és a természet gyermekeinek érzett népréteg iránti felelősségérzet felkeltése miatt írja, kötelességére figyelmeztetve a birtokos osztályt: „meglátogattam földművelő jobbágymat mezei munkájuk közben, meglátogattam házaiknál, néztem házi foglalatosságaikat, figyelmeztetem életek módjára... Oh Barátném! be sok szükséggel küszködnek ezek az emberek, a kiknek mi könnyű életünket köszönhetjük.” A következő sorok messze vannak a tetemrehívástól, de már kicsendülnek belőle Tiborc szavai: „Ezek munkálódása által teremnek szántó-földjeink, szőlő-hegyeink, ezek nevelik sok hasznú juhainkat, marháinkat, ezek pompás kot-sijaink elejébe fogott drága lovainkat, a mellyekben mi büszkélkedünk, s mi több, lelkem, ezeknek ifjaink őrzik hazánk határait, és még is ezeknek nagy része olyan szegény, hogy az anyák éhező gyermekeiknek elégséges kenyeret nem adhatnak

³⁹ Takáts Éva: *Egy két szó a házasságban lévő Asszonymok kötelességeikről*. Tudományos Gyűjtemény, 1823. VIII. 68-87. o.

⁴⁰ Karacs Teréz: *A 86 éves Táncsicsról*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre, Budapest, 1963. 200. o.

⁴¹ Gundel Imre – Harmath Judit: *A vendéglátás emlékei*. Budapest, 1979. 182. o.

mindenkor.” A nők nevelésének hiányosságaként felrója, hogy „*a természet gyönyörűségeivel való élest ... a nyomorultak könnyeinek letörléséből származott örömet ... az erre való alkalmatosságot elzárták*”. Felhívja a figyelmet arra, hogy „*az igazságtalanul bántottak vissza fogják adni a kölcsönt mikor tehetik*”, és kötelességgül tüzi ki, hogy „*egy ép, és egészséges ember is alamizsnára ne szorúljon; – munkát adj az egészségeseknek, hogy magoknak a szükségeseket megkereshessék. ... Sokan úgy gondolkodnak, mintha a világosodás a köz népre nézve káros volna; ... tanítani emberi kötelesség*”. Felfigyelt e gondolatokra Balásházy János, Kossuth és Vörösmarty barátja, akadémiánk első agrártudósa, akinek a könyvtárában ott voltak Takáts Éva munkái, és megírta Okos gazda, vagy gazdasági tudomány kérdésekben és feleletekben című munkáját, amelyet több földesúr tucatszámra osztogattott a jobbágjai között.⁴²

Ma is egyetérthetünk Takáts Éva befejező soraival. „*Igyekezz hazádat, mind geographiai, mind politikai, mind erköltsi, mind gazdaságbéli tekintetben megismérni. Ha hazádat megisméred, lehetetlen, hogy azt igen nagy tekintetben ne tartsd, annak, és gyermekeinek boldogságát bizonyosan fogod, és tudod is munkálódni; mert akkor megisméred, hogy hazádfiainak boldogságával a te boldogságod, és hazád betsületével a te betsületed elválhatatlanul nagyon öszve kötve.*”⁴³

Olajként hatott a még szunnyadó parázsra a Tudományos Gyűjtemény 1824. évi 12. számában Kolmár József komáromi református esperes írása Mi a pedantizmus címmel. Haszontalan tudálékosságnak és a szemérmesség megsértésének tartja a nők mindenféle irodalmi működését. „*Az asszonynak elég munkát ad az ő eredeti rendeltetése, úgymint a magzatok jó nevelése és a ház belső dolgainak jól intézett igazgatása. A pennát bizza a férjfiakra ... Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon.*”⁴⁴ Jakabfalvay András sárospataki joghallgató a nők védelmében fejti ki véleményét. Szerinte férfihiúságból „*a Szép Nemet az élet legfontosabb s szebb gyönyörétől, a lélek és elme munkásságától ... vakmerően el akarják tiltani*”. Az előjogaikat féltők körében hihetetlen döbbenetet váltott ki a szándéka, hogy „*a méltatlan panaszt kiűzze a mások ostobaságán zsémbelő filozófus fejből*”. Elképedésüket még fokozta, ahogy a két nemzet összehasonlította: „*a természet éles elmével, könnyű ésszel ajándékozta meg a szépnemet, mellyel a nagy és magas képzetek fel fogására frissebb, mint a férjfinem, kinek lassú komolysága bizonyos pauzát húz*”.⁴⁵

Takáts Éva mintha igazolná e megállapítást, máris tintába mártotta a tollát: „*nem hiszi, hogy ami egyiknek virtus, az a másiknak vétek volna. ... a tudós író, akár ki legyen, az ellen a parantsolat ellen vétett, amely így van: Ne mondj a te felebará-*

⁴² Tilkovszky Lóránt: *Balásházy János élete és munkássága*. Századok, 1962. 3-4. sz. 434. o.

⁴³ Takáts Éva: *Barátságos beszélgetés a földmívelő nép állapotjáról*. Tudományos Gyűjtemény, 1824. VI. 71-88. o.

⁴⁴ K.(olmár) J.(ózsef): *Mi a Pedantismus*. Tudományos Gyűjtemény, 1824. XII. 69-79. o.

⁴⁵ Ifj. Jakabfalvay András: *Rövid Értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról*. Tudományos Gyűjtemény, 1825. VII. 23-31. o.

... tod ellen hamis tanú bizonyosságot ... Még azt sem lehet az asszonyoknak szemekre vetni, a mit mi vethetnénk a férjfi íróknak: ... több ízben megesik, hogy a fordítást úgy adják elő mint originálist,” – azaz eredetét, vitatja, hogy a nők csak az anyaságra és házimunkára teremtettek. *„az olyan szánakodásra méltó férjfi ... nememet csak állatiképpen tekinti ... mi is tsak emberek vagyunk, és majd (!) annyi gyengeségekkel bírunk mint a férjfiak. ... Nagyobb hálátlanságot nem követhetnek el mint ha nemüinktől a gondolat kijelentését is meg akarják tagadni ... kik szeretnék meghatározni, hogy felebarátjaik gondolkodása tovább ne menjen mint az övéké.”*

Sokszinű, szellemes fordulatokkal küzd a nők tanuláshoz és közülethez való jogáért: *„az egész hazában tsak egy olyan leány oskolával sem dicsekedhetünk, a hol leányaink egy becsületes levélírást, vagy egy házi számadó könyv vitelét ... megtanulhatnak. ... ha nemünk közül valaki önnön szorgalma által annyira vitte a dolgot, hogy írni mer, igazságtalanság lepirongatni. A munkát kárhóztassa valaki, ha rossz ... Sarolta Sz. István édes anyja vetette meg nemzetünk pallérozódásának fundamentomát akkor, mikor akár mellyik férjfiúnak is betsületére válható lélekkel a keresztény vallás terjesztését munkálodta.”* A hazai példákat külhonival fűszerezi, többek között Stäel asszonyról is szól. Hogy a nő ne írhasson *„azt én addig nem hiszem, míg a mennyből jött kirekesztő privilégiumot nem látom”*. Ezek után felveti, hogy aki a politizálástól tiltja a nőt, *„polgári alkotásunkkal nem igen esmerős”*. Itthon egyedül Európában a nő földesúr lehet és katonát kell állítania maga helyett a haza oltalmára, s ha főrendű, éppúgy meghívják az *„Ország Gyűlésre ... ott pedig úgy hiszem politizálni szoktak”*. Felidézi a történelmi idöket: *„a Magyar asszony miért ne kössön fegyvert oldalára ... ahoz is becsülettel tudtak nyúlani ... Bebek György hitvese Patóczy Zsófia 1567-ben nem elég vitézül oltalmazta-é Szádvárát ... Zrínyi Iлона Munkáts várát 1685-től fogva három esztendeig oltalmazta,”* mikor mellettük a férfiak váraikat nem tudták megtartani.

Számon kérik a nőkn, hogy mint Kornélia Gracchusokat neveljenek, nálunk az anyák nem választhatnak atyát gyermekeiknek. Hazai példával mégsem szükölködünk. Szilágyi Erzsébet a két Hunyadiban nem nevelte-e Gracchusokat, de azoknak az „attyuk” is Hunyadi volt. Takáts Éva azt írja, azért ma is vannak Gracchusok hazánkban, akik a népet a szegény nyomorúságból ki akarják szabadítani, *„és annál fogva az egész hazát boldogítani”*. Ezek közé veszi a Georgikont alapító Festetichet, a mocsarakat lecsapoló Vedres Istvánt és a hazai természetvények feldolgozására Sasváron „Karton Fabrikát tartó” Puthont. Ezért ajánlja, hogy *„olyan fiatal igyekezzenek nevelni, a kik magokat ismerjék, és felebarátjaik erént való kötelességeiket tudják”*, és ez által a polgári haladás eszméjét vetíti ellenfelei szeme elé.⁴⁶

Most már nem váratott magára a mennyből jött kirekesztő privilégium, bár kínoisan érinthette Sebestyén Gábort, hogy a címadó gondolatot is Takáts Évától kellett

⁴⁶ Takáts Éva: *Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk ügyében*. Tudományos Gyűjtemény, 1825. XI. 62-77. o.

kölcsönöznie. Személyeskedő hangvételében kapóra jött a paradicsombéli bibliai emberpár, s a megtámadott nő és atyja nevében rejlő párhuzam, ez utóbbi lelkészi volta. „*Mi hang – mi éles hang ez? Éva! Éva! Ádám leánya, Éva! sírjából emlékeztet Ádám atyád, hogy ki által jött a bűn e világra (1. Mós. III. 1-6)*”, majd mondanóját további bibliai idézetekkel fűszerezve így zárja: „*(Tim. 1, lev. II. r. 11-12) Az asszonyi állat tsendességben tanuljon minden alázatossággal; Mert az asszonyi állatnak nem engedem, hogy tanítson, sem hogy a férjfiun birodalmat végyen, hanem hogy légyen tsendességben. – Mind ezek a Sz. Írás szavai, s keresztény asszony előtt kétséget sem szenvedhet a mennyből jött kirekesztő, privilégium.*”⁴⁷

Bajnoki harc Takáts Éva asszony ügyében

Az egykori lovagi erényeket csillogtatva két gránátos hadnagy kelt a megtámadott nő védelmére, Szontágh Gusztáv és Kiss Károly, akik az alakuló Tudós Társaságnak mindketten előbb levelező, majd rendes tagjai lettek. „*Mi többi férjfiak legkevesebb részt veszünk Sebestyén Gábor úr előfogatásában, sőt inkább azt igen kárhoztatjuk és a mint azt a Galanteria kötelessége kívánja, magunkat lekötelezzük, hogy kegyetek jussait minden hason születésű magtámadók ellen nyílt sorompók között régi bajnoki módon életre és halálra védelmezni fogjuk.*” Szinte népmesei hősként látjuk a két messze földről hazatért vitézt, akik látva a megtámadott női erényt, kiállnak érte életre-halálra: „*mi a jelenlévő viadalban egyedül a józan okosság kardját, nem pedig a gúny nyilait vagy az ócsárlás törét használni szándékozunk.*”⁴⁸

Takáts Éva újabb levele sem váratott magára. „*Tsudálom Kedvesem, mikor egy férjfiú, a ki előtt nyitva van az ajtó a tudományok minden ágaira, még is olly kevéssé ismerős a régi idő szokásaival, és a közép idő történeteivel. ... ott közeliben ajánlom Pápai Professzor T. T. Tóth Ferencz Urnak a Protestáns Ekklesiák Historiája nevezetű munkájának olvasását a melly tömve vagy on azzal, hogy mennyire ápolgatták a tudományokat hazánkban nemünk sorsosi. ... Bizony kár a férjfiaknak olyan munkákat írni, amelyekre kár a drága időt vesztegetni.*” – vág vissza Takáts Éva. A tudós író, azaz Sebestyén Gábor írásai közül „*Nem kellene tehát sem könyveket, sem muzsikai darabokat ajánlani az asszonyoknak, mert meg vagy on írva, hogy jaj a botránkozónak, de még jajjabb a botránkoztatónak.*” Most már a saját fegyverével állítja szembe, mert „*Azt is említi a tudós Író, hogy nem mind tudós és literátor az aki ír.*” Ezt bizonyítja a mennyből jött kirekesztő privilégiummal, hiszen „*a tudós munkák írásához tudomány kívántatik.*” A két gránátos hadnagy is arról értekezik, hogy „*Az asszonyok tudományos munkássága nélkül tehát az emberi elme tulajdonságait egyáltalában lehetséges tökéletességgel ki nem fürkészhethetők.*”

⁴⁷ Sebestyén Gábor: *Menyből jött kirekesztő Privilégium*. Tudományos Gyűjtemény, 1826. II. 124-126. o.

⁴⁸ Szontágh Gusztáv, Kiss Károly: *Bajnoki Hartz Takáts Éva Asszony ügyében az Asszonyi Nem érdemei s Jussaiért*. Tudományos Gyűjtemény, 1826. VIII. 72-104. o.

Ma is megszívlelendő, amit Takáts Éva mond, hogy „*minden polgári kötelességeink között első hazánk esmérése. ... és míg nem esmérjük hazánkat hostoriai, geographiai, és polgári tekintetből, addig polgári alkotásunkat ingadozhatatlan fundamentomra nem állíthatjuk; lakosaink erköltse jobbításához ügyesen nem foghatunk: kereskedésünket, gazdaságunkat olyan állapotra nem állíthatjuk, hogy ne csak a fáradság legyen a miénk, hanem a haszon is*”.

Sebestyén Gábort igazán zavarba hozhatta Takáts Éva a sokoldalú fejtegetéseivel, különösen azzal, hogy egyes keresztyén országoknak asszonyok voltak az uralkodói, még többen a férfiak közül vagyonos feleségeik nevét vették fel. Zrínyi Ilona érdemei még messze földön is ismertek, ezt bizonyítja a nikomédiai sírfelirata: „*Itt nyugszik a Harcsi munkáktól, egy férjfiú lélekkel bírt asszony, az ő nemének, és századjának ditsősége*”, ... hiába fenyegette a tudós író zsákba kötéssel a táborba szálló asszonyt.

„*Tegye csak félre valaki az előítéletekhez való ragaszkodást, akkor meglátja, mennyi haszon származik a társaságra az asszonyok rendes neveléséből.*” Babonás illendőség tartja távol a nőket a férfiakat nevelő intézetektől. „*Már elmúlt harmincz esztendeje, mióta emlegetik Poetáink, hogy a Magyar Hajnal hasad.*” A felvilágosodottabb nemzetek azóta eltörölték a céheket. „*Nagyon sajnálnám, mondom ha minálunk még a tudományokra is székek állítatnának*”, amint ezt Sebestyén Gábor kívánja.⁴⁹

Orosz Lajos a magyar nőnevelés úttörőit bemutató kötetében olvashatjuk: „*A nők tehát Takáts Éva meggyőződése szerint képesek a polgári tudomány legnagyobbjainak teljesítményeire is, ha megfelelő iskoláik volnának, vagy ha az előítéleteket félretéve, igénybe vennék az addig csak férfiak előtt nyitva álló tudományos nevelőintézeteket.*”⁵⁰

A Takáts Éva fellépése által a nőkérdésről folyt vitát öt év után a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, Thaisz András lezárta, mert amint mondta, nem célja a folyóiratnak egy tárggyal való leterhelése, de ígéretet tett a még megjelenésre váró munkák kötetben való kiadására.⁵¹ A nőkérdés ezután a közélet szerves, mindennapi problémákat felvető része maradt. Jellemző azonban még ma is napjaink férfiközpontúsága, hogy az 1979-ben megjelent Magyar sajtó története I. kötete a Tudományos Gyűjteményről részletesen szólva, nem említi a hasábjain folytatott vitasorozatot.⁵² 1828-tól Vörösmarty Mihály, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, kedvelt és gyakori vendége a Karacs-háznak.

⁴⁹ Takáts Éva: *Barátnémhoz irt második levelem ismét Nemünk ügyében*. Tudományos Gyűjtemény, 1826. IX. 73-96. o.

⁵⁰ Orosz Lajos: *A magyar nőnevelés úttörői*. Budapest, 1962. 63. o.

⁵¹ Thaisz (András): *Jelentés a szép Nem Jussainak védelmezéséről*. Tudományos Gyűjtemény, 1827. III. 124-125. o.

⁵² Kókay György: *A magyar sajtó története*. I. Budapest, 1979. 295-308. o.

Lehetetlenségnek tűnik itt e rövid lélegzetű ismertetésben Takáts Éva minden felvetésével foglalkozni. 1828-ban Kis Dobronyi Izsák Teréz adta ki további dolgozatait *Feleletek a Szent Gellért Hegye mellől* címmel.⁵³ A következő évben Takáts Éva munkái két kötete jelent meg. Az első a *Gondolatok a Nap alatt*, amely a Tudományos Gyűjtemény vitáit gyűjti egybe, a másik *Eredeti elbeszélések* címmel nevelő célzatú szépirodalmat tartalmaz.⁵⁴

Más folyóiratok és kiadványok is teret adtak a nőkérdésnek, itt csak Nyíri István *Nőjogtanát* említem a Tudós Társaság harmadik évkönyvéből.⁵⁵

A történet vége

A tollharc közben és utána természetesen folyt a mindennapi élet ezernyi gondjával, bajával és örömeivel. A viták is gyakran hatással voltak a családi és a baráti kapcsolatokra. A Karacs-házban mindig mozgalmas élet zajlott. Az idősebb korosztályt a Karacs-pár, az ifjúságot a felnövekvő gyerekek vonzották. A távolabb élő rokoni körből is megjelent néha testi valójában vagy szellemében valaki. Így a házigazda Földesen, majd Nagyréven lelkészkedő testvére, Karacs János, két munkája címol dalának rézbemetszését ő egy hordó mézzel viszonzta.⁵⁶ A háziasszonyt, Takáts Évát illetően viszont kellemetlenkedően használta fel a földesi Karacs Pál keresztfia Veres Márton szóládi lelkész két kiadásban is megjelent *Elisa, avagy millyennek kell lenni az asszonynak* című fordításkötetét.⁵⁷ Veres Márton *Daloskönyvét* Kosáry Domokos is méltatja a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című munkájában.⁵⁸ Szép számú régi magyar könyvet tartalmazó tékájába bepillanthatunk a Jankovich Miklóshoz írt leveléből.⁵⁹ E körben érdekes adalék Sebestyén Gábor 1823. augusztus 26-án írt levele a földesi Csató Istvánnak Debrecenbe, amely még a Takáts Évával vívott tollharcuk elején kelt, amiben megelégedett állapota mellett jövőbeli házassági tervéről szól, és a barátját is erre biztatja.⁶⁰ Szinte hihetetlen látni a levél után Sebestyén presztízis alapú heves nőellenes kirobbanásait. Bevetette Veres Márton Elisáját is a Takáts Éva elleni harcba, aki a *Feleletek a Szent Gellért Hegye mellől* című kötetében közli a véleményét a férje bábjaként szereplő asszonyt példaként állító kötetéről. „*Én az egész könyvre csak azt mondom: hogy ha*

⁵³ A kötet címlapján kiadóként csak a neve kezdőbetűit tüntette fel: K. D. I. T.

⁵⁴ Takáts Éva: *Feleletek a Szent Gellért Hegye mellől*. Buda, 1828.; *Takáts Éva munkái. X. Gondolatok a Nap alatt, némelly a reá kijött feleletekkel együtt*. Buda, 1829.

⁵⁵ Nyíri István: *Nőjogtan. A szépnem természeti jussainak alaptudománya*. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. III. Buda, 1837. 97-129. o.

⁵⁶ Karacs János: *A szent gyülekezettel templomban mondandó három heti könyörgések...* Buda, 1808.

⁵⁷ Veres Márton (ford.): *Elisa, avagy millyennek kell lenni az asszonynak*. Pozsony, 1803.

⁵⁸ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1983. 695. o.

⁵⁹ OSzK Kézirattár. Fond 16/675.

⁶⁰ A tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. R. 1315.

kétszer meg is ditséri a Litteratur Zeitung, leg jobb helye lesz ott, a hová a leg kényesebb dámák is gyalog járnak."⁶¹

Egy pillanatig két évtizedet ugrunk előre az időben, hogy azonnal vissza is térjünk. Az előbbi Csató István debreceni tanácsnokként járt el Balásházy János akadémikus 1847 februári csődperében, s a felvett könyvtári jegyzékben Takáts Éva munkáit is megtaláljuk.⁶² Balásházy a Magyar Tudós Társaságbeli kebelbarátja volt Vörösmarty Mihálynak, aki Thaisz Andrást követte a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésében. Sebestyén Gábor nyolc évvel a Takáts Éva által elszenvedett sérelme után megkönyékezte az új szerkesztőt is régi sérelme jóvátételéért, de Vörösmarty erre nem vállalkozott,⁶³ annál is inkább, mert saját Takáts Éváról írt epigrammáit is csak a költő halála után ismerhette meg a nagyközönség. Vörösmarty gyakori vendégként mindig jól érezte magát a Karacs-házban és a család sza-

⁶¹ Takáts Éva: *Feleletek a Szent Gellért Hegye mellől*. Buda, 1828. 25-26. o.

⁶² Hajdú-Bihar megye Levéltára. IV. A. 1018/c. 74. 228 lap, 70. Takács Éva munkái.

⁶³ Vörösmarty Mihály: *Összes művei 17. Levelezése*. Budapest, 1965. 263. o.

dai szüretein. Konzervatív szemléletét tükrözik a háziasszony írói működését illető szelíd és óvó paszkvilljai.⁶⁴

Éva

1

Hogy gránátosnak szült a természet, örülhetsz:
Járom alatt férjed sorvadoz, nem te Viczám.
Hogy magyar íróvá tett a boldogtalan ötlet,
Sírj; mert ím rád jó szöszeke Apollo, s megüt.

2

Éva szívem! Neki túrköztél, s ifjakra hadakszol.
Nincsen nadrágod, féltelek, Éva szívem.

3

Vén Amazon vagy már, harczod kezd válni futásra
Egy menedéked van; küldd ide leányaidat.

4

Milly édes neked a bosszuállás Éva! de meg van:
Könyvet nyomtattál, és ez örökre elég!

Gondolatok a nap alatt

„Gondolat a nap alatt” munkádnak címe. – Ne tréfálj:
Bujj pad alá vele, s lesz gondolat a pad alatt.

A szellemi életben megmutatkozó nők értéke és tisztelete egyre növekedett. Csontos István 1830-ban Kassán megjelenő kötete már a címével felhívja a figyelmet: Szép nem ügyvédje asszonyi becsét sértegető vád-okok ellen.⁶⁵ Gróf Széchenyi István ennél is többet tett, az ugyanebben az évben megjelent Hitelt „Honunk szebb lelkű asszonyainak” ajánlotta, Takáts Évát pedig aláírt példánnyal tisztelte meg.⁶⁶

A reformkor egyik irodalmi szalonjának tartott Karacs-ház vendégserege látogatáskor mindig szívesen fogadta a Karacs-párt, a legtöbb helyen gyermekeiket is. A felnövekvő gyerekek baráti körének is kedves helye volt a Karacs-tusculánium, ahogy Virág Benedek és Kulcsár István emlegette.⁶⁷ 1828. február 2. estjén a családöt beavatva, Fáy András és Vitkovics Mihály az ifjak segítségével meglepetés-

⁶⁴ Vörösmarty Mihály: *Összes művei 2. Kisebb költemények II.* Budapest, 1960. 143. és 157. o., valamint a Jegyzetekben 483-487. és 532-533. o.

⁶⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. II.* Budapest, 1893. 420-421. o.

⁶⁶ Karacs Teréz: *Karacs Ferenc életéből jegyzetek.* In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 76. o.

⁶⁷ Karacs Teréz: *A régi Pestről. Emlékezések 1825-1829-ből.* In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budaöest, 1963. 140. o.

ként ezüst menyegzői menyasszonyként köszöntötte Takáts Évát. Kovács Pál „*ifjú költő két kis szindarabbal lepett meg minket. Az egyiket Éva napjára írta, anyám tiszteletére. Címe Karácsony éjjele, névnapi tréfa egy felvonásban. A másiké a Félénk szerelmes, vigjáték egy felvonásban, újesztendei ajándékul*” Karacs Teréznek. „*Apám, az ifjú meglepetésére, titkon sajtó alá rendezve kinyomatta*⁶⁸ ... mind a két művet díszes közönség s az akkori irodalom jelesei előtt el is játszottuk. Kovács Pál vitte a két műben a főszerepet, a többi személyzet a Karacs és Papp család fiataljaiból telt ki. ... A tekintélyesebb vendégek közt voltak: Fáy, Vitkovics, a komor Kultsár, Horvát István, Vörösmarty, Bajza, Sztrókay és családja ... Szentgyörgyi festész, Ferenczy szobrász, Igaz Dávid ügyvéd (a Hébet kiadó fivére) és Udvarhelyi, éppen akkor Pesten működő pár társával. ... Ez a két kis színmű abban az időben a vándorszínészet szekeres darabja volt.” Kovács Pált később rendszeresen megajándékozták egy cipóval, amikor a családban rájuk került a kenyérsütés sora. Az első ajándékozó Karacs Zsófit verssel köszöntötte:

„Az én cipóm barna lányka,
Dagasztja hó kezével ...”⁶⁹

A korosodó Takáts Éva már ritkábban jelenik meg a nyilvánosság előtt. Még bearanyozza napjait Kossuth Lajos feltűnése. A Kossuth által nagyon tisztelt Kölcsey révén a Karacs-házban is másolta Czapfalvi Demjén (Károly?) társaival Kossuth Országgyűlési Tudósításait.⁷⁰ Kossuth szülei Dabasra költöztek, ahová Takáts Évát szoros baráti szálak kötötték. „*Életemben senkitől sem irigyeltem valamit, csak Kossuthnétól a fiát.*” Szabad György szerint e szavakat „*Kiválónak ítélt személyes adottságain kívül alighanem családszeretete is mondatta a magyar irodalmi és politikai élet minden egykorú jeles személyiségét jól ismerő, ekkor már idős Karacsné Takáts Évával, első nőírónk egyikével.*”

1834 februárjától szomorú idők következtek Takáts Éva életében. Ferenc fia súlyosan és reménytelenül megbetegedett. Írói munkálkodásával ezután felhagyott. Teljesen fiának áldozta magát, azt mondta, „*Beteg gyermekét az anya legjobban tudja ápolni.*” Zsófia leánya vőlegénye elhalván, a magányos életet választotta. A már írói babérokkal rendelkező és szerelmétől elszakított Teréz leányát gyermekkori úri barátnője, Blaskovits Julianna Ebergényi Viktorné hívta magához társalkodónőnek vasszécsenyi kastélyukba. Anyja leveleiből ott értesült az 1838-as borzalmas pesti árvízről.⁷¹ Az ár az első emeleti párkányukig emelkedett. „*Látnia kellett*

⁶⁸ Kovács Pál: *Karácsony éjjele, vagy a köszöntő versek. Névnapi tréfa egy felvonásban, melyet Karacs Ferencné született Takács Éva asszonyság tiszteletére készített.*, ezt követi *A félénk szerelmes, vigjáték egy felvonásban. Újesztendei ajándékul.* Buda, 1828.

⁶⁹ Karacs Teréz: *A régi Kovács Pálról. Emlékezések.* In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 204-209. o.

⁷⁰ *Karacs Teréz levele Badics Ferencnek.* In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 316-319. o.

⁷¹ *Karacs Ferencné Takács Éva levele Karacs Teréznek.* In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 266-267. o.

halál aggodalmak közt, hogy két leánya s fia Árpád fagyos hideg időben menekültek a kerítésre ... majd onnan a ... szomszéd épületbe hónaljig érő hullámok közt. És ... hogy a ház, amelybe gyerekeik menekültek, omladozni kezd”, végül Klementiszéknél a megyeházán találtak menedéket.

„Majd a nagylelkű báró Wesselényi Miklós, ezen valódi mentő angyal személyesen jött őket sürgetni. Atyám meghatva szólott: Beteg fiunkat nem hagyhatjuk, én réztábláimmal akarok elveszni, vagy élni, nem hagyhatom el műveimet.” Az Ősz utcán egyedül a Karacs-ház nem omlott össze, „még 1809-iki fazsindelyű csúcsos födelével, 1884 április havában láttam.” – jegyezte fel Karacs Teréz. „A bécsi bank által a károsult Budapestnek adott kölcsönből anyám is kapott 100 p(engő) forintot.”

Takáts Évára az árvizet követően még súlyosabb megpróbáltatások vártak. Alig egy hónappal később meghalt a férje, Karacs Ferenc. Népes embersereg kísérte ki a ferencvárosi régi temetőbe. „Atyám sírja fölött Kunoss Endre, a költő beszédet tartott, mely megjelent a *Rajzolatok* című szépirodalmi lapban ... Négy hó elteltével atyám halála után aug. 15-én Ferenc, 20-án Árpád fivérem halt meg. --- anyám és mi megsemmisülve sirattuk a roncsolt testü és a virágzó ifjú testvér elhunytát.”⁷² Karacs Teréz ezután a másik Blaskovits leányhoz, Amáliához, Kállay Istvánnéhoz költözött Máramarosszigetre, és javaslatára Táncsics Mihályt hívják a cseperedő Kállay Béni mellé nevelőnek.⁷³ Szigeten ismerte meg Lövey Klárát, akit később Teleki Blanka mellé ajánlott. Édesanyja, Takáts Éva, 1845. október 18-án hunyt el. A haláláról megemlékeztek a korabeli lapok.⁷⁴ Házukat eladták, és ekkor fizették vissza a bécsi bank kölcsönét kétforintos kamattal. Karacs Terézt 1846 nyaráig Teleki Blanka grófnő látta vendégül, és innen távozott Miskolcra, elfoglalni vezérantónői állását.⁷⁵

A Vasárnapi Ujság 1878-ban Ballagi Aladár által mutatta be többek között a ferencvárosi régi temetőt: az „Üllői út felé néző oldalán nagy vörös márvány sírkő alatt nyugodja örök álmát egy régi magyar írónő Takáts Éva, Karacs Ferencné, szül. 1779. megh. 1845. Hosszú sírversét Kazinczy körének egyik legtehetségesebb tagja készíttette”. György Aladár lemásolta a bozótosban líceumbokrok által takart, Berzsenyi Életfilozófia című költeményéből formált sírverset:

⁷² Karacs Teréz: *Karacs Ferenc életéből jegyzetek*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 92-101. o.

⁷³ Karacs Teréz: *A 86 éves Táncsicsról*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 202. o.

⁷⁴ Budapesti Híradó. October 24. 1845. *Halálozás*. F hó 18kán élte 63dik évében szenderült jobb létre néhai Karacs Ferentznek, hazánk egykori jeles rézmetszőjének özvegye, a magyar irodalom egy pár évtized előtti küzdési korszakának egyik bajnoknője, a többi jeles munkáiról ismeretes Takács Éva, szülőanyja mostani írónőink egyik legjelesbikének, a munkás és ügyes tollú Karacs Teréznek. Béke poraira!

⁷⁵ Karacs Teréz: *Megismerkedés Teleki Blanka grófnővel*. In: Sáfrán Györgyi: Teleki Blanka és köre. Budapest, 1963. 369-370. o.

„Láttam a mosolygó tavaszt,	Végezni ne sajnálnám.
Láttam a nyár hevét,	Megcsókolgattam rózsáját,
Láttam őszi időszakaszt,	Megizzadtam vaspályáját,
A ifjúság örömét;	Legyen álom, legyen bíró
Öleltem lelkesedéssel,	Bátran megyek elébe.
De vágyam vágyba veszett el.	Mint egy elfáradt utazó
Ugy éltem, hogy életemet	A vadon enyhelyébe.
Visszaélni nem bánnám,	Mert ha bíró? nem furdal vád,
Ugy éltem, hogy életemet	Mert ha álom? nyugalmat ad.”

1887-ben még megtalálta a sírt: „Az üllői-úti kórház felé, bokrok között eltemetve s ketté törve. Egyedül maradt. Talán a lombok megvédik még az – emberek elől. Talán ... Érzem, kedves nekem a sír. Apellálok a magyar írókra, apellálok a magyar nőkhöz.”⁷⁶

Takáts Éva sírját benőtte a város. Alakjára, tetteire a jótékony idő által borított fátylat alkalmanként fellebbenteni az emlékezet. Karacs Éva nevét viselte az ajkai kollégium 1990 és 2000 között.⁷⁷ A Dabas kultúrájáért tevékenykedők Karacsné Takáts Éva-díjat vehetnek át.⁷⁸ Szülőhelye, Rákospalota is felfedezi, élesztgeti a szellemét.

Felhasznált irodalom

- Takáts Éva: *Feleletek a Szent Gellért Hegye mellől*. Buda, 1828.
 Takáts Éva: *Gondolatok a ap alatt*. Buda, 1829.
 Takáts Éva: *Eredeti elbeszélések*. Buda, 1829.
 Karacs Ferencné Takáts Éva *Válogatott munkái*. Budapest, 1935.
Necrolog. Honderü. 1845. őszhó 21. 316. o.
Halálozás. Budapesti Híradó. 1845. oct. 24. 271. o.
 György Aladár: *Takáts Éva*. In: Uő. *Eszményi világ*. Budapest, 1890. 69-74. o.
 Harmath Lujza: *Egy magyar írónő a század elején*. In: Uő. *Magyar írónők albuma*. Budapest, 1890. 137-148.o.
 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Budapest, 1909. 1230. o.
 Ecsedi István: *Karacs Ferenc térképíró élete és művei*. Debrecen, 1912.
 Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei*. II. Budapest, 1927. 646. o.
 Romhányi István: *Katona József pesti lakása*. História, 1930. VI. 87-96. o.
 Evva Gabriella: *A magyar nőnevelés két úttörője Karacs Ferencné és Karacs Teréz nőnevelési nézetei*. Szeged. 1933.
A nőnevelés úttörői a reformkorban. Karacsné Takáts Éva és leánya Karacs Teréz. In: Honvédelmi ismeretek leánytanulók számára. Budapest, 1943. 26-30. o.
 Horváth Károly: *Éva*. In: Vörösmarty Mihály Összes művei. II. Budapest, 1960. 483-487. o.
 Orosz Lajos: *A magyar nőnevelés úttörői*. Budapest, 1962. 55-68. o.

⁷⁶ György Aladár: *Takács Éva*. In: *Eszményi világ*. Budapest, 1890. 69-74. o.

⁷⁷ Némethné Görög Lilla: *Karacs Éva (1779-1845)*. Ajkai Szó, 1990. december 28.

⁷⁸ *Karacsné Takács Éva- (Dabas Kultúrájáért-)díj átadása*. Glóbusz, 2000. március 16-22. 9. o.

A magyar nőnevelés úttörője, az első magyar újságíró, Karacs Ferencné Takáts Éva

Benedek Marcell: *Magyar irodalmi lexikon*. I. Budapest, 1963. 580. o.

Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre*. Budapest, 1963. 37-349. o.

Kenyeres Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon*. I. Budapest, 1967. 856. o.

H. Lányi Piroska: *A rézmetsző háza*. Budapest, 1968.

Sáfrán Györgyi: *Az első színikritikusnő*. Élet és Irodalom, 1973. IV. 21. 8. o.

Karacs Zsigmond: *Ugy éltem, hogy életemet, Visszaélni nem bánám*. Magyar Nemzet, 1980. V. 6. 8. o.

Lenkey István: *Kétszáz éve született Karacsné Takáts Éva*. Confessio, 1980. 3. 122-123. o.

N. Szegvári Katalin: *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest, 1981. 27-35. o.

Fábri Anna: *Az irodalom magánélete*. Budapest, 1987. 337-368. o.

László Gézáné Szarka Ágota: *Karacs Teréz (bibliográfia)*. Budapest, 1993.

Fábri Anna: *A szép tiltott táj felé*. Budapest, 1996. 38-44. o.

KÖZLEMÉNY

„Hallod-e Rozika Te, ülünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film ’diadalútja’ Magyarországon – neveléstörténeti aspektusokkal

GERGELY FERENC

A filmművészet létrejöttét az ipari tömegtársadalom igényeinek és a tudományos-technikai feltételek találkozásának köszönhetjük. A 19. század utolsó harmadában lépett a nyilvánosság elé és indult hódító útjára. Folyamatosan tökéletesedő eszközeivel (kép, zene, párbeszéd, hangeffektus stb.) vonzotta a szórakozni, művelődni vágyó embereket. Új, a ’szemünk előtt születő’ néma, fél néma és hangos változatában egyaránt lenyűgöző kifejeződése az emberben eredendően meglévő ön- és világismeret-vágyaknak. Önálló iparággá, tőkés vállalkozássá, államok, főként az autoriter, diktatórikus államok nevelési-propaganda eszközévé, az erkölcsi nemesedés, egyben az erkölcsi züllés táptalajává vált.¹ Az egyes emberre és élvezői tömegére gyakorolt hatását csak befolyásolni lehet, megszabni nem. Ezek a hatások számos tényezőtől függenek: a befogadó idegrendszerétől a pillanatnyi politikai közhangulattól, a nemi hovatartozástól az iskolázottságon át az életkorig, a társadalmi helyzettől a foglalkozásig, a/hivatásig, a vallási és politikai kötődéstől a világismeretig terjedően. Nézőit rádöbbeneti mindennapi tapasztalataik mélyebb értelmére, ugyanakkor kitágítja a horizontját, ismeretlen tájakra, vagy éppen a mesék, vágyak álmovilágába röpit. Elringat, vagy felbőszít, barátságok útját egyengeti, vagy rémálmokat támaszt. Megerősít a hitben, vagy eltaszít attól. Filozófiai, politikai, nemzeti meggyőződést szilárdít, gyengít, vagy rombol. Példát, mintát ad: lelkit, testit egyaránt. Befolyásolja a néző viselkedését: testtartását, gesztusait, haj- és bajuszviseletét, szófordulatait, járását, hanghordozását. Melyik művészet, melyik művész mondhatta, mondhatja el magáról, hogy százmilliókra képes ilyen sokirányúan hatni?

Közösség (stáb) alkotja a filmet közösségnek (mozilátogatók), és a társadalom (nagyközösség) érzékeli e találkozás következményeit. A nemzetközi filmforgalmazás, a szakmai-tudományos érintkezés folytán a földön élő emberiség, mint világközönség részesül a film sokszínű hatásaiból. A film is megteremtette a maga sajátos intézményrendszerét, középpontjában a filmszínházat, a mozgóképszínházat (mozit), amely magán viselte/viseli a település jellegének, a polgárok vagy a helyzetének és a kultúra megbecsülésének külsőségeiben testet öltő jegyeit. Ugyanazt a filmet (burleszt, vagy történelmi dráma, dokumentumfilm, vagy lélektani tragédia) átélhette a néző egy luxus mozi páholyából, vagy egy kis falu korcsmájának,

¹ Georges Sadoul (1959): *A filmművészet története*. (Fordította: Szávai Nándor.) Bp., 9-10. o.

„Haldol-e Rozika Te, ülünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film 'diadalútja' Magyarországon

népművelési otthonának 'multifunkcionális' különtermében, egyetlen nagytermében illatárban lebegve, vagy az olajozott padló és szotyola fojtogató bűzét elviselve. Mindez növelte a vonzerőt, de nem érintette a film 'varázserejét'. A megrendülés könnyei, a viharos kacagás, vagy a felháborodás hangos kitörései éppúgy kísérői voltak a filmeknek a szilasbalhási 'kisbűdösnek', mint az előkelő fővárosi Apollónak. A film demokratikus művészet, miként a labdarúgás. A mozi: szerelmes párok búvóhelye, pillanatnyi vagy krónikus iskolaundorban szenvedő diákok menedéke, özvegyek magányának enyhelye, a képzeletfejlesztés műhelye, vérgőzös indulatok levezetésének terepe, s ki tudja még, hogy mi minden. A visszaemlékezések, művészeké és egyszerű mozilátogatóké egyaránt tanúsítják az előbbieket.²

A cári Oroszországban a film 1907-1908-ban, Magyarországon 1896-ban tette meg az első lépéseit.³ Az 1917-es februári, majd az októberi eseményeket a filmipar várakozással vegyes ellenszenvvel fogadta. A polgárháború nem kedvezett a pénzügyes iparágnak. V. I. Lenin, a Bolsevik Párt vezetője felismerte a filmben rejlő propaganda és nevelő erőt, s jellemzően, még Sztanyiszlavszkijt is neki kellett meggyőznie erről.⁴ A lassan javuló helyzetben, 1926 és 1930 között, az alkotók kísérleteztek.⁵ Igyekeztek megtalálni – a Párt iránymutatását követve – a legcélravezetőbb filmes eszközöket és módszereket, amelyekkel a várt eredményt, a harcos kommunista ember kimunkálását elérhetik. Ezen a téren jelentős eredmények 1932-ben és 1933-ban jelentkeztek. A szovjet alkotók mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak a dokumentumfilmnek. A második világháború éveiben a haditudósítók minden lényeges eseményt a helyszínen rögzítettek, ezzel is segítve a nép és a haderő erőfeszítéseit, hozzájárulva a náci Németország és szövetségesei legyőzéséhez. A Nagy Honvédő Háború és ennek képi megörökítése hozzájárult a Sztálin

² Nathalie Sarrante (1986): *Gyermekkor*. Bp., Paul Alster (1998): *Mr. Vertigo*. Bp., 16. o., Uó. (2003) : *Az illúziók könyve*. Bp., 17-21. o. „Amint a hang megjelent a mozikban – írja Az illúziók könyvében –, a némafilmek a pincékben rohadtak, tűzben égtek el, szemétre kerültek, s több száz felvétel örekre eltűnt.” Később így folytatja: „Nem mintha kifogásom lett volna a filmek ellen, de valahogy sosem voltak nekem igazán fontosak. Úgy szerettem őket, ahogy mindenki más, mint időöltést, mint mozgó tapétát, mint habkönnyű szórakozást. Bármennyire gyönyörűek vagy hipnotikusak voltak is olykor a képek, sosem elégítettek ki oly teljességgel, mint a szavak. Úgy éreztem, túl sokat elárulnak, túl keveset bíznak a néző képzeletére, s paradox módon minél közelebb jut a film a realitás szimulálásához, annál hitványabban jeleníti meg a világot – amely éppannyira van bennünk, mint körülöttünk... a hang meg a szín ahelyett, hogy a filmet a tökéletes hibrid médiummá tette volna, csak gyöngítette azt a nyelvet, amelynek a gazdagítására kitalálták.” Virginia Wolf (é. n.): *Egy jó családból való angol úrilány. Önéletrajzi írások*. Bp., 46. o. Köszönettel tartozom Gáspár Jánosnak és Kovács Istvánnak, barátomnak és tanítványomnak, hogy a filmmel kapcsolatos emlékeiket rendelkezésemre bocsátották. E sorok írója részben a Horthy Leventéi (1975), másrészt visszaemlékezésében a váci, abonyi és a szegedi (1994) éveit idézve (1994, 2001, 2009, 2010) szólt a háborús és az igazságtalanságok ellen fellépő filmek reá gyakorolt hatásáról.

³ *A Patyomkin hullámverése. A szovjet filmművészet magyar sajtóvisszhangja a felszabadulás előtt*. Bp., 1967. 211 o., V. Pudovkin-E. Szmirnova (1949): *A 30 éves szovjet film*. Bp., 24 o., Sadoul: i. m. 320., 329., 333., 336., 383. o.

⁴ Népszava, 1948. november 14. 12. o.

⁵ V. Pudovkin-E. Szmirnova, i. m.

vezényelte belháború egykori borzalmainak tudat alá szorításához. 1945-től a szovjet film az újjáépítést, a szovjet társadalom tervszerű fejlesztését, a felnövekvő generációk kommunista nevelését, a népi-demokratikus (szatellit) államok lakosságának megnyerését és a világ 'haladó' erőinek folyamatos támogatását szolgálta.⁶

Mindebből, az orosz-szovjet történelemről, benne a filmtörténetről mit tudott a magyar mozilátogató közönség, tágabb értelemben a téma iránt érdeklődők, nem tudni. A történettudomány ezt a kérdést mellőzi. Feltételezzük, hogy az I. világháborúban orosz fogságba kerültek, a polgárháború idején a szovjetek oldalán harcolók, az ott nősülők, letelepedők és a hazatérők rendelkezettek némi filmismerettel, miként a II. világháborúban a keleti fronton harcolók, fogságba esők ugyancsak. Tudjuk: itthon a baloldali értelmiségiek és az általuk kiadott újságok, folyóiratok ismertették, méltatták a szovjet filmművészek alkotásait/alakításait. Az 1919-es proletárdiktatúra idején érkeztek kópiák Magyarországra Oroszországból, és a 133 nap alatt 31 film is készült. 1919. április 12-én államosították a filmipart. A következő 25 év viszonylag gazdag termést hozott, de ezekre az alkotásokra Trianon és egy idejétmúlt úri-muris életforma nyomta rá a bélyegét. A hazai gondok gyökereiig hatoló alkotás alig akadt. A filmhíradók és a háborús témájú (spanyol, német, olasz) filmek az ellenség gyűlöletére neveltek. Ezekben az 'alkotásokban' mindig a 'tengelyhatalmak' katonái győztek, az ellenség pedig gyáva, brutális és ellenszenves volt. Ezek a filmek hazudtak, félrevezették a nézőiket, mérgezték a fiatalság fogékony lelkét, komoly terhet jelentettek a jövőre nézve. Számos értékes alkotó külföldre menekült, jó néhányan kompromittálták magukat, főként a nyilas uralom idején. Az ország területén folyó harcok a filmipart sem kímélték.

Az ország keleti határain benyomuló, és a német-magyar hátráló erőket a nyugati határaink felé szorító szovjet csapatok sikerei nyomán meginduló békés polgári élet a romokból született újjá. A filmszínházak is életre keltek, fogadták a békére, vidámságra, boldogságra vágyó embereket, a nézőket. Személyes élményeinken kívül, a vidéki mozik 1944-1945-ös újrakezdéséről alig tudunk valamit. Jelkép értékű viszont az, hogy a fővárosban 1945. február 2-án az Uránia moziban szovjet filmet vetítettek, nevezetesen Rafail Gikov Oreli csata című filmjét. Az első híradó vetítésére pedig május elsején, a nemzetközi munkásmozgalom ünnepén került sor. Mindkettő jelezte: hazánk történetében új, a szovjet katonai jelenlét és a győztes nagyhatalmak ellenőrzése mellett nekilendülő többpárti demokrácia korszaka kezdődik. A filmiparnak is ehhez kellett igazodnia. Mivel sem a befektetőket, sem az alkotókat, legkevésbé pedig a nézőket nem lehetett 'leváltani', az átalakulásnak, egyre hevesebb politikai harcok közepette, gyorsuló balratolódás mellett kellett történnie. A koalíciós kormányzás jellegzetességei a filmgyártást, forgalmazást, terjesztést (itthon és külföldön) irányító felső szervekben is megmutatkoz-

⁶ Sadoul: i. m.414-418. o. „A szovjet film a szocializmus építésének segítője. MSZT, Bp., 1952. 31 o., Molnár Miklós (szerk., é. n.): *A harmincéves szovjet film diadalútja Magyarországon*. Bp.

„Halled-e Rozika Te, üljünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film 'diadalútja' Magyarországon

tak. A politikai pártok pillanatnyi súlyuk arányában részesültek az irányításból, az intézményekből, a haszonból. A felelősséget a kormány viselte. A békeszerződés aláírásáig terjedő időszak bizonytalansága fékezte a filmipar talpra állításához nélkülözhetetlen bel- és külföldi tőkevállalkozók kedvét, de nem zárta ki a befektetés lehetőségét a nyugati tőkésék számára. Elsősorban a forgalmazás terén folytak eredményes tárgyalások. Szovjet részről ezen a téren is bizonyos tartózkodás volt tapasztalható.

Ugyanakkor nem volt akadálya a felelősségre vonásnak, a tisztogatásnak, a régi filmek felkutatásának, házi vetítésük betiltásának és üldözésének. A túlbuzgalom és a felelősség elhárítása felemás megoldásokat eredményezett. Nyereség és veszteség egyaránt adódott.⁷

A magyar politikai vezetők, minden lehetőséggel élve, újra meg újra hangsúlyozták a film jelentőségét a nevelésben, az „igazi” kultúra kimunkálásában. A sajtó pedig az olvasóikhoz továbbította a szovjet hivatalos álláspontot: a szovjet filmművészetben csak egyetlen út van, az, amelyet Lenin és Sztálin meghatározott.⁸ A szórakozásra, tájékozódásra, művészi élményekre vágyók, kedvenc színészeikre, új alakításaikra kíváncsiak alig várták annak a kb. 250 mozinak a megnyitását, amely a háború előtti 500-ból épen maradt, gyorsan üzemképessé tehető volt. Ambrózy Ágoston: Délelőtti mozi című verse az áhított hangulatot idézi: „*Amikor a párocskák susognak / eggyé fonódik langy leheletük, / ámulva ülnek s lovas araboknak / bő burnuszára tágul a szemük: / Így száguld, játszik, csábít és kápráztat / a lepedőn a boldog messziség, / e káprázatban lelkedről leáznak a félelmek, / míg bűg a mozigép.*” György Endre pedig sokak nevében vallja az Ő, pesti mozik... című írásában: „*A német haláltáborokban a pesti mozikról is álmodtunk.*”⁹ Nem kellett sokáig várni. A régi néven közismert filmszínházak, nem egyszer már új névvel homlokzatukon, 1945 tavaszán, márciusban, áprilisban, egymás után nyitották meg kapuikat.

A Csaba, a Forum, a Capitol, a Korzó, az Ady, a Palace és a többiek, összegyűjtve az ostrom idején széthordott berendezési tárgyaikat, fogadták az első látogatókat. A fővárosi és a vidéki sajtó rendszeresen közölte a mozik műsorát, közölt filmkritikákat, hirdetésekkel. A Mozi Élet pedig a filmvilág belső életéből tárt fel érdeklődésre számot tartó intimitásokat, szakmai tudnivalókat. A MKP központi lapja, a Szabad Nép, 1945-ben 22 fővárosi mozi műsorait tette közzé. Kritikáiban elismerően, általában felsőfokon írt a műsorra tűzött szovjet filmekről, amelyek elsősorban a háborús sikerekről, a szovjet emberek helytállásáról, a náci katonák embertelenségéről és a feltétel nélküli megadásról szóltak. Az Uránia moziban bemutatott

⁷ Lénárt T. András (2014): *Bevezetés a diktatórikus és demokratikus filmpolitikák történetébe*. Aetas, 2. sz. 87-104. o. - 91-94. o. A tisztogatásról, „fegyelmezésről” pontos adataink nincsenek. Páger Antal, Szelezky Zita és más közismert színészek vesszőfutása közismert. Somlay Artúr pl. nem alakíthatott párttitkárt. Az 1945 előtt készült filmek kópiáit részben a szomszédos országok vállalkozóinak adták el.

⁸ Színház, 1948. június 29. – július 5.

⁹ Mozi Élet, 1946. 1. sz., Uo. 4. sz. 6. o.

Szivárvány című filmet pl. a következőképpen méltatták: „*A Szivárvány nem szórazottat: gyűlölni tanít és szeretni. Gyűlölni minden idők legaljasabb fajzatát, a Hitler-katonát, és szeretni minden idők leghősibb népét, a szovjet népet.*” Am a bemutatott filmek 80-90%-a amerikai, angol, francia alkotás volt sok ismerős, világhírű színésszel, színésznővel. A Capitol megnyitó műsorán Ziegfeld a nők királya című Metro-Goldvyn-Mayer produkció szerepelt Wiliam Powell-lel, Myrna Loy-jal és Louis Rainer-vel a főszerepekben. A Forum Akik az eget szántják című amerikai háborús filmmel nyitott. Az Ady a Szakadék felett című francia filmkülönlegességgel kedveskedett közönségének. A főszerepet Francais Rosay alakította. De ismét élvezhették az idősebb nemzedék tagjai a Waterloo-Bridge-t az Urániában. A címszerepet Vivian Leigh és Robert Taylor alakította, a La Conga című filmben pedig ismét találkozhattak a ’csodagyerek’ Micky Roney-val és Judy Garlanddal, akik az énekes, táncos, vidám film fő szerepeit játszották. Bemutattak számos westernfilmet is, de a nyugati filmek zömét nem ezek képezték.¹⁰

A hazai filmtörténet fontos mozzanatairól, a filmgyártás nehézségeiről, a ’kézi vezérlés’ visszasságairól és az 1945-1956 között bemutatott filmekről sokat megtudhatunk két 1989 után kiadott műből.¹¹ Megállapításaikkal egyetértve ismétlésüktől eltekintünk. Ugyanakkor felhívjuk a figyelmet arra, hogy a tárgyalt időszakban a gyermekvédelmet propagáló Valahol Európában, a testnevelési és sportmozgalom támogatását célzó Civil a pályán, a szélsőjobboldal által félrevezetett és elvadított fiatalokat ostromozó Kegyetlen ifjúság az úttörőmozgalmat népszerűsíteni kívánó, valamint az ipari tanulók mindennapi életét és benne a DISZ szerepét felmutatni akaró filmben kívül más próbálkozás a magyar fiatalság sokszínű életének ábrázolására nem készült.¹² Az utóbbi három esetben a megrendelők és az alkotók politikai törekvései jelentős mértékben eltértek egymástól. A múltat ostromozó, munkás és paraszti életet ábrázoló filmekben fel-feltűnnek fiatalok, de ezek nem helyettesítették a döntően róluk szóló ábrázolásokat.

A nyugati, a szovjet és a magyar filmek nem csak témaválasztásukban, filmes megoldásaikban, ritmusukban, színészi előadásmódjukban, céljaikban, a valóság-

¹⁰ Példaként a Szabad Nép 1945. április 26. sz. 6. oldalán szereplő filmeket soroljuk fel: Ady (Vénlány), Bodográf (Álomkeringő, Harmatos rózsaszál), Corso (Hajnali őrzárát), Décsi (Örök Éva), Dózsa (Deportált), Híradó (Mafirt krónika, amerikai híradó, orosz híradó, a szovjet-lengyel barátsági szerződés. A chilei család Rosita Serranoval, Homérosz (A hölgy kissé bogaras, Kiserőművek), Hunnia (Éjféli gyász), Ipoly (Tarzan és fia), Kultúr (San Trümier) – Otthon (Ziegfeld, a nők királya), Petőfi (Pénc beszél), Royal Apollo (Szerelmi recept), Ságvári (Örvény), Scala (Angyalok a tűzvonalban, Híradó), Szabadság (Katy), Tinódy (Pajkos hercegnő, Gyerünk a moziba), Tinódy (Folytatólag 10-től minden de. Metro-matinék, Bp-től Tokajig, amerikai híradó, rajzfilm, Harcra készül a japán flotta, Stan és Pan), Turán (Első csók. Walt Disney színes filmje), Uránia (Muzsika szárnyán), Városi Színház (Pról, Fényjáték Algériában, angol és magyar híradó), Vörös Csillag (Kölcsönkért kastély, Vityebszk).

¹¹ Szilágyi Gábor (1992): *Tűzkeresztység*. Bp., 354 o., Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál (2004): *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Bp., 306 o. A két mű jól kiegészíti egymást. Különösen Szilágyi őszinte és bátor megállapításait hasznosítottuk.

¹² MNL J-3-n/1. dbz. 1949. december 7-i ülés Jegyzőkönyve. Javaslat a magyar filmgyártás elvi kérdéseinek a megvitatására. Színház és Filmművészet, 1953. 5 sz. 229. o. Szilágyi Gábor: i. m. 319-329. o.

hoz való viszonyukban, hanem nevelési, didaktikai eljárásaikban is különböztek. A Balogh-Gyürey-Honffy szerzőhármas erről a következőket írja: „Az azonnali hatás kívánalma miatt a szó elárasztotta a filmet. Ez lelassította ritmusát. Magvas megállapítások, útmutatás, jelszavak, szónoklatok váltogatták egymást.” Révai József „a hosszú montázsokra épülő és vég nélküli dialógusokat görgető szovjet filmet tekintette követendő példának”.¹³ A kevéssé iskolázott, alacsony általános műveltségű, a pergő eseményeket nehezen vagy sehogy sem követő emberek – és ezek voltak többségben –, szívesen fogadták ezt az előadásmódot, ezt a 'szájbarágást', a jó és a rossz, az igaz és a hamis, az értékes és az értéktelen félreérthetetlen hangsúlyozását. Másokat viszont idegesített, taszított, s a szovjet filmművészet vitathatatlan értékeivel is szembe fordított. Ez egy lassú folyamat volt, a háborút követő első két évben számottevő jelei nem mutatkoztak. A felszínen, úgy tűnt, minden rendben van. A Sztálin életművét összegző *Eskü* című film magyarországi díszbemutatóján minden jelentő politikai személyiség helyet foglalt a díszpáholyokban. Az alkotást magasztaló ismertetésekben hemzsegték a felsőfokú jelzők, a főszereplőkkel hosszú beszélgetések készültek.¹⁴ Ugyanakkor a nép bosszúállóiról, Oroszország dalairól, Gorkij életének egyes szakaszairól, az élet védelméről, a szovjet emberek kalandjairól, a helytállásról, a mi gyermekünkről, a hős kapitányról, a fehér éjszakákról, a prédáról, a világos útról, az ezerszemű hősről, a déli győzelemről, a náci elnyomásról, a forró mezőkről, a tengerészbecsületről és a szibériai rapszodiáról regélő alkotások még 1947-ben is kisebbségben voltak. Pedig térhódításukat a baloldali pártok, elsősorban az MKP/MDP, a Magyar-Szovjet Társaság/ Magyar Szovjet Baráti Társaság, a Szakszervezetek Országos Tanácsa és valamennyi tagszervezete, az MNDSZ, a MADISZ/DISZ, sőt, még az Országos Testnevelési Hivatal/OTSB is segítette, hírveréssel, szervezéssel, jegyek árúsításával, filmtörténeti, filmesztétikai előadásokkal.¹⁵ A Köznevelés a pedagógustársadalomnak ajánlotta fenntartás nélküli elismeréssel a szovjet gyermek- és ifjúsági filmeket. A Magyar Rádió újság 1946. augusztus 16-iki száma közölte, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Klubjában Piszkarov őrnagy, a Szovexport magyarországi vezetője, előadást tartott

¹³ Balogh-Gyürey-Honffy: i. m. 82-83. o.

¹⁴ Mozi Élet, 1946. 12. és 14. sz. Beszélgetést közöltek a Sztálint alakító Mihail Celovanival és az orosz anyát formáló Szovja Giacintovával.

¹⁵ *A harmincéves...i. m. 5. o.* „Az 1945-46-os újságok művészeti rovatait lapozgatva öles amerikai filmhirdetéseket látok, hollywoodi giccseket dicsőítő kritikákat olvashatok a jobboldali sajtóban...A szovjet filmek ugyanakkor szinte 'titokban' kerültek a mozik vásznára. Kritikákat alig-alig írtak róluk, a sajtó túlnyomó része korszakalkotó jelentőségű szovjet filmeket is néhány soros méltatással intézett el. Hirdetéseket alig jelentek meg, s azok is eltörpültek az üvöltő MOPEX-reklámok hadjárata mellett.” Ugyanakkor a MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) 1949-ben kritikái pályázatot írt ki a szovjet filmekre, és más eszközökkel is igyekezett népszerűsíteni azokat, az OSH, majd az OTSB intézményi hálózatán és a sportegyesületeken, sportkörökön keresztül támogatta ezeket az akciókat. A baloldali sajtó pedig rajongással méltatta azokat. Ámulatba ejtő technikai és művészi nívójukat dicsérte. (Pl. Világ, 1945. július 12. 3. o.) A rádió is részt vállalt a szovjet filmipar népszerűsítésében, amikor az 'ezüstvászon művészetéről', a világ élvonalához tartozó szovjet filmművészetéről sugárzott műsort. Ld. Magyar Rádió, 1947. május 16. 21. o., Uo. 1947. június 27. 23. o.

a Szovjetunió filmgyártásáról. A hallgatóság megtudhatta: a tőkét az állam biztosítja, az irányítás pedig a Filmügyi Minisztérium kezében van. 1945/1946-ban 50 játékfilmet készítettek, kb. 150 000 métert. Van 15 500 működő mozi, tizenhat stúdió. A filmiparban nyolcezer dolgoznak.¹⁶

Már 1946-ban jelent meg újságcikk, amelynek a szerzője aggodalmának adott hangot a filmpiacot uraló nyugati ’silány’ alkotások kártékony hatása miatt. Nem a cenzúra bevezetését követelte, hanem a magyar filmgyártás indítását, az értékes magyar filmek megjelenését és térhódítását, amely képes lenne ellensúlyozni a nyugati filmdömpinget.¹⁷ Bár néhány magyar filmet már 1945-ben betiltott a hatóság, a döntő fordulatra – ezen a téren is –, 1948-ban került sor. A közismert éles belpolitikai fordulat a filmipar terén is érezte hatását. A film, a magyar film is a politika ’szolgáló leánya’ lett, a rendezőket a kulturális politika irányítói ’rendezték’ a legapróbb részletekig ellentmondást nem tűrően.¹⁸ 1946-ban még Jávor Pál tekintett olvasóira a Mozi Élet címlapjáról, 1948-ban már Vera Mareckaja, az Egy életen át című szovjet film főszereplője.

Megkezdte működését az Országos Filmhivatal, amely Angyal György vezetésével nem kevesebbre vállalkozott, mint a magyar demokratikus filmkultúra megteremtésére. Ezt a törekvést már 1947 óta segítette a francia minta nyomán életre hívott Filmbarátok Köre. Ettől az évtől kezdve javultak a filmgyártás pénzügyi lehetőségei. A Kimort, a Mafirt és az Orient közös vállalkozásban fogott az első magyar film elkészítéséhez.¹⁹ A kormány 1947-ben és 1948-ban több rendelettel támogatta a magyar mozi-tulajdonosokat, az ’engedélyeseket’, enyhítve adóterheiket.²⁰ Ugyanakkor kötelezővé tette a magyar filmhíradó vetítését.²¹

Éles fordulatot vett a nyugati, elsősorban az amerikai film megítélése. A Mozi Élet 1947. 7. számának első oldalán még elismerően szól az Atlanti Chartáról és az ennek a szellemiségét képviselő filmről, 1948. január 15-i dátummal kiadták a BM 451.300/1948.sz. rendeletét, amely megtiltotta egyes amerikai filmek további bemutatását. A végrehajtását a helyi rendőrkapitányságok ellenőrizték és a törvénysértők ellen azonnal szigorúan léptek fel. Erről jelentést kellett készíteniük a BM részére.

¹⁶ A pedagógustársadalmat rendszeresen tájékoztatta a Köznevelés ilyen hangvétellel: „*A film (ti. a Van hazájuk című) Nyugat-Németországban játszódik, ahol amerikai zsoldosok garázdálkodnak, s a korrupt bonni bábkormány szorgoskodik azon, hogy újra kiterébélyesedjen a fasiszmus mérges gyümölcsöt termő fája. Ezen a földön élnek azok a szovjet gyermekek, akiket csúfos visszavonulásuk idején a fasiszta rablók téptek le anyjuk kebeléről...*” A Kalin, a sas című bolgár film ismertetéséből pedig megtudhatták, hogy ez a tanítóból lett hős volt az első bolgár játékfilm, amit a bolgárok 1945 előtt készítettek. Addig a bolgár „*filmszínházak vásznait az amerikai filmek tartották uralmuk alatt*”. Az orosz nyelv könnyebb elsajátítása érdekében a feliratozás és a szinkron nélküli filmek vetítésének igénye is felmerült. Általában, szovjet példára hivatkozva, szorgalmazta a sajtó a film oktatási célú iskolai hasznosítását.

¹⁷ Mozi Élet, 1946. 10. sz. 1. o.

¹⁸ Szilágyi Gábor (1992): *Tűzkeresztység*. Bp., pl. 219. o., Anne Appelbaum (2014): *Vasfüggöny Kelet-Európa népeinek megtörése 1944-1956*. Bp., 403-411. o.

¹⁹ Mozi Élet, 1948. 15. sz. címloldal és a 2. o.

²⁰ Uo. 1947. 27. sz. 1. o.

²¹ Magyar Közlöny, 1947. 125. sz. 1. o.

„Halled-e Rozika Te, ülünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film 'diadalútja' Magyarországon

A Film Életben ezt a kemény fellépést a következőkkel magyarázták: „Ezek a filmek nem ütötték meg a mértéket. Minden társadalomnak jogában áll, hogy tiltakozzék az ellen, ha művésziellen és sekélyes filmek akarják mérgezni... Nem tűrhetjük, hogy a dolgozó társadalom napról napra azoknak a színészeknek adózzon, akik közvetve vagy közvetlenül becsmérlik a demokráciát és alá akarják azt aknázni.” A Nyílt levél Gary Coopernek című írás anonim szerzője ezt a véleményt ismételte.²² A nyugati, elsősorban az amerikai filmek vissza-, majd kiszorításával együtt járt a szovjet alkotások ugrásszerű térhódítása. Ezt a fordulatot a korabeli pártsajtó és a történetekkel rokonszenvező irodalom egyaránt hangsúlyozza, adatokkal igazolja. „Míg 1947 őszén egy hónap alatt alig 30-40 ezer ember látogatott szovjet filmeket – olvasható a Szovjet fim térhódítása Magyarországon című füzetben –, 1948-ban megtízszereződött és ma jóval a millió fölött van a szovjet filmek hazai látogatottsága. Ez az igazi fejlődés kezdete... 1945-1946-ban még hangos volt az ország a hollywoodi hazugsággárak reklámjától...”²³ Az 1947-es ünnepi filmhéten 57 345 látogatója volt a szovjet filmeknek, 1948-ban, Nagy-Budapest filmszínházaiban 171 395-en épültek a szovjet filmek mondanivalóin.²⁴ December utolsó hetében az ország valamennyi mozijában csak szovjet film szerepelt a műsoron.²⁵ A Szabad Nép 1949. január 1-jei számában fellelhető, minden alaposágot nélkülöző adatok szerint Budapest 55 filmszínháza várta a látogatókat. Nyolcban a Szibériai rapszódit, ötben pedig a Tengerész becsület című szovjet filmet vetítették. A március 26-iki szám 37 mozi kínálatát közölte. Ezek közül a Forró mezők és a Szverdlov című szovjet film vitték el a pálmát.²⁶ Ezt a folyamatot már nem tudta fékezni a „besúgó, hazaáruló kém, Rajk László, a mozik legfőbb irányítója és ellenőre...” sem.²⁷

Az 1949. december 6-án kelt Javaslat az 1950-es nagyfilm tématervéhez című iratból kitűnik, hogy 1950-ben kb. 14 filmet kíván a politikai-szakmai vezetés elkészíttetni. Gondot – változatlanul – az okozott, hogy a neves írók „általában” nem írtak forgatókönyvet. Az adott feltételek nem vonzották őket, gyakorlatuk sem volt benne igazán. A várható 2000-3000 forint honorárium pedig nem állt arányban sem az írói munkával, sem a film készítésében és forgalmazásában résztvevők várható bevételével. De megragadhatta-e képzeletüket a javaslatban szereplő témacsoport? A következők: munkáskáderek vezető funkciókban, munkaverseny, újítások, építés, béke, Párt, ellenség (szóban volt a MAORT-ügy²⁸ megfilmesítése), hadsereg, ifjúság (egy kollégium életén keresztül bemutatni az ifjúság fejlődési lehetőségeit), üzemi kultúrellet, földosztás, szövetkezés. Történelmi és munkásmozgalmi témák

²² Rendeleték Tára, 1948. 12. sz. 79. o. A következő színészek filmjeiről volt szó: Gary Cooper, Adolphe Menjon, Allan Jones, George Murphy és Robert Montjoney. Mozi Élet, 1948. 4. sz. 1. o.

²³ *A harminc éves...* 6. o.

²⁴ Szabad Nép, 1948. november 6. 6. o.

²⁵ Murányi Gábor (2005): *A legrosszabb orosz film is jobb, mint egy amerikai*. Múltunk, 3. sz. 39-101. o.

²⁶ Szabad Nép, 1949. január 1. 12. o., 1949. március 26. 10. o.

²⁷ Ez a kommunista értelmezés jellemző volt a korabeli magyar belpolitikai életre.

²⁸ MAORT = Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság

közül: 1848 Táncsics, Bem, Petőfi, Gábor Áron. 1919 (nem okvetlenül 1950-ben realizálandó!). A magyar munkásmozgalom története. Az illegális mozgalom (1932-1944). Ellenállás (Nógrádi partizánjai). Sport. „Gól”, elsősorban a tömegsport.²⁹ Életrajz (Eötvös Lorándról. A tudományos gondolkodás népszerűsítése.) Klasszikusaink. Mesefilm (Háry János, János vitéz).³⁰ Nem tudjuk, hány ilyen javaslat érkezett és járta végig a hivatalos utat. Csak az elkészült és a nyilvánosság elé engedett filmeket ismerjük. Az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya, a Népművelési Minisztérium Film-főosztálya és a MAFIRT³¹ dramaturgiája, együttműködve a Szovexport vezetésével, elsősorban politikai nevelési, nem pedig művészi szempontból értékelte a forgatókönyveket, majd a szelekciót könnyítő filmnovellákat. Nehéz eldönteni, mi volt bonyolultabb, veszélyesebb, főként egzisztenciális és karrierépítés szempontjából: magyar filmek hazai bemutatásának előkészítése, vagy a külföldről behozott, oda kivitt filmek értékelése a változó politikai viszonyok közepette.

Említettük már, hogy néhány magyar film betiltására már 1945-ben sor került. Idéztük azt az 1946-ból való adatot, amelyik az „erkölcsromboló” nyugati filmek elleni fellépést sürgette. 1947-ben még helyt adott a Mozi Élet szerkesztősege a cenzúrarendeletet bíráló cikknek.³² Ez nem akadályozhatta meg 1948-ban a nem kívánatosnak minősített amerikai filmek bemutatásának tilalmát. A Belügyminisztérium körrendeletben ismertette, hogy az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság hogyan határozott a megtekintett filmek „közzététele tárgyában.” A Bizottság öt kategóriába sorolta az elé került filmeket. Nyilvános előadásra alkalmas, csak keskenyfilm-forgalmazásra adható, külföldre kivihető, csak 16 éven felüliek részére vetíthető, és végül: az engedély-okirat kiadását tilalmazó kategóriába. Az 1947. december 20. és 1948. február 27. között megvizsgált 219 filmből a bizottság ’A’ kategóriába sorolt 165-öt, ’B’-be 20-at, ’C’-be 9-et, ’D’-be 15-öt, és a tiltott kategóriába mindössze 10-et. Ezek többsége 1945 előtti magyar és ’erkölcsileg kifogásolható’ nyugati film volt.³³

1950. január 5-én megállapodás történt az NM (Népművelési Minisztérium) és a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat (MFNV) között. Ennek értelmében az illetékeseknek minden filmnovelláról, forgatókönyvről jelentést kellett írni. 1950. március 9-én jelent meg a 71/1950.MT.sz.r. Ennek értelmében be kellett szolgáltatni a magánkézben lévő filmeket. Ezek képezték alapját a kialakítandó Filmarchívumnak. Nem lehet véletlen, hogy a filmforgalmazás, elsősorban a külföldi filmforgalmazás birtokunkban lévő adatai kizárólag 1950-ből valók. Nem kizárt, hogy a még nem kutatott iratok között találnánk más évekből származó adatokat is. Reméljük, az

²⁹ MNL J-3-n/1. sz. n.

³⁰ 1949-re szalonképes lett az 1945-ben betiltott János Vitéz, miként Petőfi Sándor is. Groteszk fordulatok a többpárti demokráciától a szovjet mintájú diktatúráig.

³¹ MAFIRT = Magyar Filmforgalmazó Részvénytársaság

³² Mozi Élet, 1947. 11. sz. 1. p.

³³ Rendeleték Tára, 1948. 58. sz. 553. o.

„Halled-e Rozika Te, ülünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film 'diadalútja' Magyarországon

1950-es, a 'Trojka' uralmának csúcspontja idején keletkezett iratok tartalma fényt vet az 1956-ig még hátra lévő esztendő 'cenzúrázási' gyakorlatára is. És most arra kérem a T. Olvasót, képzelje magát a helyembe. Ott ül a Nemzeti Levéltár kutatószobájában, asztalán a XIX-J-3-a törzsszámú iratanyagát tartalmazó 73.számú doboz. Kiemeli belőle az iratokat és elkezd lapozni, szemével pásztázni a végeláthatatlannak tűnő sorokat. A Népművelésügyi Minisztérium illetékese kéri a MFNV vezérigazgatóját, hogy a Természet átalakítói című magyar kisfilm normál és keskenyfilm változatából „*az elején lévő szöveget, amely a Neveléstudományi Intézet közreműködéséről szól, kivágnak szíveskedjék*”. A Szovexport úgy rendelkezett, hogy az Ez történt a Don mellett című filmet ideiglenesen, egy kolhozfalú kitüntetett értelmiségéről szólót pedig véglegesen ki kell vonni a forgalomból. Az Első évek című cseh film forgalmazását a Cseh Állami Filmvállalat nem engedélyezte. A Szabadságunk születésnapja című filmre nem készült 'nemzetközi zajcsik'... Kérdés: ki ezért a felelős? A NM kéri az MFNV-t, hogy a kínai filmeket a következő sorrendben rendeljék meg: Kína lánya, A fény visszatér a városba, Acélharcosok, Chao-Yi Man stb. A NM a Trubadúr és a Végzet hatalma c. filmek behozatalát futárszolgálattal nem engedélyezi, mert a „fenti filmek minden valószínűség szerint nem lesznek súlypont-filmek” (sic!). Ezeket – szól az utasítás –, a megszokott módon hozzák be. 1950. március elsején kérte az illetékes főosztályvezető, hogy a szinkronizált és a magyar filmek előzeteseit „előcenzúrázásra a NM Filmellenőrzési Osztályára küldjék be”. A Szerencse fel, a Magas jutalom, A kis csvargó, az Abáj dalai, a Tengerész brigád szovjet filmeket levétítették és 'premier' bemutatásra javasolják. Kérik: készítsenek ezeknek a filmeknek új szöveget. A Cárno cipője, a Tűzzel vassal és a Lakodalom-Jubileum címűeknek ugyancsak.

Mások esetében új, de legalábbis javított szöveget kérnek, vagy új címjavaslatokat. Sürgették a Korcsin mérnök hibája és a Szovjet hírszerzők hőstettei kisfilmek megrendelését, viszont elzárkóztak a „pesszimista és kiutat egyáltalán nem mutató” Rosellini film újra értékelésétől.³⁴ Nyugat-Németországba nem engedték kivinni a Képek az épülő Zalából című filmet, helyette a Diótörőt ajánlották. A Proxivex nevű párizsi cég cenzúrabizottsága csak úgy engedélyezi a Janika című film forgalmazását Franciaországban, ha a filmből ki lehet vágni a 392-398-ig terjedő párbeszédeket, valamint a 988. dialógust, az Amerika hangja részt. A NM hozzájárult ehhez. A Sztálinról készült film mielőbbi bemutatását sürgették. A régi ipari filmek műsorra tűzését viszont csak zárt körben engedélyezték. A külföldre kimenő idegen nyelvű kópiák politikai tartalmaért a MOKÉP kijelölt munkatársa volt a felelős. Tanrendszerű iskolai oktatófilmeket 1945 után 1950 nyaráig Magyarországon nem gyártottak. Ezt a munkát „szovjet példák nyomán” kívánták elkezdni. Az iratok tovább lapozhatók, a dobozok és az adatok számos hasonló adatot rejtegetnek. A felsoroltakból is kitűnik: tojástánc volt ez a javából, vagy inkább 'Kállay-kettős'.

³⁴ MNL XIX-J-3-a-73. dbz. 1771-2-1950.

A fordulat utáni évek múltak, az ország gazdasági helyzete javult, de a ’vas és acél’ országának megteremtését vizionáló politikai vezetés nem tudta a meghirdetett kultúrpolitikai programjának megfelelő mértékben és ütemben fejleszteni, korszerűsíteni a filmszínházak hálózatát. Már 1949 decemberében készült „mozisítási” javaslat az Ötéves Terv első évében felállítandó keskenyfilm-mozikra vonatkozóan 5 millió forint felhasználásával. A terv célja: minden községben legyen mozi, és a falu dolgozói is rendelkezzenek a kulturális nevelés e fontos eszközével. A még ellátatlan 2440 községből a terv időszakában rendelkezésre álló 25 millió forintból ún. fix-mozival 216 községet, kiskörzeti mozival 97-et kell ellátni, a vándor vetítésszolgálat pedig a már villamosított falvakban biztosítaná a 2-3 havonkénti filmvetítést. A további tervidőszakban kb. 450 községet látnának el fix vagy vándor mozival, „attól függően, hogy milyen a politikai szükséglet és a lélekszám”. Az ütemezés elvi szempontjai között első helyen a politikai szükséglet állt!³⁵Mindennek a villamosítási és a kultúrház-építési programmal párhuzamosan kellett bonyolódnia. Már csak a végrehajtás volt hátra.

Az országos helyzetről szóló összegzések, nyomukban a történeti összefoglalások is az elkészült, behozott filmek, az új mozik és a nézők számát hangoztatták, a gondokról csak a belső használatra készült anyagok tettek említést, sürgették a bajok orvoslását. Ezekből kiderül, hogy pl. Székesfehérváron a II. világháború előtt három mozi működött, most – 1951-ben – egy, és egy híradómozi, amely „gyakran csaknem teljesen üres”. Voltak olyan települések az országban – nem tudni hányan –, ahová, 1950-ig egyetlen egyszer sem jutottak el „népművelő filmesek”. Másutt az alkalmatlan technika miatt a filmek vetítése a nevelés, az ismeretterjesztés és a szórakoztatás helyett inkább elidegenítette az érdeklődő falusiakat.³⁶

Nem tudjuk magyaroztatni annak, hogy a szakirodalom és a történeti összefoglalások miért nem térnek ki a filmipar anyagi vonatkozásaira. Se az államosítás előttire, sem az azt követőkre, pedig a téma életszerű bemutatása sokat nyerne e hiány pótlásával. Mi csak néhány, a forrásainkban itt-ott felbukkanó adattal jelez-zük az e téren alakuló viszonyokat. 1944/1945 és 1946 augusztusa között a vágató infláció miatt a mozik üzemeltetői, elsősorban vidéken, a naponta elértéktelenedő

³⁵ Uo. J-3-n-1. sz. n. A megyei népművelési központok gépei időként a mozi nélkülieknek vetítenének. Minden megyében legyen legalább egy vetítógép és áramfejlesztő. Kell összesen 3 vetítógép és 15 áramfejlesztő. Mivel a szovjet vetítógépek jobban bírják a szállítást, azt kell vásárolni. Az Elektrozovimpex-től vesznek tehát 99 db. keskenyfilm-vetítő gépet.

³⁶ MNL XIX-J-3-i-5. dbz. sz. n. A Népjóléti Minisztérium 1952. I. negyedévi teljesítési jelentése, Üzemgazdasági Osztály. Jelentés Vas elvtárral folytatott megbeszélésről. „A falusi mozik vetítése – olvasható a jelentésben –, sokkal inkább ellenpropaganda. A hang nem érhető, csak zöreij vagy recsegés” hallatszik. A NM ígéretet kapott arra, hogy azt az összeget amit a kultúrotthonok számának csökkentése során megtakarítottak, a filmvetítések technikai színvonalának emelésére fordíthatják. A szovjet filmek látogatottságának alakulását a Népművelési Minisztérium Üzemgazdasági és Tervfőosztály Terv Statisztikai Osztálya kísérte figyelemmel. A Donyeci bányászok című alkotást az ajka-csingervölgyi moziban átlag 61%-os, Budapesten 47%-os nézőszámmal vetítették. Azt is jelentették, hogy a film bemutatásával párhuzamosan futott a Vindsori víg nők, a Helyes úton és a Gyarmat a föld alatt c. film is.

„Hallod-e Rozika Te, ülünk a moziba be...”, avagy: a szovjet film 'diadalútja' Magyarországon

mill-, bill- és adópengők helyett természetbeni szolgáltatások (tojás stb.) ellenében adták a belépőjegyeket. A színészek, rendezők, operatőrök, forgatókönyv-írók, s a filmek létrejöttében szerepet játszókat általában 'hakniztak' amennyit csak tudtak, éltek a feketézés kínálta lehetőségekkel, mert a háborús pusztítás és a 'zabálás' után megmaradt tartalékaikat lassan felélték. A forint 1946-os bevezetésével a helyzet lényegesen javult. A mozilátogatók 2 forint körüli összegért tekinthettek meg egy-egy előadást. Rendkívüli alkalmakkor, így a centenáriumi, az 1848-as forradalom és szabadságharc kirobbanásának 100. évfordulóján, minden filmszínházban egységesen 1 forintért tekinthették meg a műsort.³⁷

1950-ben, politikai megfontolásból, tovább mérsékeltek az árakat. A politikai vezetés úgy gondolta, ezzel mindenki számára könnyen elérhetővé tették a tömegművelésnek-nevelésnek-hírverésnek ezt az eszközét. A vékonypénzű fiatalok, így pl. a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói, hivatkozva a magas óraszámukra, a szombat délutáni előadásokra kedvezményes jegyeket kértek. Hangoztatták, a filmek megtekintését „politikai fejlődésük teszi elengedhetetlenné...”. Az illetékesek 'átláttak a szitán', és a kérést elhárították. Azzal érveltek, hogy az előző évben, 1950-ben, rendezték a mozi belépődíjait, ezek olcsók, mindenki meg tudja vásárolni. Egyébként is, a további engedmények a film politikai lebecsülését jelentenék.³⁸ A Kormány 1952. december 2-iki határozata értelmében az alacsony mozi-helyárat 'óvatosan' emelni kell. Először csak egy-egy széksorét, és a többit is csak 'óvatosan'. A következő 'óvatos' árrendezésre – tudomásunk szerint – 1957 szeptemberében került sor. Ez igyekezett 10, maximum 20%-os kedvezményt biztosítani a munkásoknak. A jegyek ára így 2 és 8 forint között mozgott.³⁹ A filmiparban foglalkoztatott színészek gázsijának igen széles skálája volt a kezdők néhány ezer forintjától a sztárok 20-30 000 forintos havi bevételéig. 1947-ben a vezető színészek keresete tizenhat napi felvétel esetén 8000 forint, az epizódistáké napi 300. A kellemesek napi 100 forintot kerestek.⁴⁰ A rendezők, az operatőrök, valamint a többi közreműködő jövedelmi viszonyairól nincsenek ismereteink.

Azt viszont a Feljegyzés a magyar filmgyártás helyzetéről című iratból tudjuk, hogy az 1950-ben „komoly válságban” volt. A gyár a legutóbbi filmek befejezése óta – áll a jelentésben –, nem forgat. Ez havonta 150-200 000 forintos veszteséget jelentett. A legutolsó filmet, az Úttörőket majdnem teljes elkészülte után, politikai okokból, le kellett tiltani, ami kb. 1 100 000 forint tiszta veszteséget 'termelt'. A veszteségeket növelték a gyártó vállalatnál felderített súlyos pénzgazdálkodási hibák. A vizsgálat megállapította, hogy „hallatlan felelőtlen, milliókat, százezreket dobáló” kezekben van a vezetés. Minderről egy szó sem esett az Országgyűlés-

³⁷ Rendeletek Tára, 1948. 61. sz. 571. o.

³⁸ MNL XIX-J-3/a-73. dbz. 1773/N.

³⁹ Rendeletek Tára, 1948. 48/49. sz. 467. o., MNL XIX-J-3-i-5. dbz. sz. n. Kelt 1952. február 18., Népakarat, 1957. szeptember 8. 8. o.

⁴⁰ Mozi Élet, 1947. 27. sz.

ben. Hegedűs András miniszterelnök a Ház 1955. november 15-i ülésén tartott felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy 1954-ben a moziknak 93 millió nézője volt, az idén, 1955-ben pedig – előre láthatóan – 107 millió lesz. 1938-ban, az utolsó békeévben viszont csak 18 millióan látogatták a filmszínházakat. Bemutattak 11 magyar és 99 külföldi alkotást.⁴¹

Ugyanakkor ebben az évben is tovább folyt a szovjet filmek látogatottságának növelésére, a terv 10-15%-os túlteljesítésére irányult. A megyei moziállalatoknál 130%-ot irányoztak elő. Az Országos Moziüzemi Igazgatóság szorgalmazta, hogy meg kell szüntetni a társadalmi és az állami mozik üzemeltetése és filmellátása közötti különbséget, és az állami mozik üzemeltetési szabályai szerint kell kiszolgálni a megyék és Budapest területén működő összes mozit. Így elérhető, hogy mindkettő azonos műsorpolitikai és gazdasági alapon működjön. A filmeket két kategóriába sorolták. Az elsőbe tartoznak a nép nevelését szolgálók, a másodikba pedig a ’csak szórakoztatók’. Utóbbi látogatottsága megyénként és havonta nem lehetett magasabb, mint az 1954. év azonos időszakában. Ezt jobb műsorbeosztással, több kópiával és a filmszínházak vezetőinek ösztönző premizálásával, valamint a Műsorpolitikai Bizottságok munkája javításával látták elérhetőnek. Erősíteni kívánták a dramaturgia és a Művészeti Tanács munkáját is annak érdekében, hogy a népművelés egésze közelebb kerüljön a MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága törekvéseihez. 1955 augusztusára elkészültek a második Ötéves Terv népművelés fejlesztését célzó tervei is. A Népművelési Minisztérium Filmfőosztálya ebben 70 nagy játékfilm készítését, egy új filmgyár felépítését és üzembe helyezését, a mozilátogatók számának 2 milliőről 4 millióra való emelését irányozta elő. Az új alkotások készítésénél a súlypontot a kisfilmek képezték, amelyeknek az ipari és a mezőgazdasági termelést kellett szolgálniuk. A népművelő célzatú műveket pedig elsősorban a nagyipari centrumokban és a szocialista mezőgazdaság bázisaiban terjesztették.⁴²

Szakmai tanácskozáson hangoztatták, megdőlt az az ’elv’, hogy komoly filmeket nem lehet eladni. Lehet a tervet úgy is teljesíteni – hangoztatták –, hogy a bemutatottak 55-70%-át szovjet filmek teszik ki. Ezt kell tartani és továbbfejleszteni. „*Azt kell nézni, hogy a mozikban hogyan emeljük a politikai nevelő színvonalat.*” (sic!) A mutatkozó gondokkal, pl. a liberalizmus térhódításával kapcsolatban, vagy a klérus elleni küzdelem lanygulásával összefüggésben Nonn György figyelmeztette a résztvevőket: „*Ne eresszük el a gyeplőt...!*”⁴³ Nem eresztették, a felkelők tépték ki a reszkető kezükből. Aztán... „jöttek a tankok...”. A magyar filmipar, filmjátszás, filmművészet új fejezete kezdődött.

⁴¹ MNL J-3-n-1. sz. n., Uo. 8. dbz. sz. n. Országgyűlési Napló, 1955. november 15. 966. o. 1951-ben az 5 éves terv 70 millió forintot irányozott elő kulturális beruházásokra, többek között 10 új mozi felépítésére.

⁴² MNLt XIX-J-3-j-17.dbz.

⁴³ U. o. XIX-J-3-n-1.sz.né.

A szovjet filmek erőszakos terjesztése, megalázó istenítése, a versenytársak erőszakos kizárása, a törvényes, szabad kulturális tájékozódás korlátozása elsősorban a felnövekvő nemzedékek tudatában, lelkében okozott maradandó károkat. Az erőszak elidegenedést szült, aminek nyomai kitörölhetetlenek maradtak, holott az orosz-szovjet filmművészet tárgyilagos, sokoldalú megismerésére 25 év hallgatás után nagy szükség lett volna.

MEGEMLÉKEZÉS

190 éves az első magyarországi óvoda¹

HARCSA TIBORNÉ

„*A Nagylelkek időtlenek!*” Igen. Így fogalmazott Kacs Kovics Lajos Brunszvik Teréz halála utáni Emlékbeszédében a Nemzeti Múzeumban. E gondolat érvényességére a 21. században erre több példát is találunk, csak néhányat említek: Széchenyi István, Arany János, s a hölgyek képviselőjében most Brunszvik Teréz grófnőről bizonyítom be Önöknek, hogy a nagy lelkek nemcsak időtlenek, de eszméik, tetteik, szavaik, alkotásaik halhatatlanok is.

Brunszvik Teréz születése a felvilágosodás idejével esik egybe. A pedagógia századának e szülötte 1775. július 27.-én Pozsonyban látta meg a napvilágot. Keresztanyja, Mária Terézia királynő és császárnő, két évvel később, 1777-ben hirdette ki a Ratio Educationist, a hazai közoktatás első átfogó állami szabályzatát. Ebben kijelenti, hogy az oktatásügy politikum, felségjog, és az is marad.

Édesapja az Udvarnál 1791-ben tagja lett a művelődési bizottságnak, amelyre az új tanügyi reform megalkotása várt. A nőnevelési reform javaslat kidolgozása is többnyire őrá maradt.

Brunszvik Teréz eszmélése ez idő tájt kezdődik. Az nem kétséges, hogy a családi légkör az ifjú leányra is hatott. Más hatások is érik Terézt: a hazai kisgyermeksorsok megismerése. Jozefin gyerekeinek nevelése, majd európai körutazással nevelő keresése a gyerekei számára. 1808-ban ismeri meg Pestalozzit, a híres svájci nevelőt, aki nagy hatással van rá. Később Pisában átélt istenélmény hatására elkötelezte magát: nevelés útján történő „embernemesítésre” és a rászoruló szegény gyerekek felkarolására.

Olvassal, önképzéssel készíti fel magát. A naplójában rögzített gondolatai már korán is figyelemre méltóak: „*Ha az anya a gyermekét a valláshoz fel tudta emelni, akkor a legtöbb útravalót adta neki, és olyasvalamit, amihez minden mást könnyen hozzá kapcsolhat, és ami által minden más magasabb értelmet kap...*” (1808). „*A korai nevelés a legfontosabb, amit az ember gyermekként lát, az segíti egész életében, hogy a jó felé orientálódjék.*” (1809) Egy kortársunk, Robert Fulghum könyve címe szerint: „*Már az óvodában megtanultam mindent, amit tudni érdemes.*” 1810-ben Teréz ezt írja a Naplójában: „*Ne nyelvük el senki egyéniségét és a gyermek énjét sem a magunk énjével.*” Kell-e ennél ma korszerűbb nevelési gondolat?

¹ Az előadás 2018. június 1-én Martonvásáron a Brunszvik-Beethoven Kulturális Központban az első magyar, és egyben közép-európai óvoda Brunszvik Teréz által Budán történt megnyitása 190. évfordulója tiszteletére tartott óvodatörténeti szakmai emléknapon hangzott el.

Brunszvik Teréz 1826 nyarán szerez tudomást az angol Infant schoolról. Ettől kezdve küzd, hogy hasonlót hozzon létre a Magyarországon. 1828. június elsején, 190 évvel ezelőtt, megnyitja Budán a Mikó utca 1-ben Magyarország, s egyben Közép-Európa első óvodáját, amelyet Kisgyermeki Őr és Gondviselés Intézetnek, Terézien Schulenak, vagy Kisgyermek iskolának nevez. Csak később lett Angyalkert, majd Kisdédóvó Intézet, később óvoda. Ez az intézet mintaszerűen volt berendezve. Ausztriából, Angliából hozat szemléltető eszközöket. Abban az időben egyetlen iskolánk sincs így felszerelve. Csak néhány eszköz a többi között: 8 szemléltető állvány, 24 kép az állatok világából, 24 iparismeretből, 40 kép a Bibliából, árnyjáték tábla, golyók, építőkövek, fadarabok, gyermekpuska, hangoztató gép, számológép, 76 palatábla, 12 betűztető.

Ez utóbbi eszközöket az indokolta, hogy 2-7 éves kor közöttieket vett fel a szegény, rászorult gyerekek köréből. Teréz az óvodáiban a hatéveseket olvasni, számolni, írni taníttatja, mert tudja, hogy majd nem jut el minden gyermek iskolába. (Makettje megtekinthető Martonvásáron az Óvodamúzeumban.)

Hallatlanul büszkék lehetünk Terézre, különösen erre a tetteire, hiszen Bécs csak két évvel később, 1830-ban küld megbízottakat Magyarországra, értesülni az óvoda felől. Teréz segít a bécsi Rennveg nevű utcában kisdédóvót nyitni, majd Linzben is. Nálunk ekkor már hat kisdédóvó intézet létezett. 1829-ben Széchenyi javaslatára egyesületet alapít

Hat évvel később a bajor királynő kéri, hogy segítsen óvodákat szervezni Münchenben, Ausburgban. Teréz készségesen segít a munkásnegyedekben megszervezni az óvodákat..

Az első óvodához kézmű iskolát csatol. Az óvodát elhagyó gyerekekről is gondoskodik: „*egy megélhetést biztosító, a henyéléstől, erkölcstelenségtől megóvó, dolgozásban tovább gyakoroltató elfoglaltságban*”. Egy Firenzében 10 évig dolgozó Müller nevű szalmakalap-gyártó mester segítségével taníttatta a gyerekeket, a lányokat kötni is. Közben egy tanító számvetést, erkölcsös mondásokat, katekizmust, elbeszéléseket, énekeket tanított nekik. 1829-ben már 60 gyerek dolgozott.

Brunszvik grófnő anyagi támogatásokért számtalanszor „kilincsel” főúri családnál, majd műtárgyakat gyűjt (festmények, szobrok, terítők) és ezeket kiállításon elárverezi Műkedvelők színházi előadásainak bevételeit is az óvodák fenntartására fordítja. Saját vagyonát, hozományát, ezüstjeit, mindent az óvodáira költ a család rosszsallásának ellenére.

Számos írást, „röpiratot” jelentett meg nyomtatásban, ezzel a széles ismeretterjesztést szolgálta. Miklós Gergely egyik előadásában ezt *valóságos pr-tevékenységnek nevezte*. Meg merem kockáztatni, hogy Teréz munkássága az óvodáiért egy mai *manager-típusú vezető óvónő*höz hasonló.

Teréznek az óvónevelők képzésére is gondja van. Már 1829-ben körlevelet bocsát ki *Utasítás a tanító uraknak* címmel, ugyanis férfiak voltak az első óvók, és tanító

uraknak hívták a későbbi óvó urakat, majd dedós bácsiknak. Ekkor már négy óvodája van és négy óvóura, azaz tanítója.

A 9 paragrafusból álló utasítás szövegén elcsodálkozunk, hogy ezek mennyire hozzáértő, mennyire szakmai, és mennyire érvényes gondolatok a 21. században is. A teljesség igénye nélkül csak néhány gondolatát idézem ide Brunsvik Teréznek.

„1.§ *A tanító csakis szent hivatására felkészülten léphet az iskolába. Egész magatartásának vidámságból, komolyságból és méltóságból kell összetevődnie: szeretetteljes, megértő atya gyermekei között. Soha nem szabad elvesztenie nyugalomát és szilárdságát. (A későbbiekben kifejti: Nem szabad keménynek és durvának lenni, heveskedni a gyermekkel szemben. A nyugalom, a szeretet, a szelídség fontos. Nem szabad folyton inteni a kicsiket.)*

Cselekvésmódját átveszik a gyerekek. ....A tanító viselkedésének finomnak, kifogástalannak és nemesnek kell lennie... Nem szabad például a kicsiket rángatni, megrázni és meglökni, csak így lehet gyermekeket nevelni és képezni. Célszerű a vétség természetéből folyó dorgálást azonnal alkalmazni, a gyermekeket ezzel meglepni. Ami ezzel ellenkezik, az a pedagógia ellen van. Nem szabad a gyermeket ijesztgetni, rátámadni, rákiabálni.” (Az iskolákban ekkor még a nádpalca járja !)

Arról is itt ír, hogy amíg az iskola oktató intézmény – ami ott fődolog –, az itt mellékes, mivel a nevelés, az erkölcsiség érdekében alakultak ezek az intézetek.

„2.§ *A csend az ember lelkierői fejlődésének fő követelménye. Ezért a leckéket és énekeket nem kell kiabálva előadni. Idetartozik még a tanító és a tanítónő, a szolgáló és a gyermekek között uralkodó gyengéd viszony. A szeretet láthatatlan szálai kötik őket össze, hogy a szép cél érdekében éljenek és hassanak.*

3.§ *A tanító fő kötelessége, hogy megfigyelje az egyes gyermek illedelmes viselkedését és kormányozza őt. Fő feladata a nevelés, amelynek elsősorban a szabad órákban a játéktéren van helye. Itt kell megismerni a kicsik jellemét, hibáit és rossz szokásait. Törekedjék ezek ellen hatni.*

4.§ *A tisztaság a kisgyermekiskolákat kiváltképpen jellemzi, és az egészség, valamint a tisztesség érdekében fontos és elengedhetetlen, ezért ezt a tanító lelkére kötjük: gondoskodjék róla és ügyeljen rá, hogy naponta többször kitakarítsák (ne csak a padlóra korlátozódjék), minden tárgy, berendezést tisztogatni kell. Éppen így kell gondot fordítani a játéktérre. A növényeket is gondozni, öntözni kell és a gyomtól megóvni.*

5.§ és a 6.§ Ezekben a gyermekek tisztaságáról fejt ki véleményét és rendelkezéseit. Minden szavát ma is be kell tartanunk. Ám van egy szigorú kitétele, mintha nem is Teréz írta volna: „*A szakadt ruhájú, piszkos kezű, fülű és arcú gyermeket rendbehozás, illetve tisztálkodás végett ismét haza kell küldeni. Ügyelni kell arra is, hogy fejükön a haj tiszta és fésült legyen!*” Valószínű, hogy ezáltal a családot akarta nevelni, de a gyerek megalázódik. Minden más a körlevél tartalmából ma is érvényes tétel.

7.§ „Az órabeosztást a tanítók másolják le tisztán... hogy mindenki tetszés szerint bele tekinthessen, ki kell függeszteni az iskolában.” (Azaz az óvodában.)

8.§ „További intézkedésig az iskolabizottság számára kijelölt nap a hétfő lesz 6 óra után.” (Ez a Brunszvik-féle intézmények tanítói heti konferenciája.) Milyen jó ötlet ez is, mert most tanulják, szinte közösen, a magyar kisdudóvós legjobb lehetőségeit. Az angol számunkra követhetetlen, mint egy egyetemi előadásban, úgy ülnek sorban a gyerekek a lejtős sorokban. Teréz maga is autodidakta – de igen remek ösztönös – pedagógus.

9.§. Ez a látogatókról szól, akik szabadon jöhettek az intézetbe, különösen a fenntartó: főúri dámák és az egyházak képviselői. „A látogatók meggondolatlan dicséreteit el kell kerülni. Ez a gyermekeket dicsékvésre csábítja..... ami megromtaná a tiszta gyermeki érzületet. Belépése előtt minden látogatót figyelmeztetni kell erre.”

A záró mondat: „Szeressétek egymást! Ennek kell az alaphangnak lennie a kisgyermek iskolájában. A tanító fő feladata pedig, hogy ezt megteremtse.

Buda, 1829. május 10. Brunszvik Mária Terézia grófnő, Rehlingen Antal.” (Ő intézte az óvodák ügyeit, szerkesztette, terjesztette Teréz röpiratait.)

A körlevelet tudomásul vették: Weldy József, a krisztinavárosi kisgyermekiskola tanítója. Láttam 1829. május 12-én Kern Máté kisgyermekiskolai tanító Felsővárosban Budán. Horváth Ferenc tanító Pesten a lipótvárosi kisgyermekiskolában. Antalffy Sámuel tanító a vízivárosi kisgyermekiskolában Budán.

Brunszvik Teréz óvodái, és 1944-ig minden állami óvoda is, keresztény szellemeű volt, de felekezeteken felüli. Bármilyen vallású gyermek járhatott az óvodákba, ezért nem volt szabad Szűz Mária-fohászt tanítani. (Az 1891. évi XV. tc. engedélyezte a felekezeti és a magánóvodák létesítését.)

Nem csak e körlevél bizonyítja Teréz ma is korszerű intézkedéseit, de az 50 éven át vezetett naplóiban leírtak is. Idézek még néhányat a teljesség igénye nélkül: „Azon kormányok, melyek az ifjúságot a féltelenség útján engedik járni, megérdemlik, hogy aggodásban és félelemben éljenek.” (1836. Számadás.) Vagy: „Mi a szellem, a tehetség, a tudás, az ész, a zseni, önmagában derék jellem nélkül? Lehet gondolkodni, tanítani?” Igen. „Lehet helyesen látni tanítani?” Igen. „Lehet hazafiságot tanítani?” Igen. „Tehát magyarjaim, lássatok munkához!”

„A szelidség a jó nevelés fő követelménye. Nevelés teszi az embert, s az ember a Hazát!” Tanítjuk mi manapság jóságra gyerekeinket? Pedig Terézünk e két mondata indokolná.

A továbbiakban kövessük Brunszvik Teréz életét. Hálátlan léggör következik. Az egyesületből kiteszik a férfiak az egyetlen nőt. Első óvodáit nem vezetheti, mivel a nép kiművelését bizalmatlanul szemléli a nádor. Megvádolják, hogy kis karbonárikat nevel. 1832 július 1-én a Budai Jótékony Nőegylet, ill. a pesti városvezetés felügyelete alá rendelik az óvodáit. Az igazságtalan bánásmód megviseli Terézt, de ügyét nem adja fel, külföldön folytatja áldásos gyermekmentő tevékenységét. Ha-

zatérve keserűen írja naplójába: „*Sehol sincs a prófétának kevesebb becsülete, mint saját hazájában. Míg külföldön felmagasztalnak..., itt ugyanazért megvetnek, egzaltáltak neveznek.*” 1832-re 12-re nő az óvodák száma, majd hat év alatt 60 kisdedóví nyílik és több, mint 6000 gyerek lel védelmet és kap szellemi ápolást

„*Az igazság megmarad a hazugság elvész.*” – írja Münchenből, ahol több óvodát alapított 1833-34-ben, majd Itália, Drezda, Augsburg, Genf, Párizs és Anglia következtek. Angliában a csillagokig emelték. Tanított, dolgozott, hazánk hírnevét erősítette, „mozgó hidat” képezett az egyes óvodák között. Tiszteletére a párizsiak estélyt és óvodai ünnepséget rendeztek. Svájcban tekintélyes barátai lettek és hatáskört kapott.

Brunszvik Teréz munkásságára ma is minden magyar ember joggal büszke lehet. Naplója írása közben megjegyzi: „*Ő az írás által a jövő nemzedékkel beszélget.*” És mi az üzenet? „*Tedd mindig a jót, mit szíved sugall, de hálát ne várj érte, úgy folytonosan boldogíthatasz és boldog lehatsz.*”, – majd szerényen így nyilatkozik: „*Alapjában véve minden mű csekély, ha a végtelent nézzük; az számít, amit magunkból: szeretetünk, jóindulatunkból beleviszünk.*” A szeretettel kapcsolatban ezt írja: „*Az emberben az érzelmek hamarabb fejlődnek, mint az értelem, tehát előbb szeretünk, mint gondolkodunk. Amilyenek azok az emberek, akiket szerettek és becsüldök, amire ők tanítanak, az leszek én, azt fogom hinni.*” A család meghatározó szerepe ez! A szeretetet tanítjuk, az nem velünk született tulajdonság.

Az idős Brunszvik Teréz 1855-ben így vall a naplójában: „*...hű maradtam ahhoz az eszményhez, miszerint a Magyarországon évente születő 250 000 gyermek korai nevelésével..., azaz a kisdedóvíintézetek általánossá tételével a hazának a legüdvösebb szolgálatot tehettem, és hogy minden erőfeszítés árán növelniünk kell ezen intézmények számát. A jó Isten csodálatos módon megsegített abban az óriási erőfeszítésben, amit a közömbös polgárság, a még közömbösebb arisztokrácia és a pénzes emberek támogatásának megnyerése érdekében kifejtettem.*”

A mai adatok: 4574 óvoda, 379 332 férőhely, 31 462 óvodapedagógus. (KSH)

Életének utolsó éveiben Vácdukán az unokahúga, Forrayné házában élt. Szeretett Martonvásáráról őt a fivére özvegye szinte kinézte. 86 éves korában, 1861. szeptember 23-án visszaadta lelkét a Teremtőjének. Temetése szeptember 27-én Martonvásáron volt a kétszintes családi kriptában.

Kacskovics beszédében a nemzet nagy és angyali kertésznőjének, a kisdedóví első apostolának nevezte: „*Hízalgés volna érdemeit gr. Széchenyi Istvánéhoz hasonlítani... de mégis, két vezércsillag a hazaszeretben, az észtehetségben. Beutazták nemcsak hazánkat, hanem más országokat is, mindketten számos kötetre tehető naplót vezettek, és önbírálatot is lejegyeztek. Mindketten a közerkölcs eszméjéől vezérelve... akarták népüket felemelni. Munkáik eredményét ma is élvezik az emberek.*”

A hálás utókor emléktáblát helyezett el a Mikó u. 1. sz házra, de lebontása miatt az Attila utcai sarokházra helyezték. Ez ma is látható: „*E helyen nyitá meg az an-*

gyaljoságú *Brunszvik Teréz grófnő az első angylakertet a kisdedek oltalmára 1828-ban. A székesfőváros állította e táblát, hogy hirdesse hálóját a dicső kezdeményező iránt, kinek eszméjét felkarolta az Országos Kisdedóvó Egyesület, és hirdesse a szívből eredt nagy gondolatnak, a gyermekvédelemnek diadalát, melyet megszentelt a törvény és teljessé tesz a nemzeti lelkesedés.*”

Brunszvik Terézünkre is igaz, amit Arany János írt Széchenyi emlékezete című versében:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élete kincsét, ámbár napja múlt?
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad, s nőttön nő tiszta fénye,...”

Felhasznált irodalom

Czeke Marianne, H. Révész Margit (1926): *Gr. Brunszvik Teréz élet és jellemrajza.*

Bilibok Sebestyén, Zibolen Endre (1984): *Első óvodáink életéből.*

Üvegesné Hornyák Mária (1983): *Brunszvik Teréz.*

Rapos József (1868): *Brunszvik Teréz grófhölgynek, a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve.* Pest.

INTERJÚ

Fél évszázad művelődéstörténet, pedagógiatörténet, egyháztörténet

Születésnap beszélgetés Mészáros István professzorral

– Kedves Professzor Úr! Életutad jelentős évfordulójához érkezél. Kilenc évtizedet töltöttél el eddig e földi létben, ami önmagában is tiszteletre máltó kor. Ám ami ez alatt veled történt, amit Te tettél, annak az igazi értéke a szakmai-tudományos munkásságod, amely, bár több politikai kurzuson ívelt át, rendületlen volt az egyetemi oktatáshoz, a kutatómunkához, a publikációkhoz, az ismeretterjesztő és tudományos előadásokhoz történő ragaszkodásod.

A Neveléstörténet folyóirat szerkesztősége és a magam nevében is boldog születésnapot kívánok!

– Szívből köszönöm a jókívánságot, és köszönöm a sokfelől érkezett születésnap megemlékezéseket. Nem tagadom: jólesett, nagy örömmel fogadtam, hálás vagyok értük. Megerősödést jelentettek számomra idős életkorom, megöregedtségem mai, jelenkori életállapotában.

Különösen jólesett, hogy egykori kollégáim, tanítványaim, s ezek tanítványai e születésnap alkalmából megtiszteltek, megajándékoztak két új kötetel, közreadva bennük saját kutatási területükről vett témákból készített új eredményeiket. Összesen 31 új tanulmány látott napvilágot a kötetekben 31 szerzőtől.

Az egyik tanulmánygyűjtemény összeállítója te vagy, a beszélgetőtársam, folyóiratunk, a Neveléstörténet főszerkesztője. A két részből álló kötet címe: *A vándordiák*.

– A kötet bevezetőjében így indokoltam, meg a különös kötetcímet: „Tanár úr többször emlegette: 'Kilenc évtizedes hosszú életem során végig barangoltam az egyéni emberi létezés mindegyik szintjét a gyermekkortól a késő öregségig. De ugyanígy bejártam hazánk legújabb kori története országútját, ennek csendes-viharos szakaszait az 1930-as évek elejétől – 1989/1990 eligazító útkereszteződésén át – a 2010-es évek közepéig. S mint a tudomány szakembere, végigkutatam az európai oktatás-nevelés-művelődés évszázadai birodalmát is az első ezredfordulótól a második ezredfordulóig.' Vándordiák volt ő is, a 20. század vándordiákja. S mindenütt, ahol járt, tanult is, tanított is.”

S a második születésnap kötet?

– A másik tanulmánygyűjtemény címe: Gyermekek, tanárok, iskolák egykoron és ma. A szerkesztők: Németh András és Pukánszky Béla egyetemi professzorok.

– A könyv bevezetésében – többek között –, ezt írták: „...A szellemi összetartozást, a szakmai közösségvállalást is demonstrálja ez a könyv, hiszen a tanulmányok

szerei – akik az Ünnevelt tanítványai, a tanítványok tanítványai, kollégái és tisztelői –, mind osztják Tanár Úr ars poeticáját arról, hogy mi a művelődéstörténeti alapozású neveléstörténetírás fő témája, fő feladata... Egykori tanítványaiként sokan életre szóló szellemi és erkölcsi indítást kaptunk tőle: példát emberségből, tanításból, a tudás, a tudomány iránti alázatból. De mindenekelőtt az eszményeivel, értékeivel együtt is esendő ember iránti tiszteletből és elfogadásból, hiszen ő – az ember – valamennyi történeti tárgyú írásának, valamennyi művének a főszereplője...”

– Hálás köszönetem e kötetek szerkesztőinek és szerzőinek! Örülök, hogy személyes egyéni ügyem – egy szokványos öreg-születésnap – alkalmat adott ennyi új tanulmány megszületésére, a pedagógiatörténeti szakirodalom jelentős gazdagítására, gyarapítására.

– *Vajon milyen érzések töltenek el életed e jelentős pillanataiban sokak tiszteletétől, rokonszenvétől körülveve?*

– Kétségtelen, hosszú emberi élettartamot jelez a 90. esztendő elérése. Köszönet érte Istennek és sok-sok embernek, akik segítettek nekem abban, hogy ezt a kilencven esztendőt rendben, rendezetten végigélhessem. Élettörténetemről már részletesen beszélgettünk e folyóirat lapjain („Egyetlen ívben láttam és láttattam a hazai nevelésügy ezeréves történetét.” Neveléstörténet, 2004. 1. szám.) De a mostani Vándordiák első része is lényegében erről szól.

Számomra azonban már régebben befejeződött egy jelentős életkorszak: a tudományos tevékenység időszaka.

– *Hallhatnánk erről többet, kissé részletesebben?*

– Nyomatásban 1960-ban jelent meg egy folyóiratban az első tanulmányom; 1964-ben látott napvilágot az első könyvem. A közlés, illetve a kiadás engedélyezése a hivatalos szervek részéről eleinte eléggé bonyodalmas volt, de azután, később, valamivel simábban ment.

Hosszú évtizedek után, 2011-ben került ki a nyomdából az utolsó könyvem; majd 2015-ben jelentek meg különböző szaklapokban az utolsó tanulmányaim.

Közben 55 év telt el, fél évszázad –, ez volt az én tudományos tevékenységem „korszaka”. 33 évesen kezdődött, 88 évesen végződött. Hosszú idő ez emberi mértékkel mérve is. Megelégedetten gondolok vissza ezekre a termékeny évtizedekre. Tanítványaim jóvoltából különféle bibliográfia-kötetekben megtalálhatók az összes könyveim, tanulmányai, cikkeim könyvészeti adatai, mutatói.

Nyugodt a lelkiismeretem. Mindazt a teendőt, amit az általam kutatott tudományterületeken – a pedagógiatörténetben és az egyháztörténetben – egyéni feladatommak, kötelességemnek tartottam elvégezni, megalkotni, közkinccsé tenni – azt hiszem –, maradéktalanul megtettem.

Tény és való: sok mindenfélét írtam a hosszú életem folyamán, írásaim nagy része nyomtatásban is megjelenhetett. Örültem, ha az olvasók, a szakemberek egyetértettek a bennük kifejtett gondolataimmal, megállapításaimmal, de ugyancsak örültem annak, ha az írásaimmal valakit vitára, kritikára készítettem.

Talán nehezen hihető, de így van: egyformán örülök az egyetértésnek és a kritikának, hiszen mindkettő azt jelenti, érdemes volt leírni azt, amit leírtam, mert a szakemberek, az érdeklődők foglalkoznak az így közvetített gondolataimmal. Akár egyetértés, akár kritika, de ne legyen körülöttük hallgatás! Ne tegyék ezeket félre manipulatív okokból, hanem vitázzanak velük – a mostaniak is, és majd a későbbiek is! Így lesz tisztább a történeti kép, így gazdagodik a tudomány.

Tudományos munkásságom tehát 2-3 éve már befejeződött. Azóta „visszavonultam”.

– *Tehát 1960 és 2015 között zajlott le a tudományos munkásságod időszaka. Mégis, mivel foglalkozol mostanában, „visszavonulva”?*

– Két dologgal. Az egyik: szemlélődök, meditálok, „elmélkedem” az említett fél évszázad hazai pedagógiatörténet és az egyháztörténet tudományos élete velem kapcsolatos eseményeiről. Nagyon éles fénnyel és pontossággal lehet felidézni az emlékezetben az egykori tényeket, történéseket, embereket, beszélgetéseket, döntéseket, sikeres és kudarcos vitákat, eszmecseréket, és minden efféléket.

És akkor előjönnek az ember fejében a kérdések: Vajon a mai eszemmel nézve jól csináltam? Rosszul döntöttem? Valóban nagyot tévedtem, vagy igazam volt? Ez tényleg jól sikerült, az tényleg rosszul?

Mindezt elsősorban természetesen művelődéstörténeti, pedagógiatörténeti, egyháztörténeti tevékenységemmel kapcsolatosan, teljes részletezettséggel...

Vigyázat! Azt nyomtatékosan meg kell jegyezmem: ez az intenzív, az agyat további gondolkodásra serkentő szellemi folyamat nem azonos a langyos nosztalgizással, a múlton való sóvárgó merengéssel, a menthetetlenül elsüllyedt múltat visszakívánó színes álmodozással.

– *Közbevetett kérésem, kedves Professzor Úr: olvasóink számára, legyél szíves, röviden foglald össze, mi is volt a konkrét kutatási területed?*

– Átfogó kutatási területem a magyar művelődéstörténet. Számos különféle tudományos diszciplína tartozik ennek a tág határai közé.

Ezek között van a *pedagógiatörténet*, amellyel intenzíven foglalkoztam. Ennek főbb részei: neveléstörténet, oktatástörténet, a nevelésfilozófiák története, didaktikatörténet, iskolaszervezet-történet, tananyag-, tantárgy-, tankönyvtörténet, a pedagógus életmód története, a közoktatás-politika és a közoktatás-politikai törvénykezés története stb.

A pedagógiatörténet tehát egy széleskörű, gazdag tartalmú, saját arculatú tudományterület, amely szoros kapcsolatban áll a művelődéstörténet egyes szaktudományáival, ugyanakkor sokféle segítséget tud nyújtani a művelődéstörténet többi tudományterületének.

A másik kutatási területem a magyar egyháztörténet, ezen belül az egyházi iskolák története, a magyarországi, Kárpát-medencei középkori kezdetektől 1990-ig; magyar egyháztörténet a Rákosi- és a Kádár-korszakban. Végül Mindszenty József bíboros életműve.

A pedagógiatörténet szoros kapcsolatban áll az egyháztörténettel: a 19. század második felét megelőző kilenc évszázadban a hazai iskolák mind egyházi iskolák, vagy az egyházakhoz szorosan kapcsolódó intézmények voltak.

Egyébként az ötven éven keresztül folytatott tudományos munkásságom tartalma és lényege ebben a három szóban is jól összefoglalható: tanítás, kutatás, publikálás.

– *Mostanában tehát egykori aktív ötven éves téged érintő eseményeiről „eszméledsz”?*

– Igen. De ezt kizárólag a magam számára történő tevékenységként, szellemi kísérletezéseképpen teszem, csupán az egyéni gondolkodás síkján. Ez már nem tartozik a nagy nyilvánosságra.

Nem tudom, hogyan vannak ezzel a nálam okosabb tudományos kutatók, az igazi tudósok; ők vajon hogyan válnak meg az aktív tudományos kutatókorszakuktól? Mert, hogy a helyüket át kell adni az utódoknak, az nem kétséges.

Mostanában, öreg éveimben, nagyon szeretem újraolvasni saját munkáimat, könyveimet, tanulmányaimat a legelsőktől kezdve, tehát az 1960-as, '70-es, '80-as, '90-es években közreadott írásaimat, dolgaimat. Felidézem a róluk szóló kritikákat is, akár kedvezőek voltak, akár elutasítóak. Újra élem az egykori kisebb-nagyobb vitákat, az egykori sikereket és bukásokat, a győztes és a vesztes szócákat a fontos dolgokról és a szörszálhasogatásokról, mindenről.

Mindezek kifejezetten szórakozást jelentenek számomra ezekben a mostani években. Vajon természetes dolog ez? Másokkal is így van, vagy csak én vagyok ilyen fura öregúr? Nem tudom. De engem jól elszórakoztat.

– *Mi a másik tevékenységed ezekben az öregkori években?*

– Élénk szemmel éberen figyelem jelen napjaink hazai konkrét iskolaügyi, pedagógiai történéseit, a modernizáló folyamatokat és elképzeléseket, újításokat, a régiéktől teljesen különböző kezdeményezéseket. Teljes szélességében és mélységében szeretném figyelemmel kísérni és megérteni az új pedagógiai elképzeléseket és törekvéseket. Szilárd véleményt igyekszem kialakítani magamnak az iskolaügyi mai helyzetének olykor meglepő fordulatairól. De ezt is csupán a magam számára teszem, másokkal nem kívánom megosztani, csakis a „saját magam használatára” szánom.

– *Pedig ezekre vonatkozóan bizonyára kikérnék a véleményedet a jelenlegi iskolamodernizáló illetékes szakemberek.*

– Lehetséges, de én a múlt szakembere vagyok. Mindegyik korszak saját szakembereinek kell megteremteniük saját pedagógiai rendszerüket, hiszen az övék a döntés joga és felelőssége, nem pedig az öregeké.

A 90. életévem elmúltával már nem kívánok, nem is tudok, nem is akarok, és nem is ildomos ez irányú konkrét mai dolgokról nekem nyilvánosan állást foglalni, véleményt formálni, tanácsot adni, pláne, kritizálni, netán dicsérni „a múlt fényében”, hivatkozva a „historia est magistra vitae” szerintem hamis formulára.

– *Hogyan látod a jövőt a saját kutatási területedet illetően?*

– Az említett kétirányú „eszmélkedés” mellett erős remény él bennem, ugyan csak kétféleképpen. Egyrészt igen reménykedem abban, hogy az elmúlt évtizedekben kinevelődtek az utódok: a mai aktív pedagógiatörténész szakemberek, akik egyformán hozzáértőek mind a történész-vonatkozásokban, mind pedig ugyanilyen mélységben a konkrét pedagógiatörténeti specialitásokban is. Reménykedem abban, hogy ehhez az elmúlt ötven év alatt saját tevékenységemmel magam is hozzájárultam.

– *S a másik irányú reménykedés?*

– Az 1990-i hazai rendszerváltás utáni hazai pedagógiai-iskolaügyi történések és jelenségek igen-igen szövevényesek, különleges módon bonyolultak, nehezen áttekinthetőek. Reménykedem abban, hogy napjainkra, illetve a 21. század első évtizedeinek hazai pedagógiatörténeti eseményeit hitelesen le tudják majd írni, és alaposan elemezni fogják az akkori, illetve az utánuk tevékenykedő pedagógiatörténészeink.

– *Csatlakozom e reménykedő szavaidhoz.*

– De van még egy reményvonalam. Ismeretes, hogy az elmúlt fél évszázadban számos pedagógiatörténeti könyvet, tanulmányt írtam, tettem közzé. Nagyon szeretném, ha ezeket a következő fél évszázad folyamán is olvasnák, „használnák” a pedagógiatörténeti kutatók, hogy a bennük szereplő állításaimat, megállapításaimat, mondanivalóimat elfogadják, vagy elutasítják, kritizálják, vagy vitatkoznak velük. Az „ítéletük” számomra nem közömbös, de nagyon szeretném remélni azt, hogy a műveim valamiképpen „élni fognak” a következő fél évszázadban is.

– *Ehhez kapcsolható a következő kérdésem: vajon mi lesz a sorsa a jövőben a pedagógiatörténet tudományos kutatásának és oktatásának?*

– A válasz egyszerű: alapvetően szükség lesz rá a jövőben is, mégpedig több vonatkozásban.

Egyrészt szükség lesz továbbra is a pedagógiatörténeti kutatók szakszerűen képzett, hozzáértő, friss gondolkodású „csapatára”. Nem nagy létszámú ez a csoport, de tagjai alapos képzettségűek mind a pedagógiatudományban, mind a történettudományban. Tekintélyes helye lesz a jövőben is a művelődéstörténeti diszciplínák körében, és a pedagógiatörténet elismert szakembereinek továbbra is kellő súlyuk lesz a művelődéstörténet többi területe szakemberei körében.

Szükséges továbbra is a pedagógiatörténet egyszerű oktatása a pedagógusképzés intézményei különféle tagozatain. Egy szakszerűen kiképzett, iskolában tanító „egyszerű” pedagógusnak (tanítónak, tanárnak) „illik” alapszinten ismernie az oktatás-nevelés múltját, főként a közelmúltját. (Milyen furcsa lenne, ha az egyetemi modern építészmérnök-képzésben nem lenne építészettörténeti stúdium, vagy az orvosképzésből hiányozna az orvoslástörténet stb.)

És egy talán meglepő új felismerés: alapos szükségük van a pedagógiatörténetben való megfelelő jártasságra az oktatáspolitikai, nevelési, pedagógiai hivatal-

rendszerek különféle magasabb politikai szintjein dönteni jogosult tisztségviselőknek is. Nekik az oktatási-nevelési múlt, főleg a közelmúlt alapos ismeretében kell (kellene) cselekedni, döntéseket hozni a jelen ügyeiben, mert ez a „hivatalbeli” kötelezettségük.

Számos jelenkori hivatalos tanügyi intézkedés kudarcának alapvető oka éppen a múlt nem ismerése, nem eléggé alapos ismerete, figyelembe nem vétele volt.

– *A múltból, a jövőből, íme, visszaérkeztünk a mába, a jelenbe. Kedves Profeszor Úr, a folyóirat olvasói nevében is köszönöm ezt a beszélgetést. További szórakoztató „eszmélkedést” és megvalósuló reménykedést kívánok!*

Engedd meg, hogy befejezésül, mintegy összefoglalóul felolvassam A vándordíák kötet legelső tanulmányából az első bekezdést. A tanulmány szerzője Balogh Margit, napjaink neves történész professzorasszonya.

„Szubjektív múltidézés. 1983 első félév: neveléstörténeti előadás negyedéves bölcsészeknek az ELTE Bölcsészettudományi Karán. A rendszerváltozásnak még se híre, se hamva, ezért sokan véltük úgy: a keresztény műveltség egyik utolsó mohikánja áll előttünk Mészáros István személyében. Persze nem harsányan kimondva – hiszen ennek retorziója lehetett volna; de nem is kellett kimondani, mert egész lényre sugározta az öntudatos keresztény embert. Akkor is bejártunk az óráira, amikor nem volt jelenléti ív, mert lehengerlő, magával sodró, nagy ívű előadásokat hallhattunk tőle. Amilyent az képes tartani, aki nemcsak lexikális tudással bír, hanem szenvedélyesen szereti is hivatását.”

A beszélgetőtárs Tölgyesi József volt.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Szeidlé Lakos Éva (szerk.): 160 éves a Sümegi Kisfaludy Sándor Gimnázium. Jubileumi Évkönyv. Sümeg, 2017. 160 o. – Októberben rangos jubileumi évkönyvvel lepte meg városát az alapításának 160. évfordulóját ünneplő Kisfaludy Sándor Gimnázium. A könyvborítón a 160 év iskolavezetőinek tablója, továbbá az iskola alapítását támogató Kisfaludy Sándor költő és Ramassetter Vince neves korabeli vállalkozó, alapítványtevő képei köszöntik az olvasót.

A gimnázium igazgatója, *Szeidlé Lakos Éva*, minden korosztálynak szóló ajánlását, és *Végh László* polgármester bevezető gondolatait követően *Miklósi-Sikes Csaba* Első húsz év a 160-ból (1857-1878) címmel érdekes és értékes neveléstörténeti tematikájú tanulmányát olvashatjuk. A sümegi középfokú oktatás gondolata az 1840-es években merült fel. A reformkor szellemisége, az első adománytevők, illetve az iskola átszervezését vállaló helyi nemesség és polgárság új távlatokat nyitott a sümegi oktatásban: hittek abban, hogy hosszú távon Sümeg, a vallási és etnikai szempontból sokszínű kisváros társadalmának boldogulása az oktatás minőségétől függ. Az iskola első húsz évében több mint 100 adakozó nevét lehet azonosítani. Az alreáliskola alapítása a város társadalmának létkérdése volt. A köztisztelőnek örvendő *Ramassetter Leopold* képfestő mester fia, *Ramassetter Vince*, a város 1855. április 14-én tartott választmányi ülésén 20 000 Forintot ajánlott fel a létesítendő alreáliskola javára. Az 1857-ben alapított intézmény 1873-tól az állami elemi iskolával együtt kapott új épületet: a négy tantermes iskolarészben szertárak és könyvtár segítették az oktatást. 1878-ban az iskola 11 tanárral működött. Az alaptantárgyak mellett a diákok rendszeres katolikus és izraelita hitoktatásban részesültek, tanulhattak latin és francia nyelvet, elsajátíthatták a gyors- és gépírás technikáját, működött az iskolában tornászklub és énekkar is. Az intézmény 1924-ig alreáliskola volt, 1924-től érettségis is biztosító főreáliskolává minősítették,

Az alreál alapító igazgatója *Schauer Ferenc* (1804-1860) esperes-plébános volt, aki egyúttal a Sümegi Kaszinó alapítója is. Az igazgatók sorában említésre méltó *Ádám Iván* (1844-1923) paptanár, régész, művészettörténész, aki igazgatóként (1877-1888) megírta, és az iskola évkönyveiben két részben közölte Sümeg város történetét. Az ő kezdeményezésére alakult 1880-ban a (Város) Szépítő Egylet is. Az iskola világi tanárai között volt neves tankönyvíró, irodalomtörténész, rajzművész. Az első húsz tanév krónikája a hittanárok, a segédtanárok és sikeres életpályát bizonyító egykori alreáliskolai diákok bemutatásával zárul.

Örökség és hűség az emlékkönyv második fejezete címe, amelyben a kör vezetősége a gimnázium Öregdiák Baráti Körének történetét mutatja be. A gimnázium történetében 1904-ből származik az első – az iskola és a végzett diákok kapcsolata utaló – „öregdiák szerveződés”. 1914-ben szerződéssel erősítették meg a rendszeres találkozásra vonatkozó elhatározásukat. A valamennyi egykor végzett diá-

kot megszólító öregdiák-egyesület 1939-ben alakult meg. Az egyesület célja: „...a sümegi m. kir. áll. gimnázium nevelési szelleméhez híven az összetartozás érzésének, valamint az iskolából kikerülő tanítványok körében a hazaszeretet ápolása és a nemzeti kultúra mélyítése, továbbá az iskola volt tanítványainak, valamint tanuló ifjúságának erkölcsi és anyagi támogatása”.

Az egyesület (a háború miatt) 1941-42-ig működött, 1948-ra végleg megszűnt. Az 1950-es években az öregdiákok számára csak osztály- és évfolyam-találkozók szervezésére volt engedély. 1957-ben Sümeg társadalma szervezett formában tudott megemlékezni az iskola alapításának 100. évfordulójáról.

Az 1980-as évek elején dr. István Lajos címzetes egyetemi tanár javaslatára 1983-ra – az intézmény fennállásának 125. évfordulója alkalmából – újra megalakult a baráti kör, amelynek a működési szabályzata rögzíti a létrehozás indokait, az egyesület célrendszerét. (Ebben többek között szerepel az iskola szellemi örökségének ápolása, a tanári testület oktató-nevelő munkájának segítése, a tanulók részére pályázatok kiírása, a városi tanács és a Hazafias Népfront helyi szervezete munkájának segítése.)

A baráti kör jelenlegi vezetője 2007 óta *Kaiser Mihály* történelem-földrajz szakos középiskolai tanári diplomával rendelkező, magasan kvalifikált idegenforgalmi szakember. 1996 óta Sümeg idegenforgalmi szaktanácsadója, a város díszpolgára. A baráti kör küldetésrendszerébe tartozik az iskola oktató-nevelő munkájának támogatása (könyvtár bővítés, könyvadományok szervezése, a turizmus oktatásával kapcsolatos szaktantárgyak oktatásának segítése, az iskolai rendezvények pénzübeli támogatása, emléktablók készítése, a Ramassetter-örökség ápolása, az idegen nyelvi képzés, a tanárok továbbképzésének segítése). Az Öregdiákok Baráti Köre évenként két alkalommal tart találkozót (a fővárosban és Sümegen). A sümegi találkozók célja a mai és az egykori, az öregdiákok közötti kapcsolat elmélyítésén túlmenően a tanárok (35 tanársír van a temetőben) nyughelyének felkeresése. A baráti kör 2013-ban ünnepelte újraindításának 30 éves jubileumát. A fejezet az elmúlt tíz év öregdiák találkozóinak krónikájával zárul.

A Múlnak a diákévek címmel az alapítása 160. évfordulóját ünneplő iskola az emlékező (vén) diákok számára irodalmi pályázatot hirdetett. A szerkesztő jó érzéssel öt különböző korú (vén) diák pályaművét választotta ki: *dr. Nagyné Kandits Erzsébet* villamosmérnök, egy 1952-ben érettségizett vendiák, még részt vett a háborús sebesült katonák ápolásában is. Emlékezik az apácarendek feloztatására, a hittan tantárgy fakultatívva tételére, a nyugati nyelvek iskolai oktatásának mellőzésére, az orosz nyelv erőltetett népszerűsítésére, a szakmailag képzetlen orosz tanárookra, a diákok közül toborzott pártkatonákra... Az 1952-ben végzett vendiák úgy véli, hogy „...tanáraink egy védőburkot képeztek, fejlesztettek körülöttünk a vészterhes időkben, míg mi az *Alma Mater* eredeti rendeltetése szerint a tudás és az emberség nektárját gyűjtögettük...”.

Feinek György 1957-ben érettségizett diák Orosz érettségi címmel emlékezik

egykori tanára együttérző jóságára. Az 1970-ben érettségizett *Darnay László*, a gimnázium mezőgazdasági szakközépiskolai osztályának egykori növendéke ír a kollégiumi élet szokatlan világáról, az osztálytársakról, a házi feladatok másolásáról, az értő gazdává nevelő öreg kertészről, aki az ásót és a kapát adta a tanulók kezébe. Emlékezik még a nyári mezőgazdasági gyakorlatokra is, ahol a kemény fizikai munkában megerősödött. . .

M. Mester Katalin novellájában egy egykori kollégista lány impressziótöredékei olvasása közben elevenedik meg az 1970-es évek kisvárosa, a Püspöki Palotából átalakított kollégium, „a titokként kezelt szakralitás”, ha az örökösen honvágyat érző kisdíakként az óriás drapériákkal letakart oltárra, vagy a freskókkal díszített falra nézett.

Az emlékezések sorát *Lugosi Csenge Anna* 9. osztályos tanuló gondolatai zárják. A Hozzáadott érték című írásában elismeréssel szól az iskolai idegennyelv-oktatásról, a csapatmunkára és az egyéni versenyszellemre egyaránt inspiráló osztályfőnökről, a szervezett iskolai programokról, a tanárok példás tehetséggondozói tevékenységéről, az alapítványi és az öreg diákok által támogatott pályázatokról.

A jubileumi évkönyv az iskolák igazgatói (1857-2017), a kollégiumi igazgatói (1949-1978), a tanárok (1857-2017), az intézet nem pedagógus dolgozói (1982-2017), továbbá az iskola végzős, érettségizett tanulói (1924-2017) névsorával folytatódik.

A zárófejezet a Kisfaludy Sándor Gimnázium, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola 2016-2017-es tanévéről ad helyzetképet. Az iskola erőssége, hogy évfolyamonként két osztályban nagy odafigyeléssel, jó körülményeket biztosítva neveli tanítványait. Az oktatásban különös jelentőséget tulajdonítanak az idegen nyelvi és az informatikai képzésnek, továbbá az Utazás és turizmus tantárgy fakultatív oktatásának: a baráti kör elnöke, *Kaiser Mihály* jóvoltából minden évben egy tehetséges tanuló megkapja Az év idegenforgalmi reménysége díjat. A gimnáziumi oktatás mellett eredményesen működik a regionális zenei versenyeket is sikerrel rendező zeneiskola.

A város, az öregdiákok egyesülete és a gimnázium nagy jelentőséget tulajdonít a szaktárgyakban kiemelkedő teljesítményt nyújtó növendékeinek. Az utóbbi 10 évben tizenöt kategóriában jutalmaztak diákokat. Számos kisfaludys tanár és öregdiák részesült a város által alapított díjakban és kitüntetésekben. A kitüntetettek bemutatása után az iskola jelenlegi tanárai és tanított tantárgyaik névsora, valamint az osztályok csoportképei zárják a jubileumi évkönyvet.

A 160 éves Kisfaludy gimnázium kitűnően szerkesztett évkönyve a város, a városukat és iskolájukat tisztelő öregdiákok és a gimnázium példaértékű együttműködésének az eredménye. A gimnázium színvonalas rendezvényeiről Veszprém megye naplapja, a *Napló*, gyakran közöl képes tudósítást.

A könyv a történelmi város helyismereti irodalmának gyöngyszeme.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Németh András, Biró Zsuzsanna Hanna, Garai Imre (szerk.): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 281 o. – Németh András, Garai Imre, Szabó Zoltán András (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 284 o. – A két kötetet érdemes együtt olvasni, mert ugyanannak az OTKA-kutatásnak az eredményeit lehet folyamatában végig követni. *A magyar neveléstudomány története a szakmai folyóiratok tükrében (1945-1989)* című projekt vezetője Németh András volt, futamideje 2012 és 2016 közé tehető, előzményének pedig egy 1997 és 2007 között lezajlott vizsgálat tekinthető, amely tudománytörténeti-tudományszociológiai szempontból kezdte el áttekinteni a hazai szocialista neveléstudomány kialakulását és diskurzusokba szerveződését. A szövegekre és a szerzőkre koncentrááló adatfeltárás eredményeként nagyon fontos korpusz jöhet létre, amely megmutatja a szakmai kommunikációban részt vevő oktatók, tudósok, pedagógusok, elméleti és gyakorlati szakemberek jellemzőit, a diszciplína kialakításában és formálásában fontos emberi tényezőket. Egy-egy szakma, vagy a tudomány professzionalizációs folyamatában nagyon fontos ennek az önreflektív aspektusnak a megjelenése, mert azt jelzi, hogy az adott tudásterület már túljutott kumulatív, szintetizáló szakaszán, és a figyelmét saját beágyazottságára, pozicionáltságára helyezheti. A hasonló vizsgálatokban rendkívül fontos a nemzetközi kontextus és szakirodalom figyelembe vétele. Eredetileg ez a kutatás is a francia és a német neveléstudomány hasonló vizsgálataiból indult ki, amelyek főként az akadémiai tudás, a kutatói hálózatok és identitások leírására fókuszáltak. (Jürgen Schriewer és Christophe Charle nevét fontos itt megemlíteni.)

Az elítettörténet, a tudományos utánpótlás kérdései, a különböző tudományterületek egymáshoz való viszonya, hivatkozási mintázatok témaként éppúgy ide tartoznak, mint kutatási módszerként a kollektív biográfia (prozopográfia), bibliográfia készítése vagy a kvalitatív diskurzuselemzés. Az ehhez szükséges szoftverek és digitalizálás eredményezhetik talán a legnagyobb hozzájárulást saját tudományunk műveléséhez: egy olyan szövegtörzs és személyi adatbázis létrehozását, amely a további kutatásokat jelentős mértékben megkönnyítheti. A bemutatandó kutatás több szempontúan közelíti meg az 1945 és 1989 közötti szakmai kommunikációt: az intézményi oldal áttekintése mellett szerepet kap a kommunikációs közösség szociológiai jellemzése, a kodifikált tudástartalmak közvetítési módjai és a neveléstudományi kommunikáció sajátosságai számbavétele. A döntően az ELTE-hez kapcsolódó kutatók tanulmányaiból összeálló két kötet a közelmúlt jobb megértéséhez, a jelenkortörténet hiányzó területeinek mélyebb feldolgozásához járul hozzá.

A 2015-ös kötet (*Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*) két részre osztható, az elméleti-módszertani írásokat empirikus esettanulmányok követik. Németh András bevezető szövegében a főbb tudományelméleti előzményeket, paradigmákat tekinti át a pozitívizmustól a posztmodernig, folytatásaként az ELTE tudománytörténeti projektjének. Szabó Zoltán András a hálózat-

elmélet alkalmazási lehetőségeire mutat hazai és nemzetközi példákat, az aktorok, illetve a köztük lévő kapcsolatok elemzésére, valamint tartalmi és referenciamintázatok leírására egyaránt megfelelő lehet a hazai szocialista neveléstudomány korpusza. Anna Hild és Anna Stisser, a Göttingeni Egyetem munkatársai közös publikációjukban a neveléstudományi lexikonok forrásbázisként való használatát vetik fel – Magyarországon szintén érdekes eredményeket hozhatna az 1936-os, 1976-os és 1997-es kiadású pedagógiai lexikonok összehasonlító vizsgálata. A Zürichi Egyetemen dolgozó Lucien Criblez szintén aktuális és releváns témát mutat be az 1960-as, 1970-es évek oktatási expanziójának és reformhullámainak svájci szempontú interpretálásával, az új típusú oktatáskutatás megindulásával. (A hazai fejleményekkel szintén párhuzamba állíthatók a konklúziók.)

A második rész tartalmazza a Rákosi- és Kádár-korszakra vonatkozó elitkutatók sok eredményeit. Garai Imre a felsőoktatás területén bekövetkező fordulat természetrajzát elemzi 1948 és 1951 között, Sáska Géza a marxista ideológia és a neveléstudományi elit viszonyához nyújt érdekes adalékokat. A Szabolcs Éva és Golnhofer Erzsébet által jegyzett tanulmány a Szabó Zoltán András által felvetett kérdésfeltevéshez kapcsolódva a pedagógiai kulcsszereplő Lázár György 1945 és 1956 közötti. kapcsolati hálójának egy szeletét mutatja be. A különböző típusú és erősségű viszonyokra Lázár és Lukács György, Geróné Fazekas Erzsébet, valamint Mérei Ferenc politikai-szakmai nexusa jó példa, ami felhívja a figyelmet a személyiség szerepére a sokszor eszme-, intézmény-, vagy politikatörténet által dominált oktatástörténet-írásban. Brezsnjanszky László a debreceni egyetem pedagógiai oktatóinak mintáján mutatja ki a rendszerek közti kontinuitást és diszkontinuitást, a könyvet záró Karády Viktor pedig a kandidátusok és az akadémiai doktorok csoportját veszi vizsgálat alá különböző változók mentén.

A recenzióm második tárgyalt tanulmánykötete 2016-ban jelent meg. (*Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*). Az ebben megjelent írások az előző témák továbbgondolásának, elmélyítésének is felfoghatók, illetve új irányok jelennek meg. Németh András Biró Zsuzsanna Hannával együtt írt bevezetésében többek között a magyar neveléstudomány karriermintázatait, témacsoportjait, más tudományokhoz való viszonyát és 1945 utáni reformperiódusait vizsgálja, ami logikus folytatása az előző évi tudományelméleti megalapozásnak. Garai Imre a felsőoktatás strukturális átalakításait 1953-ig követi nyomon, Balog Beáta és Nagy Andrea felsőoktatási kinevezési ügyek, háttérintézmény (Országos Neveléstudományi Intézet, ONI), illetve egy sorozat (Szocialista Nevelés Könyvtára, SZNK) összehasonlításával illusztrálják az ideológia fokozódó behatolását a tudományba. Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva a személyes dokumentumok forrásértékét analizálja, (amelyek a kapcsolati hálók feltérképezéséhez elkerülhetetlenek), ez pedig több kurrens módszertanhoz (mikrotörténelem, emlékezetkutatás) kapcsolható. Szabó Zoltán András érdekes kérdést tesz fel, amikor a tudományos minősítések szabályozási folyamatait, a jogalkotó lehetséges szándékait az előter-

jesztési indoklásokban éri tetten. (A ritka források használata felértékeli az írást.) Végül Sáska Géza az egységes általános iskola létrehozásában a kommunista ideológia mellett a korábbi nemzetnevelés szempontjait fedezi fel, figyelmeztetve az olvasót a személyi és gondolati folytonosságra, amit 1945 cezúra jellegével együtt kell értelmeznünk.

A két bemutatott tanulmánykötet fő erénye a metodológiai és a tematikai sokszínűség; megmutatja az új irányokat a szocialista pedagógia és neveléstudomány tanulmányozásához, továbbá gyakorlati példákat mutat ezek alkalmazására. Nagyon fontos tanulságokkal szolgál a politikai akarat, az ideológiai gondolkodásmód intézményesülése, „lefordítása” a pedagógia szakmai nyelvére, a tudományos élet átalakítása, az ebben részt vevő szereplők indítékainak és kapcsolatainak feltérképezése. Kíváncsian várjuk a (szöveges és személyekre vonatkozó) digitális adatbázis létrehozását.

Somogyvári Lajos

* * *

Comenius és korunk. Bibliotheca Comeniana XIX. Sáropatak, 2016. 320 o. – Társaságunk az idén harmincéves. Ünnepeink számító kiadványunkban két év „termése” olvasható. E három évtizedben több akadémikus volt tagunk, díszelnökünk, például R. Várkonyi Ágnes, Köpeczi Béla, híres tudósok, pedagógusok hosszú sora: Kardos Béla, Simon Gyula, Huszár István, Bakos József, Benda Kálmán, Ködöböcz József, Makkai László, Újszászi Kálmán stb.

Társaságunk a külföldi Comenius-kutatások eredményeire is figyel, kapcsolatot tart a cseh és holland kutatókkal. A XIX. kötet megjelenésekor tartott előadásaink sorában saját kutatásaik eredményeiről számoltak be a cseh Uhorszki Brod-i Comenius Múzeum vezető munkatársai is. Munkánkat szervesen egészítik ki fiatal Comenius-kutatók is, jelezve azt, lesz folytatása a három évtizedes tevékenységünknek.

Ebben a kötetben jelentek meg a 2015-ös és a 2016-os év kutatási eredményei, amelyek két fő tematikai egységben olvashatók: 1. Comenius és a játék, 2. Comenius és a hit. Mellettük kapott helyet az Emlékezés és laudáció, valamint a társaságunk életéről szóló rész.

A játék és a hit nem csupán fogalomként szerepel gyakran Comenius életművében, hanem kifejtett témaként is, mint ugyancsak e kötetben társaságunk tagjai által. Ezt a nagy pedagógustól és püspöktől természetesnek vesszük, sőt hivatását tekintve mindkét kategóriát életműve attribútumaként tiszteljük.

Vitéz Ferenc a Patakon született comeniusi művek – elsősorban az Orbis Sensualium Pictus – alapján helyezi el a játékot az életműben. Legfőbb színtere Sáropatakon is a színpad, ahol a tanulók a szereplők.

Halászi Aladár életünk lételemeként, a pedagógia rendszerének oszlopaként

elemzi a játékokat a comeniusi terminológiában és gyakorlatban, elsősorban mint örömforrást, és mint a neveltek életkorának megfelelő tevékenységi formát.

Tusnád László a harmincéves háború jellemet leépítő hatásával állította szembe a játékból életörömet nyerő nevelést.

Vozdvizsenszkij Vagyim Olegovics a 18. századi Oroszországban folyó nevelés, nyelvtanulás fontos forrásául, eszközéül mutatja be Comenius életművének egyes darabjait, különös tekintettel az Orbis Pictusra.

Nyíri Péter a nyelvi játékok fontosságát hangsúlyozza a Magyar Nyelv Múzeumának keretein belül is. Fontos, ám kevészer hallható fogalom: az anyanyelvi otthonosságérzet, amely a játékok által is közelebb viszi az ifjabb nemzedéket anyanyelvünkhöz, annak gazdagságához.

Kelemen Judit a játékoság, a szemléltetés témáját dolgozta föl az ének-zene tanításában.

Kornyáné Szoboszlay Ágnes Huizinga alaptételeiből kiindulva saját gyermekkori játékeit sorolta be típusokba és mutatta meg a folyamatot.

Györgyi Erzsébet a Kis Áron Magyar Játéktársaságról szolt, amelyet 1987-ben alapítottak a játékkal hivatásszerűen foglalkozóknak.

Szentirmai László az iskoladrámát emelte ki a comeniusi életmű játékelemei közül, amelyhez Konfuciusztól vett idézettel közelített: „*Ha hallom, elfelejtem, ha látom, megjegyzem, ha csinálom, megértem.*”

A témakör végén Csatlósné Komáromi Katalin a Művelődés Háza és Könyvtárát mutatta be, mint játékteret.

A második témakör előadásait, írásait Petr Zemek, az Uhersky Brod-i Comenius Múzeum igazgatójának előadása vezette be, amelyben névadónknak az emberi civilizációhoz hozzáadott értékeiről szolt. Ez két nyelven (cseh, magyar) olvasható a kötetben.

Benke György Comenius keresztyénységét taglalta. A kegyesség gyakorlását tartotta vallása legfőbb ismérvének, amely vélekedés a korabeli protestantizmus élönalát jellemezte, mint pedagógiája is.

Vitéz Ferenc a comeniusi vallási világnépet tárta föl az Orbis Pictusból, Fodorné Nagy Sarolta pedig lelki arcvonásokat mutatott föl a nagy életműből. Halászi Aladár a hit és a tudat harmonikus egységét taglalta az életműben, míg Kézi Erzsébet Comenius korát, szellemi áramlatait és a hatásukra kialakult világszemléletét részletezte.

Tusnád László a lélek többszólamúságát elemezte Comenius életművében. A hit és a tanítás, az élet paradoxonjainak comeniusi föloldását mutatja be a hit és a tudomány erőtereiben.

Koncz Gábor édesapja Comenius teológiájáról való értekezését vizsgálja a magartás fogalmának kifejtése jegyében. Nem mint pedagógus, hanem mint teológus elemzi tárgyát. Mindez annak fényében tűnik időszerűnek, hogy jövőre fél évezre-

des lesz a reformáció, amely a következő kötet fő témája Comeniussal kapcsolatban, hiszen több mint 140 művében az alapot, a kiindulást a teológia adja.

Lucie Urbánková szerint Comeniusnak a XIX. század második felétől tapasztalható népszerűség növekedése a grafikai ábrázolásoknak is köszönhetően széles körben volt tapasztalható. A könyvkiadás esztétikai gazdagodása is kedvezett a nagy tudós híre növekedésének. Comenius nagy művészi gonddal szerkesztett-kiadott kötetei a 20. század első felében sokasodtak meg a könyvkiadóházak, magánkiadók által.

Füsti-Molnár Szilveszter korunk spiritualitását és a keresztyén lelket elemezte a kálvini teológia tükrében. Forrása, kiinduló pontja a világ felé forduló Kálvin Intitúciója.

Molnár Illés Visky Ferenc erdélyi lelkész önéletrajzi írásait tárta az olvasók elé, amelyekben számos párhuzam található Comenius munkásságával.

Kissné Gombos Katalint is ihlethette Comenius eredményessége a tanításban, hiszen a szuggesztív tanár hitét, személyiségét rajzolta meg, akinek legfőbb jellemzője a karizmája.

Koncz Gábor Krüzselyi Erzsébet és Mécs László költőkről emlékeznek meg, Bolvári-Takács Gábor a száz éve született Cserés Miklós rádiósról, valamint Jánosi Ferencről, aki Nagy Imre vejeként szenvedte el az '56-os szerepe miatt a büntetését. A tábornoki rangig emelkedő forradalmár pataki diák volt.

Hazag Mihály azonos nevű lelkész édesapjáról beszélt. A tanár, lelkész, táborigazgató Hazag Mihály a nyelvtanulás, -tanítás modern útjait járta, és híre az egyetemig is eljutott, de ő a sokszori hívás ellenére hű maradt a pataki iskolához, amely tizenegy éves korától otthona volt.

Várkonyi Gábor a mi társaságunk hajdani tiszteletbeli elnökét, R. Várkonyi Ágnes akadémikust idézte, mint korszakváltó történészt.

Kováts Dániel a Szabó Zoltán professzor életművét összegző emlékkönyvet és a Bibliotheca Comeniana XVIII. kötetét mutatta be, Fodorné Nagy Sarolta pedig egy érdekes szerkesztésű könyvet, amelynek oldalain étel- és édességreceptek, a másik oldalon, szemben velük képek, kultúrtörténeti szövegek olvashatók, többek között Lorántffy Zsuzsanna étkészlete, használati tárgyai és a fedelmi pár levelezése.

A záró rész a Comenius Társaság életéről szóló szövegeket és fényképeket tartalmazza, köztük az elnök, Földy Ferenc visszaemlékezését a működésünk 30 éves múltjára, tevékenységére. A kötetet a négy nyelven írt ajánlás és Comenius emblémájának képe zárja. Ettől az évtől társaságunk kiadványai már online formában is elérhetők, mint e kötet is.

Halászi Aladár

Varga József: *Ki volt Scherer Gyula? Kapuvár Város Önkormányzata, Győr, 2016. 247 o.* – A kötet címe olyan kérdést tesz fel, mely érdeklődésünk felkeltése mellett arra világít rá, mennyire fontos megismernünk olyan mértékadó személyiségek életművét, akik „jelezhetik a helyes utat”, hiszen „a szavak oktatnak, a példák vonzanak”. Varga József Rábaköz, és ezen belül szülőföldje helytörténeti kutatása révén betekintést kapunk egy pedagógiai sikerekben gazdag életút részleteibe. Scherer Gyula kapuvári iskolaalapító igazgató, ahogy a szerző fogalmaz, iskolateremtő tevékenysége mellett megismerjük az embert, akit kiváló szakmaiság, pedagógiai céltudatosság, mélyen humanista gondolkodás, hazafiúi érzelem és vallásos szemlélet jellemezett.

A könyv külön fejezetekben tárgyalja Scherer Gyula gyermekkorát és tanulmányait, a kismartoni és kapuvári éveket, az újpesti polgári leányiskola időszakát és a nyugdíjas évtizedeket. Az olvasmányos szöveg mögött alapos kutatómunka húzódik. A szerző a másodlagos források mellett gazdagon merít az eredeti dokumentumok leírásaiból, a korabeli sajtó beszámolóiból, sőt családi közlések is színesítik az életrajzot. A lábjegyzetekben elhelyezett információkkal sok érdekes, továbbgondolásra alkalmas háttéradatot közöl.

A pedagógus gyermek- és ifjúkorát bemutató fejezetben már megláthatjuk a szerző kutatási alaposágát, mellyel megeleveníti a helyszínt, időben és térben elhelyezve Scherer Gyulát és felmenőit Arad és Új-Arad szellemi és gazdasági közegében. Scherer Gyula 1860-ban született, édesapja korán meghalt, édesanyja igyekezett a legmegfelelőbb neveltetést és iskoláztatást megadni neki és testvérbátyjának, Gyulának, aki az aradi magyar nyelvű elemi iskola utána a temesvári Állami Főreáliskola szorgalmas diákja volt. Tanulmányaiiban a következő mérföldkő a Budai Magyar Királyi Állami Tanítóképezde, ahol a polgári iskolákban a mennyiségtan és természettudományi szaktárgyi csoport tantárgyainak oktatására szerzett képesítést, továbbá a budapesti tudományegyetem keretein belül tanári oklevelet a testgyakorlatok tanítására. Ahogy végig kísérik ifjú éveit, a szerző megeleveníti az intézményeket, és ezzel felvázolja a kor oktatási rendszerét.

A pályakezdés ilyen képzettséggel nem volt nehéz, de ahogy a szerző fogalmaz, Scherer Gyula sem gondolta, hogy „*pedagógiai pályafutása olyan komoly kihívásokkal tarkított, sok fáradsággal járó, nehéz, rögzös, de szép és eredményes út lesz*”. 1880-ban édesanyja lakóhelyén, Temesújfaluban, egyosztályos kis iskolában lesz néptanító, ahol zömében német anyanyelvű gyermekeket oktatott, kiemelten fontosnak tartva a magyar nyelv elsajátíttatását is. Itt csak egy tanévet töltött, mert a budai képző igazgatójának javaslatára Kismartonba helyezik, egyben „az igazgatói feladatok ideiglenes ellátásával is” megbízzák. A fiatal pedagógus ebben a helyzetben már megmutatja szervezőtehetségét, kitartó türelmét, elhivatottságát egy iskolateremtő feladat megvalósítására, mert az az iskola, amelynek az élére kinevezték, még nem készült el, és diákjai sem voltak. Az építkezés nehézségei mellett szembenézett nyelvi akadályokkal is, mert a felvett tanulók nagy része nem értett ma-

gyarul. Még szakállt is növesztett, hogy tekintélyesebb tárgyalópartnernek tűnjön. Az igazgató kinevezésével az öttagú tanári karban továbbra is kezdeményező, buzgó munkatárs maradt. A nagy hivatástudattal rendelkező tanári kar a polgári iskola mellett megszervezte az iparos tanulók iskoláját is. A munkája elismeréseként véglegesítették a kismartoni állásában.

Magánéletében is változás történt, 1883-ban feleségül vette Ragályi Rózát, a következő évben pedig megszületett az első gyermekük, és még ebben az évben új helyen új iskola alapítására kapott megbízást.

A kapuvári polgári iskolában eltöltött másfél évtizedet bemutató fejezet sokkal több egy életszakasz felvázolásánál. Neveléstörténeti rálátással közelítve összefüggések, következtetések mentén a szerző részletesen ismerteti a polgári iskola szerepét és helyét a kor iskolarendszerében. E társadalmi igény, szakmai koncepció és a törvényi elvárások mentén indult el Kapuváron is egy „gazdasági szakosztállyal egybekötött polgári iskola” megszervezése. Scherer Gyula Kismartonban szerzett tapasztalataira építve fogott munkához, de szüksége volt „*fönkölt jellemére, éles eszére, európai műveltségére, hogy a széthúzó érdekeket kiegyenlítse, következetes eréllyel és finom tapintattal*” álljon a feladathoz. Az iskolaalapítás gondolatától a megvalósításig minden részlet megismerünk annak köszönhetően, hogy Scherer Gyula nagy gondot fordított a dokumentáció megőrzésére, megmaradására. A kormányzat elvárásainak, és az ezek teljesítése megszervezésére vonatkozó tárgyalások jegyzőkönyveit összegyűjti, a határozatokról, rendeletekről másolatot készít. A tantestület kinevezésre került, Scherer Gyula az intézmény vezetésére és a mennyiségtudomány szakra kapott megbízást, újra a semmiből kellett iskolát teremtenie. A forrásanyag színes bemutatásán keresztül adatok, tények, statisztikák, térképek és képek segítenek megismerni ezt a folyamatot, kiemelve Scherer iskolaszervezési szempontjait, döntéseinek hátterét. Mindezek kirajzolódnak az iskola épületének kialakításán, berendezése, felszerelése, szemléltető eszközei kiválasztásán, a tanári könyvtár létesítésén. Láthatjuk, hogy fontosnak tartotta az iskolai értesítőket, a szakmai lapok megismertetését. Újra ipartanfolyamot indít, megszervezi a tanonciskolai oktatást egy művelt iparos nemzedék kinevelése reményében.

A szerző a szakmai tevékenység mögött megmutatja az embert, aki a napi feladatokban szorgalmasan halad előre. Betekinthetünk a vezetői feladatok sokféleségébe (feltételek előteremtése, szervezés, értekezés, megrendelés, előkészítés), továbbá képzési és oktatási, sőt a gondnoksági titkári feladatok ellátásába is. Láthatóvá válik, hogy mennyire fontos a tanulók személye: a magatartás és a szorgalom értékelése, a munkájuk nyomon követése, a szülők tájékoztatása, a jelenlét figyelése éppúgy, mint a nyilvános elismerés, a teljesítmény jutalmazása. Az intézmény presztízsét növelte a tanulókat ösztönző és motiváló kiállítás megszervezése, amely az ipartanoncok körében még nagyobb jelentőségű volt. Folyamatos fejlesztés, új ötletek kitartó megvalósítása jellemezte a munkáját: az egészségügyi körülmények javítása, kútfúrás, kézimunkaórák bevezetése, tornaünnepély megszervezése, hazánk

ezeréves ünnepének megülése, eredményes részvétel az országos tanügyi kiállításon. E sok-sok iskolai feladata mellett Scherer Gyula az országos szakmai életben is jelen volt. Részt vett a polgári iskolák reformjáról szóló széleskörű szakmai vitában, tárgymutató könyvecskét adott ki a rendeletek, határozatok közötti könnyebb eligazodás segítésére. Mindemellett a háttérben kiegyensúlyozott, boldog családi élet jellemezte Scherer Gyuláék mindennapi életét.

Ezután már újra változást szeretett volna, ahogy ő maga megfogalmazta: „*ahol már minden meg van csinálva, ami tervem és álmom volt, ott kezdem magam kevésbé jól érezni*”. Ezt a kérdést segítette eldönteni, hogy 15 év után szakmai tevékenységének elismeréseként Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter felajánlotta neki az újpesti polgári leányiskola igazgatói állását. A kapuváriak búcsúestélyt adtak a „mintaigazgató” tiszteletére. 1899 augusztusában foglalta el állomáshelyét Újpesten. Az általa megkövetelt kiváló szakmaiság, pedagógiai céltudatosság, a mélyen humanista gondolkodás, hazafiúi érzelem és vallásos szemlélet létszám- és presztízsnövekedést eredményezett. Tantestülete kiváló szakemberekből állt, közöttük Frölichné Kafka Margit is ott található.

Scherer Gyula tankönyvet is írt, 1905-ben jelent meg Növénytan című tankönyve 6 színes táblával és 171 ábrával. A több kiadást is megért tankönyv sikere a megalapozott szakmaiságban, a gazdag szemléltetés igénye mellett a gyakorlati, praktikus megközelítésben rejlett. További ténykedése volt a londoni magyar kiállításra összeállított anyag az iskolából: rajzok, kézimunkák, és az újpesti leányiskolát bemutató fényképek hoztak sikert. Ezután 1908-ban újabb miniszteri kinevezés következett: polgári iskolai miniszteri iskolalátogató lett és új fizetési osztályba léphetett. Az első világháború és a proletárdiktatúra időszakát sok nehézség, tragédia, jótékonykodás, az állásából való elmozdítás, majd visszahelyezés jellemezte. Scherer Gyula 41 évi működés után még egy évig tanfelügyelőként szolgált a tanügyet, és 1922-ben kérte nyugdíjaztatását. 1951-ben bekövetkező haláláig boldog családi légkörben telt el az élete felesége és az unokái körében.

Fontos elolvasnunk az epilógust, amelyből megtudhatjuk a szerző értékmentő munkáját, amellyel a feledés homályából visszaemelte a köztudatba Scherer Gyula személyét. Ehhez ez a kötet nagyszerű bizonyíték, amelyet a szerző főhajtásként szánt az egykori kapuvári polgári iskola első igazgatója előtt. Elérte, hogy ne csak a nevét, de a tevékenységét is megismerje és tisztelettel megőrizze az utókor. A kötet címében feltett kérdésre választ kaptunk: Scherer Gyula „*nem dolgozott lármával, hangos szóval, nem hirdette a világnak az ő létezését, hanem serényen munkálkodott. S a csendes munka meghozta áldásos gyümölcsét*”.

Németh Andrásné Farkas Gabriella

Langerné Buchwald Judit: *Alternatív pedagógiai tanulmányok*. Györéné Lozoncz Andrea, Veszprém, 2017. 206 o. – Az alternatív pedagógia iránti társadalmi érdeklődés ismételten erősödni látszik hazánkban. Ennek hátterében sokféle ok húzódhat meg, többek között a hagyományos oktatás jelenlegi gyakorlatából való növekvő mértékű kiábrándulás, a gyerekbarát-szemlélet iránti igény általános növekedése és a szülők körében fokozódó pedagógiai tudatosság, amelyekkel együtt jár a humánus, elfogadó légkört nyújtó intézmények, iskolák keresésének növekvő szükséglete is. E folyamatok közepette jelent meg Langerné Buchwald Judit kötet, amely mind történeti, mind pedig empirikus vizsgálati alapokra támaszkodva mutatja be a reformpedagógia és az alternatív pedagógia helyét, helyzetét és ismertségét Magyarországon. A kötetben a szerző többéves kutatómunkája eredményeit tárja elénk.

A könyv első részében kapott helyet a konceptualizálás, a fogalmak tisztázása, értelmezése, ahol a „hagyományos”, a reform-, és az alternatív pedagógia fogalmak kerülnek elemzésre. E kiindulópont megadja a kellő alapot a folytatáshoz, amelyben történeti szempontok mentén mutatja be az egyes reformpedagógiai koncepciók elterjedtségét hazánkban a kezdetektől napjainkig: a 20. század eljén megjelent első reformpedagógiai intézményeket, köztük az erdei iskolákat, a Montessori-pedagógia kezdeteit, a Gyermektanulmányi mozgalom tevékenységét, valamint a Waldorf-pedagógiát is. Szól az 1980-as években megjelent iskolakísérletekről, és kiemelten a Zsolnai József által kidolgozott ÉKP (Értékközvetítő és képességfejlesztő program) történetét, helyzetét ismerhetjük meg. Statisztikai adatok alapján láthatjuk az egyes iskolák helyének változásait az oktatási rendszerben.

A könyv következő részében a szerző a neveléstudományi szakirodalom, a sajtó írásai elemzése nyomán ad képet az egyes intézmények megítéléséről, sajátos hazai és nemzetközi visszhangjáról. Ebben kevésbé ismert koncepciók is helyet kaptak, mint az olasz Don Lorenzo Milani tevékenységéhez kapcsolódó Scuola di Barbiana iskola, amely egy kis falusi iskolában létrehozott demokratikus szellemiségű intézmény. Ugyanebben a részben olvashatunk az ÉKP jellemzőiről, pedagógiai visszhangjáról is. A rendszerváltás utáni alternatív pedagógiai koncepciók kibontakozásában nagy szerep jutott Zsolnai József újító jellegű tevékenységének, aki iskolakísérleteivel, illetve a törökbálinti kísérleti iskolával mintegy előfutára volt a későbbi iskolai reformok hazai megjelenésének.

A kötet harmadik részében a szerző a különböző alternatív pedagógiai koncepciók gyakorlati vonatkozásaira, pragmatikus megoldásaira világít rá. Elsőként az idegennyelv-oktatásról szól. Az érdeklődésének ebbe az irányba fordulása talán nem is a véletlen műve, hiszen a szerző maga is nyelvtanári diplomával rendelkezik. Két koncepciót, az ÉKP és a Waldorf-pedagógia idegennyelv-tanításának jellemzőit ismerteti meg az olvasókkal. Megtudhatjuk, hogy az ÉKP tantervi koncepciójában két lényeges szempont érvényesült, egyrészt az alapító a kommunikatív nyelvtanításra helyezte a hangsúlyt – amelynek fontosságával ma is komolyan egyet lehet

érteni –, másrészt a nyelvre, mint a kultúra hordozójára tekintett, s ily módon a diákokat az adott kultúrába is be akarta vezetni, annak érdekes részleteivel mintegy tanulásra motiválva. Zsolnai már akkor felismerte, hogy az idegen nyelvek közül az angol az, amelynek a modern világban a legjelentősebb a társadalmi, mind pedig a gazdasági haszna, s ezért az első idegen nyelvként ezt javasolta az iskoláiban, majd másodikként a német, a francia és a japán nyelvek közül választhattak a tanulók. A Waldorf-pedagógiában a nyelvtanulás az alapító, Steiner filozófiai elveit követi, aki a nyelvre, sajátos módon, mintegy művészi alkotásra tekintett. Ebben a koncepcióban azonban a művészet több vonatkozásban is összekapcsolódik a neveléssel, mert az intézmény életének mindennapi gyakorlatában a szépség, a harmónia, a művészi alkotás természetes módon van jelen ma is.

A szerző helyet adott a kötetben azon alternatív iskolák bemutatásának, amelyek az esélyegyenlőség megteremtéséért tettek komoly lépéseket. Közismert, hogy az alternatív pedagógiai iskolák demokratikus, elfogadó légkörrel rendelkeznek. A gyermekek sajátos helyzetét, igényeit, személyiségét figyelembe véve, arra építve végzik pedagógiai munkájukat. Jórészt azonban magániskolákról van szó, ahol a tanulók tandíjat fizetnek, azonban ezt nem tudja minden család megengedni magának, holott a gyermekbarát iskolára, a tanulók sajátos szempontjainak, egyéni jellemzőinek figyelembe vételére, a differenciálásra valamennyi gyermeknek szüksége lenne, s köztük elsősorban a tehetséges és a hátrányos helyzetű környezetből érkezett diákokra gondolhatunk.

A fejlett oktatási rendszerrel bíró országban csakis a tanulót megismerve, annak egyéni jellemzőire építve működhet professzionálisan a pedagógia. Éppen ezért a könyv egyik legértékesebb részének az a fejezet tekinthető, amelyben a szerző számba veszi azokat az alternatív iskolákat, amelyekben a hátránykompenzálásra és a tehetség fejlesztésére, az esélyek növelésére humánus eszközökkel, modern szemlélettel törekszenek. Fontos lenne, hogy minél több ilyen intézmény legyen hazánkban, mi több, a hagyományos iskoláknak is a gyerekhez adaptív módon igazodó iskolaként kellene működni, ahol kellő mértékben egyensúlyba kerül a tananyag, a tantervi elvárás és a tanuló személyisége, s ezzel mintegy összhangot teremtve közöttük.

Ezeket az iskolákat a szerző *segítő iskolaként* (i. m. 158. o.) jellemzi, amelyek közös vonása az elfogadás, a tolerancia, a támogató és facilitáló szemléletmód, valamint a biztonságot adó intézményi környezet megléte. A tanuló jóllétéről is gondoskodnak, mert lényegesnek tartják, hogy a mindennapok során a pozitív pszichológiai/pedagógiai szemléletre, azaz a jó emberi tulajdonságokra, az egyénben meglévő értékekre, az örömet adó tevékenységekre helyezték a hangsúlyt, s ezzel a nehézsorsú diákok személyiségfejlődését is megfelelőképpen támogassák, ösztönözzék, mint ahogyan kiemeli a Gyermekház Iskola bemutatásakor, hogy „nevelési célként az iskola felfogásában a versenyszellem helyett *a szolidaritás, az ember szeretet és az életöröm kerülnek kiemelt helyre*”. (i. m. 167. o.) Ezek azonban olyan

értékek, amelyek a mai modern társadalomban, sőt az Európai Unió általános oktatáspolitikai céljai között ugyancsak előkelő helyet kapnak.

Napjainkra felismert az, hogy a társadalom jólléte nagyban függ az oktatásban való részvétel lehetőségeitől. A jó minőségű tanítási-tanulási folyamat fontosságának felismerése mind több szülő sajátja. Jellemzően megfigyelhető, hogy egyre többen szeretnének jó iskolát a gyerekeiknek, olyant, ahol pozitív élményekkel és a jövő szempontjából alkalmazható tudással, képességekkel gazdagodhatnak. Az alternatív iskolák ezen a téren számos olyan sajátossággal rendelkeznek, amelyek kellő gondossággal, odafigyeléssel a „hagyományos” iskolában is alkalmazhatók lennének. Kérdésként merül fel azonban, hogy miért nem alkalmazzák még több helyen az átvehető elemeket?

Erre világít rá a következő fejezet, amely egy 120 pedagógus (tanítók, általános iskolai és középiskolai tanárok) körében végzett kérdőíves felmérés eredményeit mutatja be, amely az alternatív és reformpedagógiai koncepciók ismertségéről, s az ezekhez kapcsolódó attitűdökről szól. Az eredmények azt mutatták, hogy a megkérdezett pedagógusok körében kevésbé ismertek ezek az intézmények, s például figyelmet érdemel, hogy 19%-uk egyetlen koncepciót sem tudott megnevezni. Minél magasabb szinten tanít valaki a közoktatási rendszerben, annál kevesebb ismerettel rendelkezik e téren. A fogalom értelmezése során megjelent az idegenkedés, az ismeretlentől való félelem, a bizalmatlanság. Egészében véve érezhető volt a nyitottság hiánya az alternatívák irányába. Úgy tűnt, hogy a pedagógusok a megszokotthoz jobban ragaszkodnának, s az újat, a modern felfogást csak óvatossággal kezelnék. A szerző végül arra a következtetésre jutott, hogy a pedagógusoknak saját bevallásuk szerint is felületes ismereteik vannak a reform- és az alternatív pedagógiai koncepciókról, ezért ezeket nem is tudják értékelni, s nem is használják ki az innovatív módszerekben rejlő pozitív lehetőségeket, pedig a nyitottság, a kíváncsiság, az új módszerek kipróbálása iránti érdeklődés nagyban segítené a hagyományos iskolák gyakorlati munkáját is.

Torgyik Judit

* * *

Lengvári István (szerk.): Pécsi egyetemi almanach I. 1367-1950. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 2015. 240 o. – Első alapítása 650. évfordulójára könyvsorozatot indított az egyetem, amelynek első kötete személyi adattár, és a Pozsonyi, valamint a jogutód Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1914-1950 közötti időszakát fogja át. Az adatgyűjtők rendkívülien nehéz munkát végeztek: számos életrajzot szinte halvány nyomokból kellett rekonstruálni úgy, hogy értékelhető életút legyen olvasható a sorokban.

Bódis József a rektori köszöntőjében felidézte a kezdeteket: „*V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén kelt oklevelében engedélyezte Nagy Lajos magyar királynak a pé-*

csi egyetem megalapítását. A püspöki székhelyen felállított felsőfokú oktatási intézmény (studium generale) három fakultással kezdte meg működését, és viszonylag rövid idejű működése ellenére egy új korszak kezdetét jelentette a magyar művelődésben és oktatásban”, majd utal a mai egyetemükre is: „A Pécsi Tudományegyetem ma Magyarország egyik legnagyobb, legszerteágazóbb kutatási-oktatási spektrumú felsőoktatási intézménye. Olyan oktatási és kutatási bázis, amely nem csak a régióban vagy az országban, de a határokon túl is ismert és elismert. Egyetemünk egyszerre képvisel és vállal egy középkorig visszanyúló nagyszerű tradíciót, és kapcsolódik aktívan a jelenre, jövőre irányuló új tudás intézményesítésének feladatához”.

Az a bizottság, amelyet a kötetsorozat összeállításával bíztak meg, arról is döntött, hogy a könyvben való megjelentetés mellett (a szélesebb nyilvánosság számára) „a PTE honlapján kereshető formában, adatbázis jellegű hozzáférést is meg kell valósítani, melyet rendszeresen frissíteni fogunk, javítva a hibákat, illetve pótolva az új adatokat” – írja az Előszóban a kötet szerkesztő.

Feldolgozták/feldolgozzák a PTE és jogelődei, valamint az 1923-as, az Erzsébet Tudományegyetem újraindulását megelőző évszázadok helyi felsőoktatási intézményei legfontosabb adatait is. A középkori gyér források miatt az első egyetem adatai közlésére nem az adatbázis-jelleget, hanem a szöveges közlést választották, mert „A kedvezőtlen forrásadottságok következtében a középkori pécsi egyetem tanárai közül alig néhányat ismerünk, sőt több személy vonatkozásában csupán óvatos feltételezéseket fogalmazhatunk meg”. (11. o.) Ennek ellenére viszonylag jó életút-rekonstrukció olvasható Galvano Bettini de Bononiáról, a bolognai származású kánonjogászról, aki Nagy Lajos diplomáciai testülete tagjaként az egyházi jogi ismereteivel segítette az uralkodót. Az ő itteni működése kortársa, Vilmos pécsi püspöknek köszönhető, aki mai kifejezéssel, nem csak az oktatás tárgyi körülményei megteremtését menedzselte, hanem a személyi ügyekben is jelentős segítséget adott Nagy Lajosnak. A további személyekről (Hermannus Lurcz de Nürenberga, Pál szebeni prépost, Rudolf pécsi prépost, Czudar Imre kalocsai majd fehérvári prépost), is olyan forrásanyag olvasható, amely azt bizonyítja, hogy az egyetemen magasan képzett oktatók működtek. (Ezt az összeállítást Fedeles Tamás készítette.)

A személyi adattár első részében a helyi akadémiákon működő oktatókról olvasható életrajz-információ, és ahol lehetséges volt, ezekhez (amint a későbbiekben is), arcfotó társul. (Az adatok algoritmusa a kötet életrajzaiban: a születés/halál helye és időpontja, az alkalmazás jellege, diplomák/egyéb tanulmányok, beosztások, szakmai-tudományos tisztségek, kitüntetések, a távozás időpontja, kutatási területek, fő művek, a róla szóló irodalom. Számos életrajznál azonban ez nem teljes körű az adatvesztések, a forráshiányok miatt.) Az életrajzok abc-rendben követik egymást. Ez, bár felborítja az itteni működésük kronológiai rendjét, azonban a könyv több visszakeresés miatt ez nem csak észszerű, hanem célszerű megoldás is volt. (Ebben a részben néhány jelentősebb személyiség: Angyal Pál, Billisics Alajos, Bo-

zóky Géza, Branoscha József, Hadaly Károly, Herczeg Mihály, Jellachich István, Kelemen Imre, Novák Krizosztom József, Szőnyi Ottó, gróf széki Teleki József, báró vajai Vay István, Werner Rezső Rudolf.)

A második személyi adattár-rész terjedelmes: az Erzsébet Tudományegyetem karain működött oktatók, tisztségviselők (már részletekre menő) életrajza olvashatók, ugyancsak abc-rendben. A karok: jog- és államtudományi (1914-1950); bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi (1917-1940); orvostudományi (1917-1951); evangélikus hittudományi (1923-1950).

A jog- és államtudományi kar néhány kiemelkedő személyisége: Abay Gyula, Bozóky Géza, Csikós Nagy Béla, Degré Lajos, Finkey Ferenc, Irk Albert, Kislégyi Nagy Dénes, Losonczy István, Pázmény Zoltán, Polner Ödön, Somogyi Ferenc, Surányi-Unger Tivadar, Vasváry Ferenc, Vinkler János.

A bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar jeles oktatói, tisztségviselői közül az ismertebbek: Babics András, Barankay Lajos, Csapláros István, Császár Elemér, Fejérváry Géza Gyula, Fülep Lajos, Gragger Róbert, Halasy-Nagy József, Holub József, Kerényi Károly, Koltay-Kastner Jenő, Kornis Gyula, Lambrecht Kálmán, Lukinich Imre, Prinz Gyula, Prohászka Lajos, Tolnai Vilmos, Wallner Ernő, Weszely Ödön.

Az orvostudományi kar néhány jelentősebb személyisége: Andik István, Bálint Péter, Beöthy Konrád, Boros Béla, Cholnoky László, Császár Elemér, Entz Béla, Frankl József, Gorka Sándor, Haranghy László, Heim Pál, Lajos László, Mansfeld Géza, Páll Gábor, Petrányi Győző, Scipiades Elemér, Szent-Györgyi Albert, Zechmeister László, Zimmermann Ágoston.

Az evangélikus hittudományi kar oktatóit követően az egyetem 1914-1950 közötti munkatársai, vezetői életrajza, majd a Függelékben az egyetem 1914-1950 közötti szervezeti felépítése (benne a négy intézményi névváltozat), valamint a szervezeti egységek szerinti vezetők névsora (és működésük időtartama) olvasható. A kötet végén irodalomjegyzék és névmutató található.

A kötetet összeállítók munkája nehézségét jól mutatja a fényképek lelőhelyeinek, adományozóinak a felsorolása, amelyet azzal egészítettek ki, hogy „...*mindent megtettek a képek jogtulajdonosai felkutatására*”, és „*Amennyiben hiányosságot észlel, kérjük, jelezze az almanach@pte.hu címen*”.

A kötet hátsó borítóján olvasható rektori köszöntőből e néhány alábbi sor azt fejezi ki, hogy a múltra és a jelenre alapozva az egyetem mind jobban megtalálja helyét, küldetését a hazai és a közép-európai felsőoktatási térségben: „*Meggyőződésem, hogy a méltó ünneplésen túl a mai oktatási és tudományos világ számára a Pécsi Tudományegyetem jubileumának tudományos tartalommal való megtöltése a leghatékonyabb üzenet, továbbá a legméltóbb tisztelgés az Ősök történelmet formáló és átalakító lépése és tette előtt... Egyetemünk egyszerre képvisel és vállal egy középkorig visszanyúló nagyszerű tradíciót, és kapcsolódik aktívan a jelenre, jövőre irányuló új tudás intézményesítésének feladatához... A Pécsi Egyetemi Alma-*

nach első kötetének megjelenése egyszerre hordoz tudományos tartalmat, és egyúttal reprezentálja elődeink teljesítményét.”

Felsőoktatás-történet irodalmunk jelentős alkotásai lehetnének azok a kötetek, amelyek a pécsiek mintájára készülnek el. Reménykedjünk abban, hogy lesznek követő intézmények, amelyek így is megőrik oktatási, tudományművelő évtizedeiket, évszázadaikat.

Cs. Bányai György

* * *

Kováts-Németh Mária: 50 év a hivatás szolgálatában 1967-2017. Győr, 2017. 109 o. – 2017. április 27-én a veszprémi MTA-székházban az MTA Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottsága, valamint a Kodolányi János Főiskola rendezésében konferenciával egybekötött életmű-kötet bemutatásával köszöntötték Kováts-Németh Mária egyetemi magántanárt. Az 50 év a hivatás szolgálatában című könyve bemutatóját konferencia előzte meg. Az évforduló alkalmat adott arra, hogy a jelenlévők kifejezzék tiszteletüket Kováts-Németh Mária gazdag életműve iránt. A győri tanítóképző tanárai konferencia-előadásai témájukban a neves neveléstörténész kerek évfordulós életművét reprezentáló főbb kutatási területeit érintették: Varga József a Scherer Gyula iskolateremtő tevékenysége című előadásával az iskolatörténész, Lamperth Bálint A helyidentitás jelentősége az Erdőpedagógiai projektben című előadásával a környezeti nevelés ismert és elismert kutatót, Németh Ferenc, Mészáros Angelika, Varga Józsefné és Borbély Károly előadásukkal a hazai és a határon túli művelődés és művészet örök értékeit is kutató Kováts-Németh Máriaat köszöntötték.

Az ünnepelt pedagógiai pályafutását bemutató, kitűnően szerkesztett és illusztrált, a kronológia rendezőelvet példásan követő életmű kötet hat fejezetből áll: Életút; Pályakép; Publikációk; Recenziók; Interjúk; a Vezetése alatt készült rigorózus munkák és PhD-disszertációk. Kováts-Németh Mária a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelv és irodalom, orosz nyelv szakon szerzett kitüntetéses tanári diplomát; ötéves vidéki iskolában töltött tanári gyakorlat után szakfelügyelőnek nevezték ki. Szakfelügyelőként az ellenőrzés és értékelés témakörben végzett kutatásokat. 1982-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán pedagógia szakos diplomát szerzett. Egyetemi doktori értekezését A tanulói teljesítmények irányító értékelése kritériumrendszer segítségével címmel a didaktika tárgykörében védte meg 1984-ben. Kandidátusi disszertációját 1990-ben művelődés- és neveléstörténet témakörben írta. Értekezésének címe: Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatás-politikai tevékenységében. Munkájában a magyar művelődéstörténet olyan érdemtelenül mellőzött, kitűnő személyiségének tevékenységrendszerét mutatja be, és olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek a korábbi feldolgozásokból hiányoznak.

Napjainkban Kováts-Németh Mária Kornis Gyula életművének legavatottabb hazai kutatója.

1991-től a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem docenseként dolgozott. Tanszékvezetőként feladata volt a mérnök-tanár-képzés megszervezése. Az egyetemen új tantárgyak bevezetését kezdeményezte. A történeti és elméleti vezetéstan, valamint A környezeti nevelés alapjai című jegyzeteivel emelte a mérnök-tanár-képzés színvonalát. Az 1990-es évektől Kováts-Németh Máriát a környezetvédelmi oktatás országosan elismert oktatójaként és kutatójaként tartották számon.

1996 nyarán meghívták a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolához. Intézetigazgatóként, tudományos főigazgató-helyettesként, főigazgatóként, valamint a Magyar Pedagógiai Társaság megyei tagozata elnökeként Magyarország, Szlovákia és Ausztria szakembereivel tudományos pedagógiai műhelyt hozott létre.

1997 őszétől évenként megszervezte a tudományos Apáczai Napokat. E rendezvénysorozat elsősorban a magyarságkutatás révén fejlődött nemzetközi hírűvé. 1998-tól 2002-ig volt a főiskola főigazgatója volt. 2000-ben az ő vezetésével integrálódott a főiskola a Nyugat-magyarországi Egyetemhez. Az általa vezetett Neveléstudományi Intézet a szakterületek gondozásán túl három szakmai műhelyben végzett kutatásokat: magyarságkutatás, környezetpedagógia és iskolafejlesztés.

Neveléstörténeti érdeklődése az 1990-es években Nyugat-Magyarország régiói oktatástörténete kutatása felé irányult, emellett tovább mélyítette a környezetvédelmi kutatásait is. Az ő kezdeményezésén alapján hozták létre a ravaszi Erdészeti Erdei Iskolai Oktató Központot. Az Erdőpedagógia-projekt az ő vezetésével épült be a tanítóképzősök tantervébe. Kitarító környezetpedagógiai kutatásait tovább mélyítve írta meg egyetemi habilitációs disszertációját Az erdőpedagógia szerepe a környezettudat formálásában címmel. Habilitációs védése 2004-ben volt. 2004-től Révkomáromban a Selye János Egyetem tanítóképzési referense, 2005 szeptemberétől a Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karán a Kitaibel Pál Környezet-tudományi Doktori Iskolában a környezetpedagógia programvezetőjeként tevékenykedik. Az ő vezetésével készített rigorózus értekezések száma 4, a vezetésével készült PhD-disszertációk száma 5. Az ezredfordulót követően kutatásainak fő motívuma a Kárpát-medencei magyarság kultúrája.

2000-2013 között 13 alkalommal szervezte és vezette a nyugati szórványban magyar nyelvet tanítók magyarságtudományi és módszertani kultúráját gazdagító továbbképzést. Kezdeményezésén alapján intézete és kutatócsoportjai számára 32 pályázatot nyert el, 2000-től mintegy 20 országban vett részt tanulmányúton és tartott előadásokat. Jelenleg kiterjedt közéleti szakmai publikációs tevékenysége mellett tagja a győri Széchenyi István Egyetem Gazdaságtudományi Kar Habilitációs Bizottságának és a Selye János Egyetem Tanárképző Kara Tudományos Tanácsának. Munkáját 12 magas szintű díjjal, dicsérrel, kitüntetéssel, emlékéremmel ismerték el. Publikációi között 19, elsősorban művelődés- és neveléstörténeti munkák, valamint a pedagógiai tantárgyak oktatását segítő kiadványok szerepelnek. Az általa

írott egyetemi jegyzetek többsége a soproni egyetemhez fűződő alkotói korszakában jelent meg. Alkotó szerkesztőként mintegy 29 könyv, könyvfejezetként több mint száz tanulmánya jelent meg rangos pedagógiai kiadványokban. 1990 óta közel 200, ebből 10 külföldi kiadványban olvasható tanulmánya. A műveire történt hivatkozások száma meghaladja a 70-et. Gyakori előadó a hazai és külföldön rendezett neveléstudományi konferenciákon. A konferencia-előadások sorozatából a 2011. évi „előadás naptárát” követve 18 előadást tartott.

A kiadvány befejező részében a sokoldalú tudományos munkásságát kitűnően reprezentáló műveiről megjelent néhány recenzió olvasható. Tölgyesi József Erdély egyik kincses öröksége egy magyar ember, Apáczai Csere János címmel a 2004-ben megjelent könyvét, Mikonya György A győri tanítóképzés 1778-2008. című művét jó kiindulópontnak tartja a magyarországi tanítóképzők összehasonlító vizsgálatához, Gosztom András Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig című, 2010-ben megjelent könyvének művészi-vizuális megjelenítéséről, Réthy Endréné a Kultúra-érték-iskola címmel, Varga József pedig a 2014-ben megjelent Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszer című könyvről írt méltatást. Lamperth Bálint közlésében olvashatunk a Kováts-Németh Mária által szervezett, a nyugati szórványban magyar nyelvet tanítók továbbképzéséről, és részletes ismertetést kaphat az olvasó a Kováts-Németh Mária által vezetett Neveléstudományi Intézet tevékenységéről és az Együtt a környezetért KEOP pályázatról.

Kováts-Németh Mária azt vallja, hogy a nevelés az emberiség legfontosabb tevékenysége. Ötven éve eredményesen és igényesen szervezi maga körül a tudományosságot, az ő neve fogalom a pedagógiai kutatások különböző területein. Sokrétű és jelentős munkásságából kitűnik kutatói, pedagógiai szakírói, kutatásszervezői, a tudományos utánpótlás gondozói, az oktatói és intézetvezetői tevékenysége.

Tanári pályafutásának minden szakaszában megtalálta az adott pedagógiai tevékenységhez kapcsolódó kutatási területeket. Igényes kutató és oktató-nevelő pedagógus: példás küldetésstudat él benne. Kornis Gyula és Fináczy Ernő iránymutató tézisei alapján érezte és érzi erkölcsi kötelességének a kultúra alapértékeinek közvetítését.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

* * *

Dr. Kőrösy László: *Diákkori naplóm. Laskai Osvát Antikvárium, Esztergom, 2016. 159 o. (Libri Veteres Strigonii 5.)* – Ma, az internetes e-naplók, blogok és vlogok világában vajon találunk-e még olyan diákot, aki kéziratos naplót készít a mindennapjai történéseiről úgy, hogy ebben nevek, helyszínek, számok is sorakoznak, mert a későbbi korok számára ez utóbbiak teszik majd hitelessé a szubjektív megfogalmazású szöveget?

A korábbi (főképpen az 1945 előtti) évekből számos diáknaplóról és naplót olvas-

hattak az e műfaj iránt érdeklődők, amelyek között kortörténeti jelentőségűek voltak az ún. leventenaplók, amelyeket gimnáziumi, kereskedelmi stb. iskolások írtak a kényszerű leventekiképzésük, majd a II. világháború vége előtt a Nyugatra kényszerítésük időszaka alatt.

A neveléstörténet- (benne a diákkor-) kutatás számára különösen jelentősek azok, amelyek az iskoláskori éveket mutatják be és a naplóírás ezzel egyidejű.¹ Kőrösy László (1856-1918) diáknaplója az esztergomi, 1861 és 1875 közötti évekről szól. Tizenöt évesen kezdte el a naplóírást úgy, hogy a korábbi tanulóévei alatti történésekre is visszatekintett igen alapos adatolásokkal.² Ez a szövegtest a kötet törzsanyaga, amely köré Szalai Béla írta meg Kőrösy életrajzát és készítette el a korabeli esztergomi társadalmat, az iskoláztatás körülményeit bemutató tanulmányt, a bibliográfiát és egy névjegyzéket, amely a diáknaplót íróhoz kapcsolódó személyek életrajzi adatait tartalmazza.³

A kötet olvasóit köszöntő sorok között a város polgármester asszonya ezt írja: „... azoknak jelent majd igazi kincset, akik a felszín alatti Esztergomot kutatják, és Kőrösy Lászlóhoz hasonlóan vágynak annak megismerésére. Igazi különleges helytörténeti művet tart most kezében a 19. század második felének esztergomi családjairól a mindennapokba betekintést engedő életképekkel”.⁴ A napló értelmezéséhez elengedhetetlen az írója életútjának megismerése, amelyet Szalai Béla gondos kutatással tett teljessé a kötetet olvasók számára.

Kőrösy születéskori neve Kucsera volt, amely szlovák családeredetre utal. Édesapja 1851-ben, házasságkötése után telepedett le Esztergomban, ahol orgonajavítással és -készítéssel foglalkozott. A család identitása olyannyira magyar lett (mint akkor sok más, a városba telepedett családé), hogy ez meghatározóvá vált a naplót író kisdíák számára is. Az elemi iskolai és a gimnáziumi tanulmányait itt végezte el. Már ekkor megnyilvánultak a közösség iránti érdeklődése, szervezőkészsége: írásaival, fordításaival szerzett jövedelmet, s diákújságot szerkesztett. Budapesten kapott magyar-történelem-esztétika szakos tanári diplomát. Egyetemistaként 1878-ban megalapította az Esztergom Kört, amelyet „egymás segítésére és Esztergom jövőbeli társadalmi-szellemi életének serkentésére” hozott létre. Már ez (is) előrevetítette, hogy jelentős feladatok vállalására készül. 1881-ben lett a szülővárosa reáltanodája tanára, 1882-ben bölcsészdoktori diplomát kapott. A tanári teendői mel-

¹ Azok a naplók, amelyek retrospektívek, számos vonatkozásban csak fenntartással kezelhetők, mert a felnőtt-, de különösen az időskori visszaemlékezés során számos olyan, ún. átértelmezett vonatkozást tartalmazhatnak, amelyek egy későbbi személyes és társadalommentálást tükröznek, s bizonytalanok időpontok, számadatok, személyek vonatkozásában és még a történések objektív leírásában is. (Kivételek természetesen vannak.)

² Egyidejű naplóírásáról csak az 1871-1875 közötti évekből szólhatunk.

³ Kőrösy naplója Szalai Béla kitűnő összeállításával kapott valóban neveléstörténeti értéket, mert a lokális adatok, események tágabb bemutatásával, az életút feltárásával vált teljes körűen értelmezhetővé e dokumentum.

⁴ Romanek Etelka: *Tisztelt Olvasó!* 3. o.

lett szerkesztette (a ma is megjelenő!) Esztergom és Vidéke című lapot, amely jelentős társadalmi szerepet töltött be a város lakói életében, különösen azzal, hogy ez az akkori nemzeti szabadelvű nézetek egyik közvetítője volt. Ugyanakkor erősen hitt a katolikus egyház társadalmi szerepe fontosságában, erkölcsi, szociális és kulturális tevékenysége szükségességében. Jelentős szerepet vállalt számos helyi társadalmi szervezetben. 1892-től Budapesten az V. kerületi Főreáliskolában lett tanár 1911-ben történt nyugdíjazásáig. Ezt követően a Dömösön a még korábban épített nyaralójában élt feleségével és két lányával.

Ami az ő emlékét megőrizte/megőrzi: a városról, nevezetes személyiségeiről írott tanulmányai, több könyve, hatalmas könyvtára, régiséggyűjteménye, az Esztergom társadalmát támogató, szervező munkássága, s nem kevésbé: a diákkorát felidéző napló, Esztergomban utca- és kollégiumnév, Dömösön a róla elnevezett könyvtár. Szalay írja róla, hogy „... a mai napig nem volt Esztergom városának nála hűségesebb, jelesebb és értékesebb krónikása”. Mert tanár volt – teheti hozzá a recenzens.

A napló így kezdődik: „*A diáknapló ritka műfaj. És néha mégis ritka szép emlékek föltámasztója. Tizennégy esztendő (1861-75) esztergomi kultúra vázlatja. Közéletünk tömérdek kiváló munkása diákoskodott akkor velem⁵ a mi elsőrendű városi elemi iskolánkban és a mi feledhetetlen emlékü, országos hírű főgimnáziumunkban... Valóban majd minden iskolázató családunk neve benne van a naplójegyzeteimben... A kegyelet hangján, de történeti igazság szerint, elszámolok diákkori életem nevezetesebb eseményeiről. Ezek közé – természetesen – egy-két diákcsinny is keveredik. De éppen ezeket sem rejthetem véka alá, ha őszinte óhajtok maradni.*” (15. o.)

Kőrösy három, az iskolai évek alatti történéseket megjelenítő naplófejezet-írása: I. Elemista korom, II. Alsó gimnazista korom, III. Főgimnazista korom. Az általa közölt adatokat figyelembe véve egyértelműen kiderül, hogy az első kettőt és a harmadik rész első felét egy későbbi időben készítette el úgy, hogy felhasznál(hat)ta a diákkori naplófeljegyzéseit és a később történeteket is beleemelte, mintegy az akkori események utóéletét. Dátum szerinti eredeti naplóközlés csak 1874. január 11-től van a napló befejezése időpontjáig, 1875. június 10-ig.

Az első két fejezet és a harmadik első, kisebb része elbeszélő jellegű, amelyekben párbeszéd, jelentős érzelmi attitűdök, jellemzések, leírások színesítik a családi és az egyéni életét bemutató szöveget. Város-, kor-, család- és iskolatörténeti mozzanatok sorjáznak úgy, hogy az olvasó számára – az írás stílusának is köszönhetően –, élményt jelenthet ez az „időutazás”. Szalay többek között ezért is jellemzi úgy, hogy ez egy eklektikus írás.

A III. második, nagyobbik része dátumokhoz kapcsolt napló, amelyben napok kihagyásaival következnek a feljegyzések: többször csak egy-egy sor, másszor hosz-

⁵ E mondatrész egyértelműen jelzi, hogy a napló első része utólagos visszaemlékezés, amelynek alapja az egykori feljegyzései.

szabb, néha terjedelmesebb szövegek. Ez a rész saját munkanaplójának is nevezhető: pontos leírást ad arról, min munkálkodott, mivel foglalatzkodott, merre járt, mi történt otthon, az utcán és az iskolában stb., és ezekből rekonstruálható egy akkori diák mindennapi élete, az, hogyan szélesedett az érdeklődési köre, melyek voltak számára azok a történések, amelyekre tudatosan figyelte, miképpen gondolkodott az ő lehetséges jövőjéről, hogyan készült fel (az érettségiig) a későbbi életútjára. Naplója visszautal a személyes mentalitás-változására, az iskolázottsága/tanultsága következményeként formálódó/változó ambícióira, érzelmi fejlődésére.

Szalay a szövegek közé számos olyan képet illesztett, amelyek személyeket, városrészleteket ábrázolnak, és ezekkel hitelesebbé, korhű megjelenítésűvé tette a naplót. Kőrösy sokat hivatkozik az olvasmányaira, amelyek (a kötelező tanulmányai mellett) bizonyára hozzájárultak szép- és szakírói kiteljesedéséhez. (Pl. az 1875. február 24-i bejegyzésében ezt írja: „Az ifjúsági könyvtárból hazahoztam Gyöngyösi, Faludi és Csokonai műveit. Ezek után a Csengery Gusztáv szerkesztésében megjelenő előkelő Budapesti Szemlét kértem ki. Végre Aigner Lajos könyvkereskedőm pályanyertes esztétikai értekezését Az elégiáról szintén élvezettel olvastam.”) (61. o.)

Kőrösy naplóját Esztergom kis társadalomtörténetének is nevezhetjük, mert mindig túllép a személyes énjével kapcsolatos történéseken, ezért nem csak az iskola-történetet kutatók kaphatnak ebből számos információt (iskolai pedagógiai légkör, a tanárok és a diáktársak jellemzése, elfoglaltságaik, a kötelező tanulmányaikon túli önképzésük, a vizsgáik stb.), hanem szociológusok, településtörténészek, város-gazdaság- és kultúrakutatók is. A lakosságváltozás-kutatáshoz különösen hasznos annak a közel myolcszáz személynek a neve, akik a naplóban szerepelnek. (Elsősorban azok, akik Esztergomban tanultak, ebben a városban születtek, éltek, vagy itt vállaltak munkát, kaptak jelentős tisztséget, vagy pedig idelátogatásuk megőrzött eseményt jelentett a település életében.) Mint annyi más városban, Esztergomban is egy évszázad alatt nem csak jelentős betelepülés, hanem elvándorlás is volt. Ez utóbbi miatt számos családnév már nem található meg a helyi lakosság körében. Többek között ezért is figyelemre méltó kutatási teljesítmény az, hogy Szalai Béla a naplóban szereplő nevekből állított össze olyan névtárat (rövid életrajzokkal), amely alapján tovább folytatható a helyhez kapcsolódó horizontális és vertikális kutatómunka.

* * *

E kötet kapcsán is fontos megemlíteni, hogy főképpen neveléstörténet-kutatási, de más szempontból is mennyire szükség lenne a diáknaplók szakmai-tudományos igényű feldolgozására, bemutatására. Napjainkban pedig ösztönözni kellene a (legalább) középiskolai tanulókat arra, hogy akár elektronikus vagy print felületen írjanak naplót a velük történekről, benyomásaikról, a környezetükben élőkről,

tapasztalataikról, önfejlődésük megnyilvánulásairól. Ehhez az egykori diáknaplók alapminták lehetnek annak ellenére, hogy már mások az őket körülvevő mikro- és makro-társadalmi körülmények, az embereket körülvevő információs bázis és tudásháló.

Külön elismerést érdemel az esztergomi Laskai Osvát Antikvárium, amely kötet-sorozatában magánkiadásban jelentette meg ezt az értékes, Szalai Béla által szakmai-tudományos igényűvé tett helytörténeti-neveléstörténeti kötetet.

Cs. Bányai György

* * *

Kurucz Rózsa (szerk.): *A pedagógusképzés évszázadai a Kárpát-medencében. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 2017. 241 o.* – Az egyetem jubileumára, valamint a kar 40 évvel ezelőtti alapítása emlékére készített kötetben a pedagógusképzéssel, ennek a történetével foglalkozó tanulmányok olvashatók. Horváth Béla dékán az *Előszó*-ban ez utóbbival kapcsolatban írja: „*Karunk küldetést tölt be azzal, hogy Tolna megye egyetlen felsőoktatási intézményeként pótolhatatlan szerepet vállal a társadalmi mobilitás segítségével a vidéki értelmiség megteremtésében... Karunk széles körű nemzetközi kapcsolatrendszerében megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a határainkon kívül élő magyar nyelvű közösségek intézményeivel ápolat sokoldalú kapcsolatoknak. Épp ezért is ajánlom az olvasó figyelmébe elsősorban a beregszászi, a szabadkai, a nyitrai és a komáromi tanító-tanárképzés történetét bemutató írássokat.*” (7. o.) Ez utóbbi szándék és tett felértékeli a kötet tartalmát abban a vonatkozásban is, hogy az országhatárunkon túli, a Kárpát-medencében folyó magyar nyelvű pedagógusképzésnek nemcsak nemzetpolitikai, hanem magyarság-identitásbeli jelentősége is van.

A kötet első fejezetében az egyetemek történetéről írott tanulmányok kaptak helyet. Font Mária főigazgató – európai kitekintéssel – a pécsi felsőoktatás középkori időszakától a közelmúltig tartóan mutatja be az intézményrendszer fejlődését, és azokat az intézményeket is, amelyek egykor a magasabb műveltség megszerzésének a színterei voltak (papi szemináriumok, jogakadémiák, lyceumok). Kéri Katalin intézetigazgató a tanárképzés újkori időszakában azokat a csomópontokat tárta fel, amelyek fordulatot jelentettek a képzésben. (Ezt gazdag irodalomjegyzékkel is alátámasztotta.) A hazai tanárképzés fejlődéstörténete vizsgálatában szükségesnek tartja az összehasonlító kutatásokat, a recepciótörténeti vizsgálódásokat, a professzió- és iskoláztatás-történet komplex megközelítését. Mikonya György dékán az egyetem ethosa megjelenését vizsgálta, ugyancsak az európai térség idődimenziójában. Írása fontos részei az egyetem történeti tipológia, az újabb egyetem típusok, valamint az egyetem történeti kutatások új trendjei megjelenítése. Mindhárom ta-

nulmány jelentős hozzájárulás az egyetemek története új szempontok szerinti vizsgálata és a kutatás újabb lehetséges irányai kijelöléséhez.

A második fejezetben kerültek közlésre a határon túli magyar nyelvű pedagógusképzés történetét bemutató írások: a nyitrai pedagógusképzés 1960 és 2015 közötti időszaka (Balla István intézetigazgató), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a beregszászi pedagógusképzés története (Fodor Gyula rektor-helyettes), a szabadkai tanítóképzés (Lepes Josip dékán és Czékus Géza dékán-helyettes), valamint a révkomáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karán folyó képzés viszonylag még rövid időszaka alatti bemutatása (Török Tamás dékán-helyettes). Mind a négy tanulmány azért (is) jelentős, mert bizonyítéka annak, hogy a helyi magyarság számára történő értelmiségi képzések ha nem is gondmentesen – nem egyszer anyagi-pénzügyi problémák közepette, s néha politikai ellenszélben –, de az Európai Unió szubszidiaritás elvének megfelelően működnek. Ezeknek a számon tartása azért is fontos, mert múltjukkal, jelenükkel és a lehetséges jövőjükkel meghatározó részei az egyetemes magyar művelődéstörténetnek.

A harmadik fejezet tanulmányai a Pécsi Tudományegyetem tanárképzése történetét mutatja be, valamint egy írásban a pécsi tanítóképzőben végzett pedagógus, Fonay Tibor szakmai pályájáról olvasható. Dolgosné Kovács Anna dékán-helyettes a műszaki informatikai kari mérnök-tanár-képzés történetét vázolja fel, és megjeleníti a kor követelményei szerinti új képzési formákat/tartalmakat is. Eróstyák János dékán-helyettes a főiskolai képzéstől indulva az integráció utáni Természet-tudományi Kar pedagógusképzéséről ír, Pusztafalvi Henriette egyetemi adjunktus pedig egy ugyancsak sikeres, az Egészségtudományi Kar egészség-tanár-képzését mutatja be. Vas Bence a pécsi zenetanár-képzés utóbbi húsz évéről ad áttekintő képet, amelyben arról is ír, hogy a Pécsi modelljünkben a holisztikus szemléletű tanárképzés dominál. Zenepedagógiai munkacsoportjuk pedig a zenetanárképzés megújítását tűzte ki célul.

Mindegyik tanulmány azt igazolja, hogy Pécs nem csak a koraközépkorban volt (az egyik) fontos központja az értelmiségképzésnek, hanem napjainkban olyan jelentős tudományközvetítő, -kutató és -fejlesztő műhely, amely számos területen európai szintű eredményeket ért el. Ez azoknak az oktatóknak, kutatóknak, tudománytörténészeknek köszönhető, akik nem csak helyben, hanem a tágabb térségi dimenzióban is kapcsolatokat építve mutatják fel a hazai felsőoktatás, a kutatás és a publikációk kiválóságát.

A negyedik fejezetben (Kutatások és reflexió a 40 éves szekszárdi tanítóképzés történetéből) a tanulmányok szerzői az egykori főiskola karrá lett intézményrész oktatástörténetét, kutatásait vették sorra, egy pedig a Dél-Dunántúlra kitekintve mutatja be a tanítóképzés fejlődése időszakait.

Szintén történeti áttekintésű Boronkai Dóra tanszékvezető tanulmánya, amelyben a kommunikációkutatás és -oktatás múltjának fontosabb elemeit, tartalmát, változásait mutatja be. Klein Ágnes intézetigazgató a nemzetiségi tanítók 1868-1945

közötti időszak képzési fórumait, az oktatási rendszer változásait tekintette át az aktuális törvénykezések, a tantervek és a korabeli emblemikus szakmai folyóirat, a Néptanítók Lapja írásai alapján. Kurucz Rózsa dékán-helyettes egy hiányzó szintézist pótol: a történelmi Dél-Dunántúl tíz települése „több különböző fenntartású, szintű és időintervallumú tanító- és tanítónőképzőjének alapítását, a megmaradásért folytatott küzdelmeit, elsorvadását, újrakezdését és átalakulását” mutatja be. Megemlíti azokat a jeles személyiségeket, akik által országos hírű, s az Európához szorosan kötődő kultúra szerves műhelye lett néhány képző.

Tancz Tünde mestertanár a tanítóképzés gyakorlati irányultságának azt a „hosszú történelmi folyamatát” mutatja be, amely mindig szorosan kapcsolódott a közoktatáshoz. Ír ennek szerepéről, tartalmáról, a szervezeti keretei változásairól, az aktuális feladatokról és a nehézségekről is. Tóttós Gábor főiskolai docens a beszédművelés-tanítás néhány aspektusát mutatja be, középpontba helyezve a beszédművelést. Vizsgálatának tárgya a Halotti beszéd és könyörgés, amelynek olyan más szempontú elemzését végezte el, amely eddig nem szerepelt kutatási témaként. Ezzel új kutatási területre hívja fel a nyelv- és a művelődéstörténészek figyelmét.

A könyv provenienciájáról ez olvasható a 227. oldalon: „*A kötet a PTE 650 Jubileumhoz kapcsolódó Pedagógusképzés öröksége és jelenléte a 650-es PTE-n című program részét képező Pedagógusképzés évszázadai a Kárpát-medencében című nemzetközi pedagógusképzés-történelmi konferencián 2016. november 09-én a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karon Szekszárdon bemutatott előadások anyagából készült.*”

Kurucz Rózsa, a könyv szerkesztője korrektül megjegyzi, hogy „*A kötetben szereplő tanulmányok tartalma, megfogalmazási módja és stílusa a véleményalkotási szabadság szerint az írók szerzőinek felelősége.*” (227. o.) A szerkesztő számos saját és szerkesztett kötete mellett ez is nem csak tartamában, jó tipográfiájával, hanem a nyomdai kivitelezettségével is méltó az egyetem és a kar(ok) jubileumaihoz.

Cs. Bányai György

* * *

Jáki László: *Egy oktatáspolitikus a XX. század fordulóján: Jancsó Benedek. Jancsó Alapítvány (h. n.), 2016. 208 o.* – Erdély egyik jelentős pedagógusa, közoktatás-politikusa, szakíró és folyóirat-szerkesztő, a középiskolai reformtörekvések jeles személyisége életútját tartalmazza e kötet, amely középpontjában az általa kidolgozott egységes középiskola-koncepciója áll.

Mint a hasonló, az egész életutat is felvázoló kötetek, természetesen e mű tartalmazza Jancsó Benedek (1854-1930) pályaindulását, azokat az éveket, amelyek a pedagógiai gondolkodása kibontakozását, majd céltudatos irányultságát voltak hivatva megjeleníteni iskolai munkájában, cikkeiben, tanulmányaiban, majd mun-

kassága beteljesedését közoktatás-politikai szerepléseiben és az MTA levelező tag-ságában.

Jáki László bár már több Jancsóval kapcsolatos tanulmányt és egy kismonográfiát is közreadott, ezzel a könyvével méltó szakmai-tudományos emléket állított annak a sokoldalú, a hazai (és a határokon túli) magyar oktatásügy kiváló pedagógusának, akit (talán) ezzel a kötettel méltó helyére emeli neveléstörténet-irodalmunkban. (Ugyanis Jancsó életrajza, munkássága sem a Nagy Sándor, sem pedig a Báthory Zoltán-Falus Iván által szerkesztett Pedagógiai lexikonban nem szerepel.)

A kötet szerkesztője, Jancsó András így foglalja össze azt, hogy miről is szól e kötet: „*E kivételes tudós tanárról szóló írás bemutatja a kor oktatási és oktatáspolitikai küzdelmeit egy nem mindennapi pedagógus gondolkodását, felkészültségén, elkötelezettségén és gyermekszemléletén keresztül.*” S a múltból a mába ívelő megállapítása: „*Jancsó Benedek álláspontja egyes pedagógiai kérdésekben figyelemre méltó és eligazító érvényű; középiskolai reformelképzelései sok tekintetben hasonlítanak jelen korunk megoldandó oktatásszervezési feladataihoz.*” (6. o.)

Jáki László rendszerszemléletű életmű-összeállítása jól reflektál e mondatokra. Természetes, hogy Jancsó elgondolásai (benne iskolaszervezési, tantervi, tanárképzési és több más), korának olyan oktatáspolitikai mátrixában jelentek meg, amely tükröképe volt az akkori (Kárpát-medencei) magyar (nemzetiségekkel tarkított) társadalomnak. Kétségkívül, voltak nagyon is elágazó pedagógiai koncepciók, azonban ami ezekben közös volt: a magyar iskola, a magyar kultúra által szükségesnek tartott társadalmi-gazdasági felemelkedés segítése.

E könyvben bár Jancsó saját életútján, munkásságán keresztül látható az akkori oktatás és művelődésügy számos problémája, az azonban bizonyos, és ez Jáki munkájának egyik fő értéke, hogy olyan kontextusban olvasható az életmű, amelyből kitűnik, valamennyi oktatáspolitikai törekvés arra irányult, hogy megőrizve a hazai oktatási-nevelési tradíció tovább vihető értékeit, európai színvonalúvá tegyék az értelmiség középrétegét biztosító középiskolai oktatást. Ebben a folyamatban, bár nem Jancsó markáns elgondolása érvényesült, azonban ennek számos eleme ott található a későbbi középiskolai törvényekben.

Jancsó vidéki tanársága, majd budapesti tanári és igazgatói munkássága jó hátteret adtak az elméleti munkásságához: megszerezte azt a széles pedagógiai látókört, amellyel képes volt áttekinteni az oktatási rendszer működését, problémáit, és megfogalmazni az erre adandó lehetséges válaszokat.

Jáki László, amikor e könyvében felvázolta a kor középiskolai reformtörekvéseit, lehetőséget adott az olvasók számára ahhoz, hogy felismerjék, Jancsó nem csak következetes volt a középiskola-reformtervezetével abban, hogy „összefésülje” a hazai és az európai középiskolai törekvések legjobb tartalmi elemeit, hanem abban is, hogy ez pénzügyi, szervezési vonatkozásban is bevezethető és fenntartható folyamat legyen.

Középiskola-koncepciója kilenc tanévet ölelt fel, amely három részből állt (vol-

na): 3 + 4 + 2 év. Ami meggyőző ebben a tervezetben – és erre kitűnően utal a kötet szerzője –, hogy olyan pedagógiai logikát tükröz, amely egyrészt következetes a tanulók szellemi fejlődésének tempója figyelembe vételében, valamint a gyakorlati élet által megkövetelt realitásokban. Szándéka szerint (amit Jáki idéz is): „*Középiskoláink reformálásánál kötelességünk elkerülni mindazokat a hibákat, melyeket a jelenlegi rendszer bírálata kapcsán megróttunk. Hogy az ifjúság szellemét fejlődésének megfelelően táplálhassuk, nem szabad az egész középiskolai tanfolyamat a jelenlegi mintájára egységesnek venni, hanem benne egyes nagyobb tagozatokat kell úgy osztani el, a mint azt a tanuló szellemi fejlődésének megfelelő fokozata s a gyakorlati élet követelményeinek tekintetbe vétele megkívánja.*” (59. o.)

Tervezete hátterét az 1890-től napirenden volt egységes középiskola-elgondolás adta. Természetes, hogy ennek jelentős támogatói és ellenzői voltak, mint minden olyan reformtervnek, amelynek jövőt alapozó funkciója lett volna. Két példa ezzel kapcsolatban: „*Az egységes középiskolát éppen az erdélyi soknyelvűség és felekezeti hátrányaira való tekintettel is a nemzeti öntudat és egységes eszmélkedés egyik hatékony emeltyűjének, államiságunk megszilárdítására pedig nélkülözhetetlen eszköznek tudom és érzem.*” (Téglás Gábor dévai reáliskolai igazgató. 59. o.) „*Ne hitessük el magunkkal, hogy elégedetlenek vagyunk a mai középiskolai tantervekkel és hogy a tantervekben rejlenének tanügyi bajaink főoka... Van nekünk egy teljesen kész, mindinkább fokozódó sikerrel működő középiskolai szerveztünk, ezt fejlesszük tovább. Erre pedig szükséges a tanárképzés reformja...*” (Riedl Frigyes irodalomtörténész, egyetemi tanár. 61. o.)

Jáki László megemlíti egy kiterjesztett dimenziójú elképzelést is, amely a középiskola és a népiskola együtt fejlesztésének szükségességét vetette fel, amelynek – a későbbi oktatási törvénykezések történései fényében – megvolt a realitása. „*Ha van az államnak iskolák számára pénze, állítson fel új középiskolákat azokon a vidékeken, a hol szükséges, de ne igyekezzék a már fennálló középiskolák költségeit emelni. Sőt vannak még ennél is sürgősebb kötelességei: fordítsa azt a pénzt új elemi iskolák felállítására, hogy végre valahára az ország minden részében megtegyék azt, amit a népoktatási ügye követel.*” (Kutrucz Rezső, főgimnáziumi igazgató. 61. o.)

Jancsónak az volt a véleménye, hogy az első három évben egyenlő esélyt kell adni a tanulóknak a műveltség alapjai, a tanulási készség megszerzéséhez, majd a következő két év legyen az az időszak, amikor „*az ifjúság java maradna az értelmiségi kereseti ágakhoz és a tudományos pályákhoz vivő úton*”, és a kétéves felső, az utolsó szakaszban „*majdnem egész biztossággal meg lehet mondani, hogy ki milyen irányban fog sikerrel haladtatni akár az életben, akár a tudományban*”. (62-64. o.) Kétségtelen, hogy e terve megfelelt (mai kifejezéssel) az akkori munkaerő-piaci igényeknek: ez egy piramisábra-szemlélet, amelynek a felső részén a kvalifikált értelmiség dominál. Ami viszont valóban probléma és megoldandó feladatként merült fel, hogy a középiskolák területi koncentrátságán szükséges lett volna

változtatni. Jancsó ebben is állást foglalt: fontos feladatnak tartotta a középiskolák területi decentralizációját.

Amikor a középiskola-ügy lekerült a napirendről, Jancsó más témák felé fordult. Foglalkozott a testi neveléssel, a tanárképzéssel, és új teendőjeként az iskolán kívüli oktatással. Mindegyikben felelősségteljesen munkálkodott, s közoktatás-politikai megbízatásainak maximálisan eleget téve (többek között az Országos Szabadoktatási Tanács ügyvezető alelnökeként) alkotta meg azokat újabb elképzeléseit, amelyeket kiterjesztett a munkásosztály művelődési szükségleteire is.

A Jancsó-i életműnek ez a bemutatása sikeres neveléstörténeti munka. Ehhez nem csak egy elkötelezett pedagógus több évtizeden át végzett munkája kellett, hanem a szerző, Jáki László széles körű, a kort jól ismerő, nagy felkészültségű, téma-autentikus személyisége is.

A kötetben függetlenül olyan dokumentumok olvashatók, amelyek Jancsó különböző területen végzett munkásságához kapcsolódnak. A felhasznált irodalom, a jegyzetek, a (ritkaságokat is tartalmazó) kép- és ábramelléletek mellett a szerző, dr. Jáki László szakmai életrajza, publikációs listája is helyet kapott.

Tölgyesi József

* * *

Hudra Árpád (szerk.): *Abszolút pedagógusok. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 2016. 187 o.* – „*Úttörő jellegű kötetet tart kezében az érdeklődő, illetve a kedves olvasó. Olyan szűkebb értelmiségtörténeti dimenzió alapján tekintheti át a XX. századot, mint amilyen az abszolút pedagógus fogalma, amelyet a működését 2009 januárjában megkezdő Kiss Árpád-műhelyen kívül, még soha senki sem vizsgált. A tágabban vett értelmiségtörténet gazdagítása ez, a tanárok és az értelmiség viszonyának a korábbiaktól eltérő 'finomítása'.*” – olvasható a szerkesztői Előszóban.

A fogalmat, hogy „abszolút pedagógus”¹, a kötet *Bevezetésében* Kiss Endre és Trencsényi László igen széles pedagógiai, filozófiai, szociológiai tartományban értelmezik, amely lehetőséget ad az olvasó számára ahhoz, hogy fogódzót adjon a könyvben felsorakoztatott pedagógusok életműve – a korábbi értelmezésektől, értékelésektől eltérő – más megvilágítású megismeréséhez.

Az abszolútpedagógus-kutatás két „pillére”: a Kiss Árpád életművével és hagyatékával foglalkozó tevékenységek, valamint a 19. és a 20. századi, jelentős életmű-

¹ Az „abszolút” pedagógus jelzőjének értelme: a pedagógia egy művészete, elmélete és gyakorlata. Az, hogy ez a pedagógia összefoglaló médiuma lehet a szellemi tevékenység(ek) élvonalának, a pedagógiai valóság egy sajátos és különös értelmében válik művészetté (talán össz-művészetté is). (9. o.); Az abszolút pedagógus(nál) mindig új és új változatokban megjelenő kreativitásban testet ölt a minden oktatásban és tanításban immanensen jelen lévő *teremtési* folyamat, anélkül, hogy az erre irányuló konkrét szándék vagy akarat a szellemi vagy a társadalmi élet más területeire emlékeztető módon megszületett volna. (11. o.)

vet alkotott pedagógusok értelmiségtörténeti kutatása. E koncepció alap gondolata alapvetően az, hogy az egzisztenciális életmód megvalósításáért nem csak értelmiségi származásúak lettek pedagógusok, hanem sokan azok is, akik egyszerű családból érkezve a várható (elfogadható szintű) életmódot figyelmen kívül hagyva, a minőségi pedagógia munkát tartották elsődleges céljuknak.

S, hogy mit vártak a kötetben szereplő pedagógusok életpályáját e szempont szerinti kutatásától a szerzők? Főképpen azt, hogy „*Az önálló szellemi produkcióval rendelkező jelentős pedagógus-egyénségeknél és az abszolút pedagógusok velük szoros átfedésben lévő csoportjának kutatásától azt (is) várjuk, hogy erőteljesen átalakul a huszadik század magyar eszme- és kultúrtörténete (a magyar nyelven még nem létező intellectual history).*” (14. o.)

A könyv lapjain 14 pedagógusról olvashatunk, valamint egy kortörténeti áttekintést a Nyugat-folyóirathoz kapcsolódóan.² Elsőként egy vs-relációban Kovács Máté és Kiss Árpád munkássága kutatásának eredményeit vonultatják fel a szerzők (Hankiss Elemér, Tóth Gyula) korábbi előadásai alapján. Mindkettőjük munkásságában közös – ami egyébként is alapvető sajátosságként jelenik meg az abszolútpedagógus-definícióban –, hogy iskolateremtők voltak a maguk környezetében. Kiss Árpád, mint a sokoldalú pedagógus, kutató, innováció-vezérlet, és Kovács Máté, mint a hazai tudományos könyvészet, könyvtárosság kiemelkedő személyisége munkássága kölcsönösen hatottak a korabeli iskolapedagógiára és a neveléstudományra. Mindkét életút, de különösen a műhelymunkának nevet adó Kiss Árpádé, mint példák is, nyilvánvalóvá teszik a pedagógus értelmiségiek identitásának nem csak a sajátos vonásait, hanem „a szó legnemesebb értelmében vett tanítót”, ennek habitusát. Ugyanis Kiss Árpád immár aforizmává lett mondása, hogy „... a múlt iskolájában nem lehet a jövő emberét nevelni”, nem csak napjainkra, hanem a jövő teendőre is vonatkoztatható orientáló útmutatás. Ennek bővebb kifejtése a Hankiss Elemérrel készült interjúban olvasható.³

A kötet legerjedelmesebb része Faragó László munkásságát, a hozzá kapcsolódó attitűdöket mutatja be több szerző által elemezve, értelmezve. Ebben egy pódiummúsort anyaga is helyet kapott, mintegy célzatosan reflektálva arra, hogy a hazai lélektani és pedagógiai paradigmák fejlődésében milyen szerepe volt tanárként, kutatóként, és jelentős műveket létrehozó szerzőként. Kiss Endre a Faragó László és Az új nevelés kérdései⁴ című kötet kapcsán úgy vélekedik, hogy a Kiss Árpád-

² Almássy Balázs: *A Nyugat korának képe az abszolút pedagógusról.*

³ Az interjút Szanka Julianna készítette.

⁴ Faragó László, Kiss Árpád (1949): *Az új nevelés kérdései.* Budapest. Utánnomása: Magyar pedagógiai gondolkodók klasszikusai, 8. kötet. OPKM, Budapest, 1996.

dal közösen írt művük a hazai pedagógiai irodalom egyik csúcsteljesítménye, amely bár tükrözi „a két szuverén pedagógiai gondolkodó érdeklődésbeli eltéréseit”, azonban ez „egymást kiegészítő harmóniájú tudományelméleti, helyenként kreatológiai dimenziókat” is megjelenít. Kiss Endre e könyvről úgy véli, hogy ez egy „*Szűkre szabott utazás az emberi történelem nagy emelkedései és bukásai között, mindez a gyermek és a pedagógia médiumában, amelynek hosszú távú fejlődésvonalai a mindenkor történelmi fejlődés lényegi elemei közé tartoznak*”. (65. o.)

Az etalon – egy személyiség és életmű nyomában című részben többen emlékeznek vissza Báthory Zoltánra, a Kiss Árpád-műhely alapító elnökére, a tanárra, oktatáspolitikusra, neveléstudósra. (Sorrendben: Kiss Árpád, Tölgyesi József, Lányi Katalin, Katona András, Hudra Árpád, Trencsényi László.)

Bárhory korabeli tudánypolitikai, oktatásszervezői, publikációs munkássága az egyik legkiemelkedőbb neveléstudományi alkotás, amely napjainkra – a társadalompolitikai fordulatok miatt – tudománytörténeti múlttá vált, azonban elméleti kutatásaira, a praxishoz kapcsolódó publikációira napjainkban is számos hivatkozás történik: „*Báthory hatása kisugárzik mindenfelé, etalon a pedagógiai tudományosságban*”.

A vele kapcsolatos élményalapú visszaemlékezések tükörképek az ő személyiségéről, munkásságáról. Felidéződtek azok is, akik vele voltak (sűrűbben-ritkábban) szakmai, tudánypolitikai kapcsolatban: Mihály Ottó, Gáspár László, Zsolnai József, Kiss Árpád. Trencsényi László a Báthory és Gáspár László közötti társadalomfilozófiai, oktatáspolitikai, oktatáskísérlet eltérő vonulata kapcsán adott értelmezést ahhoz, hogy vannak olyan történelmi időszakok (a pedagógiában is), amikor két jó szándék nem tud integrálódni. Erre utal Báthory Gáspár Lászlóra emlékező írása címe: *Lehattunk volna barátok is*⁵.

Szent-Györgyi Albertre több életút-megközelítésben is emlékeztek a róla szóló szövegben megnyilvánulók: tanár, kutató, sejtbiológus, Nobel-díjas, és egy kritikus időszakban (1945 után) az Országos Köznevelési Tanács elnöke. (A munkatársa ügyvezető igazgatóként Kiss Árpád volt.) Ádám György a találkozásaikra, tudományos kapcsolataikra, Franyó István *Kontra Györggyel* készített interjújában érdekes politikatörténeti aspektusról olvashatunk: Szent-Györgyi politikai szerepvállalásra készült. Kiss Endre így foglalta össze a nemzetközi hírű tudósról alkotott képet: „... nyitott volt, szerette a társadalmat, progresszíven viszonyult a technikához, a modern életformákhoz, szélsőségesen, szinte provokatívan demokratá módjára viselkedett, kiemelkedő szociális intelligenciával rendelkezett, számos sportot űzött, a szó szoros értelmében tisztelte és támogatta az emberi kreativitás összes formáját”.

A kötet további részében az „abszolút pedagógusok” olyan markáns, de jelentős életút-különbségekkel rendelkezőkről olvasható, mint Kontra Györgyről, a „szürke

⁵ Embernevelés c. folyóirat, 1998.

eminenciás”-ról, Ádám Györgyről, aki számos alkalommal az alkotók és a közvetítők felelősségéről szolt, Almássy Balázs a Nyugat-folyóiratban megjelenített abszolút pedagógusok (ha akkor még nem is így nevezték őket) típusát a pedagógus professzió kialakulása mentén mutatja be.⁶

Tomana Györgyi írásában (egy korábbi előadása alapján) két kiváló pszichoanalitikusra, Bálint Alice-ra és Hermann Alice-ra emlékezett, akik „... *lelki erejükkel, bátor újításaikkal, kitartásukkal, elhivatottságukkal önmagában példát mutattak a társadalomban...*, *Élettörténetük és életpályájuk emblematikusnak tekinthető, abszolút pedagógusként egyúttal a korszak társadalom- és tudománytörténetének is fontos részét alkotják*” – olvasható mintegy összefoglalásként e két sokat küzdő, publikáló, új utakat kereső, a hazai reformpedagógiai irányzatok fellendülésében jelentős szerepet betöltött pszichológusról.

Őket követően olyan pedagógusokról (vagy ilyen habitussal rendelkezőkről) olvashatunk, mint Vajthó László, aki a hazai oktatásügy egyik legszuverénebb egyénisége, „szabálytalan” tanára volt⁷. Koncz Gábornak, mint teológusnak az életút-története került a kötetbe: egyike volt a diákokat útjukra bocsátó bölcs embereknek, akit a (II.) világháborúban is a szeretet vezérelt. Balog Mihály egy korábbi előadásában (majd az itt közölt szövegben) arról szolt, hogy az író Varga Domokos (pedagógiai prózája) és a két testvére munkássága meghatározói lettek Kunszentmiklós szellemi hagyományainak: pályájuk, életművük megkerülhetetlen a kisváros történelmében. Dancs Gábor Varga Tamásról, a híres matematikusról, módszertanosról készített portrét, aki a Karácsony Sándor körül szerveződött találkozók résztvevőjeként sajátította el az ő gondolkodásmódját, és lett a komplex matematikatanítás jelentős személyisége. Végül Vargha Balázs pályaképét mutatja be Kriston Vizi József, azét az „időbújócskát” játzóét, aki íróként, irodalomtörténészként sorolható az „abszolútok” közé, mert játékpedagógusként egyike azoknak, akiknek jelentős szerepük volt a hazai játékpedagógia kutatásában, művelésében, közvetítésében.

* * *

Bár a neveléstörténetben tételesen még nem befogadott, még nem széles körben használatos az „abszolút pedagógus” fogalom, de az e könyvet lapozgató olvasó azzal szembesülhet, hogy elfogadja ezt az új pedagógiai terminus technikust. S mi lehet ennek a hozadéka a neveléstörténeti, konkrétan a pedagógusszemélyiség-kutatásban? E könyvből már körvonalazható a szélesebb nyilvánosság (főképpen a

⁶ „...a XIX/XX. század fordulóján általános jelenség volt, hogy újabb és újabb szakmai területek alakultak ki, s a hozzájuk kapcsolódó újfajta igényeknek megfelelni képes szaktudással rendelkezők lassan megindultak a hivatalos professzióvá válás önszerveződésének az útján.” (101. o.)

⁷ Emlékirata: *Tanári pályám emlékezete*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.

pedagógusszakma, a pedagógiai kutatást művelők) számára,⁸ hogy az életút-történetek bemutatása és értékelése a más szempontú megközelítésekkel teljesebb körű lehet. A kötet ezért lehet etalon és egyben szaktudományos élményinprinting is azon olvasók számára, akik befogadóivá válnak/válhatnak az „abszolút pedagógus”-életút bemutatásoknak.

Tölgyesi József

---

⁸ A „szélesebb nyilvánosságot” e kötet biztosítja, mert ezeknek az írásoknak az előzményei 2009-től előadásokként hangzottak el egy viszonylag szűkebb szakmai körben a Magyar Pedagógiai Társaság Kiss Árpád-műhelye projektbeszéléseiben.